

**LATVIJAS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRO ZINĀTŅU FAKULTĀTE**

Renāte Miseviča-Trilliča

**POĻU-LATVIEŠU UN LATVIEŠU-POĻU VĀRDNĪCU VALODAS PASAULAINA
(17.–20. GS. 1. PUSE)**

**Promocijas darbs
filoloģijas doktora grāda iegūšanai
valodniecības zinātņu nozarē
salīdzināmās un sastatāmās valodniecības apakšnozarē**

**Zinātniskais vadītājs
Dr. habil. philol. prof. Pēteris Vanags**

Rīga 2016

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

ANOTĀCIJA

Pētījumā analizētas poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcas no pašiem pirmajiem leksikogrāfiskajiem avotiem līdz 20. gs. 1. pusei valodas pasaulainas teorijas kontekstā. Pētījuma pamatā ir atzinums, ka tulkojošā vārdnīca ir ne tikai palīglīdzeklis valodas apguvē un komunikācijā, bet arī valodas lietotāju pasaules uztveres atspoguļojums un interpretācija. Tādējādi vārdnīcā tiek parādīts šai sabiedrībai raksturīgs priekšstats par pasauli – vārdnīcas valodas pasaulaina, kas tiek atveidots citā valodā un kultūrā. Pētījuma mērķis ir sešu vārdnīcu pasaulainu un vērtību sistēmu fragmentu rekonstrukcija un to salīdzinājums. Tiek apzināts poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcu tapšanas konteksts un piedāvāts to leksikogrāfiskais apraksts, kas kļūst par svarīgu ieguldījumu latviešu un poļu valodas kontaktu izpētē.

Atslēgas vārdi: *tulkojošā vārdnīca, valodas pasaulaina, poļu-latviešu sakari*

ABSTRACT

The study examines the Polish-Latvian and Latvian-Polish dictionaries, starting from the first lexicographical sources to the first half of the 20th century, within the framework of the theory of the linguistic picture of the world. The research is based on the opinion that a bilingual dictionary is not only an aid for language learning and communication, but it is also a reflection of the worldview of its language users. Following this view, any dictionary projects a community-specific conceptualisation of the world reproducing its linguistic picture in another language and culture. Thus the study aims to reconstruct and compare linguistic world picture and value system fragments as reflected in six dictionaries taking into account the context of Polish-Latvian and Latvian-Polish dictionaries making. The created lexicographical description becomes an important contribution to the research of Latvian-Polish contacts.

Keywords: *translation dictionary, linguistic picture of the world, Polish-Latvian relations*

SATURS

Ievads.....	4
1. Latviešu-poļu un poļu-latviešu vārdnīcas: jautājuma vēsture	11
1.1. Poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcu tapšanas konteksts	11
1.2. Poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcas lingvistiskajos pētījumos.....	26
2. Valodas pasaulaina valodniecībā un leksikogrāfijā.....	32
2.1. Valodas pasaulainas jēdziena attīstība un izpratne	32
2.2. Valodas pasaulaina vārdnīcās	39
2.3. Ideogrāfiskā klasifikācija – valodas pasaulainas izpētes veids	44
3. Poļu-(latīņu)-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcu makro un mikrostrukturā raksturojums	55
3.1. Šķirkļa pamatvārdu veids un atlase.....	55
3.2. Šķirkļa pamatvārdu semantizācija. Ekvivalentu struktūra	66
3.3. Norādes un atsauces	76
3.4. Sarunvārdnīcas lauksaimniekiem un laukstrādniekiem – īpašs vārdnīcu paveids ...	77
4. Poļu-(latīņu)-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcu ideogrāfisks raksturojums	81
4.1. Cilvēks un pārdabiskais.....	84
4.1.1. Dievs.....	86
4.1.2. Baznīca	90
4.1.3. Mitoloģija un tautas ticējumi.....	106
4.2. Cilvēks un sabiedrība	112
4.2.1. Administrācija	114
4.2.2. Sadzīve	133
4.3. Cilvēks un daba	156
4.3.1. Fauna	158
4.3.2. Flora	166
4.3.3. Laika apstākļi	170
Secinājumi	176
Tēzes.....	180
Avotu un literatūras saraksts	181
PIELIKUMI.....	196
1. pielikums. Semantisko sfēru leksiski semantisko lauku sastatījums 17.–19. gs. vārdnīcās	197
2. pielikums. 17.–19. gs. vārdnīcu analizēto šķirkļu kopums	200

Ievads

Promocijas darba uzmanības centrā ir 17.–20. gs. pirmās puses daudzvalodu tulkojošās¹ vārdnīcas ar poļu un latviešu materiālu. Vārdnīcas ir viena no latviešu-poļu kontaktu izpausmēm; to vēsture sniedzas līdz pat 16. gadsimtam. Tās ir ne tikai praktisks līdzeklis valodu apguvei – vārdnīcas var tikt uztvertas kā šī laika cilvēku pieredzes, zināšanu un priekšstatu par pasauli avots. Promocijas darbā tulkojošās vārdnīcas, kas ietver poļu un latviešu valodas materiālu, tiek pētītas valodas pasaulainas problemātikas aspektā.

Pētījuma temata izvēli un **aktualitāti** nosaka tas, ka poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcas līdz šim nav tikušas pētītas lingvokulturoloģijas aspektā. Pēdējos gados ir palielinājusies interese par metaleksikogrāfijas jautājumiem, par leksikogrāfijas vēsturi un tulkojošo leksikogrāfiju (Żmigrodzki 2009; Дубичинский 2009; Хлебда 2009; Veisbergs 2011 Берков 2011; Vārdnīcu izstrāde 2012; Karpinska 2012a, 2012b, Славянская лексикография 2013, Dubova 2014). Tulkojošo vārdnīcu teorija un prakse kļūst par svarīgu jautājumu mūsdienu lingvistikā. Attīstoties Latvijas diahroniskajai valodniecībai un leksikogrāfijai, parādās nepieciešamība meklēt jaunu pieeju seno tekstu izpētē. Pēdējā laikā aktuāla ir seno izdevumu un rokrakstu apstrāde, kas ir arī šī pētījuma daļa. Vairākas Latvijas un Polijas zinātniskās iestādes nodarbojas ar latviešu un poļu kultūras un valodas kontaktu pētīšanu, turklāt vārdnīcas nav kļuvušas par plašu pētījumu objektu. No otras puses, mūsdienu lingvistikas sasaiste ar cilvēka valodisko raksturojumu liek paskatīties uz vārdnīcu plašākā kontekstā, analizējot ne tikai tās struktūru, bet arī saikni ar ārpusvalodas realitāti.

Pētījuma **zinātniskā novitāte** ir saistīta ar šādiem faktiem:

1. Promocijas darbā analizēti poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcu manuskripti, kas līdz šim Latvijā nebija pieejami. Manuskriptu materiāls iekļauts pētījuma datu bāzē un ir pieejams datorizētā veidā.

2. Vārdnīcas ar latviešu un poļu valodas materiālu līdz šim bijušas tikai dažu lingvistu, kuri analizē tikai atsevišķus aspektus, pētījumu objekts (Zemzare 1961; Kolbuszewski 1977; Leikuma 1993; Rucka 2004; Beitiņa 2012, 2013). Promocijas darbs ir komplekss pētījums, kurā tiek sastatītas visas poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcas no 17. gs. līdz 20. gs. pirmajai pusei, izpētīti to rašanās faktori, salīdzinātas struktūras īpatnības, noteikta

¹ Literatūrā bieži lieto arī terminu „divvalodu vārdnīca” (Vārdnīcu izstrāde 2012; Паликова 2007), bet, ņemot vērā, ka pētītās vārdnīcas pārsvarā ir daudzvalodu, šeit piemērotāks šķiet termins „daudzvalodu tulkojošā vārdnīca”.

savstarpējā saistība. Īpaša uzmanība pievērsta makrostruktūras analīzei un ekvivalentu tipu izpētei.

3. Pētījuma vajadzībām tika izveidota plaša 17.–19. gadsimta vārdnīcu šķirklju datu bāze, sagrupējot tos atbilstoši ideogrāfiskās klasifikācijas kategorijām, kas ļauj salīdzināt šī posma vārdnīcu šķirklju sastāvu izvēlētajā aspektā (vārdnīcu valodas pasaulaina).

4. Promocijas darbā izmantota holistiskā pieeja: tulkojošā vārdnīca tiek uztverta ne tikai kā leksisku vienību inventārs, bet arī kā kultūras teksts, kas ietver ar valodas līdzekļiem izteiktu realitātes uztveres interpretāciju konkrētā vēstures posmā (Хлебда 2009; Дубичинский 2009, Chlebda 2010a, 2010b), tātad rāda īpašu pasaules uztveri.

5. Uzlūkojot vārdnīcu kā kultūras tekstu, tika precizēta valodas pasaulainas definīcija vārdnīcu izpētes vajadzībām. Pirmo reizi Latvijā leksikogrāfiskie avoti – tulkojošās vārdnīcas un sarunvārdnīcas – tiek analizēti valodas pasaulainas koncepcijas kontekstā.

6. Promocijas darbā izstrādāta vārdnīcas šķirklju ideogrāfiskā klasifikācija un vārdnīcas valodas pasaulainas analīzes shēma.

7. Pirmo reizi poļu un latviešu kontakti tiek atspoguļoti, izmantojot vārdnīcas. Poļu un latviešu valodas ilgā koeksistence vienā ģeogrāfiskajā telpā – mūsdienu Latgales teritorijā, kur ilgstoši, ietekmējot cits citu, kontaktējušies dažādi etnosi, nosaka šo valodu un kultūras jautājuma nozīmīgumu Latvijas valodniecībā.

Par leksikogrāfijas pētījumu objektu tulkojošās vārdnīcas kļuva 20. gs. (sk., piem., Щерба 2004 [1940]; Zgusta 1971; Piotrowski 1994, 2001; Мęдelska, Wawrzyńczyk 1992; Hartmann, James 2002). Pie pēdējiem nozīmīgākiem darbiem slāvu leksikogrāfijas izpētē pieder starptautiskais rakstu krājums „Славянская лексикография” (2013). Slāvu valodniecībā tulkojošās vārdnīcas kā leksikogrāfijas prakses īpašs paveids tiek analizētas vairākos aspektos. Tā īpaša uzmanība tiek veltīta vārdnīcu sastādīšanas teorijai un praksei, vārdnīcu kritikai, ekvivalences problemātikai (Берков 2004; Adamska-Sałaciak 2006; Dimova 2006; Паликова 2007; Vārdnīcu izstrāde 2012). Iepriekšējo vēstures posmu tulkojošajām vārdnīcām tiek pievērsta uzmanība, aprakstot kādas konkrētas valodas leksikogrāfijas attīstības stadijas (pēdējos gados tas ir, piem., Сороколетов 2001; Frączek, Lipczuk 2004; Żmigrodzki 2009). Polijā iznākušas dažas monogrāfijas par atsevišķām tulkojošajām vārdnīcām (sk., piem., Puzynina 1961; Walczak 1991; Gruszczyński 2000). Lietuvā 2013. gadā tapis promocijas darbs par vārdnīcas pasaulainas izpēti, ņemot par pamatu krievu valodas skaidrojošo vārdnīcu (Кравцова 2013).

Promocijas darba **mērķis** ir noteikt 17.–20. gs. poļu-latviešu un latviešu-poļu² vārdnīcu pasaulainas fragmentu kultūras un valodas specifiku īpatnības. Izvirzītā mērķa īstenošanai veicami šādi **uzdevumi**:

- 1) izpētīt tulkojošo vārdnīcu pasaulainas analīzes teorētiskos un metodoloģiskos pamatus;
- 2) noskaidrot ekstralingvistiskos un lingvistiskos faktus, kas veicinājuši poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcu rašanos;
- 3) veikt vārdnīcu makro un mikrostruktūras analīzi, lai noteiktu vārdnīcu uzbūves un pasaulainas kopsakarības;
- 4) veicot semantisko un lingvokulturoloģisko analīzi, sistematizēt vārdnīcu šķirkļus, pamatot to dalījumu semantiskajās grupās;
- 5) noteikto jēdzienisko sfēru un leksiski semantisko lauku struktūrā veidot tulkojošo vārdnīcu šķirkļu datu bāzi;
- 6) salīdzināt jēdzienisko sfēru, leksiski semantisko lauku, tematisko grupu saturu visās vārdnīcās;
- 7) pamatojoties uz noteikto grupu kvalitatīvo un kvantitatīvo analīzi un to salīdzināšanas rezultātiem, apkopot tos un izdarīt secinājumus par atsevišķu vārdnīcu valodas pasaulainas īpatnībām.

Par pētījuma analīzes **objektu** tiek ņemts poļu un latviešu materiāls, ko satur 17.–20. gs. pirmās puses vārdnīcas, bet pētījuma **priekšmets** ir vārdnīcu valodas pasaulainas fragmentu kultūras un valodas specifika, kas pārstāvēta minētajās tulkojošajās vārdnīcās. Ar **vārdnīcas valodas pasaulainu** tiek saprasts ekstralingvistiskās realitātes priekšstats, kas atspoguļots konkrētā leksikogrāfiskā darbā.

Promocijas darba materiāla izvēlē par sākuma punktu ir ņemts 17. gadsimts – laiks, kad radās pirmā vārdnīca ar poļu un latviešu valodas šķirkļiem. Pētāmā materiāla galējā robeža ir 1938. gads. 20. gs. beigu un 21. gs. sākuma vārdnīcas ir teksti, kuri tika radīti pēc noteiktiem metaleksikogrāfijas principiem; tie satur mūsdienu literārās valodas kopējo leksiku un ir jāanalizē ar citiem līdzekļiem. Analīzes materiāla izvēlē pamatkritērijs ir

² Kaut gan daļa no analizējamām vārdnīcām satur ne tikai poļu un latviešu materiālu, promocijas darbā tiek lietots apzīmējums „poļu-latviešu”, „latviešu-poļu vārdnīcas”, ņemot vērā, ka daudzvalodu vārdnīcās viena no tām vienmēr ir avotvaloda vai mērķvaloda.

vārdnīcas šķirkļa avotvaloda³ – promocijas darbā tiek analizētas tās vārdnīcas, kuru šķirkļa avotvaloda ir poļu vai latviešu valoda. Vārdnīcas, kas tapušas līdz 20. gs., parasti satur vairāk nekā divas valodas. Kopā ar poļu un latviešu valodu tulkojošajās vārdnīcās sastopama arī latīņu, lietuviešu, vācu, krievu u. c. valoda. Valodas vieta vārdnīcā liecina par tās nozīmīgumu un potenciālo adresātu, tādēļ no pētījuma tika izslēgtas tādas daudzvalodu vārdnīcas, kurās latviešu un poļu leksēmas atrodas otrajā vai trešajā vietā, un tās ir:

- anonīmās 1688. gada (vācu-latīņu-poļu-latviešu) un 1705. gada (vācu-zviedru-poļu-latviešu) vārdnīcas;
- vācu-latviešu-lietuviešu-poļu vārdnīcas rokraksts *Vocabular der Lettischen, Lithauischen und Polnischen Sprache* (1816);
- M. Miežiņa lietuviešu–latviešu-poļu–krievu vārdnīca (1894).

Promocijas darbā analīzei izraudzītās tulkojošās vārdnīcas ar poļu un latviešu valodas materiālu tika sadalītas trīs grupās atbilstoši to sastādīšanas mērķim.

1. grupā ietilpst katoļu garīdznieku poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcas:

- Georga Elgera poļu-latīņu-latviešu vārdnīca (1683), turpmāk – ElgD;
- Anonīmas poļu-latviešu vārdnīcas manuskripts (Jana Karigera *Lexicon Lothavicum* kopija, 18. gs. sākums), turpmāk – KarV;
- Jana Kurmina poļu-latīņu-latviešu vārdnīca (1858), turpmāk – KurV.

2. grupā ietilpst Antana Juškas latviešu-lietuviešu-poļu vārdnīca (manuskripts, 1875), turpmāk – JušV.

3. grupu veido praktiskās vārdnīcas, kas paredzētas konkrētu profesionālo grupu vajadzībām un kuru tapšana ir saistīta ar poļu laukstrādnieku migrāciju uz Latviju 20. gs. 30. gados:

- M. Avota⁴ „Praktiskā latvju–lietuvju–poļu vārdnīca lauksaimniekiem un laukstrādniekiem” (1935, 1937), turpmāk – AvS;
- Stanislava Kolbuševska „Praktiska rokas grāmata latviešu valodas mācībai” (1938), turpmāk – KolS.

Visas analizējamās vārdnīcas atšķiras attiecībā uz to tapšanas vēsturi, valodas materiāla avotu, apjomu, ekvivalentu tipu, taču tās vieno uzdevums – latviešu valodas

³ Avotvaloda ir valoda, no kuras tulkots vārds, pirmā valoda vārdnīcā, savukārt mērķvaloda ir valoda, kurā tulkots vārds, vārdnīcā tas ir visas valodas, kurās tiek doti ekvivalenti šķirkļa pamatvārdam (sk. VPSV 2007, 59, 230; Vārdnīcu izstrāde 2012).

⁴ Autora pilns vārds nav zināms.

leksikas fiksācija ar poļu valodas starpniecību. Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcu vienotā iezīme ir arī to poļu daļas kopīgais pamats, kā arī autoru piederība noteiktai sabiedrības kārtai – garīdzniecībai.

Pētījuma korpusu veido 9 745 vārdnīcu šķirklī. 17.–19. gadsimta tulkojošo vārdnīcu materiāls tika atlasīts vienlaidus izlases veidā (5 307 vienības), kā arī tika ņemts vērā viss sarunvārdnīcu materiāls (4 438 vienības).

Lai gan valodas pasaulinai valodniecībā jau ir sava pētniecības vēsture, līdz šim nav vienotas šīs parādības pētniecības metodikas (sk. Бульгина, Шмелев 1997; Корнилов 2003; Bartmiński 2009 u. c.). Promocijas darbā izmantotās **pētījuma metodes** ir: ideogrāfiskā analīze, deskriptīvi diahroniskā un sastatāmā analīze, semantiskā un komponentu analīzes metode, statistiskā analīze, lingvokulturoloģiskās analīzes elementi. Darbā tiek izmantoti pētījumu rezultāti leksikoloģijas, leksiskās semantikas un lingvokulturoloģijas jomā. Promocijas darba leksikogrāfijas teorijas pamatā ir Ļ. Ščerbas (Щерба 2004 [1940]), L. Zgustas (Zgusta 1971), T. Pjotrovska (Piotrowski 1994, 2001), P. Žmigrodzka (Žmigrodzki 2009), R. R. K. Hartmana (Hartmann, James 2002), J. Baldunčika (Vārdnīcu izstrāde 2012) atzinumi. Ekvivalences jautājumi tulkojošajās vārdnīcās aplūkoti, izmantojot L. Zgustas (Zgusta 2006), R. R. K. Hartmana (Hartmann, James 2002), V. Berkova (Берков 2004, 2011), A. Adamskas-Salacjakas (Adamska-Sałaciak 2006, 2010) darbus. Vēsturisko vārdnīcu analīzē izmantoti J. Puzininas (Puzynina 1961), D. Zemzares (Zemzare 1961), B. Valčaka (Walczak 1991), V. Gruščinška (Gruszczyński 2000), A. Frončekas, R. Lipčuka (Frączek 2010; Frączek, Lipczuk 2004) pētījumi. Valodas pasaulinās izpētē izmantoti L. Veisgerbera (Вейсгербер 1993), J. Apresjana (Апресян 1995a, 1995b, 1995c), A. Vežbickas (Wierzbicka 1997, Вежбицкая 1996), V. Vorobjova (Воробьев 1997), O. Korņilova (Корнилов 2003), J. Bartmiņska (Bartmiński 2009), V. Hlebdas (Хлебда 2009, Chlebda 2010) atzinumi. Ideogrāfisko shēmu izstrādes pamatā ir R. Halliga, V. fon Vartburga (Hallig, Wartburg 1963), V. Morkovkina (Морковкин 1984), A. Markovska (Markowski 1992) pētījumi.

Promocijas darbā akcentēta vārdnīcas valodas pasaulinā, kas fiksēta noteikta perioda tulkojošajā vārdnīcā un ir atkarīga gan no vārdnīcas autora personības, gan no materiāla avota, gan no ekstralingvistiskajiem faktoriem. Promocijas darbā izvirzīti uzdevumi atbilstoši pētījuma problemātikai un mērķiem. Tāpēc etimoloģijas un vārda iekšējās formas jautājumi, kā arī dialektu leksikas problēmas pētījumā aplūkotas tiktāl, cik tas ir nepieciešams, lai atklātu vārdnīcas valodas pasaulinās īpatnības.

Darba **pirmajā nodaļā** aplūkoti leksikogrāfisko darbu, kas ietver poļu un latviešu materiālu, tapšanas iemesli, sniegtas ziņas par autoriem un vārdnīcu vispārīgs apskats. Secināts, ka šādu tulkojošo vārdnīcu parādīšanās ir cieši saistīta ar ekstralingvistisko situāciju. Tā pirmās vārdnīcas, kurās ietverts poļu un latviešu valodas materiāls, top sakarā ar jezuītu darbību mūsdienu Latgales teritorijā, 20. gs. sākumā vārdnīcu tapšanu veicina laukstrādnieku ieceļošana no Polijas, bet 21. gs. – baltistikas attīstība Polijas universitātēs un starpkultūru sakari. Promocijas darbā aplūkoti pētījumi, kuros skarta poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcu problemātiku. Lielākoties vārdnīcas analizētas vai nu latviešu leksikogrāfijas vēstures kontekstā (Zemzare 1961, Veisbergs 2011), vai sakarā ar poļu valodas ziemeļrobežu dialekta (autores tulkojums, poļu *dialekt północnokresowy*) specifikas izpēti (Marszałek 2003; Rucka 2004). Vienīgi 1688. un 1705. gada vokabulārijiem veltīti detalizētāki pētījumi: monogrāfija (Gruszczyński 2000), 1705. gada vārdnīcas faksimiliespiedums ar komentāriem (Vanags 1999), kā arī kolektīvs izdevums *Wörter-Büchlein. A German-Swedish-Polish-Latvian Dictionary Published in Riga in 1705* (Larsson 2011). Trūkst darbu, kuros būtu aprakstīta vārdnīcu ar poļu-latviešu valodas materiāla šķirkļu sastāva specifika.

Darba **otrajā nodaļā** pamatots izvēlētais pētījuma aspekts – valodas pasaulainas izpēte tulkojošajās vārdnīcās ar poļu un latviešu materiālu. Tiek parādīta jēdziena „valodas pasaulaina” attīstības vēsture, tā izpratne, kā arī atšķirība starp konceptuālo un valodas pasaulainu, naīvu un zinātnisku pasaulainu, valodas pasaulainas etno un antropocentrism. Tiek salīdzināti dažādu slāvu lingvistikas skolu un virzienu pārstāvju priekšstati par valodas pasaulainas jēdzienu, kā arī aktualizēts jautājums par tulkojošo vārdnīcu valodas pasaulainas īpašībām. Rezultātā tiek secināts, ka vienota metodoloģija šajā jomā joprojām nav izstrādāta, tomēr viena no metodēm var būt semantisko lauku un tematisko grupu analīze ideogrāfiskās kategorizācijas ietvaros. Nodaļā tiek piedāvāts dažu ideogrāfisko shēmu apraksts, kuru elementi tiek izmantoti darba empīriskajā daļā.

Promocijas darba **trešajā un ceturtajā nodaļā** veikta vārdnīcu metaleksikogrāfiska analīze (šķirkļa vārdu atlase un secība, šķirkļa pamatvārda forma, gramatiskā informācija, ekvivalentu struktūra), kā arī atspoguļoti vārdnīcu pasaulainu fragmenti, ņemot vērā, ka to veido leksikas vienību atlase, realitātes fragmentu sadalījuma īpatnības, ekvivalentu izvēles specifika, bezekvivalentu leksika (kultūrspecifiska leksika) un lakūnas saprotamas kā izlaidumi, kas mērķvalodas tekstā radušies avottekstā lietotā vārda ekvivalenta trūkuma dēļ (VPSV 2007, 203).

Vārdnīcu šķirkļu sastāvs tiek analizēts, izmantojot izstrādāto ideogrāfisko klasifikāciju. Tai piemīt zināma nosacītība, kas izriet no pētījuma priekšmeta – vārdnīcas

valodas pasaulainas – savdabības, no leksēmu leksikogrāfiskās reprezentācijas nepilnības, vārdnīcu tipa (tulkojošās vārdnīcas), vārdnīcu materiāla. Klasifikācijas nosacītība ir atkarīga arī no semantisko lauku struktūras īpatnībām (elementu savstarpējā atkarība, fragmentārisms, semantiskā sabiezinašana, lakūnu klātbūtne, pārejas zonu esamība, lauka atvērtība un robežu nenoteiktība). Turklāt vārda semantiku nosaka, izmantojot attiecīgu ekvivalentu. Nozīmju precizēšanai izmantotas poļu valodas vēsturiskās vārdnīcas, latviešu valodas un latviešu dialektu vārdnīcas, kā arī enciklopēdiska rakstura materiāli.

Secinājumos apkopotī analīzes rezultāti un galvenie atzinumi par valodas pasaulainas specifiku tulkojošajās vārdnīcās ar poļu un latviešu materiālu. Pielikumos atrodams 17.–19. gs. vārdnīcu analizētie šķirklī ar detalizētu sadalījumu atbilstoši ideogrāfiskajai klasifikācijai.

Darba **teorētisko nozīmīgumu** nosaka leksikogrāfiskās problemātikas un valodas pasaulainas jēdziena sasaiste pētnieciskajā telpā, vārdnīcas valodas pasaulainas analīzes shēmas izveide, kā arī jaunas perspektīvas radīšana latviešu un poļu valodas kontaktu izpētē, ko dod ieskats tādos tekstos, kas ir cieši saistīti ar valodas situāciju noteiktā teritorijā (kā J. Karigera, J. Kurmina vai A. Juškas vārdnīca) vai reālo situāciju Latvijas laukos (M. Avota un S. Kolbuševska sarunvārdnīcas). Zinātniskajā aprītē tiek ievadīts maz zināms, tikai rokrakstos saglabājies leksikas materiāls. Tas dod iespēju analizēt šīs vārdnīcas arī citos aspektos, pētīt to rakstību, tajā ietvertās leksikas attīstību un atspoguļojumu citās vārdnīcās, kā arī leksikas dialektālās īpašības. Poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcas ir Latvijas leksikogrāfijas daļa, to apraksts un analīze veicina Latvijas diahroniskās leksikogrāfijas attīstību, kā arī dod iespēju salīdzināt tās gaitas ar Polijas leksikogrāfijas attīstību. Vārdnīcu valodas pasaulainas analīzes shēma var tikt izmantota citu leksikogrāfisku darbu šķirklju izpētē, kas nosaka pētījuma **praktisko nozīmīgumu**. Pētījuma materiāls var būt izmantots seno tekstu digitalizācijas procesā.

Pētījuma gaitā iegūtās atziņas atspoguļotas astoņās publikācijās un 14 referātos, kas nolasīti konferencēs Latvijā un ārvalstīs. Pētījuma materiāli tiek izmantoti studiju procesā, papildinot autores docēto kursu „Ievads polonistikā” un „Diahroniskā lingvistika” saturu LU Humanitāro zinātņu fakultātē krievu filoloģijas bakalaura un maģistra programmās.

1. Latviešu-poļu un poļu-latviešu vārdnīcas: jautājuma vēsture

1.1. Poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcu tapšanas konteksts

Eiropas valodu leksikogrāfijas sākums lielākoties rodams tulkojošajās vārdnīcās. Pārsvārā to sastādīšanas mērķis bija komunikācijas atvieglošana dažādu kultūru cilvēkiem. Tulkojošās vārdnīcas rašanās liecina, ka divu kultūru kontakti ir kļuvuši tik cieši, ka rodas nepieciešamība veltīt laiku un naudu, lai sagatavotu un izdotu vārdnīcas. Tajās var iekļaut ierobežotu leksikas materiālu, turklāt leksika ir sfēra, kas nemitīgi mainās, atspoguļojot civilizācijas attīstību, sabiedriskās un ekonomiskās pārmaiņas. Izdotās tulkojošās vārdnīcas ar laiku zaudē praktisko nozīmi, kļūstot par to vārdu krājumu, ko konkrētā laika posma autoram ir šķitis svarīgi ievietot vārdnīcā.

Līdz mūsdienām ir nonākušas piecas iespēstas 17.–19. gs. dažāda apjoma un nozīmes vārdnīcas ar poļu un latviešu valodas materiālu; trīs vārdnīcas ir saglabājušās tikai rokrakstā. 20. gs. pirmajā pusē tika izdotas divas vārdnīcas, bet laika posmā pēc Otrā pasaules kara līdz mūsdienām iznākuši vēl septiņi leksikogrāfiskie darbi. Vārdnīcu tapšanas svarīgākie aspekti ir to sastādīšanas laiks, vieta, mērķis, autora personība, potenciālais lietotājs, vārdnīcas avoti (par poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcām sk. Miseviča-Trilliča 2012c).

Vārdnīcas, kas sastādītas 17.–19. gs., var iedalīt trīs grupās pēc šķirkļa pamatvārda valodas – avotvalodas, kas norāda uz vārdnīcas hipotētisko adresātu un tās sastādīšanas mērķi:

- 1) vārdnīcas, kuru avotvaloda ir poļu,
- 2) vārdnīcas, kuru avotvaloda ir latviešu,
- 3) daudzvalodu vārdnīcas, kurās poļu un latviešu valoda nav vārdnīcu avotvaloda.

Poļi sāka ietekmēt latviešu dzīvi un kultūru 16. gs., kad pēc Livonijas ordeņa sabrukuma 1562. gadā tika izveidota Pārdaugavas hercogiste un Kurzemes un Zemgales hercogiste. Pārdaugavas hercogiste kļuva par Polijas–Lietuvas valsts daļu (Abu Tautu Republika jeb *Żečpospolita* tika izveidota 1569. gadā), bet Kurzemes un Zemgales hercogiste bija pakļauta Polijas karalim kā vasaļvalsts. Rīga izteica uzticību Polijas karalim Stefanam Batorijam 1581. gadā. Pēc Polijas–Zviedrijas kara (1600–1629) Pārdaugavas hercogistes lielāko daļu ieguva Zviedrija, arī Rīga nonāca tās pakļautībā, savukārt atlikusī daļa – mūsdienu Latgale – līdz 1772. gadam palika Polijas pakļautībā kā Inflanrijas vojevodiste (*Województwo Inflanckie*) (Kolbuszewski 1992, 333–334; Jēkabsons 1996, 9–10).

Polijas karalis Stefans Batorijs 1582. gadā ieradās Rīgā kopā ar trim jezuītiem, starp kuriem bija arī Pēteris Skarga, slavens poļu teologs, galma sprediķotājs un baznīcas rakstnieks. Jesuīti Rīgā sāka aktīvu darbību. Pēteris Skarga kļuva par jezuītu rezidences sprediķotāju Jēkaba baznīcā, bet Jānis Vincerijs vadīja skolu, kurā jau bija iestājušies astoņi jaunekļi. Viņš bija pirmais jezuīts, kurš pilnībā apguva latviešu valodu. 1583. gadā Rīgā tika nodibināta jezuītu kolēģija, kas beidza darbību 1621. gadā, kad Rīga nonāca zviedru karaļa Gustava Ādolfa virskundzībā. Jesuīti savu darbību turpināja provincē, 1629. gadā izveidojot pastāvīgu mītni Dinaburgā (Daugavpilī) un 1636. gadā atverot tur skolu (Kleijntjens 1941; Trufanovs 2002).

Savukārt 16.–18. gs. no Polijas Inflantijas vaivadijā, kas bija Žečpospolitas daļa, ieceļoja garīdznieki, muižnieki, ierēdņi, arī zemnieki. Liela nozīme bija vācu dzimtām, kas ar laiku pārpoļojās un veicināja poļu kultūras attīstību šajā teritorijā. Poļi un poļu valoda dominēja visās sfērās. Kā konstatējis Jaceks Kolbuševskis (*Jacek Kolbuszewski*), poļu elementa piederība privileģētiem slāņiem kļuva par iemeslu tam, ka noteiktu laiku poļu kultūrai Latgalē bija dominējoša loma attiecībā pret latviešu kultūru (Kolbuszewski 1994, 12). Par attiecībām starp poļiem un vietējiem iedzīvotājiem Ēriks Jēkabsons raksta: „Runājot par tiešām poļu un latviešu etniskajām attiecībām, ir jāatceras, ka poļi bija šīs zemes iekarotāji, savukārt latvieši – iekarotās teritorijas autohtonie iedzīvotāji, kuri, salīdzinājumā ar [...] poļu šļahtu, veidoja nabadzīgāko slāni. Poļi jau sen bija apzinājuši sevi kā lielu, vēsturiski vienotu tautu. Inflantijas pamatiedzīvotāji veidoja vēl tikai latviešu tautas iesākumus. Tie arī nevarēja manifestēt vienotu nostāju pret vēsturiski politiskajiem notikumiem vai procesiem, jo viņiem trūka izpratnes par savu stāvokli un politiskajiem mērķiem”⁵ (Jekabson 1993, 24–25).

Katoļu garīdznieki labi saprata vajadzību ar tautu runāt tās valodā – jezuītu lielo panākumu pamatā Eiropā bija viņu pievēršanās izglītībai (Feldmanis 2011; Strods 1996; Trufanovs 2002). Kaut gan 18. gadsimtā bija arī no katoļu ordeņiem neatkarīga garīdzniecība (Jansone, Stafecka 2013, 228), jezuīti baznīcās sāka lietot vietējo iedzīvotāju valodu, viņi

⁵ „Mówiąc o bezpośrednich narodowościowych stosunkach polisko-łotewskich należy pamiętać, że Polacy byli zdobywcami tych ziem, Łotysze zaś dawnymi mieszkańcami terytorium podbijanego, w dodatku stanowili warstwę uboższą w stosunku do właścicieli ziemskich, tzn. szlachty polskiej. Polacy już od dawna mieli swą świadomość jako wielki, historyczny jednolity naród. Rodowici mieszkańcy Inflant stanowili zaledwie początek przyszłego narodu łotewskiego. Nie mogli oni też manifestować jednolitej postawy wobec wydarzeń czy procesów historyczno-politycznych, ponieważ brakowało im świadomości swojego położenia i celów politycznych” (Jekabson 1993, 24–25).

tulkoja un izdeva garīgo literatūru, liekot pamatus latgaliešu rakstniecībai un ieviešot poļu rakstību. Pirmo poļu-latīņu-latviešu vārdnīcu sastādījis jezuīts, Daugavpils kolēģijas priekšnieks Georgs Elgers. Rakstot vārdnīcu, viņš galvenokārt domājis par kolēģijas vidusskolas audzēkņiem (Roze 1983; Beitīņa 2012), par ko liecina arī titullapa: *In gratiam studiosae iuventutis in lucem datum*. Iespējams, to izmantoja arī paši garīdznieki latviešu valodas apguvei (Trufanovs 2002, 30).

Vārdnīca tika sastādīta 17. gs. vidū un sākumā lietota rokrakstā (Roze 1983, 87). Tā iespiesta pēc autora nāves 1683. gadā Viļņas jezuītu Karaliskās akadēmijas spiestuvē. Georgs Elgers, kurš dzimis Valmierā, sastādīja savu vārdnīcu vidus dialektā, kurā tika rakstītas visas pirmās latviešu grāmatas, lai gan viņš tad jau strādāja un rakstīja Daugavpilī (Zemzare 1961, 64). Elgera vārdnīcas pamatā ir lietuviešu leksikogrāfa Konstantīna Sirvīda (*Konstantinas Sirvydas*) poļu-latīņu-lietuviešu vārdnīcas trešais izdevums (*Dictionarium trium linguarum*, 1642), no kuras tika pārņemta poļu-latīņu daļa (Zemzare 1961, 64)⁶.

Vārdnīcā ir daudz neprecizitāšu, kas ļauj domāt, ka autors pēc izcelsmes nebija latvietis. Šo hipotēzi apstrīd Staņislavs Kučinskis, kurš min vairākus Elgera latviskuma pierādījumus (Kučinskis 1985, 141–148). Valodnieki atzīst, ka Elgera vārdnīcā, salīdzinot ar vēlākiem leksikogrāfiskiem darbiem, ir ļoti bagāta sinonīmija, vairāk internacionālismu nekā aprakstu, bet kristiāniskajā terminoloģijā ir daudz latvisku atvasinājumu (Zemzare 1961, 71–72; Ozols 1965, 129; Karulis 1984, 51). Jezuīta vārdnīcai, kas tika uzrakstīta poļu ortogtāfijā, nebija ietekmes Rietumlatvijā. Arī praktiskā nozīme saziņā ar Latgales iedzīvotājiem, kuri runāja augšzemnieku dialekta izloksnēs, tai bija neliela. Tomēr Elgera vārdnīca līdz pat 19. gs. vidum bija vienīgais iespiestais leksikogrāfiskais darbs, ko katoļu garīdznieki varēja izmantot saziņā ar vietējiem iedzīvotājiem mūsdienu Latgales un Augškurzemes teritorijā.

Par savdabīgas Inflatijas vojevodistes valodas situācijas atspoguļojumu tiek uzskatīta poļu-latviešu vārdnīca, kuras manuskripts glabājas Viļņas Universitātes bibliotēkas Rokrakstu nodaļā ar nosaukumu *Lenkiškai-latviškas žodynas* („Poļu-latviešu vārdnīca”). Poļu letonists Staņislavs F. Kolbuševskis (*Stanisław Franciszek Kolbuszewski*) uzskata, ka tas ir pirmais leksikogrāfiskais avots, kurā fiksēta augšzemnieku izlokšņu leksika, pārsvarā no mūsdienu Latgales teritorijas (Kolbuszewski 1977, 22). Pirmās ziņas par to sniedza Daina Zemzare 1967. gadā Arturam Ozolam veltītajā konferencē (Kolbuszewski 1977, 9), bet

⁶ Sīkāk par Georga Elgera, Konstantīna Sirvīda, kā arī Gžegoža Knapska vārdnīcu savstarpējo saistību sk. sadaļā 3.1.

1974. gadā S. Kolbuševskis atrada manuskripta fotokopiju D. Zemzares materiālos (Braidaks 2007a, 496).

1977. gadā Poznaņā iznāca minētajam manuskriptam veltīta S. Kolbuševska monogrāfija *Jana Karigera Słownik polsko-lotewski na tle leksykografii b. Inflant polskich* („Jana Karigera Poļu-latviešu vārdnīca uz bijušās poļu Inflantijas leksikogrāfijas fona”). Kolbuševskis pieņem, ka manuskripts ir Varmijas jezuīta Jana Karigera vārdnīcas *Lexicon Lothavicum* kopija. Vidus dialektā sarakstītā Georga Elgera poļu-latīņu-latviešu vārdnīca nebija piemērota misionāru darbam ar Latgales un Augšzemes teritorijas iedzīvotājiem. Bija nepieciešama vārdnīca, kas ietvertu arī augšzemnieku izlokšņu materiālu.

S. Kolbuševskis secina, ka *Lexicon Lothavicum* ir latgaliešu rakstu valodas piemineklis, kura leksikas materiālu autors vāca galvenokārt centrālajā un dienvidu Latgalē. Vārdnīca tika sastādīta 18. gs. sākumā. Viļņā glabājas tās kopija, kas parādījās ap 1764. gadu. Tajā ir skaidri redzami trīs dažādi rokraksti, bet vairākas kļūdas šķirkļu tekstā vai rakstībā liecina par to, ka pārrakstītāji nav pratuši vietējo iedzīvotāju valodu un ne vienmēr varējuši pareizi izlasīt oriģinālu. Manuskripta druka vairs nebija nepieciešama augšzemnieku un ležzemnieku rakstības nošķiršanas dēļ, kura, kā uzskata Kolbuševskis, notika 1753. gadā, kad tika publicēti evaņģēliju tulkojumi *Evangelia toto anno* (sk. arī Stafecka 2004).

Vārdnīcas sastādīšanas mērķis bija atvieglot saziņu starp misionāriem un vietējiem iedzīvotājiem. Kaut gan informācijas par tās praktisko lietderību nav, vārdnīcas izmantošanu apstiprina piezīmes un labojumi manuskriptā, kā arī fakts, ka tā tika pārrakstīta. Kolbuševskis piedēvē vārdnīcai lielu teorētisku un vēsturisku nozīmi, kas iekļauj šādus aspektus:

- 1) šis atradums uz agrāku laika posmu atvirza pirmā latgaliešu leksikogrāfiskā darba laika robežas (lai gan pirmā iespīestā latgaliešu vārdnīca ir Jana Kurmina darbs);
- 2) *Lexicon Lothavicum* apliecina vairāku, vēlāk zaudētu, leksēmu pastāvēšanu Latgales teritorijā 18. gs., kas pēc tam vairs nav reģistrētas;
- 3) vārdnīca ļauj spriest par procesiem, kā vācu aizguvumi aizstāti ar vietējās valodas vārdiem vai poļu aizguvumiem (Kolbuszewski 1977, 82–83).

Lexicon Lothavicum simt gadu garumā (līdz 1858. gadā tika izdota Jana Kurmina poļu-latīņu-latviešu vārdnīca) varēja būt avots, kuru katoļu garīdznieki izmantoja saziņai ar vietējiem iedzīvotājiem. Vārdnīcā pārstāvēta vidus un augšzemnieku dialekta leksika – bieži ir norādīti divi vai vairāki poļu vārda ekvivalenti, no kuriem viens ir no tagadējā vidus dialekta, bet otrs nāk no mūsdienu Latgales teritorijas. Autors nav ievietojis informāciju par

to, kuru novadu pārstāv konkrētais vārds, tomēr var secināt, ka viņš ir labi sapratis abu latviešu dialektu atšķirības.

Vācot augšzemnieku izlokšņu leksiku, autors vārdnīcas sastādīšanā ieguldīja daudz darba. Tomēr viņš tiešā vai netiešā veidā izmantoja leksikogrāfu Georga Elgera, Georga Manceļa, Konstantīna Sirvīda un Gžegoža Knapska (*Grzegorz Knapski*) pieredzi.

1773. gadā pāvests Klements XIV izdeva bullu *Dominus ad Redemptor*, ar kuru slēdza jezuītu ordeni, bet 1820. gadā Krievijas cars Aleksandrs I izdeva pavēli, saskaņā ar kuru jezuītiem bija jāatstāj Krievija. Jesuītu kolēģija un skolas tika slēgtas, jezuītu darbība Latvijas teritorijā tika pārtraukta (Kleijntjens 1941; Strods 1996).

Nākamā apskatāmā vārdnīca ir saistīta ar Krāslavas Garīgo semināru. Semināru nodibināja lācaristi, kuri Latgalē ieradās 18. gs. vidū. Lācaristu kongregāciju dibināja Sv. Vincents de Pauls 17. gs. Francijā. Viņu uzdevumos ietilpa jaunu priesteru audzināšana, semināru uzturēšana un tautas morāles sargāšana (Poča 2009, 69).

Seminārs darbojās no 1757. līdz 1844. gadam un deva Latgales kultūrai daudz absolventu, kuri palika vēsturē ar garīgajiem un laicīgajiem sacerējumiem. Arī pirmā latgaliešu vārdnīca ir Krāslavas seminārista veikums. Jans Kurmins, lietuviešu izcelsmes jaunietis, mācījies seminārā ap 1815.–1820. gadu. Pēc iesvētīšanas viņš strādāja vairākās vietās Latgalē, bet kopš 1852. gada kalpoja Krāslavā par vikāru. Domājams, tieši šeit viņš arī sastādīja poļu-latīņu-latviešu vārdnīcu. Vārdnīca tika iespiesta Viļņā 1858. gadā. Kurmina tiešais paraugs bija Elgera vārdnīca, no kuras poļu un latīņu daļu viņš pārņēma ar nelielām pārmaiņām, pievienojot jaunus ekvivalentus. Arī mērķis bija tas pats – palīdzēt katoļu garīdzniekiem iemācīties vietējo iedzīvotāju valodu (Zemzare 1961, 207; Leikuma 2010, 120). Kā norāda Lidija Leikuma, Kurmina dotie poļu leksēmu ekvivalenti „apliecina autora apgūtās kaimiņu valodas prasmi, dod ziņas par vārdnīcas iespējamo lietotāju sagatavotību, vietējās valodas potencēm vajadzīgo jēdzienu izteikšanai” (Leikuma 2009, 26).

Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās, kas tapa katoļu garīdznieku darbības rezultātā, poļu un latīņu daļa galvenokārt nav oriģināla. To tapšanu nosaka ekstralingvistiskie faktori, kā arī katoļu Baznīcas funkcionēšanas veids Latvijas teritorijā. Sastādot vārdnīcas, katoļu garīdznieki tiecās pēc praktiska mērķa – izplatīt latviešu valodas zināšanas, veicinot arī latviešu (latgaliešu) valodas attīstību.

Latviešu valoda kā šķirkļa pamatvaloda parādās tikai vienā attiecīgā perioda rokrakstu leksikogrāfiskajā darbā⁷. Praktiskas nepieciešamības pēc latviešu-poļu vārdnīcas šajā laikā vēl nevarēja būt. 19. gs. 70. gados Telšu apriņķa Alsēdžu (*Alsēdziai*) draudzē (Kauņas guberņa) tapa latviešu-lietuviešu-poļu vārdnīca, kuras autors ir lietuviešu garīdznieks, leksikogrāfs un folklorists Antans Juška (Juškevičs, liet. *Antanas Juška*). Tā bija pirmā vārdnīca, kur latviešu valodas kā avotvalodas šķirkļiem tika piedāvātas poļu valodas atbildes. Vārdnīcas autors izvirzīja mērķi savākt latviešu vārdus saglabāšanai un, iespējams, tālākai izmantošanai latviešu vārdnīcu izveidē. Tas bija likumsakarīgs process 19. gs. beigās, kad notika izglītības un kultūras attīstība, palielinājās interese par nacionālajām valodām, attīstījās salīdzināmi vēsturiskā valodniecība.

A. Juška mācījās latviešu valodu no Alsēdžu draudzes iedzīvotājiem – pārceļotājiem no Dienvidkurzemes – četru gadu garumā, strādājot tur par garīdznieku. Vārdnīca tika pabeigta 1875. gadā. Vārdnīcas materiāla daļu A. Juška nosūtīja Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijai, par kuras locekli viņš pats kļuva 1876. gadā. Kā raksta D. Zemzare, sarakstos Juška ievietoja vārdus, kurus neatrada pazīstamās latviešu valodas vārdnīcās (piem., K. Ulmaņa 1872. gada „Latviešu-vācu vārdnīcā”) un kuri, viņaprāt, varēja interesēt komisijas locekļus. Tomēr komisija lēma, ka Juškas vārdu krājumā ir pārāk daudz aizguvumu, kurus nav ieteicams ieviest latviešu literārajā valodā (sīkāk par A. Juškas sadarbību ar Zinību komisiju sk. Zemzare 1961, 352–355).

A. Juškas pierakstītā latviešu valoda tika lietota ļoti nelielā Kurzemes un Kauņas guberņas pierobežas teritorijā. Var pieļaut, ka latviski runājošo personu loks šajā apkaimē nebija ļoti plašs – Telšu apriņķī 19. gs. otrajā pusē latviešu ģimenes veidoja 2,3 procentus no visu iedzīvotāju skaita (ЭСБЕ XVA, 513). 1890.–1907. gadu Brokhauza un Jefrona „Enciklopēdiskajā vārdnīcā” rakstīts: „No trim lietuviešu guberņām (Viļņas, Grodņas un Kauņas) K. g. atšķiras ar to, ka tajā nebija neviena visas kopienas zemes pirkuma [...]. Šis fakts izskaidrojams ar K. gub. kaimiņu – Kurzemes – zemnieku sadzīves ietekmi. Tur pārsvarā dzīvo atsevišķās viensētās, un no turienes daudzi latvieši pārcēlušies uz K. gub.”⁸ (pasvītrojumi te un turpmāk mani – R. M.-T.) (ЭСБЕ XVA, 514). Ierobežotais respondentu

⁷ Ir jāņem vērā, ka kopš 1865. gada Kauņas guberņā valdīja latīņu drukas aizliegums (Jansone, Stafecka 2013, 233).

⁸ „Между тремя литовскими губ. (Виленской, Гродненской и Ковенской) К. г. отличается тѣм, что въ ней не было ни одной покупки земли цѣлымъ обществом [...]. Объяснение этого факта надо искать въ вліяніи быта крестьянъ въ сосѣдней съ К. губ. - Курляндской, гдѣ они преимущественно живутъ отдѣльными хуторами и откуда много латышей переселилось въ К. губ.” (ЭСБЕ XVA, 514).

skaits, paša autora nepietiekamās latviešu valodas zināšanas, savāktās leksikas dialektālais raksturs nenoliedzami A. Juškas vārdnīcas kā valodnieciska darba vērtību viņa laikabiedru acīs samazināja. Tomēr vārdnīca ir vērtīgs dialektālās leksikas avots un viens no pirmajiem latviešu leksikas materiāla pierakstiem noslēgtā teritorijā daudzvalodības apstākļos.

A. Juškas vārdnīcas dialektālās iezīmes ir aprakstījusi Daina Zemzare (1961, 357–358). Tās ir, piem., tautosilabisko savienojumu *-ir-* un *-ur-* pārveide par *-ier-* un *-uor-* (*jrbe, gornis*), vīriešu dzimtes adjektīvu un substantīvu galotne *-us* (*knubeklus, tajsnus, vaskus*). Par kursismiēm Zemzare uzskata vārdus *bendrus, dvaliktis, lincetjs, los, menc, sklande* u. c., atzīmējot, ka leksikā Juškas vārdnīcai ir daudz kopīga ar Langija un Kuršu kāpu vārdnīcās fiksēto materiālu. Pētniece analizē arī dažus lituānismus, ģermānismus un slāvismus, kas sastopami Juškas vārdnīcas latviešu daļā.

A. Juška bija pirmais, kurš lietuviešu leksikogrāfijā atteicās no iepriekšējo vārdnīcu kompilācijas un rakstu avotu izmantošanas, pievēršoties tautas sarunvalodas pierakstīšanai. Strādājot pie sava pamatdarba – lietuviešu-poļu vārdnīcas –, viņš lielu nozīmi piešķīra lietuviešu ilustratīvajam materiālam un vārdu nozīmju skaidrošanai (Tolutienė 1961, 374–375). Zofja Savaņevska-Mohova (*Zofia Sawaniewska-Mochowa*) Jušku raksturo kā cilvēku, kurš apzinājās savas, lietuviešu, kultūras bagātību, dzīvojot tuvu citai – poļu – kultūrai divu valodu un divu kultūru vidē. Analizējot lietuviešu-poļu vārdnīcas materiālu, pētniece runā par valodu un kultūru kopību, ko var novērot Juškas darbos (Sawaniewska-Mochowa 2009, 43–44). Arī strādājot pie latviešu-lietuviešu-poļu vārdnīcas, Juška pierakstīja dzīvu sarunvalodu, lai savāktu un aprakstītu latviešu leksiku, par metavalodu izmantojot poļu valodu.

Pēdējās šī posma vārdnīcu grupā ir daudzvalodu vārdnīcas, kurās ne poļu, ne latviešu valoda nav šķirkļa pamatvārda valoda. Tajā ietilpst četras vārdnīcas, divas no tām tika izdotas Rīgā. 17. gs. otrā pusē un 18. gs. sākums bija ļoti aktīvs latviešu vārdnīcu rakstīšanas laiks. Latvijas rietumdaļā ar vārdnīcu sastādīšanu nodarbojās luterāņu mācītāji. Šajā laikā Zviedrijas pārvaldītajā Rīgā poļu valodai vairs nebija svarīgas lomas. Tomēr Rīgā tika izdotas divas četervalodu vārdnīcas, kurās tika iekļauta arī poļu daļa. 1688. gadā iznāca anonīma vācu-latīņu-poļu-latviešu vārdnīca ar tematisku izkārtojumu *Vocabularium wie Etzliche gebräuchliche Sachen auff Teutsch Lateinisch Polnisch und Lettisch Auszusprechen seynd*. Vāciski rakstītais vārdnīcas nosaukums liecināja, ka tās adresāti bija vācu valodas pratēji. Vācu valodu izmantoja Rīgas izglītotie iedzīvotāji, tāpēc tā bija vārdnīcas pamatvaloda. Latīņu valoda tika iekļauta saskaņā ar tā laika vajadzībām un tradīcijām.

Latviešu valodai, kaut gan tajā runāja tikai zemākie iedzīvotāju slāņi, bija liela nozīme reliģijas izplatīšanā.

Poļu valodas iekļaušanai vārdnīcā nav viennozīmīga skaidrojuma. Polija zaudēja varu Rīgā jau 1621. gadā, 80. gados pilsētā vairs nebija nevienas katoļu baznīcas, kur mises tiktu vadītas poļu valodā. Poļu iedzīvotāju nebija daudz. Viens no iemesliem poļu daļas iekļaušanai vārdnīcā varēja būt Rīgas iedzīvotāju intensīvie kontakti ar lietuviešu tirgotājiem, kuri lietoja poļu valodu (Gruszczyński 2000, 20–21). Iespējams, ka vārdnīcas pamatā ir kāds poļu vārdus ietverošs avots. Par iespējamo avotu uzskata tulka un poļu valodas skolotāja Staņislava Maļčovska vācu-poļu vārdnīcu, no kuras ņemti poļu ekvivalenti un pamats 25. sadaļai, bet tematiskā struktūra pārņemta no kādas vācu-latīņu skolas vārdnīcas (Gruszczyński 2000, 12–13). Par varbūtējo latviešu daļas autoru uzskata mācītāju Georgu Dreseli (Zemzare 1961, 108), kurš sarakstījis vairākus darbus latviešu valodā, arī latviešu gramatiku. Pastāv arī viedoklis, ka vārdnīca ir dažādu materiālu kompilācija un paša tipogrāfa Georga Matiasa Nellerā darbs (Gruszczyński 2000, 25).

1688. gada vārdnīca kļuva par pamatu 1705. gadā sastādītajai un izdotajai anonīmajai vācu-zviedru-poļu-latviešu vārdnīcai *Wörter=Büchlein / Wie Etzliche gebräuchliche Sachen auff Teutsch / Schwedisch / Polnisch und Lettisch / Zu benennen seynd*. Lai gan apjoma, metodes un uzbūves ziņā šī vārdnīca ir līdzīga iepriekšējai, tā tomēr tikusi ievērojami pārstrādāta. Vācu valoda palika pirmajā vietā, latīņu valodas vārdi aizstāti ar zviedru, kas atbilda konkrētajai vēsturiskajai situācijai, poļu un latviešu sadaļā izlabotas kļūdas. Tradicionāli par vārdnīcas sagatavotāju uzskata mācītāju Liboriju Depkinu, reliģisko tekstu autoru, tulkotāju un leksikogrāfu, ņemot vērā to, ka 1688. gada vārdnīcas fragmentā atrodas ar viņa roku ierakstītas latviešu valodas formas, kas atbilst 1705. gada tekstam (Zemzare 1961, 91). Tomēr savu grāmatu katalogā Depkins šo vārdnīcu ierakstīja kā anonīmu, bet pie 1688. gada vārdnīcas min Dreseļa vārdu (Gruszczyński 2000, 45–46). Ar abu vārdnīcu tapšanas un autorības jautājumu nodarbojas arī Pēteris Vanags (Vanags 1999, 65–69) un Lenarts Larsons (*Lennart Larsson*, Larsson 2011, 27–40).

Krievijas Valsts bibliotēkā Sanktpēterburgā Frīdriha fon Adelunga fondā atrodas neliela vārdnīca ar nosaukumu *Vocabular der Lettischen, Lithauischen und Polnischen Sprache* (7. fonds, 22. dokuments). Frīdrihs fon Adelungs (*Friedrich von Adelung*, 1768–1843) dzimis Ščecinā, bet visu dzīvi pavadīja Pēterburgā, kur nodarbojās arī ar valodniecību. Viņš plānoja izdot visu valodu un dialektu salīdzinošo vārdnīcu *Bibliotheca Glottica* kā sava tēvoča Johana Kristofa Adelunga (*Johann Christof Adelung*) darba *Mithridates, oder allgemeine Sprachenkunde* (1806) turpinājumu.

Bibliotheca Glottica netika izdota, bet Adelunga materiālos par latviešu valodu atrasta arī minētā vārdnīca. Lai gan tās nosaukums norāda uz latviešu valodu kā avotvalodu, īstenībā pirmā vārdnīcas daļa ir vācu valoda. Acīmredzot vārdi vācu valodā bija pārējo valodu salīdzināšanas pamats, tieši tie tika tulkoti latviešu, lietuviešu un poļu valodā. Ieraksts manuskripta pirmajā lapā, kā arī informācija no Adelunga kataloga liecina, ka uz Pēterburgu vārdnīcu nogādāja vēsturnieks no Jelgavas Johans Frīdrihs fon Reke (*Johann Friedrich von Recke*). Materiāls bija paredzēts salīdzināšanai un ievietošanai plānotajā darbā.

Lai salīdzinātu, izmantoti biežāk lietotie vārdi, pirmām kārtām lietvārdi (318 no 360 šķirkļiem). Var secināt, ka autors tiecies izkārtot vārdus tematiski, lai gan nenorāda to tieši: tā vārdi no 20. līdz 25. ir dažādi cilvēku apzīmējumi (*mąż, człowiek, kobieta, niewiasta, białogłowa*); vārdi no 26. līdz 41. nosauc cilvēku un dzīvnieku ķermeņa daļas (*głowa, noga, ręka, ucho, oko, nos, gęba, język, włosy, broda, kość, pazur, ząb, róg, serce, sadło, tłustość, krew, pioro, skóra, łuska*), no 41. līdz 81. atrodami faunas nosaukumi (*ryba, ptak, robak, mucha, wąż, żmija, żółw, rak, muszelka, skorupka, żaba, kozieł, owca, woł, krowa, pies, kotka, swinia, koń, osiel, wielbłąd, koń, jednoroziec, lew, tygr, niedźwiedz, małpa, wilk, żubr, zajac, mysz, kur, kogut, kokoś, gołab, geś, kaczk, łabędź, orzeł, jastrząb, sokoł, bocian*), bet no 83. numura – augu nosaukumi (*drzewo, trawa, owoc, liść, żyto, ziarno, kwiat*). Vārdnīcā var arī nošķirt tematiskās grupas ģimene (*matka, brat, siostra*), darbarīki (*topor, noż, plug*), daba (*góra, puszcza, pustynia, rzeka*), laika kategorijas (*dzień, noc, miesiac, poranek*), atmosfēras parādības (*deszcz, rosa, powietrze*) u. c.

19. gs. sākuma daudzvalodu vārdnīca ir viena no pirmajām liecībām par interesi salīdzināmās valodniecības jomā. Tā tika plānota kā zinātniska darba fragments, kas diemžēl netika pabeigts.

Vēl viena daudzvalodu vārdnīca, kurā parādās latviešu un poļu valoda, ir katoļu garīdznieka no Lietuvas Mīkola Miežiņa (*Mykolas Miežinis*) lietuviešu-latviešu-poļu-krievu vārdnīca. Latīņu rakstības aizlieguma dēļ vārdnīca, kuras latviskajā un lietuviskajā daļā lietoti latīņu burti, varēja būt iespiesta tikai 1894. gadā, lai gan tās pirmā versija sastādīta jau 1868. gadā. Atšķirībā no iepriekšējiem leksikogrāfiskajiem darbiem, poļu valoda šeit ierindota trešajā vietā; parādās arī krievu valoda. Pārstrādājot vārdnīcu pirms izdošanas un tulkojot lietuviešu vārdus latviešu valodā, Miežinis izmantoja K. Valdemāra 1872. gadā izdoto latviešu-krievu-vācu vārdnīcu. Tomēr galvenais avots ir paša Miežiņa, kurš divpadsmit gadus strādāja Latvijā, pierakstīta tautas valoda.

Jauns posms Latvijas un Polijas attiecībās ir abu valstu neatkarības laiks 20. gs. 1. pusē. Atšķirībā no iepriekšējiem vēstures periodiem, šoreiz abu valstu attiecības tika

būvētas uz vienlīdzības pamata. Polija atzina Latvijas neatkarību 1921. gadā, attīstījās diplomātiskās attiecības. 30. gados Rīgā tika izdotas divas nelielas grāmatiņas: „Praktiska latvju-lietuvju-poļu vārdnīca lauksaimniekiem un laukstrādniekiem” (sast. M. Avots, pirmais izdevums – 1935. gadā, otrais – 1937. gadā) un Latvijas Universitātes profesora Stanislava Kolbuševska sastādītā „Praktiska rokas grāmata latviešu valodas mācībai. Gramatika, sarunas, vārdnīca. Laukstrādniekiem un lauksaimniekiem” (1938).

Kā liecina nosaukumi, abas vārdnīcas ir paredzētas konkrētai iedzīvotāju grupai – laukstrādniekiem, kas iebrauca Latvijā no Polijas un Lietuvas, kā arī Latvijas lauksaimniekiem. Starpkaru periodā no Polijas iebrauca vairāk nekā divi miljoni cilvēku. Kad pasaules krīzes dēļ populārākās Eiropas emigrācijas valstis – Francija un Vācija – ierobežoja vai pavisam aizliedza strādnieku iebraukšanu, Polijas iedzīvotāji atrada nišu lauksaimniecības jomā Latvijā (Gawryszewski 2005, 426). Lai gan Latvija piedzīvoja ekonomikas uzplaukumu un valsts atbalstīja lauksaimniecību, kurā strādāja iedzīvotāju vairākums, produktivitāte bija zema, jo trūka lauksaimniecības tehnikas un strādnieku. Pirmās 655 personas iebrauca Latvijā 1930. gadā, bet 1936.–1938. gadā uz šejieni atbrauca vairāk nekā 60 000 laukstrādnieku, kas veidoja 21 procentu no kopējā Polijas emigrantu skaita pasaulē. 70 procenti no tiem ieradās no Viļņas vojevodistes, 9 procenti – no Novogrudokas un 6 – no Ļvovas (Landau 1966, 185–187; Gawryszewski 2005, 421–426). Laukstrādnieki pārsvarā brauca sezonas darbos, tomēr daudzi palika Latvijā uz pastāvīgu dzīvi.

Latvijā ātri saprata nepieciešamību atbalstīt iebraucējus arī komunikācijas ziņā, tāpēc Latvijas Lauksaimniecības kamera veicināja sarunvārdnīcu izdošanu. Tā bija iestāde, kas regulēja laukstrādnieku rekrutēšanas, ieceļošanas un darbā iekārtošanas procesu. Pirmā sarunvārdnīca tika izdota jau 1935. gadā. Tās autora personību nav iespējams precīzi identificēt. Tas noteikti bija latvietis, kurš labi zināja poļu valodu (precīzāk – tās ziemeļrobežu dialektu (*dialekt północno-kresowy*, sk. Rucka 2004, 152), mācēja arī lietuviešu un krievu valodu. Iespējams, tas bija latviešu žurnālists, bibliotekārs, dzejnieks Mārtiņš Avots (pseudonīms Marģers Tanks). Tomēr saglabājušies viņa biogrāfijas fakti neļauj secināt par sarunvārdnīcas autorību (Rucka 2004, 138). Grāmatas tapšanā piedalījās arī Lauksaimniecības kameras darbinieki – priekšvārdā autors izsaka pateicību kameras Darba nodaļas vadītāja palīgam A. Lauvam, „kas sekmējis šās grāmatas sastādīšanu, sniedzot vērtīgus aizrādījumus un padomus” (AvS 3).⁹

⁹ Visi citāti un piemēri te un turpmāk no vārdnīcas 1937. gada izdevuma.

Otras sarunvārdnīcas autors ir Latvijas Universitātes profesors Stanislavs Kolbuševskis, kurš 1934. gadā pārņēma baltistikas studiju slāvu moduļa vadību Filoloģijas un filozofijas fakultātē. S. Kolbuševskis par savu uzdevumu uzskatīja ne tikai pedagoģisko darbību, bet arī Latvijas iedzīvotāju iepazīstināšanu ar poļu kultūras vērtībām un informācijas par Latviju izplatīšanu poļu vidē. 1937.–1939. gadā iznāca tādi Kolbuševska darbi kā *Glówne rysy kultury lotewskiej* („Latviešu kultūras galvenās iezīmes”, 1937), „Poļu literatūra viduslaikos un renesansē” (1938), reportāžu cikls *W stolicach państw bałtyckich* („Baltijas valstu galvaspilsētās”, 1939), kā arī daudzi raksti Latvijas presē par poļu kultūru un literatūru. Profesors piedalījās Latviešu konversācijas vārdnīcas tapšanā, kā arī veicināja poļu dzejas antoloģiju izdošanu un plānoja laist klajā arī poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcu (Miseviča-Trilliča 2012a, 271–272).

Laika periodā no 1938. gada jūlija līdz septembrim vairākos Latvijas izdevumos („Economists”, „Meža Dzīve”, „Vanags”, „Mūsu Mājas Viesis”, „Limbažu Vēstnesis”, „Izglītības Ministrijas Mēnešraksts”) tika pieminēta Kolbuševska mācību grāmata. Laikrakstos tika uzsvērtā šāda izglītojoša līdzekļa nepieciešamība: „Katru gadu ievedamie laukstrādnieki ar svešu valodu un paražām spieduši Latvijas Lauksaimniecības kameru izdot šo īso latviešu valodas mācības grāmatiņu poļu strādnieku lietošanai [...]. Nepieciešamība spiež parādīties šādi praktiskā nolūka grāmatiņai, un tā var noderēt arī lauksaimniekiem, kad tie nevar lāgā sarunāties ar saviem gājējiem” (Economists, 1938/16, 727); „Latvijas Lauksaimniecības kameras apgādniecībā nupat iznākusi LŪ prof. Dr. St. Kolbuševska sarakstīta brošūra, pēc kuņas mūsu lauksaimnieku, vai, pareizāk sakot, viņu sezonas palīgu, poļu laukstrādnieku, starpā jau sen bija sajūtama liela vajadzība. [...] Darba devējiem var tikai ieteikt šo brošūru savu poļu laukstrādnieku vajadzībām, tādējādi veicinot savstarpējo saprašanos.” (Meža Dzīve, 1938/9, 474). Tika norādīts uz grāmatas mazo cenu (20 santīmu), kas ļaujot to iegādāties ikvienam.

Kā uzsver sarunvārdnīcu autori, grāmatas ir paredzētas gan laukstrādniekiem, gan latviešu saimniekiem. Tomēr tas, ka abas brošūras (izņemot AvS otro izdevumu) ietver tikai latviešu izrunas un gramatikas aprakstus, ļauj secināt, ka pirmām kārtām grāmatu adresāts ir cittautietis, kurš ir ieinteresēts latviešu valodas apguvē pamatlīmenī. Bez jebkādam pamatzināšanām poļu valodā KolS izmantošana runas producēšanai ir apgrūtināta, ņemot vērā, ka nekādu paskaidrojumu par poļu valodu nav, bet alfabētiskās vārdnīcas avotvaloda ir poļu. Par to, ka laukstrādnieks ir galvenais adresāts, liecina arī sarunvārdnīcu pamatmērķis, ko formulē AvS autors, – laukstrādnieku iekļaušana Latvijas sabiedrībā.

Par sarunvārdnīcu praktisko izmantošanu ir grūti spriest. No vienas puses, M. Avota vārdnīcas 1937. atkārtota izdošana ar paplašinātu vārdu krājumu, lietuviešu un poļu valodas izrunas apskatu, pārstrādāto vārdnīcas lietuviešu daļu varētu liecināt par grāmatas popularitāti. No otras puses, iepazīstoties ar Polijas Tautsaimniecības institūta (*Instytut Gospodarstwa Społecznego*) savāktajiem datiem par laukstrādnieku dzīves un darba apstākļiem, kas 1966. gadā tika publicēti Ludvika Landau (*Ludwik Landau*) grāmatā *Wychodźstwo sezonowe na Łotwę i do Niemiec w 1937 roku* („Sezonas emigrācija uz Latviju un Vāciju 1937. gadā”), var secināt, ka poļu viesstrādniekiem bija ierobežotas iespējas piekļūt šai grāmatai un to lietot. Viņu darbavieta parasti bija lauku viensētās, kas atradās tālu no lielākām pilsētām, darba diena ilga 14–20 stundu (Landau 1966, 51), bet līguma punkts par brīvo laiku bieži netika ievērots: „Emigranti [...] ļoti bieži, neskatoties uz protestiem, tiek piespiesti veikt ikdienas darbus svētdienās. Arī baznīcas svētki un valsts svētki netiek ņemti vērā”¹⁰ (Landau 1966, 52); un tālāk – „Visbiežāk sastopamas sūdzības par darbu svētdienās un svētkos: „nekad nav brīvas svētdienas”, saimnieks neatzina svētkus, teica, ka svētki ir tikai tad, kad līst”, „divu gadu laikā nevienas brīvas svētdienas”¹¹ (Landau 1966, 53). Institūta anketās laukstrādniekiem viens no jautājumiem bija: “Vai bija pieejams mākslīgais apgaismojums un, ja bija, tad kāds?”. Par citām dzīves sfērām varēja atrast strādnieku sūdzības, bet uz šo jautājumu viņi nereaģēja, acīmredzot neizjūtot mākslīgā apgaismojuma nepieciešamību pēc vidēji 17 stundu ilgās darba dienas (Landau 1966, 55–56).

Ne vienmēr viesstrādnieki no Polijas, kuri piederēja valsts trūcīgāko iedzīvotāju slānim, prata lasīt un rakstīt. Līgums pirms slēgšanas tika nolasīts priekšā (līgumi tika slēgti divās valodās – poļu un latviešu), un strādnieks parakstīja to, ievēkot trīs krustiņus. Polijas trūcīgākajos reģionos, kurus savulaik bija skāris arī aizliegums iespiestajos tekstos lietot latīņu burtus, analfabētisms nebija pilnībā izskausts (Palaša 2005, 74, 99). Landau citē kāda reģionālās izpētes veicēja teikto par Lomžas apkārtnes strādniekiem: „[...] neviens no emigrantiem nedz laimē, nedz nelaimē nav uzturējis pilnīgi nekādu kontaktu ar Polijas sūtniecību, kā arī nav piedalījies nevienā no poļu organizācijām, nav izlasījis nevienu poļu grāmatu vai avīzi. Atbilde ir viena: nav zinājis, ka pastāv Polijas sūtniecība, ka pastāv poļu

¹⁰ „Emigranci [...] bardzo często, mimo protestów, zmuszani są do normalnej pracy w niedzielę. Również święta kościelne i zastrzeżone święta narodowe nie są przestrzegane” (Landau 1966, 52).

¹¹ „Najczęściej spotyka się skargi na prace w niedzielę i święta: „nigdy wolnej niedzieli”, „gospodarz nie uznawał święta, mówił, że święto tylko – jak deszcz pada”, „przez dwa lata ani jednej wolnej niedzieli” (Landau 1966, 53).

organizācijas, ka iznāk poļu preses izdevumi, neviens par to nav informējis” (Landau 1966, 172, tulk. I. Palaša).

Lielākā daļa laukstrādnieku bija no Viļņas un Novogrudokas vojevodistes – 1937. gadā attiecīgi 14 337 un 2 012 no kopumā 22 741 (Landau 1966, 185–187), kur dzīvoja gan poļi, gan baltkrievi. Landau norāda, ka 1937. gadā 53 procenti no Viļņas vojevodistes un 89 procenti no Novogrudokas vojevodistes atbraukušo laukstrādnieku ir pareizticīgie (Landau 1966, 42). Tas nozīmē, ka šie cilvēki mācēja krievu valodu un tā tika izmantota saimnieku un strādnieku saziņā. Landau min pat dažu aptaujas veicēju pieņēmumu, ka šī iemesla dēļ emigranti, it īpaši no austrumu vojevodistēm, pazaudējot poļu valodas zināšanas (Landau 1966, 132). Tomēr, atbildot uz jautājumu par ieguvumiem no darba Latvijā, iebraucēji min arī valodas apguvi (Landau 1966, 121). Ļoti iespējams, ka latviešu valodas apguve notika dabiski, kontaktējoties ar saimnieku vai latviešu laukstrādniekiem. Šie fakti – laika trūkums, analfabētisms un komunikācijas iespējas krievu valodā – varēja mazināt sarunvārdnīcu izmantošanu laukstrādnieku lokā. Tomēr sarunvārdnīcu tapšana ir nozīmīgs pierādījums tam, ka Latvijā bija vēlme integrēt ieceļojušos laukstrādniekus un sekmēt viņu iekļaušanos sabiedrībā.

Padomju okupācijas laikā (1944–1990) Latvijā tika izdotas divas vārdnīcas ar poļu un latviešu materiālu – „Poļu-latviešu vārdnīca” (sastādījis autoru kolektīvs, 1970) un Rišarda Labanovska un Česlava Šklennika „Latviešu-poļu sarunvārdnīca” (1984). 1970. gada vārdnīca, kā to autori raksturo priekšvārdā, ir „domāta tiem, kas mācās poļu valodu, lasa poļu valodā laikrakstus un žurnālus, vidēji grūtus sabiedriski politiskas literatūras tekstus un leksiski ne pārāk sarežģītus daiļliteratūras darbus” (PLV 1970, 5). Vārdnīcā ir ap 20 000 šķirkļu, līdz mūsdienām tā ir visplašākā poļu-latviešu vārdnīca. Otra grāmata ir paredzēta komunikatīvo situāciju apguvei poļu valodā, tā ietver 20 tematiskas nodaļas, katrā no tām atrodamas attiecīgas frāzes un alfabētiski vai tematiski sakārtoti vārdi.

Pirmā poļu un latviešu valodas vārdnīca, kas iznākusi pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, ir 1999. gadā izdotā „Poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīca”. Poļu-latviešu daļas (9 000 vārdu) autore ir leksikogrāfe un tulkotāja Irēna Birzvalka, latviešu-poļu daļas (12 000 vārdu) – Juzefa Paršuta, valodniece un pedagoģe. Ņemot vērā, ka 20. gs. 90. gadi bija laiks, kad atdzima Latvijas un Polijas kultūras un ekonomiskie sakari un arī Latvijas poļu mazākumtautība piedzīvoja atmodu, šīs vārdnīcas tapšanai bija pat simboliska nozīme. Latvijas tirgū ir atrodamas arī divas izdevniecības „Avots” kabatas formāta vārdnīcas: poļu-latviešu un latviešu-poļu (izdotas 2002. un 2005. gadā), katrā ap 8 000 šķirkļu. Vārdnīcas

sastādījusi Irēna Birzvalka, tās ir adresētas cilvēkiem, kas lasa poļu daiļliteratūru, mācās poļu valodu un ceļo pa Poliju.

20. gs. otrās puses vārdnīcas ir adresētas poļu valodu apgūšanai un tika izdotas Latvijā, bet 2011. gadā iznāca divas grāmatas, pie kurām darbs norisinājās galvenokārt Polijā. Viena no tām ir kabatas formāta Uršulas Mihaļskas (*Urszula Michalska*) „Poļu-latviešu sarunvārdnīca” (*Rozmówki polisko-lotewskie*). Grāmata domāta tūristiem un biznesa cilvēkiem, kā arī studentiem, kuri apgūst latviešu valodu. Sarunvārdnīcā iekļauta leksika, kas ir nepieciešama latviešu valodas kā svešvalodas mācībai pirmajos posmos, tā piedāvā ikdienas komunikatīvajās situācijās izmantojamas frāzes.

Svarīgs notikums latviešu-poļu leksikogrāfijā ir „Latviešu-poļu vārdnīcas” iznākšana 2011. gada oktobrī Rīgas izdevniecībā „Zvaigzne ABC”. Tā ietver ap 48 000 šķirķļu un vairāk nekā 200 000 skaidrojumu. Vārdnīcas autori ir Varšavas Universitātes baltistikas speciālisti, bet tās sagatavošanu un izdošanu vadīja dr. Alberts Sarkanis, līdz 2009. gadam Latvijas vēstnieks Polijā. Vārdnīcas recenzente ir pirmās latviešu-poļu vārdnīcas autore Juzefa Paršuta. Kā norāda autori, vārdnīcai ir populārzinātnisks raksturs un tā ir paredzēta gan poļu lietotājam, kas apgūst latviešu valodu, gan latviešu valodas pratējam. Vārdnīcas izmantojumu autori redz arī tekstu veidošanā latviešu valodā – šim nolūkam vārdnīcai pievienots latviešu gramatikas apskats.

Poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcas tika izveidotas kā praktiski palīglīdzekļi konkrētam mērķim noteiktā laika periodā. 17.–19. gs. atbilstoši vēsturiskajai situācijai lielāka loma bija poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcām, kuras latviešu valodas apguvei izmantoja garīdznieki. Vienīgā vārdnīca ar latviešu valodu kā avotvalodu, A. Juškas latviešu-lietuviešu-poļu vārdnīca, palika manuskriptā, bet tās izveide liecina gan par interesi par latviešu valodu, gan poļu valodas lomu Baltijas teritorijā. Savukārt 20. gs. sākumā radās nepieciešamība pēc latviešu valodas palīglīdzekļiem, kuri bija paredzēti poliski runājošiem iebraucējiem. 20. gadsimta beigās vārdnīcu tapšanu veicināja Latvijas neatkarības atgūšana. Īpaši vērtīgi ir tas, ka vārdnīcas ar poļu un latviešu materiālu pirmo reizi 21. gadsimtā tika sagatavotas Polijā, sadarbojoties poļu un latviešu speciālistiem. Tas ir sākums nozīmīgam posmam Latvijas un Polijas attiecībās, kad latviešu valodu apgūst ārpus Latvijas robežām un latviešu filoloģija attīstās arī Polijas universitātēs.

17.–20. gs. 1. puses vārdnīcu raksturojums

Vārdnīcas saīsinājums	Valodas	Šķirklju skaits	Izdošanas vieta un laiks	Autors	Sastādīšanas vieta un laiks	Sastādīšanas mērķis
ElgD	poļu-latīņu-latviešu	ap 14 000 (13 993) ¹²	Viļņa 1683.	Georgs Elgers (1585–1672)	17. gs.40. –60. gadi, Daugavpils	latviešu valodas apguve, komunikācija
VOC	vācu-latīņu-poļu-latviešu	1223	Rīga 1688.	anonīms	Rīga	komunikācija
W-B	vācu-zviedru-poļu-latviešu	1223	Rīga 1705.	anonīms	Rīga	komunikācija
KarV	poļu-latviešu	6290 (6372)	manuskripts, 18. gs. sākums, kopija 1764.	anonīms / Jans Karigers (1664–1729)	18. gs. sākums, Skaistkalne, Ilūkste, Varkava, Preiļi	latviešu valodas apguve, komunikācija
AdelV	vācu-latviešu-lietuviešu-poļu	360	manuskripts, 1816.	anonīms	19. gs.sākums, Jelgava?	valodu salīdzināšana
JušV	latviešu-lietuviešu-poļu	7818 (8336)	manuskripts, 1875.	Antans Juška (1819–1880)	1874.–1875., Kauņas guberņa, Telšu apriņķis, Alsēdži	latviešu valodas leksikas vākšana
KurV	poļu-latīņu-latviešu	ap 13000 (12413)	Viļņa 1858.	Jans Kurmins (1790–1860)	19. gs. 50. gadi, Krāslava	latviešu valodas apguve
MIEŽ	lietuviešu-latviešu-poļu-krievu	ap 15000	Tilzīte 1894.	Mikols Miežinis (1868–1894)	19. gs. 60. gadi, Skaistkalne	latviešu valodas leksikas vākšana
AvS	latviešu-lietuviešu-poļu	1485	Rīga 1935., 1937.	M. Avots (?)	Rīga	komunikācija
KolS	latviešu-poļu	1136 sarunvārdnīcā 1717 vārdnīcā	Rīga 1938.	Stanislavs Kolbuševskis (1901–1965)	Rīga	latviešu valodas apguve, komunikācija

¹² Iekavās vārdnīcu šķirklju skaits norādīts atbilstoši promocijas darba autores aprēķinam.

1.2. Poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcas lingvistiskajos pētījumos

Latvijas un Polijas vēstures un kultūras kopīgajiem aspektiem ir veltīts diezgan plašs literatūras klāsts, kas attiecas uz vairākām jomām. Poļu un latviešu sakaru vēstures izpētē īpaši ir jāpiemin Ē. Jēkabsona (Jēkabsons 1996, 2007a, 2007b, 2011) un K. Zajasa (Zajas 2007, 2009) darbi. Vairāki pētījumi ir veltīti poļu kultūrai Latvijas vēsturē un mūsdienās (Kolbuszewski 1992; Sozański, Szklennik 1994; Walewander 1993; Biesiadowska-Magdziarz 2004a, 2004b, Bākule 2007). Ar poļu valodas īpatnību izpēti Latvijā nodarbojas J. Paršuta (Паршыта 1963, 1969, 1970, 1984), H. Karasja (Karaś 1997), I. Rucka (Rucka 1999, 2004, 2009), M. Ostruvka (Ostrówka 2000, 2003, 2008, 2010). Latviešu un poļu kultūru un valodu kontakti ir Antoņinas Reķēnas (Reķēna 2008) rakstu kā arī rakstu krājumu „Baltu un slāvu kultūrkontakti (2009), „Baltica – Silesia. Polija un Latvija – tuvie svešinieki (2013) priekšmets. Etnonīmam „poļi” veltīts Annas Vulānes raksts „Etnonīms *polis* latviešu valodas diskursā (Vulāne 2006) un Antras Kļavinskas raksts „Etnonīma *pūli / połaki* semantika latgaliešu folklorā” (Kļavinska 2012).

Šajā kopējā kontekstā leksikogrāfijai veltīts visai maz pētījumu. No Latvijā iznākušajām publikācijām pirmām kārtām ir jāmin D. Zemzares monogrāfija „Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)” (Zemzare 1961). 1999. gadā ir izdots 1705. gada vācu-zviedru-poļu-latviešu vārdnīcas faksimiliespiedums ar plašiem komentāriem (Vanags 1999). Šai vārdnīcai, kā arī 1688. gada daudzvalodu vārdnīcai tika veltīti daži zviedru izdevumos publicētie raksti, bet 2011. gadā iznāca plašs zviedru, poļu un latviešu pētnieku kopīgs darbs *Wörter-Büchlein. A German-Swedish-Polish-Latvian Dictionary Published in Riga in 1705* (Larsson 2011). Jana Kurmina poļu-latīņu-latviešu vārdnīcai ir veltīts B. Spūļa raksts (Spūļš 1944), kā arī daži L. Leikumas raksti un referāti (Leikuma 1993, 2002, 2009). Ar Elgera vārdnīcas latviešu materiāla analīzi nodarbojusies M. Beitiņa (Beitiņa 2012, 2013). Krājumā „Baltu filoloģijas perspektīvas II” publicēts I. Zuicenas raksts, kas veltīts S. Kolbuševska un M. Avota sarunvārdnīcām (Zuicena 2011).

Visas vārdnīcas, kuras apskata D. Zemzare, minētas arī Karola Estreihera (*Karol Estreicher*) „Poļu bibliogrāfijā” – monumentālā darbā, kas aptver gandrīz visus 1470.–1889. gada poļu iespieddarbus (Estreicher 1975). Tās ir minētas arī poļu vārdnīcu bibliogrāfijā *Index lexicorum poloniae. Bibliografia słowników polskich* (Grzegorzcyk 1967). Anonīmajai poļu-latviešu vārdnīcai (Jana Karigera *Lexicon Lothavicum*) veltīta

S. F. Kolbuševska monogrāfija un raksti (Kolbuszewski 1976, 1977, 1978, 1980). V. Gruščinska pētījumu lokā atradās 1688. un 1705. gada daudzvalodu vārdnīcas (Gruszczyński 1997, 2000). Par M. Miežiņa lietuviešu-latviešu-poļu-krievu vārdnīcu ir interesējies F. Slavskis (Ślawski 1974) un M. Maršaleks (Marszałek 2003), bet M. Avota „Praktiska latvju-lietuvju-poļu vārdnīca lauksaimniekiem un laukstrādniekiem” ir I. Ruckas raksta tēma (Rucka 2004). A. Juškas leksikogrāfiskos darbus analizēja Z. Sawaniewska-Mochowa (Sawaniewska-Mochowa 1996, 2002, 2009, Sawaniewska-Mochowa, Sakalauskiene 2014).

Turpinot tiek aplūkoti svarīgākie poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcu pētījumi.

Dainas Zemzares monogrāfija „Latviešu vārdnīcas” ir pirmais un vienīgais kopīgais leksikogrāfisko darbu apraksts no leksikogrāfijas pirmsākumiem līdz 1900. gadam; tajā aprakstītas arī septiņas vārdnīcas, kas ietver poļu un latviešu leksiku – Georga Elgera, Jana Kurmina, Mīkola Miežiņa un Antana Juškas darbi, divas anonīmas 1688. un 1705. gada daudzvalodu vārdnīcas, kā arī 19. gs. anonīma vārdnīca *Vocabular der Lettischen, Lithauischen und Polnischen Sprache*. D. Zemzare tuvāk aplūko vārdnīcas autora biogrāfiju, tehnisko noformējumu, analizē rakstības, fonētikas, morfoloģijas īpatnības, iztirzā vārdnīcas avotus un tās makrostruktūru. Dažos vārdnīcu aprakstos ir vēl atsevišķas sadaļas, piem., aizguvumi no slāvu un ģermāņu valodām, internacionālismi, jauni termini (Elgera vārdnīcai), atvasinājumi ar izskaņu *-šana*, aizguvumi no slāvu valodām (Kurmina vārdnīcai). Monogrāfija ietver arī sarakstus ar aizguvumiem no slāvu valodām (arī Elgera un Kurmina vārdnīcai), kur tiek dota iespējamā vārdu etimoloģija, kā arī informācija par tiem citos leksikogrāfiskos darbos. 1688. un 1705. gada vokabulāriji ir aprakstīti pavisam īsi. Pētniece aplūko vārdnīcu autorības jautājumu un apraksta abu leksikas apkopojumu saistību ar Manceļa vārdnīcu. Autore nepievēršas detalizētai šo vārdnīcu materiāla analīzei un min tikai dažus aizguvumus no vācu un slāvu valodām.

D. Zemzares monogrāfija līdz pat šim laikam ir plašākais informācijas avots par vārdnīcām, kas ietver poļu un latviešu materiālu. Lai gan par katru vārdnīcu tiek sniegta pamatinformācija, tās apjoms ir stipri neviendabīgs. Dažās sadaļās lielāka uzmanība pievērsta autora biogrāfijai vai vārdnīcas tapšanas vēsturei, citās – fonētikai vai aizguvumiem. Diemžēl nav iespējams noteikt, no kā tas ir atkarīgs: no informācijas pieejamības vai no autorei subjektīvā viedokļa par konkrētās vārdnīcas datu svarīgumu, uzticamību.

1963. gadā Polijas žurnālā *Język polski* („Poļu valoda”) publicēta Staņislava F. Kolbuševska recenzija par Zemzares darbu (Kolbuszewski 1963). Kolbuševskis min, ka

D. Zemzare leksisko materiālu ir izskatījusi no latviešu valodas vēstures pozīcijas, un īpaši novērtē ieguldīto darbu pētījumos par slāvu aizguvumiem latviešu valodā. Poļu pētnieks precizē dažu slāvu aizguvumu etimoloģiju (*petruška, levizers, gvalta*), izmantojot poļu vārdnīcas un vēsturiskos faktus, kā arī atzīmē autores nekonsekvenci svešas izcelsmes poļu valodas aizguvumu aprakstā, norādot, ka latv. *jermeks* aizgūts no ungāru izcelsmes poļu vārda *giermek*, bet *šablis* – no ungāru izcelsmes poļu vārda *szabla* (Kolbuszewski 1963, 169).

Staņislava Kolbuševska pētījums *Jana Karigera Słownik polsko-lotewski na tle leksykografii b. Inflant polskich* (1977) velēts anonīmajai poļu-latviešu vārdnīcai, kuras manuskripts glabājas Viļņas Universitātes bibliotēkā. Manuskripts tika atrasts 20. gs. 60. gados; tajā nav nekādu norāžu par teksta autoru un sastādīšanas vietu. No tā izrietēja Kolbuševska pētījuma uzdevumi, proti, noteikt:

- vārdnīcas autoru,
- vārdnīcas saturu,
- vārdnīca sastādīšanas vietu,
- avotus,
- vārdnīcas sastādīšanas iemeslu,
- vārdnīcas praktisko un teorētisko vērtību,
- vārdnīcas sastādīšanas laiku.

S. Kolbuševka pētījums sastāv no divām daļām. Pirmajai ir biogrāfisks un bibliogrāfisks raksturs. Kolbuševskis detalizēti pēta un apraksta manuskripta ārējās īpašības (izmērus, papīra un tintes veidu, grafiku). Pamatojumu radis filoloģiskos datos, starp citu, arī jezuīta Jana Karigera biogrāfijā, pētnieks mēģina noskaidrot dokumenta izcelsmi, sastādīšanas vietu un laiku, kā arī vārdnīcas vietu leksikogrāfijā.

Datus par Jana Karigera biogrāfiju pētnieks ir ņēmis galvenokārt no jezuītu arhīvu materiāliem. Ir diezgan daudz informācijas par Karigera personību, bet par viņa darbību ir visai maz fakta. Kolbuševskim ir bijis svarīgi noteikt, kur tikusi sarakstīta vārdnīca, un to viņš noskaidro vārdnīcas materiālā, resp., izmantojot ģeogrāfisko metodi.

Kolbuševska galvenā tēze – Karigera darbs ir pirmā vārdnīca, kas ietver augšzemnieku dialekta izlokšņu formas. Tāpēc pētījuma otrajā daļā ir lejzemnieku (*gwary dolnolotewskie*) un augšzemnieku (*gwary górnotewskie*) izlokšņu fonoloģisko (īpaši vokālisma) sistēmu konfrontācija vārdnīcas kontekstā. Proti, vārdnīcas materiāla fonētiskās īpatnības salīdzinātas ar lejzemnieku un augšzemnieku izlokšņiem. Iegūtie rezultāti sakrīta

ar leksikas materiāla izpēti un ekstralingvistiskajiem datiem, apstiprinot pieņēmumus par vārdnīcas autoru un tās sastādīšanas vietu, kas valodniekam ļāvis atbildēt arī uz pārējiem pētījuma sākumā izvirzītajiem jautājumiem. Tā kā S. Kolbuševskis galvenokārt analizē fonētiku, trūkst vārdnīcas makro un mikrostrukturālas analīzes, tās rakstības, leksikas īpatnību un aizguvumu (Miseviča-Trilliča 2012b) apraksta.

„Dabas un vēstures kalendāra” 1993. gada izdevumā Lidija Leikuma mēģināja pievērst uzmanību Jana Kurmina poļu-latīņu-latviešu vārdnīcai, norādot, ka tas ir svarīgs Latgales latviešu valodas avots, kas varētu būt noderīgs gan dialektologiem, gan valodas vēsturniekiem (Leikuma 1993, 257). Tomēr saistībā ar šo leksikogrāfisko darbu joprojām ir vairāk neizpētītu jautājumu nekā gatavu secinājumu un rezultātu. 2009. gadā Viļņā nolasītajā referātā L. Leikuma norādīja, ka Kurmina vārdnīcu nepieciešams salīdzināt ar tās avotiem – lietuviešu leksikogrāfa Konstantīna Sirvīda un Georga Elgera vārdnīcām, kā arī izpētīt vārdnīcas latvisko daļu. Tajā īpaša uzmanība būtu pievēršama šādiem jautājumiem:

- poliskās rakstības grafisko iespēju realizācija vārdnīcā, citi grafiskie risinājumi,
- latgaliešu rakstu tradīcijas un (dienvid)latgalisko izlokšņu atbilstes,
- vārddarināšanas paņēmienu analīze,
- leksikas izvēle tulkojumos, sinonīmisko iespēju meklējumi un realizācija,
- internacionālismu atveide,
- slāviskie aizguvumi un tulkojumos ietvertie lituānismi,
- jaundarinājumi,
- mantotā leksika un lituānismu nošķiruma iespējas tajā (Leikuma 2009, 26).

Nenoliedzami atsevišķa pētījuma vērtā ir arī vārdnīcas poļu daļa.

„Praktiskas latvju-lietuvju-poļu vārdnīca lauksaimniekiem un laukstrādniekiem” (sast. M. Avots) ir īpaši nozīmīga kā starpkaru poļu valodas ziemeļrobežu dialekta piemērs (Rucka 2004). I. Ruckas rakstā vārdnīcas materiāls tiek salīdzināts ar šī laika normatīvās poļu valodas, kā arī ziemeļrobežu dialekta formām. Autore īsi raksturo tā laika vēsturisko situāciju, kad cilvēki no dažādiem Polijas reģioniem brauca uz Latviju, lai strādātu laukos. Viņa mēģina arī atrast informāciju par autora personību. Tomēr viņas galvenais mērķis ir vārdnīcas valodas īpatnību analīze. Autore tās definē kā valodas vienības, kas nesakrīt ar šī laika valodas normu, par ko autore pieņem V. Doroševska (*Witold Doroszewski*) vārdnīcu – līdz šim lielāko poļu valodas vārdnīcu, kas izdota 20. gs. vidū (ap 125 000 šķirķļu), kā arī

divas 19. un 20. gs. vārdnīcas. Analīzes priekšmets ir visi valodas līmeņi: fonētika, morfoloģija, vārddarināšana, sintakse, leksika.

Autore secina, ka visvairāk valodas fakti, kas atšķiras no vispārējās poļu valodas, ir leksikā. Rucka detalizēti klasificē atklātās īpatnības, koncentrējoties uz šī laika poļu valodai nezināmiem vārdiem, kā arī vārdiem, kas nesakrīt ar poļu valodas normu. No vienas puses, to esamību vārdnīcā var skaidrot ar autora poļu valodas trūcīgajām zināšanām, no otras puses, – ar latviešu un krievu valodas ietekmi. Pirmkārt, tie ir arhaismi, kas, iespējams, tika lietoti arī tā laika vispārējā poļu valodā (*arenda* ‘īre’, *familja* ‘ģimene’) vai saglabājās vairs tikai ziemeļrobežu dialektā (*dziewierz* ‘vīra brālis’). Semantiskiem arhaismiem piederīgi ir polisēmiskie vārdi, kas līdz tam funkcionēja poļu valodā, bet citā nozīmē (*komnata* ‘istaba’, mūsd. ‘dzīvošanas telpa senās pilīs, rezidencēs’). Kā retus vai reģionālus avota vārdnīcas vārdus autore min tos, kuriem Doroševska vārdnīcā jau ir norāde par lietojuma ierobežojumu (pol. *rzadki, regionalny*), piem., *nawlecza* ‘spilvendrāna’, *rydel* ‘lāpsta’. Vārddarināšanas neoloģismi ir *pluwać* pol. ‘plūc’, latv. ‘spļaut’, *radomy* pol. ‘radosny’, latv. ‘priecīgs’, *stęchniały* pol. ‘stęchły’, latv. ‘sasmacis’. Vārdnīcā ir arī daži aizguvumi un reāliju nosaukumi, kuru nav vispārējās poļu valodas vārdnīcās, piem., *oglobla* ‘ilkss’, *pogranicznik* ‘robežsargs’, *saraj* ‘šķūnis’, *lat* ‘lats’, *lit* ‘lits’, *pułnica* ‘pūrs’. Savukārt par semantiskajām inovācijām autore dēvē vārdus, kuru nozīme atšķiras no vispārējās poļu valodas, jo tiek pārņemta no latviešu vai kādas austrumslāvu valodas. Diezgan grūti ir atšķirt semantiskus aizguvumus no semantiskajām inovācijām. Autore ilustrē semantisko aizguvumu grupu ar piemēriem: *chlew* ‘telpas dzīvniekiem, govīm’, poļu valodas vārdnīcās ‘telpas cūkām’, *chlodno* ‘auksti’, pol. ‘vēsi’, *kołowiec* ‘ritenis’ (poļu *koło* ‘ritenis’), pol. ‘kuģa veids’. Autore nošķir izteicienus, kas apraksta jēdzienus un priekšmetus un kuru poļu nosaukumi nav zināmi vārdnīcas sastādītājam, piem., *lakta – żerdź dla kur*, pol. ‘grzęda’. Leksikas jomā visvairāk ir arhaisku vārdu vai nozīmju (31,4%). Atšķirībā no citiem starpkaru periodā Latvijā izdotiem poļu valodas avotiem „Praktisko latvju-lietuvju-poļu vārdnīcu” lielākā mērā ietekmēja latviešu valoda, ko autore skaidro ar vārdnīcas sastādītāja etnisko piederību.

Sarunvārdnīca analizēta plašākā kontekstā – autore aktualizē valodas pazīmes, kas ir līdzīgas citiem šī laika un reģiona avotiem. Turklāt pētnieci interesē vārdnīca nevis kā leksikogrāfisks darbs, bet kā konkrētā perioda valodas fakti apliecinājums (20. gs. sākuma poļu valodas ziemeļrobežu dialekta Latvijas reģionālais paveids).

M. Avota un S. Kolbuševska sarunvārdnīcas laukstrādniekiem un lauksaimniekiem ir Ievas Zuicenas raksta tēma (Zuicena 2011). Autore sniedz abu vārdnīcu uzbūves un

satura aprakstu, dažus piemērus par ortogrāfijas faktiem un novecojušiem vārdiem, norāda abu vārdnīcu funkciju atšķirības (viena ir paredzēta ikdienas saziņai, otra – Kolbuševska grāmata – mācībām). Ieva Zuicena uzskata, ka abas vārdnīcas var kalpot arī par kultūrvēsturisku ziņu avotu – īsi dialogi vai atsevišķi izteicieni bieži sakņojas dzīves reālijās. No Avota vārdnīcas varam uzzināt par strādnieku algu (23 lati mēnesī vīriešiem un 18 latu ar apaviem sievietēm); tā laika dokumentiem (zirga pase, piena grāmatiņas); Kolbuševska vārdnīcā publicēts svinamo dienu saraksts un zlota kurss. I. Zuicena atzīmē, ka abas vārdnīcas ir pirmās vārdnīcas iebraucējiem – noteiktu profesiju pārstāvjiem (Zuicena 2011, 288).

Pētījumi par poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcām tika veikti galvenokārt 20. gs. 60.–70. gados un 21. gs. sākumā. Pētniekus īpaši interesēja tādi aspekti kā vārdnīcu sastādīšanas vēsture un to avoti (Zemzare 1961, Kolbuszewski 1977), dialekta leksikas jautājumi (Kolbuszewski 1977, Leikuma 2009), aizguvumi latviešu vārdnīcas daļā (Zemzare 1961), poļu valodas īpatnības rakstības un leksikas jomā (Rucka 2004). Pētnieki akcentē nepieciešamību pievērsties dziļākai leksikas izpētei poļu-latviešu vārdnīcās (Kolbuszewski 1977, Leikuma 2009). Viena no iespējam ir vārdnīcu satura izpēte, izmantojot konkrētā laika kultūras fonu valodas pasaulainas kontekstā.

2. Valodas pasaulaina valodniecībā un leksikogrāfijā

2.1. Valodas pasaulainas jēdziena attīstība un izpratne

Viena no valodas funkcijām ir kumulatīvā funkcija – konkrētas valodas kopienas zināšanu un priekšstatu kopuma par pasauli glabāšana un nostiprināšana. Valodā ir ietverts noteikts realitātes attēlojums – zināšanas, pieredze, vērtības, kas ir akceptētas konkrētā valodas kopienā, tiek sakrātas un nodotas nākamajām paaudzēm. Valodniecībā kopš 19. gs. valda uzskats par noteiktas pasaulainas pastāvēšanu visās valodās. Pētnieki uzsver, ka valodas pasaulainas jēdziens joprojām ir visai metaforisks un nav vienotas izpratnes par tā definēšanu un izpētes metodēm (Корнилов 2003, 90; Bartmiński 2009, 12). Tomēr slāvu valodniecībā pēdējos gadu desmitos notiek intensīvi meklējumi šajā jomā (sk. valodnieku A. Vežbickas (Вежбицкая 1996), N. Arutjunovas (Арутюнова 1999), Z. Popovas un I. Sterņina (Попова, Стернин 2007), G. Kolšanska (Колшанский 2005), J. Karaulova (Караулов 2010a, 2010b), J. Bartmiņska (Bartmiński 2009), R. Gžegorčikovas (Grzegorzczkova 2009), V. Hlebdas (Chlebda 2010) u. c.) darbus.

Valodniecībā pasaulainas jēdziena pirmsākumi ir meklējami Vilhelma fon Humbolta (*Wilhelm von Humboldt*) darbos. Pēc viņa domām, valoda nav tikai komunikācijas līdzeklis, bet arī cilvēces gara izpausme, materiālās pasaules radošā pārvēršanās psihiskajā pasaulē, kā arī noteikta veida pasaules uztveres izpausme, kas ir raksturīga konkrētai sabiedrībai. Apcerējumā „Par valodu nacionālo raksturu” Humbolts raksta: „Pēc ietekmes uz izjūtām un atziņām vairākās valodās ir vairāki pasaules skatījumi” (Humbolts [1822] 1985, 71), „Tautu un laikmetu īpatnības cieši savijas ar to valodu īpatnībām” (Humbolts [1822] 1985, 72). Valoda ir nacionāli individuālās dzīves emanācija. Tieši valoda ļauj cilvēkam iegūt pasaules skatījumu (*Weltanschauung*), „pie kura cilvēks var nonākt tikai tāpēc, ka viņš savā domāšanā var iegūt skaidrību un noteiktību, to pārbaudīdams un precizēdams salīdzinājumā ar citu cilvēku domāšanu sabiedriskajā komunikācijā” (Humbolts [1822] 1985, 92).

V. fon Humbolta idejas attīstīja amerikāņu etnolingvistikas skolas pārstāvji E. Sepīrs (*Edward Sapir*), F. Boass (*Franz Boas*), B. Worfis (*Benjamin Lee Whorf*), kā arī vācu pētnieks Leo Veisgerbers (*Leo Weisgerber*). Izmantojot V. Humbolta mācību, Veisgerbers 20. gs. 30. gados antropoliģijā, semiotikā un valodniecībā ieviesa jēdzienu „valodas pasaulaina” (*das sprachliche Weltbild*). Viņš uzskata, ka valodas lietotājs, piesavinoties konkrētas valodas leksikonu, piesavinās arī domāšanas jēdzienu modeli, kas ir

iekļauts vārdu kopumā. Tādā veidā visiem valodas pratējiem ir raksturīga konkrēta pasaulaina, kas ir ietverta valodā. Reālā pasaule tiek noteikta valodā, un tā kļūst par cilvēka iekšējo pasauli. Valoda veido „starppasauli” starp apziņu un realitāti. Weisgerbers pasaulainu raksturo kā saturiski plašu sistēmu – gan garīgās, gan mentālās vērtības, valodas saturs, kas nosaka pašas valodas pastāvēšanu un funkcionēšanu. Valodas pasaulaina ir veidojusies etnosa un valodas vēsturiskās attīstības rezultātā un nosaka indivīda runas uzvedību, kā arī pasaules un cilvēka garīgās un emocionālās dzīves un valodas sistēmas izpratni. Valodas pasaulaina atspoguļojas valodas nesēja apziņā un tiek nodota nākamajām paaudzēm ar valodas līdzekļiem, kuros atspoguļots specifisks pasaules uzskats, uzvedības normas, dzīvesveids (Weisgerber 1929).

Neohumboltisma pārstāvji – šim virzienam piederēja arī L. Weisgerbers – savos darbos akcentēja valodas un kultūras mijiedarbības problemātiku, kā arī pievērsa uzmanību cilvēka faktoram. Neohumboltisti uzskatīja, ka tautas pasaulaina ir atkarīga no tās valodas īpatnībām, kas ne tikai nosaka, bet arī ierobežo tās izziņāšanas spējas. Vēlāk neohumboltistu teoriju kritizēja par to, ka valodas iespaids uz domāšanu un tautas materiālo un garīgo kultūru tika pārspīlēts, kā arī par valodas komunikatīvās funkcijas pienācīgu nenovērtēšanu (Вайсгербер 1993, Даниленко 2010; Guz 2012).

Kopš 20. gs. vidus, pētot savstarpējās attiecības starp objektīvo īstenību, domāšanu un valodu, lingvistikā tiek akcentēti pētījumi par valodas fenomenu saistībā ar cilvēka darbību. Jēdzienu *valodas pasaulaina* izmanto etnolingvistikā, lingvokulturoloģijā, kognitīvajā lingvistikā un filozofijā, tomēr noteikt tās lietojuma stingras robežas konkrētajā lingvistikas nozarē nav iespējams. Kopumā uzskata, ka kognitīvā valodniecība mēģina atbildēt uz jautājumu par to, kā principā organizēta cilvēka apziņa, kā cilvēks izziņā pasauli, kura informācija par pasauli kļūst par zināšanām, savukārt lingvokulturoloģijā visa uzmanība tiek pievērsta cilvēkam kultūrā un viņa valodai (Маслова 2001, 8). Lingvokulturoloģija mūsdienās tiek uzlūkota kā starpnozare, „kas pēta kultūras un valodas kopsakarības un mijiedarbību, skatot to kā vienotu veselumu” (Воробьев 1996, 4).¹³

Valodas pasaulaina ir valodā atainoto etnosa zināšanu par pasauli un tā uztveres atspoguļojums valodā. Poļu valodniecībā šis jēdziens plašāk skaidrots etnolingvistu darbos kā “valodā iesakņojušos uzskatu kopums, kas atklājas vārdu nozīmēs vai tiek netieši

¹³ “изучающая взаимосвязь и взаимодействие культуры и языка в его функционировании и исследующая этот процесс как целостную структуру единиц в единстве их языкового и внеязыкового содержания при помощи системных методов” (Воробьев 1996, 4).

izpausts ar to starpniecību un liecina par ekstralingvistisko objektu īpašībām un pastāvēšanas veidu”¹⁴ (Bartmiński, Tokarski 1986, 72). Ļubļinas etnolingvistikas skolas pētījumos īpaša uzmanība pievērsta folklorai, tautas kultūrai, etniskajām konstantēm un to atveidojumam valodas darbībā.

Kognitīvajā lingvistikā ar valodas pasaulainu saprot vispārējā nozīmē valodas vienībās fiksēto tautas uztveres kopumu par realitāti kādā konkrētā tautas attīstības posmā (Попова, Стернин 2007, 6). Lingvokulturoloģijā „pasaulainas jēdzienu (arī valodas) veido cilvēka priekšstatu par pasauli izpēte. Ja pasaule ir cilvēks un vide to mijiedarbībā, tad pasaulaina ir informācijas par vidi un cilvēku apstrādes rezultāts”¹⁵ (Маслова 2001, 57). Lingvokulturoloģiskās analīzes procesā tiek nošķirtas vērtīgas lingvokulturoloģiskās vienības, kuras ataino tautas kultūras īpatnības, pirmām kārtām tās ir reālijas (bezekvivalentas vienības, kas apzīmē priekšmetus un parādības, kuras raksturīgas tikai vienai kultūrai, bet nav atrodamas citā), konotatīvā leksika (vārdi, kuru nozīme atšķiras kultūrvēsturisku asociāciju ziņā), fona leksika (priekšmetu un parādību apzīmējumi, kuri pastāv abās kultūrā, bet kuri atšķiras ar funkcionēšanas īpatnībām). Raksturojot pasaulainu lingvokulturoloģiskā aspektā, ļoti svarīga nozīme ir ekstralingvistiskiem faktoriem. Lingvokulturoloģija apraksta valodas un kultūras mijiedarbību nevis tās etniskajās formās, bet tās pastāvēšanu noteiktos sinhronos griezumos (Телия 1998, 217). Turklāt lingvokulturoloģijā pasaulainas pētniecībā izmanto vērtības pieeju. Vērtību pasaulainā pastāv šai kultūrai būtiska jēga, vērtību dominantes, kuru kopums veido noteiktu kultūras veidu, ko atbalsta un saglabā valoda (Карасик 1996, 5).

Galvenos lingvokulturoloģijas atzinumus apstiprina tēze par valodas kumulatīvo funkciju: valoda ir informācijas, tajā skaitā ārpusvalodas, uzkrāšanas un glabāšanas līdzeklis, tātad tās vienības ir ārpusvalodas informācija, tā dēvēto fona zināšanu avots, kas iekļaujas leksēmā kā tās nozīmes „semantiskās daļas” (Верещагин, Костомаров 1980, 218). Vladimirs Vorobjovs (*Владимир Воробьев*) krievu valodniecībā ieviesa terminu „lingvokultūras lauks” – ekstralingvistiskās realitātes valodas modeļa struktūra (Воробьев 1997). Noteiktu lingvokultūras lauku fragmenti var būt naudas vienības, nacionālie ēdieni,

¹⁴ „pewien zespól sądów mniej lub bardziej utrwalony w języku, zawartych w znaczeniach wyrazów lub przez te znaczenia implikowanych, który orzeka o cechach i sposobach istnienia obiektów świata poza językowego” (Bartmiński, Tokarski 1986, 72).

¹⁵ “понятие картины мира (в том числе и языковой) строится на изучении представлений человека о мире. Если мир – это человек и среда в их взаимодействии, то картина мира – результат переработки информации о среде и человеке” (Маслова 2001, 57).

garīgās idejas. Lingvokulturoloģijas atšķirīgā iezīme izpaužas tieši tautas kultūras sistēmiskā attēlojumā valodā.

Lai gan ir atšķirības pētījumu virzienos un metodoloģijā, lingvokulturoloģijā aktīvi izmanto kognitīvistu sasniegumus pasaulainas jēdziena izstrādē. Tādējādi realitātes – domāšanas – valodas triādes komponentu savstarpējās iedarbības pētīšanas ceļi un rezultāti ietver:

- 1) attieksmju noteikšanu starp pasaules tēlu cilvēka apziņā un valodā,
- 2) apziņā nostiprinātā pasaules tēla atspoguļojuma valodas pasaulainā noteikšanu, kā arī to, vai valodas pasaulaina atspoguļo vai interpretē to pasaules tēlu, kas nostiprinājies apziņā,
- 3) attieksmju rakstura noteikšanu starp nacionālo un individuālo, naivo un zinātnisko pasaulainu.

Tradicionāli tiek akcentēti divi pasaulainas veidi – konceptuālā un valodas pasaulaina jeb tiešā un pastarpinātā. Tiešā (konceptuālā) pasaulaina – tā ir aina, ko cilvēki iegūst, tiešā veidā izzinot apkārtējo realitāti. Izziņa tiek veikta gan ar maņu orgāniem, gan ar abstraktās domāšanas palīdzību, kas piemīt cilvēkam, tomēr jebkurā gadījumā šai pasaulainai apziņā nav starpnieku un tā veidojas kā tiešs pasaules uztveres un izpratnes rezultāts, kā arī ir kultūras sniegto apziņas konceptu un stereotipu saistījums (Попова, Стернин 2007, 4–5). Savukārt valodas pasaulaina ir „konceptosfēras fiksācijas rezultāts ar sekundārām zīmju sistēmām, kas materializē un realizē apziņā eksistējošo tiešo kognitīvo pasaulainu”¹⁶ (Попова, Стернин 2007, 5).

Līdzīgs viedoklis pausts arī poļu pētnieku darbos. Ja pasaulainu definē kā zināšanas par realitāti, kurā iekļaujas universāli spriedumi par pasauli, pieredze un uzskati, kas ir kopīgi visai cilvēcei, tad valodas pasaulaina ir veids, kā valodā tiek ienesta komunikatīvās kopienas pieredzētā, pārdzīvotā un iztēlotā realitāte (Maćkiewicz 1999, 194, sk. arī Gipper, Schwarz 1962, 174). Jolanta Mackeviča (*Jolanta Maćkiewicz*) uzskata, ka nevar teikt, ka valodas pasaulaina atbilst kādam konkrētam laikmetam cilvēka domas attīstībā. Valoda evolucionē lēnāk nekā cilvēka domāšana, tāpēc tā ir ahistoriska un mainās visai nenozīmīgi. Grūti ir arī noteikt, kā valodas pasaulaina iedarbojas uz cilvēku realitātes uztveri. To var rekonstruēt, bet tādējādi nevar konstatēt, kādi ir to cilvēku uzskati, kuri attiecīgā laikmetā

¹⁶ „результат фиксации концептосферы вторичными знаковыми системами, которые материализуют, овнешняют существующую в сознании непосредственную когнитивную картину мира” (Попова, Стернин 2007, 5).

lieto konkrēto valodu (Maćkiewicz 1999, 195–196). Cilvēka uzvedības un domāšanas darbību var ietekmēt nevis valodas pasaulaina, bet gan konceptuālā, kognitīvā pasaulaina.

Sniegtie raksturojumi ļauj secināt, ka tautas domāšana nav pastarpināta valodai, bet tieši valoda ļauj izpaust, noteikt un izpētīt īstenības priekšstatus, kas fiksēti katrā noteikta posma nacionālajā valodā, ļauj, lai arī netieši un ierobežotā mērā, spriest par to, kāda bijusi tautas domāšana, kāda tās konceptuālā pasaulaina pastāvējusi konkrētā vēstures posmā.

Konceptuālā pasaulaina ir daudz plašāka par valodas pasaulainu, bet valodas pasaulaina eksplīcē konceptuālās pasaulainas fragmentus ar valodas palīdzību (Корнилов 2003; Maćkiewicz 1999). Tādēļ izdarīt secinājumus par konceptuālo pasaulainu atbilstoši valodas pasaulainai var, ņemot vērā, ka konceptuālā pasaulaina ir daudz plašāka par valodas pasaulainu, bet valodā ir nosaukts tas, ko kāda cilvēku kopa lietojusi komunikatīvā nozīmē. Valodas pasaulaina veidojas ar valodas līdzekļu palīdzību un pastāv valodas vienību veidā, kas veido vienotu valodas semantisko telpu.

Tas, ka ar valodas palīdzību tiek pausta konceptuālā pasaulaina, nenozīmē, ka valoda rada jaunu realitāti, ne arī to, ka valoda atspoguļo realitāti. Monogrāfijā *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира* („Cilvēka faktora loma valodā. Valoda un pasaulaina”, 1988) uzsvērts, ka daudzu lingvistu un filozofu apgalvojums, it kā valoda atspoguļo realitāti, ir balstīts uz pārpratuma. Skaņu komplekss, kas veido vārdu, ne uz kādu atspoguļojumu pats nav spējīgs. Valoda neatspoguļo realitāti, bet gan attēlo to zīmju veidā (Серебренников 1988, 6) vai, citiem vārdiem, „valoda atspoguļo tikai šīs pasaules attēlošanas (konceptualizācijas) veidu”¹⁷ (Воркачев 2001, 67). Raksturojot valodas un realitātes attiecības, jārunā par pasaules valodisko interpretāciju, nevis par kāda jauna objekta radīšanu (Grzegorzczkova 1999, 41; Pajdzińska 2004, 119). Šī interpretācija notiek no veselā saprāta filozofijas skatpunkta, tas ir ikdienas pieredzes kopsavilkums un sastatīšana, šajā komunikatīvajā kopienā pieņemtās normas, vērtības, realitātes vērtēšanas veidi un attieksme pret to – gan materiālajā ziņā (ārēja), gan garīgajā (psihiska, iekšēja) (Anusiewicz 1999, 265). Valodas pasaulaina tādējādi atklājas kā realitātes, kas pastāv cilvēka apziņā, interpretācija.

Konceptuālā pasaulaina ir etniski noteikta, kas vedina domāt, ka valodas pasaulaina ir arī nacionāli noteikta, etnocentriska (Bartmiński 2009, 14; Grzegorzczkova 2009, 45). Oļegs Korņilovs (*Олег Корнилов*), kurš definē valodas pasaulainu kā objektīvās pasaules

¹⁷ „Язык отражает лишь способ представления (концептуализации) этого мира” (Воркачев 2001, 67).

atspoguļošanas rezultātu ar kādas valodas kopienas ikdienas valodas apziņas starpniecību, apgalvo, ka valodas pasaulaina ir abstrakcija, tikai konkrētu valodu pasaulainas reāli pastāv un var tikt analizētas. Tās autors dēvē par nacionālām valodas pasaulainām. Nacionālās valodas pasaulaina ir objektīvās pasaules atspoguļošanas rezultāts ar konkrētas valodas kopienas, konkrēta etnosa ikdienas valodas apziņas starpniecību. Turklāt individuālā nacionālā valodas pasaulaina ir objektīvās pasaules atspoguļošanās rezultāts caur atsevišķa cilvēka – konkrētas nacionālās valodas lietotāja – apziņu (Корнилов 2003, 112–113). Var piekrist arī tam, ka „valodas pasaulainas uzdevums ir fiksēt nacionālajā valodas apziņā nacionālo pasaules uztveres veidu un nodot to no paaudzes paaudzei”¹⁸ (Корнилов 2003, 32).

Aktuāla ir arī zinātniskās un naivās pasaulainas nošķiršana. Zinātniskā pasaulaina nav atkarīga no nacionālās piederības, tā ir objektīva un tādēļ kopīga visai cilvēcei. Tā tiek veidota pēc stingriem loģikas likumiem: „Cilvēka iepazīstamie, analizējamie pasaules objekti tiek pakļauti stingrai klasifikācijai, atrod savu vietu priekšmetisko un abstrakto jēdzienu „kartē”, kas apzīmēti ar speciālām valodas zīmēm (terminiem)”¹⁹ (Гачев 1998, 41). Turklāt zinātniskā pasaulaina tiek uztverta kā zinātnisko atziņu un pieredzes sistematizēšanas forma (Корнилов 2003, 7).

Naivo, ikdienas jēdzienu sistēma tiek izmantota neatkarīgi no zinātniskajām atziņām un pieredzes. Mūsdienu pētījumos tiek uzsvērts, ka naivā valodas pasaulaina – tie ir dabiskajā valodā atveidoti pasaules uztveres un konceptualizācijas veidi, kad valodas pamatkoncepti izvietojas vienotā skatījuma sistēmā, sava veida kolektīvā filozofijā, kas kā obligāta tiek uzspiesta visiem valodas lietotājiem (Апресян 1995a, 59). Šis pasaules uztveres un organizācijas veids atšķiras no loģiskās un zinātniskās pasaulainas. To veido gan morfoloģijas, vārddarināšanas, sintakses īpatnības, gan kultūras fakti, tāpēc katrai konkrētai valodai piemīt specifiska, tikai tai raksturīga naivā valodas aina.

Naivā pasaulaina tiek veidota gadsimtu gaitā, tajā ietilpst naivā fizika, naivā psiholoģija, naivā ģeometrija, kas atspoguļo tautas garīgo un materiālo pieredzi, un tā ir jārekonstruē, izmantojot leksikas un gramatikas materiālus. Jurijs Apresjans (*Юрий*

¹⁸ „предназначение языковой картины мира заключается в фиксации в национальном языковом сознании национального способа видения мира и передачи его от поколения к поколению” (Корнилов 2003, 32).

¹⁹ „Познаваемые, анализируемые человеком объекты мира подвергаются жесткой классификации, находят свое место на „карте” предметных и абстрактных понятий, оязыковленных специальными знаками (терминами)” (Гачев 1998, 41).

Апресян), Maskavas semantikas skolas dibinātājs, izvirzīja divas tēzes: pirmkārt, naivā pasaulaina var atšķirties no loģiskās, zinātniskās pasaulainas un, otrkārt, naivās pasaulainas, kuras analīzes ceļā tiek izņemtas no daudzu valodu vārdu nozīmēm, var atšķirties viena no otras, turklāt zinātniskā pasaulaina nav atkarīga no valodas, kurā tiek aprakstīta (*Апресян* 1995a, 59). Zinātniskā pasaulaina nepārtraukti mainās, tajā iekļaujas jauni atklājumi, savukārt lingvistiskajā pasaulainā vēl ilgi saglabājas pirmatnēji priekšstati par pasaules uzbūvi. Naivā valodas pasaulaina ir antropocentriska: par atskaites punktu un visa mēru tās sastāvdaļām kalpo cilvēks, bet zinātniskajā pasaulainā cilvēks ieņem maznozīmīgu vietu (*Караулов* 2008, 9). Valodas pasaulaina – tā ir pasaules interpretācija no vidēja valodas lietotāja skatpunkta, kas atbilst viņa vajadzībām ikdienas komunikācijā, bet ne zinātniskajā loģikā.

Dažādu pasaulainas būtības aspektu aplūkojums ļauj formulēt tos valodas pasaulainas parametrus, kas ir būtiski promocijas darbam:

- valodas pasaulaina ir sekundāra attiecībā pret konceptuālo (tiešo, kognitīvo) pasaulainu,
- konceptuālās pasaulainas pamatelementi tiek objektivizēti ar valodas līdzekļiem,
- valodas pasaulaina nerada jaunu realitāti, neatspoguļo konceptuālo pasaulainu, bet gan ir tās interpretācija,
- valodas pasaulaina ir etno un antropospecifiska,
- valodas pasaulaina ir naiva, fragmentāra un nekonsekventa,
- atšķirībā no konceptuālās pasaulainas, valodas pasaulaina neiedarbojas uz cilvēka uzvedību un domāšanu,
- valodas pasaulainas pētījumi var atklāt noteiktas sabiedrības konceptuālās pasaulainas fragmentu izpratni konkrētā laikā.

Valodas pasaulainas koncepciju izskatīšanas nobeigumā var secināt, ka īstenības konceptualizācijas process, konceptuālās pasaulainas un atsevišķu tās komponentu veidošanās mehānismi, kā arī to objektivizācija valodā ir viens no aktuāliem slāvu lingvistikas jautājumiem. Cilvēks nepārtraukti iepazīst pasauli, tādēļ viņa konceptuālā pasaulaina visu laiku mainās. Valodas pasaulaina, no vienas puses, verbāli glabā iepriekšējos priekšstatus par apkārtējo pasauli, no otras puses, atspoguļo šo priekšstatu pārmaiņas laika plūdumā. Pasaulaina, iekodēta ar valodas līdzekļiem, ar laiku var kļūt par lielāku vai mazāku reliktu. Tādā veidā valodas pasaulaina fiksē nacionālā pasaules redzējuma veida interpretāciju valodas apziņā un nodod to nākamajām paaudzēm.

2.2. Valodas pasaulaina vārdnīcās

Atkarībā no izvēlēta skatupunkta tiek šķirti konkrēti valodas pasaulainas pētīšanas virzieni, galvenie no tiem ir:

- atsevišķu komponentu – kāda etnosa valodas pasaulainas fragmentu – pētīšana, piemēram, māja, ticība, dvēsele (Grzegorzczkova 1993; Bartmiński 2009),
- dažādu etnosu konceptu sastatāmā (kontrastīvā) pētīšana, piemēram, likteņa koncepts krievu un poļu pasaulainā (Wierzbicka 1991, 1997; Bartmiński 2009),
- konkrētu vecuma, sociālo vai dzimuma grupu valodas pasaulainas pētīšana (Jedliński 2000; Антипенко 1993),
- valodas pasaulainas atspoguļojums leksikā, frazeoloģijā, metaforikā (Wysoczański 2006),
- atsevišķu etnisko grupu valodas pasaulainas rekonstrukcija konkrētā laika posmā (Szpyra 1996; Kajfosz 2006).

Valodas pasaulaina leksikogrāfiskajos darbos līdz šim pētīta tikai dažos darbos (Chlebda 2010, Кравцова 2013). Pēdējos gadu desmitos vārdnīcas tiek pētītas dažādos aspektos. Metaleksikogrāfijas galvenā pētīšanas joma ir vārdnīcu izstrāde, vārdnīcu kritika un tipoloģija, vārdnīcu vēsture, vārdnīcu izmantošanas aspekti, datorprogrammu izmantošana vārdnīcu izstrādē, vārdnīcu mārketinga (Wiegand 1998, 79–80; Żmigrodzki 2008, 22). Viens no svarīgiem aspektiem ir vārdnīcu kultūrvēsturiskās nozīmes pētniecība, kas ir cieši saistīta ar valodas pasaulainas problemātiku. Vārdnīcu dažādi uztver leksikogrāfi praktiķi, pētnieki un lietotāji. No jēdziena „vārdnīca” definīcijas un uz to attiecinātajām funkcijām ir atkarīgs tā uztveršanas veids un pētīšanas iespējas.

Latviešu valodā vārds „vārdnīca” tiek definēts kā „vārdu (arī vārdu savienojumu, retāk morfēmu) sakopojums noteiktā veidā, kārtībā (parasti alfabēta secībā) ar informāciju par to nozīmi, lietojumu, izcelsmi, gramatiskajām formām, tulkojumu citās valodās u. tml; attiecīgā grāmata” (SV), „vārdu, arī morfēmu vai vārdkopu, kopojums noteiktā kārtībā (parasti pēc alfabēta) ar noteiktu informāciju; attiecīgā grāmata” (LLVV) vai „vārdu, vārdkopu, frazeoloģismu vai citu vārdu savienojumu, retāk – vārdu daļu, apkopojums noteiktā veidā (šķirkļos) un secībā (parasti pēc alfabēta) un ar noteiktu informāciju; grāmata, kurā iekļauts šāds sakopojums” (VPSV 2007, 435). Poļu valodas vārdnīcā Mečislava Šimčaka (*Mieczysław Szymczak*) redakcijā lasāma šāda definīcija: „Vārdnīca – vārdu kopums, kas izvietots un apstrādāts, ņemot vērā kopēju principu, parasti alfabētiskā

secībā, visbiežāk ar jēdzienu skaidrojumiem un lietošanas piemēriem”²⁰ (SJP 2002, III, 240).

Mūsdienu zinātnes sasniegumi liecina, ka informācija no etimoloģiskajām un skaidrojošajām vārdnīcām tiek izmantota, lai saņemtu sākotnējos datus dažādu konceptu analīzei un konkrētas tautas pasaulainas uzbūves rekonstrukcijai. Juris Baldunčiks raksta, ka „funkcionālajā aspektā filoloģiskā vārdnīca ir didaktiska rakstura darbs, ko lietotājs izmanto, lai pārbaudītu vai paplašinātu savas zināšanas par valodu”, un piemin vārdnīcas didaktisko, komunikatīvo un normatīvo funkciju, turklāt vārdnīcas garīgās kultūras funkcija izpaužas, lai atspoguļotu konkrētas sabiedrības zināšanas par pasauli (Vārdnīcu izstrāde 2012, 6).

Arī tulkojošā vārdnīca ir īpašs teksts, kas ataino pasaules uztveres veidu. Saskaņā ar „Valodniecības pamatterminu skaidrojošo vārdnīcu”, tulkojošā vārdnīca ir „vārdnīca, kurā doti kādas valodas vārdiem vai citām leksiskām vienībām atbilstoši ekvivalenti vienā vai vairākās citās valodās” (VPSV 2007, 411). Tulkojošās vārdnīcas pasaulainas atveidošanas uzdevumu nedz izvirza, nedz risina; to pamatfunkcija ir pragmatiska. Jau Ļevs Ščerba (*Лев Щерба*) rakstīja, ka „tulkojošā vārdnīca rodas no nepieciešamības saprast tekstus svešā valodā”²¹ (Щерба [1940] 2004, 297; sk. arī Zgusta 1971; Дубичинский 2009). Savukārt Ļubļinas etnolingvistikas skolas piekritēji apgalvo, ka tulkojošā vārdnīca ir ne tikai vārdu un izteikumu apkopojums. Vārdnīcai ir arī savs adresants un adresāts, tajā ietverts ziņojums, kas formulēts noteiktā kodā un konkrētā kontekstā (Miodunka 1989, 215; Chlebda 2008, 256; 2010, 202). Tādā veidā vārdnīcu var aplūkot Bīlera un Jakobsona komunikācijas teorijas kontekstā. Wojciech Hlebda (*Wojciech Chlebda*) to traktē šādi.

1. Ņemot vērā to, kurš sastādījis vārdnīcu: tā ir autora pasaules uzskata, zināšanu, viņa apziņas un, beigu beigās, metodoloģiskās pozīcijas izpausmes veids – šādi vārdnīcā izpaužas ekspresīvā funkcija.
2. Atbilstoši attieksmei pret adresātu vārdnīca, kas nodod zināmu informāciju, var ietekmēt viņa zināšanas, pasaules uztveri, kā arī pārliecināt pieņemt konkrētus normatīvos lēmumus (apelatīvā funkcija).

²⁰ „Słownik – zbiór wyrazów ułożonych i opracowanych według pewnej zasady, zwykle alfabetycznie, najczęściej objaśnianych pod względem znaczeniowym i ilustrowanych przykładami użycia” (SJP 2002, III, 240).

²¹ „переводной словарь возникает из потребности понимать тексты на чужом языке” (Щерба [1940] 2004, 297).

3. Vārdnīcas saturam jābūt formulētam noteiktā veidā, ar ko saprot definēšanas veidu, vārdnīcas šķirķļa tipu, makrostruktūras risinājumus.
4. Fatiskā funkcija izpaužas vārdnīcas pieejamībā papīra vai elektroniskā formā. Vārdnīca ir vispārlietojams informācijas avots, ko var izmantot ikviens sabiedrības loceklis.
5. Metalingvistisko funkciju vārdnīca veic atbilstoši savai būtībai, būdama līdzekļu kopums informācijā par valodu.
6. Ņemot vērā to, par ko tiek runāts, vārdnīca var veikt simbolisku izziņas funkciju, tas ir, vārdnīcas saturs, tās struktūra un definīcijas vai arī ekvivalenti var tikt uzskatīti par simbolisku realitātes atspoguļojumu, kas ļauj iepazīt pasaules interpretāciju, ko ietver valodas vienības, tātad valodas pasaulainu (Chlebda 2008, 256-257; Chlebda 2010b).

Pieņēmums, ka tulkojošā vārdnīca ir teksts – cilvēka komunikatīvās darbības verbāls rezultāts –, dod iespēju to izmantot valodas pasaulainas pētījumos. Kā izteiciens, kam ir savs autors, adresāts un ziņojums, vārdnīca interpretē lingvistisko un ekstralingvistisko realitāti un piedāvā savu pasaules skatījumu, savu pasaulainu. Analizējot vārdnīcu valodas pasaulainas kontekstā, jāizvirza šādi jautājumi: kurš ir subjekts pasaulainā, kas pārstāvēta vārdnīcā, kādā veidā ar vārdnīcas struktūras starpniecību tiek izpausta realitātes interpretācija, tas ir, valodas pasaulaina kā tāda?

Katra vārdnīca ir noslēgts teksts un ietver leksiskas vienības, kas pārstāv kādas valodas leksikas krājumu noteiktā vēsturiskā posmā atbilstoši principam *pars pro toto*. Vārdnīcā jābūt ietvertam visam jēdzieniskajam universam (Chlebda 2010b, 204). Tādēļ var runāt par to, ka vārdnīca, arī tulkojošā, piedāvā samērā objektīvu valodas sistēmas tēlu, bet konkrētam lietotājam nereti atspoguļo visu jēdzienisko pasauli, kas ar vārdnīcas starpniecību viņam ir pieejama citā valodā. Taču, no otras puses, katra vārdnīca ir konkrēta cilvēka – leksikogrāfa – veikums, viņš to sastāda atbilstoši saviem mērķiem, metodoloģiskajām normām, kā arī ideoloģiskajai pārliecībai.

Leksikogrāfa klātbūtne neapšaubāmi sarežģī attiecības starp objektīvu un subjektīvu vārdnīcas principu. Valodu, kas kaut kādā mērā ir etniski iekrāsota ar realitātes interpretāciju, vēlreiz interpretē leksikogrāfs, kurš izlemj, kādas leksiskās vienības ievietot vārdnīcā un kādus ekvivalentus tām izvēlēties. Pasaulaina, kas atklājas vārdnīcā, tādā veidā nav ne objektīvā realitāte, ne valodas realitāte, bet gan konkrētas vārdnīcas „realitāte” (Chlebda 2010a, 14; Piotrowski 2001, 35), kas tomēr sakņojas noteiktas tautas valodā un

kultūrā. Tātad var runāt par konkrētas vārdnīcas valodas pasaulainu, kuras interpretācijā jāņem vērā arī subjekta – leksikogrāfa – klātbūtne.

Tomēr zinātniskajā literatūrā ir sniegts arī kritisks viedoklis par valodas pasaulainas atspoguļošanu vārdnīcā. Tadeušs Pjotrovskis (*Tadeusz Piotrowski*), būdams leksikogrāfs praktiķis, apgalvo, ka, „pētot valodas pasaulainu vārdnīcās, drīzāk tiek pētīta aina, kāda izriet no visas leksikogrāfiskās tradīcijas (ietverot šeit arī latīņu tradīciju), [...], bet ne tēls, kas izriet no dabiskas valodas izpētes”²² (Piotrowski 2010, 53). Vārdnīcas veidošanas procesā daudz ir atkarīgs no nejaušības un ekstralingvistiskiem faktoriem.

V. Hlebda, runājot par vārdnīcām kā par etnolingvistisku pētījumu pamatu, kura mērķis ir valodas pasaulainas uzbūve, apgalvo, ka saistībā ar to, ka valodas pasaulainu nav iespējams uzbūvēt pilnībā ne uz vārdnīcu, ne uz citu tekstu pamata, vārdnīcu satura pētījumu rezultātā var rasties „leksikogrāfisks nerasniedzama invariants variants”²³ (Chlebda 2010a, 15). Pētot leksisko pasaulainu vārdnīcā, nepieciešams šo jēdzienu relativizēt attiecībā pret vārdnīcas rašanās laiku un vietu, attiecībā pret sabiedrisko grupu, kurā un kurai tā bijusi radīta, attiecībā uz valodas materiāla avotu un vārdnīcas tipu un definīciju tipu tajā. Tādā veidā, ņemot vērā visus šos faktorus, var tikt rekonstruēta konkrētās vārdnīcas pasaulaina.

Praktiskā vārdnīcas izpēte valodas pasaulainas aspektā ir Ludmilas Kravcovas (*Людмила Кравцова*) promocijas darbā *Картина мира в зеркале существительных со значением лица в современном русском языке (по данным толкового словаря русского языка начала XXI века. Актуальная лексика)* („Pasaulaina personas nozīmē lietotu lietvārdu atspoguļojumā mūsdienu krievu valodā (atbilstoši 21. gadsimta sākuma krievu valodas skaidrojošās vārdnīcas datiem. Aktuālā leksika”), kas tika aizstāvēts 2013. gadā Viļņā. Lietvārdus, kas apzīmē personu, autore pētījusi jaunākajā skaidrojošajā vārdnīcā salīdzinājumā ar citām padomju un pēcpadomju laika vārdnīcām, ņemot vērā to denotatīvās nozīmes (saistībā ar parādību kopumu), kas, pēc autores domām, ļauj akcentēt mūsdienu realitātes, kas atspoguļojas valodas lietotāja pasaulainā, nozīmīgākos elementus. Autore vārdnīcu aplūko kā hipertekstu, tas ir, pāriet no viena vārdnīcas šķirklā pie nākamā, pamatojoties uz loģiskām un asociatīvām saitēm, kas rodas starp vārdnīcas šķirklu galvenajiem vārdiem. Tādējādi autore skata problemātiku ne tikai lingvistiskā, bet arī

²² „badając JOS w słownikach, bada się raczej obraz wynikający z całej tradycji leksykograficznej (włączając w to tradycję łacińską), [...], a nie obraz wynikający z badania języka naturalnego” (Piotrowski 2010, 53).

²³ „leksykograficzny wariant nieosiągalnego inwariantu” (Chlebda 2010a, 15).

kulturoloģiskā aspektā un pievēršas ekstralingvistiskajai īstenībai, kas atspoguļota vārdnīcā. Procesā izvēlētas leksiski semantiskās grupas autore pakļauj statistiskai analīzei, bet tajās ietilpstošos elementus – leksiskās vienības – analizē atbilstoši denotatīvajai un konotatīvajai atkarībai. L. Kravcova nošķir trīs sabiedrības dzīves sfēras, kuru atspoguļojums vārdnīcā ir principiāli svarīgs pasaulainas fragmentu rekonstrukcijā: garīgā pasaule, politiskā dzīve un ekonomika. Rezultātā autore rekonstruē noteiktus īstenības fragmentus, skaidrojot krievu valodas aktuālās leksikas pārmaiņas ar pārmaiņām ekstralingvistiskajā realitātē.

Visu iepriekšminēto var apkopot tēžu veidā:

- vārdnīca ir ne tikai konkrētas valodas lingvistisko vienību kopums, bet arī kultūras teksts,
- vārdnīca kā teksts un izteikums pilda daudzas funkcijas, galvenā no tām – pragmatiskā, tādā veidā vārdnīcas struktūra ir tieši atkarīga no vārdnīcas adresāta,
- kā kultūras teksts vārdnīca ir etnolingvistiskās informācijas avots un var kļūt par pamatu valodas pasaulainas pētīšanai,
- vārdnīca pārstāv noteiktas valodas leksiku pēc sinekdohiska principa (*pars pro toto*), kas arī ļauj to padarīt par valodas pasaulainas pētīšanas pamatu,
- ar vārdnīcas valodas pasaulainu tiek saprasts ekstralingvistiskās realitātes priekšstats, kas atspoguļots konkrētā leksikogrāfiskā darbā,
- vārdnīcas valodas pasaulainu relativizē subjekta – leksikogrāfa, kuram ir savs priekšstats par to, kam jābūt konkrētajā vārdnīcā, klātbūtne,
- vārdnīcas valodas pasaulaina atklājas kā autora subjektīvā skatījuma un valodā pastāvošo reāliju nominatīvo vienību sarežģīta mijiedarbība, tāpēc var runāt tikai par konkrētajā vārdnīcā atspoguļoto nevis objektīvo valodas pasaulainu,
- vārdnīcas valodas pasaulaina kā mijiedarbība starp objektīvo un subjektīvo izpaužas vārdnīcas makrostruktūras un mikrostruktūras līmenī.

Tulkojošā vārdnīca nav vienkārši vārdu un to ekvivalentu saraksts citā valodā, bet kultūras teksts, vēstures un kultūras subjektu pašizteikšanās veids ar semantisku struktūru starpniecību. Individuālais subjekts – leksikogrāfs – piedāvā savu skatījumu uz kolektīvo vērtību, kāda ir valoda, kura, pildot kumulatīvo funkciju, glabā un nostiprina konkrētas valodas kopienas zināšanu un priekšstatu kopumu par pasauli. Attiecības starp individuālo un kopīgo, kopīgais un atšķirīgais pasaules fragmentu kategorizācijā, ekstralingvistisku un kulturoloģisku faktu atrašana vārdnīcās ir veids, kā noteikt vārdnīcas valodas pasaulainas specifiku.

Valodas pasaulainas rekonstrukcijas pamatā ir dažādu veidu valodas vienību analīze, īpaši liela loma tiek piešķirta leksikai (Grzegorzczkova 1999; Bartmiński 2009; Попова, Стернин 2007; Корнилов 2003). Vārdnīcas pasaulainas veidošanas līdzekļi ir leksikas vienību izvēle leksikogrāfiskajā darbā; realitātes fragmenta sadalījuma specifika; ekvivalenta, kas skaidro vārda nozīmi, izvēles specifika; bezekvivalentu leksika (kultūrspecifiska leksika, kam vajag komentāru no denotāta jeb reālijas skatupunkta) un lakūnas jeb izlaidumi, kas mērķvalodas tekstā radušies avottekstā lietotā vārda ekvivalenta trūkuma dēļ.

Valodas pasaulainas rekonstrukcija tiek veikta, pamatojoties uz dažādu veidu valodas vienību analīzi. Galvenās pieejas pasaulainas fragmentu rekonstrukcijā ir konceptu analīze un valodas leksiskā līmeņa analīze. Viens no veidiem, kā strukturēt leksiku, lai pētītu pasaulainu, ir īstenības kategorizācijas atspoguļojums, izmantojot leksiski semantiskos laukus un tematiskās grupas. Promocijas darbā pētījuma objekts ir tulkojošās vārdnīcas, kas ir īpaša veida teksti. Ņemot vērā vārdnīcu kumulatīvās funkcijas realizāciju, tendenci atspoguļot valodas leksisko valodas saturu atbilstoši principam *pars pro toto*, interpretācijas subjekta klātesamību, tieša, plaša vārda lietojuma konteksta trūkumu, vispiemērotākā metode vārdnīcas valodas pasaulainas aprakstam ir vārdnīcas materiāla aplūkošana atbilstoši semantisko lauku principam ideogrāfiskās klasifikācijas kontekstā.

2.3. Ideogrāfiskā klasifikācija – valodas pasaulainas izpētes veids

Īstenības atspoguļojums valodas pasaulainas veidā saistīts ar valodas vienību sistematizācijas un klasifikācijas problēmu. Valodas pasaulainas rekonstrukcijas pamatā ir vienību kopumu izvēle, kas attiecas uz noteiktu pasaules fragmentu un atspoguļo kopējo cilvēces pieredzi.

Lingvistikā plaši tiek izmantots jēdziens *leksiski semantiskais lauks*, kas tiek uztverts kā valodas līdzekļu (gan leksisku, gan gramatisku elementu) kopums, kas atspoguļo kādu īstenības jomu un ko vieno kāds vispārīgs elements (VPSV 2007, 349–350). Semantisko lauku definē arī kā „valodas vienību kopumu, ko vieno kopīgs saturs un kas atspoguļo jēdzienisko, priekšmetisko vai funkcionālo apzīmējamo parādību līdzību”²⁴ (Кобозева 2000, 99). Semantisko lauku uztver kā vārdu kopumu, ko izmanto noteiktā

²⁴ „совокупность языковых единиц, объединенных общностью содержания и отражающих понятийное, предметное или функциональное сходство обозначаемых явлений” (Кобозева 2000, 99).

cilvēka pieredzes sfērā. Tas ir kompakts, hierarhizēts, tā sastāvdaļu (vārdu) nozīmes ir saistītas, un starp tām ir noteikta veida attiecības.

Lingvokulturoloģijā pastāv jēdziens *lingvokultūras lauks* (sk. 2.1. sadaļu), kas korelē ar leksiski semantiskā lauka jēdzienu. Savukārt vēl viens realitātes kategorizācijas veids – *freims* jeb *rāmējums* – tiek definēts kā dotumu struktūra, kas paredzēta noteiktas stereotipas situācijas noteikšanai, kurā vārdi strukturēti, pamatojoties uz to ekstralingvistisko saikni (Мински 1979, Филлмор 1988). Ar tematisko grupu parasti saprot tematiski tuvu leksisku vienību kopumu, kas pieder vienai vai dažādām vārdšķirām. Ja vienību kopumu apvieno ne tikai ideja, jēdziens, nozīme, temats, bet arī tā vai cita objekta iezīmes, īpašības, darbības un iespējas, šāds veidojums iegūst denotatīva kopuma nosaukumu (Симашко 1998).

Lai analizētu leksiku kā vārdnīcas valodas pasaulainas atspoguļojumu, izmantots leksiski semantiskais lauks, jo tas ļauj vārdnīcas rakstos aplūkot īstenības objektu nosaukumus atbilstoši noteiktai dzīves sfērai. Leksiski semantiskais lauks ir valodas pasaules modeļa pamatelements, ar leksikas līdzekļiem veidojot valodas pasaulainu (Серебренников 1988, 136–138).

Andžejs Markovskis (*Andrzej Markowski*), izklāstot savu semantiskā lauka teoriju, runā par jēdzienu tīklu (*siatka pojęciowa*), kas pastāv tāpēc, ka dažas leksiskās vienības ir saistītas, jo attiecas uz vienu realitātes fragmentu, bet starp realitātes elementiem ir noteiktas kopsakarības. Jēdziens padara iespējamu leksēmas korelāciju ar realitātes elementu. Attiecības starp realitātes elementiem nav objektīvas, tās vienmēr tiek skatītas konkrētu sabiedrības locekļu vērtējumā. Tiem, ņemot vērā viņu dzīves pieredzi, ir svarīgi tieši šie elementi un to attiecības. Tātad realitāte ietverta jēdzienu laukos, kas ir verbalizēti un izteikti ar valodas vienību starpniecību (Markowski 2012, 107). Savukārt valodas vienības veido valodas laukus, kuri, atkarībā no izvēlētās metodoloģiskās pieejas (leksēmas vai to nozīmes), tiek dēvēti arī par leksiskiem vai semantiskiem laukiem.

Krievu valodas semantikas vārdnīcā (*Русский семантический словарь*, 1998) ir izteikts viedoklis, ka leksiski semantiskā grupa vai leksiski semantiskais lauks „ir ne tikai tuvu nozīmju vārdu apkopojums, bet tam piemīt dziļa izzinoša jēga: tajā savienotie noteiktie vārdi nosauc šauru dzīves jomu, par to informē un to apzīmē”²⁵ (Шведова 1998,

²⁵ „является не просто подборкой близких по значениям слов, а имеет глубокий познавательный смысл, соединенные в нем слова определенный называют узкий участок жизни, о нем информируют и его живописуют” (Шведова 1998, 10).

10). Tādu grupu akcentēšana parāda valodas pasaulainas veidošanās iespēju un lingvistisko un ekstralingvistisko faktoru ciešo saiti valodā.

Ar loģiskām saiknēm apvienoti daudzi leksiskie savienojumi (semantiskie lauki) rezultātā atspoguļojas leksikas ideogrāfiskajā klasifikācijā, ko var nosaukt par veida, kādā apziņā glabājas leksiskā semantika, hipotētisko eksplikāciju (Капулов 2010a; Markowski 2012). „Neapšaubāms ir tikai tas, ka jebkurš priekšstats par leksiku kā pasaulainu vai tādas ainas fragmenta pamats ir sinoptiskā shēma, ideogrāfiskā klasifikācija, kas aptver visu nacionālās leksikas kopumu, kurā visdažādākie apvienoto vārdu tipi veic kopīgu funkciju – nacionālā leksikona ideogrāfiskās klasifikācijas rubrikas funkciju”²⁶ (Корнилов 2003, 378). Ideogrāfiskā klasifikācija paredz izveidotā jēdzieniskā tīkla hierarhiju (sinoptiskā shēma), kurā, apstrādājot materiālu, tiek ievietots apstrādātais analizējamais materiāls.

Leksikas ideogrāfiskā klasifikācija pirmām kārtām atspoguļota ideogrāfiskajās vārdnīcās (Dornseiff 1943; Морковкин 1984; Markowski 1992). Atzīmēts, ka ideogrāfiskā vārdnīca var tikt uztverta kā valodas leksiskās sistēmas makets – vārds nošķir un nosauc pasaules fragmentu, tāpēc vārdu kopumu var uzskatīt par realitātes korelātu (Морковкин 1977, 6). Valērijs Морковкин (*Валерий Морковкин*) raksta: „Ja mēs citu uz citas uzklāsim vienas un tās pašas valodas tematiski strukturētu dažādu laikmetu leksiku, mēs ieraudzīsim cilvēka izziņas kustības objektīvo ainu. Mēs redzēsim, kā paplašinās viena tēma un sašaurinās cita, kā notiek vērtību pārvērtēšana pašu tēmu iekšienē, kā parādās un pazūd vārdi, un vairākus citus interesantus faktus. Valodas leksiskais sastāvs kā laikmeta spogulis ataino cilvēku priekšstatu līmeni par tām vai citām parādībām, bet dažreiz arī raksturo pašas parādības”²⁷ (Морковкин 1977, 10). Ideogrāfiskā apraksta mērķis ir vārdu sistematizācija, kas ir orientēta uz vārdu saturisko pusi (Морковкин 1977, 23).

²⁶ „Несомненно лишь то, что любое представление лексики как картины мира или как фрагмента такой картины не может не опираться на ту или иную синоптическую схему, идеографическую классификацию, охватывающую весь массив лексики национального языка, в которой самые разнообразные типы объединений слов выполняют общую функцию – функцию рубрики идеографической классификации национального лексикона” (Корнилов 2000, 378).

²⁷ „Если мы наложим друг на друга тематически организованную лексику одного и того же языка разных эпох, то нашим глазам откроется объективная картина движения человеческого познания. Мы увидим, как растет одна тема и „сжимается” другая, как происходит переоценка ценностей внутри самих тем, как появляются и уходят в небытие слова и множество других любопытнейших и интереснейших фактов. Являясь в какой-то мере зеркалом эпохи, словарный состав языка отражает уровень представлений людей о тех или иных явлениях, а иногда характеризует и сами явления” (Морковкин 1977, 10).

Tā kā leksika ir jēdzienu fiksācija, tās jēdzieniskā puse var būt sistematizēta, ņemot vērā reālās pasaules notikumus, priekšmetus un procesus. Leksikas ideogrāfiskā klasifikācija pati par sevi nav identiska valodas pasaulinai, bet ir tās loģiskais pamats, savdabīgs skelets, bez kura valodas „miesa” sadalās neskaitāmā daudzumā haotiski „izsvaidītās porcijās” (Корнилов 2003, 15). Ideogrāfiskā klasifikācija, kas aptver kādu leksikas kopu, ir leksikas kā pasaulainas atspoguļojuma pamats (Корнилов 2003, 295). Tā ir balstīta sinoptiskajā shēmā, kas ir jēdzienu savstarpējo sakarību shēma, kas parāda to paradigmātiskās attiecības (vertikāli un horizontāli). Shēmas izveide lielā mērā ir atkarīga no pētnieka koncepcijas, bet, pat ņemot par pamatu ārpuslingvistiskos faktorus, tā tomēr parāda atbilstību starp domāšanas vienībām, par kādām var uzskatīt jēdzienus, un valodas semantiskajām vienībām – vārdu nozīmēm (Кобозева 2000, 126). Tomēr pārsvarā sinoptiskās shēmas izriet no konkrētas valodas leksikas analīzes, kā tas ir, piemēram, R. Halliga (*Rudolf Hallig*), V. Vartburga (*Walter von Wartburg*), V. Morkovkina un A. Markovska darbos. Viņu ideogrāfiskie klasifikatori ļauj izstrādāt leksikas analīzes modeli vārdnīcām ar poļu un latviešu valodas materiālu.

Leksikas strukturēšanas mēģinājumi ideogrāfisku vārdnīcu vai jēdzienu klasifikāciju veidā parādās visā 20. gs. garumā. 1933. gadā vācu lingvists Francs Dornzeifs (*Franz Dornseiff*) grāmatā *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen* piedāvāja izskatīt leksiku kā vārdisku domas pārklājumu (Dornseiff 1943, 5). Dornzeifs raksta, ka viņu interesē nevis vārdi, bet priekšmeti un jēdzieni, kurus šie vārdi apzīmē: „Apskats tiks pamatots nevis ar atsevišķiem vārdiem, bet lietām, jēdzieniem, kam tiks meklētas nosaukšanas iespējas: domas vārda pārklājums. Pasaules objektu un attiecību saraksts tiek ņemts par pamatu un atbilstoši tam sarindoti līdzīgas vai pat tādas pašas nozīmes vārdi (sinonīmi)”²⁸ (Dornseiff 1943, 64).

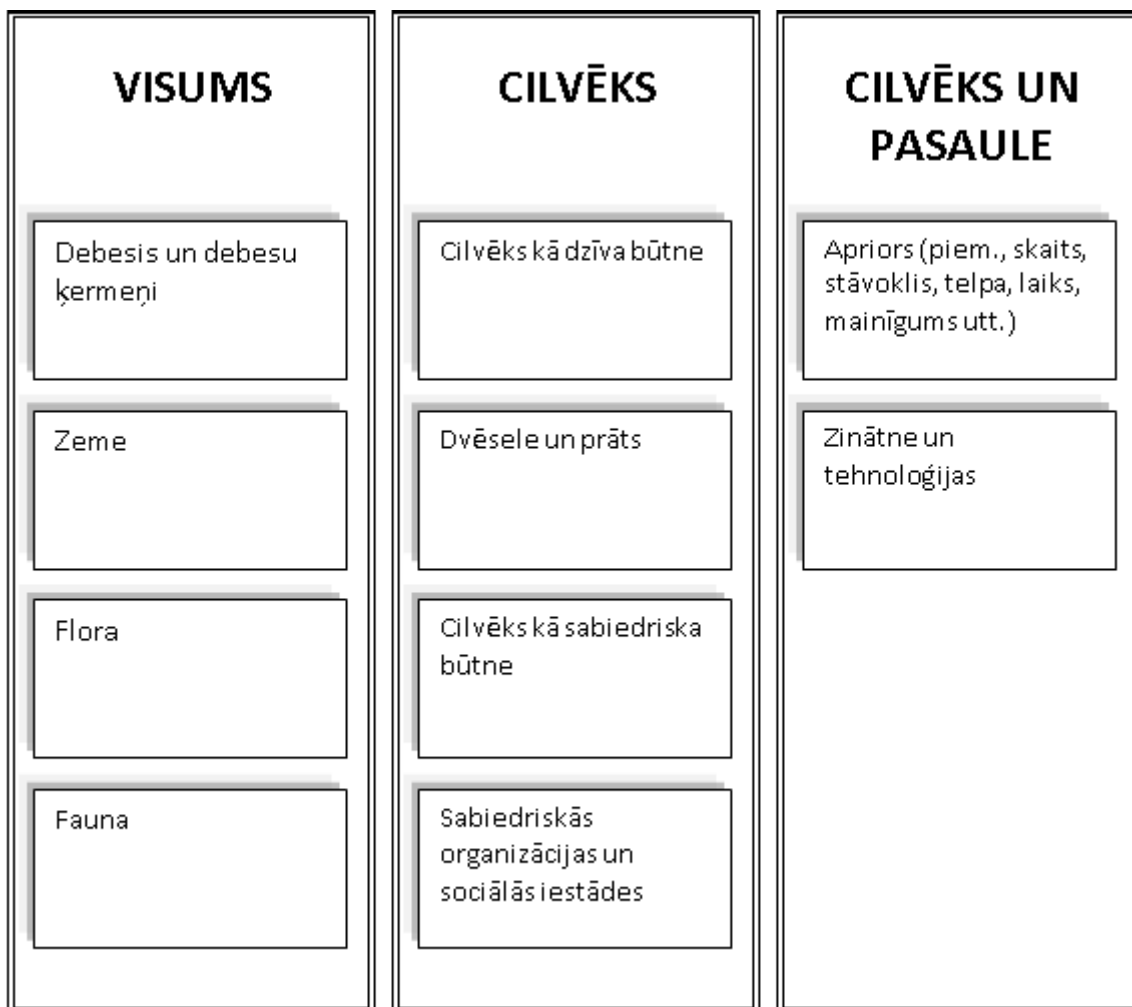
Dornzeifs mēģina sakārtot vācu valodas vārdus atbilstoši jēdzieniem, viņa klasifikācija, kā viņš atzīst, nav sistemātiski filozofiska, bet balstās uz viņa apsvērumiem (Dornseiff 1943, 64)²⁹. Savukārt R. Halligs un V. Vartburgs grāmatā *Begriffssystem als Grundlage für Lexikographie* („Jēdzienu sistēma kā leksikogrāfijas pamats”, 1963)

²⁸ „Es wird nicht von den einzelnen Wörtern ausgegangen, sondern von den Sachen, von den Begriffen, und dafür die Bezeichnungsmöglichkeit gesucht: die Wortdecke für den Gedanken. Ein Verzeichnis der Welt nach Gegenständen und Beziehungen ist zugrundegelegt und daran sind die Wörter ähnlicher oder fast gleicher Bedeutung (Synonyma) aufgereiht” (Dornseiff 1943, 64).

²⁹ „Die Klassifikation ist nicht systematisch-philosophisch, sondern beruht auf dem Ermessen des Urhebers” (Dornseiff 1943, 64).

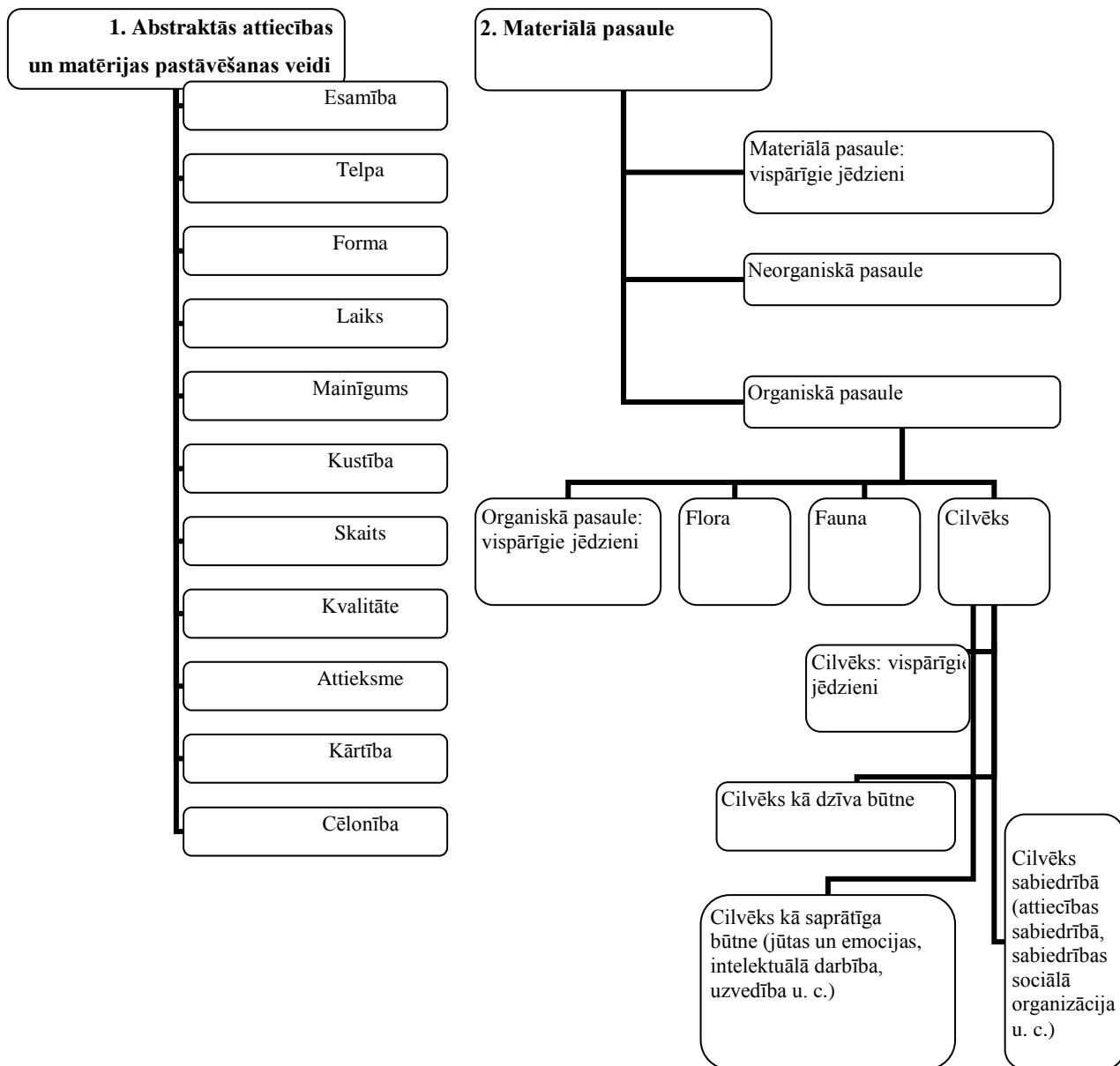
atspoguļo savā sistēmā to priekšstatu par pasauli, kas ir raksturīgs vidējam valodas lietotājam un balstās uz vispārīgiem pirmszinātniskiem jēdzieniem, kas tiek fiksēti valodā. Pētnieki nosauca savu pieeju par „naivo reālismu”, kas nesakrīt ar zinātnisko pasaules redzējumu (Hallig, Wartburg 1963, XIV, 88.).

Halligs un Vartburgs izveidoja loģisku leksikas saturiskās puses klasifikāciju, pamatojoties uz valodu kā zīmju sistēmu universālījām un cilvēka runas uzvedības kopīgām pazīmēm. Vārdnīcas autori nošķīra jēdzienu un nozīmi, uzskatot, ka klasifikācijai var tikt pakļauti loģiskie jēdzieni, kas veido visu lietoto vārdu invarianto kodolu. Pamatsfēras Halliga un Vartburga koncepcijā ir „Visums”, „Cilvēks” un „Cilvēks un pasaule”, kas satur 10 jēdzienu laukus, kuri savukārt sadalās vēl sīkākās grupās, no diviem līdz 13 katrā jēdzienu laukā. A. Markovskis uzskata, ka daži autoru sadalījumu piedāvājumi ir nepamatoti, piemēram, ievietot zinātni un tehniku pamatsfērā „Cilvēks un pasaule”, nevis pamatsfērā „Cilvēks” jēdzienu laukā „Cilvēks kā sabiedriska būtne”. Nav skaidrs arī, kāpēc kā atsevišķi jēdzienu lauki tiek nošķirti „Sabiedriskās organizācijas un sociālās iestādes” un „Cilvēks kā sabiedriska būtne”, kā arī, kāpēc ir grupa „Izdomātie dzīvnieki”, bet nav grupas „Izdomātie augi” (Markowski 1992, 81). Halliga–Vartburga klasifikācija tiek uzskatīta par pārlicinošu un efektīvu praktiskā lietojumā (Морковкин 1970, 35; Markowski 1992, 81; Караулов 2010a, 258).

2.4.1. att. Halliga–Vartburga leksikas ideogrāfiskā klasifikācija

Halligs un Vartburgs vadījās pēc vispārīgām atziņām, kurās viņi pēc tam ietvēra franču valodas leksiku, tātad virzījās no vispārīgā uz konkrēto. V. Morkovkins, veidodams komplekso mācību vārdnīcu *Лексическая основа русского языка* („Krievu valodas leksiskais pamats”, 1984), konstruēja tematiskas hierarhiski organizētas shēmas „no apakšas”, no konkrētiem vārdiem uz grupām. Divas galvenās grupas ir „Abstraktās attiecības un matērijas pastāvēšanas veidi” un „Materiālā pasaule”. Pirmā ietver tādu leksiski semantisku lauku leksiku kā telpa, forma, laiks, bet otrā galvenokārt papildīta ar tādu lauku leksiku, kas saistīti ar cilvēku (479 grupas no 649). Lai gan Morkovkinam bija citi priekšnoteikumi nekā Halligam un Vartburgam, var vilkt zināmas paralēles viņu sinoptiskajās shēmās. Piemēram, pamata leksiski semantiskie lauki sfērā, kas skar cilvēku, ir praktiski identiski: „Cilvēks kā dzīva būtne”, „Cilvēks kā saprātīga būtne”, „Cilvēks sabiedrībā”.

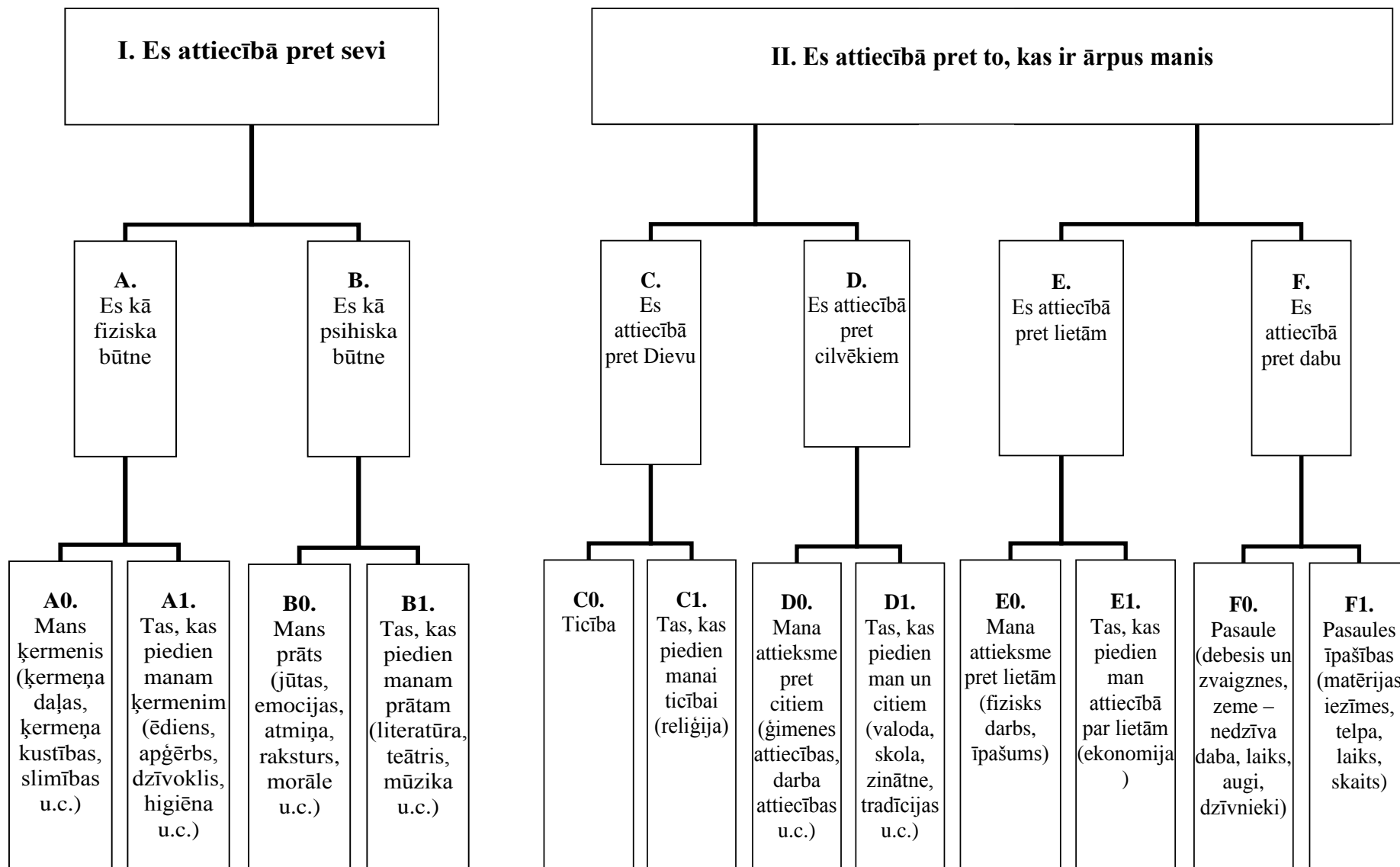
2.4.2. att. V. Morkovkina ideogrāfiskā klasifikācija

Izmantojot Halliga, Vartburga un Morkovkina klasifikāciju, Markovskis savā darbā *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny* („Dažādu poļu valodas paveidu kopīgā leksika”, 1992) izveidoja dažādiem poļu valodas stiliem kopīgu leksiski semantisko shēmu, distancējoties no objektīvisma un zinātniskā pasaules redzējuma un ņemot vērā cilvēka egocentrisko pasaules saprašanas veidu. Markovskis uzsver, ka viņa shēma nav būvēta apriori. Lauki, sfēras un makrosfēras radās procesā, apstrādājot valodas materiālu, kas sastāvēja no vairāk nekā 6000 leksisku vienību.

Autors to apvienoja semantiski saistītos laukos, bet pēc tam meklēja tiem atbildes jēdzieniskajās sfērās (Markowski 1992, 84). Par sākumpunktu autors izmantoja atziņu, ka

cilvēks uztver realitāti caur personiskā *es* prizmu. Tādēļ pamatsfēras (makrosfēras) nosauktas „Es attiecībā pret sevi” un „Es attiecībā pret to, kas ir ārpus manis”. Katra makrosfēra ietver atbilstošas jēdzieniskās sfēras: pirmā – „Es kā fiziska būtne” un „Es kā psihiska būtne”, bet otrā – „Es attiecībā pret Dievu”, „Es attiecībā pret cilvēkiem”, „Es attiecībā pret lietām” un „Es attiecībā pret dabu”. Šīs sešas jēdzieniskās sfēras veidojas no jēdzienisko lauku kompleksiem (tabulā atzīmēti kā A0, A1, B0, B1 utt.), kas savukārt veidojas no atbilstošiem tematiskiem laukiem (kopskaitā 50).

Atbilstoši Markovska koncepcijai tāds lauks ir noteikta īstenības fragmenta atspoguļojums, kas atšķiras no cita fragmenta, lai gan nav izslēgta tālāka dalīšana tematiskajos laukos. Jēdzieniskie lauki atspoguļo poļu valodas lietotāja naivo pasaules skatījumu un tā lingvistisko dalījumu. Jēdzieniskie lauki atrodas uz viena hierarhijas pakāpiena un ir vairāk vai mazāk līdzvērtīgi lielumi, bet tematisko lauku piepildījums un hierarhizācija ir atkarīga no nominatīvo vienību daudzuma (Markowski 1992, 86). Pamatvienības realitātes modelim, par ko runā Markovskis, ir jēdzieni, kuriem valodas plānā atbilst noteiktas leksiskas vienības. Jēdzieni tiek izteikti ar leksēmām. Tos var izteikt ar vairākām semantiski tuvām leksēmām, savukārt leksēmas, kas ietilpst vienā semantiskajā laukā, var atbilst vairākiem jēdzieniem. Tas nozīmē, ja nošķirtie lauki ir atsevišķas vienības, tad valodas elementi, kas ietilpst to sastāvā, viennozīmīgi nepieder tam vai citam laukam (Markowski 1992, 87; par lauka robežu nenoteiktību sk. arī Шып 1972; Tokarski 1984).

2.4.3. att. A. Markovska ideogrāfiskā klasifikācija

Kā redzams no piedāvātajām teorijām, sinoptiskā shēma sastāv no pamata jēdzieniskajām sfērām, kas tiek sadalītas arvien mazākās grupās un atrodas hierarhiskās attiecībās, kuras dažādu zinātnieku interpretācijā iegūst dažādus nosaukumus (semantiskais lauks, leksiski semantiskais lauks, mikrolauks, klase, tematiska grupa). Kopējā izskatā shēmu var iedomāties tādā veidā: makrosfēra – jēdzieniskā sfēra – semantiskais lauks – tematiskā grupa. Nepieciešamības gadījumā šķir arī atsevišķas sinonīmu rindas.

Lai izveidotu ideogrāfisku shēmu, ir jāveic divas darbības:

- a) jēdzienu kopas deduktīvā sadale un
- b) atsevišķo vārdu induktīvā grupēšana (Морковкин 1977, 18).

A. Markovskis piedāvā divas pieejas:

- a) klasificēt realitāti jēdzienu sfērās un konstruēt atbilstošus laukus un grupas vai
- b) vārdu grupā atrast kopīgus elementus, kuri varētu būt semantiski saistīti, un no šīm minigrupām konstruēt lielākus laukus un sfēras (Markowski 2012, 108).

Šo darbību apvienošana – pamatkategoriju nošķiršana un tālāko grupu izveide atkarībā no valodas materiāla – tika atspoguļota A. Markovska pētījumā (Markowski 1992) ideogrāfiskās klasifikācijas uzbūvei. Vārdu klasifikācijā izmanto valodas pieredzi un lingvistisko kompetenci, liekot lietā loģiku, ar kuras palīdzību analizē vārdus un argumentē to grupēšanu (Морковкин 1977, 19). Neizbēgami šī sadale ir arbitrāra (Морковкин 1977, 19; Rembiszewska 2005, 37; sk. arī Hallig, Wartburg 1963, 15–16), tomēr pastāv dažādi paņēmieni, kā izvairīties no pārlielas subjektivitātes materiāla kategorizācijā, piemēram, vienību semantiska analīze.

Ideogrāfiskā klasifikācija ar sinoptiskās shēmas palīdzību ir veids, kā parādīt kopīgo leksiku dažādās perspektīvās – gan teritoriālās, gan sociālās, gan vēsturiskās, tādējādi prezentējot vērtību sistēmu konkrētā pasaules redzējumā. Ideogrāfisko vārdnīcu pieredze tiek izmantota vairākās jomās, piemēram, lai parādītu leksikas attīstību poļu dialektoloģijā (Koniusz 2001; Rembiszewska 2005, 38–41), raksturotu noteiktā vēsturiskā posma leksikas specifiku (Pluta 1975) vai mūsdienu leksikas dažādību (Markowski 1992). Jaunā elektroniskā poļu valodas vārdnīca *Wielki słownik języka polskiego* arī izmanto vārdnīcas vajadzībām izstrādāto ideogrāfisko klasifikāciju ar nolūku parādīt atsevišķa vārda piederību konkrētai tematiskajai grupai (WSPJ 2007–2012).

Viss iepriekš minētais ļauj izdarīt šādus secinājumus:

- ideogrāfiskā leksikas klasifikācija izmantojama, lai rekonstruētu valodas pasaulainu,

- ideogrāfiskā leksikas klasifikācija ir universāla un nav atkarīga no kādas konkrētas valodas,
- ideogrāfiskās klasifikācijas centrā atrodas cilvēks,
- sinoptiskajās shēmās, kas atrodas ideogrāfiskās klasifikācijas pamatā, tiek izmantota jēdzieniski tematiska pieeja leksikas dalīšanai,
- specifiskais semantisko lauku, tematisko grupu (lingvokulturoloģisku lauku, freimu/rāmējumu) papildījums ļauj rekonstruēt valodas pasaulainas fragmentu, izmantojot konkrēta materiāla bāzi,
- valodas pasaulainas apskats ar sinoptiskās shēmas palīdzību, kategorizējot pieejamās leksikas korpusu, var būt izmantots vairāku jomu leksikas izpētē, tostarp arī tulkojošo vārdnīcu satura analīzē,
- analizējot valodas vienību apvienību *semantiskais lauks*, nepieciešams ņemt vērā tā neskaidrās robežas,
- subjektīvismu leksiskā materiāla iedalīšanā ierobežo avotu (vārdnīcu) saturs un leksēmu nozīmju ekvivalentu semantiskais saturs.

3. Poļu-(latīņu)-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcu makro un mikrostruktūras raksturojums

Sakarā ar to, ka poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcas un it īpaši A. Juškas latviešu-lietuviešu-poļu vārdnīca, kā arī sarunvārdnīcas nav pietiekami aprakstītas zinātniskajā literatūrā, turpmākai analīzei ir nepieciešams vārdnīcu uzbūves apraksts. Vārdnīcas aprakstītas un analizētas, ņemot vērā dažus svarīgus jēdzienus, no kuriem galvenie ir vārdnīcas makrostruktūra, mikrostruktūra un šķirklis. Ar **šķirkli** saprot vārdnīcas apraksta vienību. Šķirkļu izvēle un iekārtojums veido vārdnīcas **makrostruktūru**, bet paša šķirkļa uzbūvi un tā sastāvdaļas sauc par vārdnīcas **mikrostruktūru**. Daži pētnieki (Hartmann, James 2001; Karpinska 2006, 2012) runā arī par vārdnīcu **megastruktūru**, ko saprot kā vārdnīcas daļas, kas atrodas ārpus pamatdaļas.

3.1. Šķirkļa pamatvārdu veids un atlase

Georga Elgera *Dictionarium Polono-Latino-Lottaicum* (ElgD) ir pirmā vārdnīca, kur parādās poļu un latviešu valodas materiāls. ElgD ir trīsvalodu vārdnīca ar poļu valodu kā avotvalodu, satur 13 993 šķirkļus, kas izvietoti alfabētiskā secībā, veidojoties ligzdām. Arī uz ElgD pamata tapušo leksikogrāfisko darbu – Jana Karigera poļu-latviešu vārdnīcā (KarV) un Jana Kurmina poļu-latīņu-latviešu vārdnīcā (KurV) – šķirkļu iekārtojums ir alfabētisks. KarV ir 6 372 šķirkļi, bet KurV – 12 413. ElgD, KurV un KarV megastruktūra sīkāk aprakstīta tādos darbos, ka Zemzare 1961; Kolbuszewski 1977; Roze 1988; Beitiņa 2012, 2013.

Antana Juškas vārdnīca (JušV) sastāv no divām apjomīgām daļām, kuras kopumā veido 1038 lapas teksta. Pirmais sējums satur ortogrāfijas noteikumu skaidrojumu un šķirkļus no A līdz O, otrais – no P līdz Z. Vārdnīcas lappuses tiek numurētas pēc piemēra „4-4a-4b-4c, 5-5a-5b-5c”, katrs burts sākas ar ciparu „1”. Pēdējā lappusē ir autora informācija par vārdnīcas pabeigšanas datumu un sastādīšanas vietu (*3 rudens menesia 1875. gada. Alsedī*), kopējo šķirkļu skaitu (7818), šķirkļu skaitu pa burtiem (*a: 741, b: 321, c: 135, d: 304* utt.) un burtu skaitu (*27 burtu*). Vārdnīcas autora norādītais šķirkļu skaits – 7818 – neatbilst šķirkļu skaita pa burtiem kopsummam, kas savukārt neatbilst reālajam šķirkļu skaitam (8 336).

Vārdnīcā tiek izmantotas diakritiskās zīmes garo (*dzíve*), īso (*glàts*) un „stumto” (pēc autora skaidrojuma *zíme stumta, gestossenēn*, piem. *àugsts*) patskaņu apzīmēšanai.

Terminu „gestossen” var atrast A. Bīlenšteina 1863. gada grāmatā „Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen”³⁰. Kā piemērs Bīlenšteina grāmatā arī tiek piedāvāts vārds „augsts” (Bielenstein 1863, 47). Patskaņu garuma apzīmējumi JušV ir ļoti nekonsistenti un var variēties pat viena šķirkļa ietvaros, piem., *tikpāt* – *tyle samo*. *Ka tu nūzadzis zirgu, tik pāt tu bagats busi* (te un turpmāk pasvītrojumi mani – R. M.-T.). Mīkstinājums apzīmēts ar <i> bez punkta (*pliava*), bet burts <j> apzīmē arī divskani /ie/ (sal. *glauztjs* un *vājne*)³¹. Burts <ū> apzīmē divskani /uo/. Līdzskaņu savienojumi /dz/ un /dž/ rakstīti kā <d> ar ķeksīti labajā apakšējā pusē; līdzīgs ķeksis ir pievienots burtiem <c> un <s>, lai apzīmētu līdzskaņus /č/ un /š/.³² Lietvārda salikteni un vārdi ar priedēkļiem rakstīti ar defīsi. Šķirkļi JušV ir izvietoti alfabētiskā secībā (kaut <č> ir likts pēc <t>), atsevišķi norādot tos, kas sākas ar <dz>, <dž>, <j> (/ie/ JušV rakstībā) un <ū> (/uo/ JušV rakstībā) (Miseviča-Trilliča 2013a, 2013b).

Šķirkļa pamatvārds jeb lemma tulkojošajā vārdnīcā ir pirmais vārds šķirkļī avotvalodā (šķirkļa vārds, VPSV 2007, 2012), kuram tiek piedāvāti ekvivalenti.

ElgD tiešais paraugs bija Konstantīna Sirvīda poļu-latīņu-lietuviešu vārdnīca (SzD), no kuras pārņemti poļu un latīņu vārdi (Zemzare 1961, 64). Savukārt K. Sirvīds savam darbam par pamatu ir izmantojis poļu leksikogrāfa Gžegoža Knapska vārdnīcu *Thesaurus Polonolatinograecus* (CnTh). Knapska tezaura pētniece Jadwiga Puzynina (*Jadwiga Puzynina*) par abu darbu neapšaubāmo līdzību raksta: „Manās rokās nonāca tikai [Sirvīda vārdnīcas] vēls 1713. g. izdevums, bet arī šeit ļoti uzkrītoša bija absolūtā sakritība ar *Thesaurus*. Nekādu papildinājumu [...], tādi paši formulējumi, pat tāda pati fonētika”³³ (Puzynina 1961, 205). Puzynina pieļauj, ka Elgera vārdnīca arī ir izvilkums no CnTh, iespējams, uz kāda Knapska vārdnīcas saīsinājuma pamata (Puzynina 1961, 205). Knapska leksikogrāfiskās metodes ietekmi var vērot dažādos Elgera darba līmeņos: šķirkļu atlasē, šķirkļu secībā un nozīmju izdalē, šķirkļu formā, kā arī atsauču struktūrā.

³⁰ „Diese Bemerkungen werden zum Verständniß einer der merkwürdigsten, eigenthümlichsten und tiefgreifendsten Erscheinungen des lettischen Vocalsystems führen, zum Verständniß nämlich der Unterscheidung zwischen gedehntem und gestofsenem Ton“ (Bielenstein 1863, 33).

³¹ Rokrakstā tika konstatētas nelielas atšķirības <j> rakstības veidā, apzīmējot /ie/ un /j/.

³² Promocijas darbā tiek lietota mūsdienu <dz>, <dž>, <š> un <č> rakstība, kā arī izlaisti garo, īso un „stumto” patskaņu apzīmējumi to nekonskvences dēļ; pie piemēriem netiek norādīti vārdnīcas lappušu numuri autora savdabīgās numerācijas dēļ (pēc piemēra „1-1a-1b-1c”, katram atsevišķam burtam sākoties ar „1”).

³³ „Miałam w ręku tylko późne wydanie z r. 1713, ale i tu uderza pełna zbieżność z Thesaurusem. Brak jakichkolwiek dodatków [...], te same sformułowania, nawet ta sama fonetyka” (Puzynina 1961, 205).

Lai gan ElgD nenoliedzami tapusi uz SzD darba pamata, abos leksikonos ir vairākas atšķirības. Šķirkļi izvietoti alfabētiskā secībā, veidojoties šķirkļu ligzdām. Salīdzinoši statistiskās analīzes rezultātā izdevās secināt, ka Elgers savā vārdnīcā neiekļāva vairāk par septiņiem simtiem šķirkļu no Sirvīda darba. Parasti tie ir atsevišķi vārdi, tomēr dažkārt tiek izlaistas veselas šķirkļu ligzdas (piem., Sirvīdam ir šķirkļi *Bárwierká, Bárwiernia, Bárwierška fškátula do brzytew, Bárwierški, Bárwierstwo, Bárwierz*, bet Elgeram tikai *Bárwierz*). ElgD parādās vairāk par 200 šķirkļu, kas nav SzD. Salīdzinošā analīze ar CnTh rāda, ka tiem ir ļoti līdzīgas formas ar CnTh šķirkļiem gan poļu, gan latīņu daļā. Tabulā ir atspoguļoti ElgD un CnTh šķirkļu, kas sākas ar „D” un nav SzD, salīdzinājuma rezultāti (ja tabulā nav latviešu tulkojumu, to nav arī ElgD):

3.1.1. tabula

ElgD un CnTh šķirkļu ar „D” salīdzinājums

ElgD	CnTh
<i>Dnieŝtr / nieŝtr. Tyras (m.) Tyra, Neŝter. Iŝteruppe.</i>	<i>Dnieŝtr / Niéŝtr. Tyras, m. Tyra, Nester.</i>
<i>Droga przykra. Via aspera. Grambaŝa celfŝ.</i>	
<i>Droga bita / torowana. Via publica, lata, trita, regia. Lêls celfŝ / eiamā celfŝ / braukams / braukama celfŝ.</i>	<i>Drogá torowaná / wielká / goŝciniéc. Via publica, Via militaris, Via confularis, praetoria</i>
<i>Drakiew polna. Phyllanthes (n:)</i>	<i>Dryiakieŝw polna / ŝiële. Phyllantes, n.</i>
<i>Drzewo zgnile. Arbor putrida. Praulie kôks.</i>	
<i>Dunay rzeka. Danubius, Iŝter. Donaw uppe.</i>	<i>Dunay / rzéká Rákuska. Danubius, Iŝter</i>
<i>Durny V. gŝupi / fantaŝtyk.</i>	<i>Durny / v. Gŝupi / Fántáŝtyk</i>
<i>Dwuletni. Bimus, biennis. Dywegaddigs.</i>	<i>Dwulétni / Bimus, Biennis, Bimulus</i>
<i>Dwumieŝięczny. Bimeŝtris. Dywe mænes layks.</i>	<i>Dwumieŝięczny. Bimeŝtris, Bimenŝis</i>
<i>Dŝieŝięć tyŝięczna liczba. Myrias (adis f:) decem millia, Deŝmit tukŝtoŝŝ.</i>	<i>Dŝieŝięć tyŝięczna liczbá / Myrias, adis, fe. decem millia.</i>

Elgera vārdnīcā konstatēta viena šķirkļu ligzda, kādas nav Sirvīda vārdnīcā (SzD tikai *Granat*) un kura gandrīz pilnībā sakrīt ar CnTh:

3.1.2. tabula

ElgD un CnTh šķirkļu ligzdas salīdzinājums

ElgD	CnTh
<i>Granat. Purpura vidacea aut cærulea. ŝyde darge ŝwarki.</i>	<i>Gránat ŝukno / Purpura violacea aut cærulea</i>
<i>Granat drzewo. Malus Punica.</i>	<i>Gránat drzéwo / Malus punica</i>

<i>Granatek žiele. Horminum.</i>	<i>Gránaték žiéle / fzarłat / lépiennik / zwiéšinosék. Horminum</i>
<i>Granatek kámieñ. / Carbunculus, Granatus vel Garamanticus.</i>	<i>Gránaték kámieñ / Carbunculus Carchedonius, vel Quaramanticus</i>
<i>Granatowe jabłko. Malum granatum, malum Punicum.</i>	<i>Gránatowe iáblko / Punicum, Malum Punicum.</i>
<i>Granatowych jabłek kwiat. Balaustium.</i>	<i>Gránatowych iáblek kwiat / Balaustium</i>

Grūti saskatīt kādus noteiktus principus, atbilstoši kuriem poļu-latīņu-latviešu vārdnīcas autors izvēlējās tos šķirkļus, kuru nav Sirvīda darbā. To skaits ir arī necīgs salīdzinājumā ar materiāla daudzumu, kas pārņemts no lietuviešu leksikogrāfa. Tomēr šķirkļu sakritība ar Knapska vārdnīcu var kalpot par pierādījumu tam, ka Elgers pazina CnTh ne tikai ar Sirvīda starpniecību.

Šķirkļu atlasē var vērot Knapska tiešo ietekmi uz poļu-latīņu-latviešu vārdnīcu. Pārējos līmeņos varam runāt vienīgi par Knapska metodes pēdām Elgera darbā. Tā Knapska leksikogrāfiskās metodes īpatnība ir tā, ka viņš rada atsevišķus šķirkļus visām viņam zināmām vārdu nozīmēm, tāpēc šķirkļa pamatvārds viņa vārdnīcā ir nevis leksēma, bet leksiski semantiskais variants (Puzynina 1956 (4), 123). Tas saglabājas arī ElgD: *Toczę. Es wallia / es wælce; Toczę. Es dræja / es teccena / es ræccen; Toczę wino / piwo. Es ftappe; Uderza kogo. Es fittu inf. fift; Uderzam kogo o ziemię. Es us zem nofittu ko; Uderzam na kogo. Es warru darry.* Tādējādi arī ElgD tiek novilkta robežas starp vārda pamatnozīmēm un atvasinātām nozīmēm, tiešo un pārnesto nozīmi, dažādām vārda nozīmēm un homonīmiem. Nozīmju diferencēšanai šķirkļi saglabāta papildu informācija:

- a) norāde uz denotāta īpašībām, piem., *Czeluśc w gębie. Waiga kauls / zodekauls / zods; Czeluśc u pieca. Ceplis;*
- b) norāde uz sintaktisko savienojamību vai lietošanas norobežojumu, piem., *Taię częgo. Es pafleppe ko; Taię iako fnieg. Es kuft ka tas fneks;*
- c) vispārējas nozīmes vārdi (*genus proximum*), piem., *Tatarka iarzyna. Grykke; Tatarka niewiafta. Tetar fęwa.*

Turklāt, tāpat kā CnTh, ElgD nav robežas starp vārdu nozīmēm un lietošanas piemēriem, kuri arī veido atsevišķus šķirkļus. Īpaši skaidri tas ir redzams prievārdu šķirkļos, kur prievārdu nozīmes šķir ar lietošanas piemēru vai stabilo vārdkopu palīdzību: *Bez praep.: Krom / oprocz. No / Bes; Bez głowy. Kas galwe næ tur; Bez iezyka. Memis / bez wallodes; Bez imienia / bez nazwiska. Kas wardu næ tur; Bez karania co czynić. Darrit liâuunibe bez fodybes; Bez obiadu. Næ edis; Bez porady. Bez padoms; Bez przygany. Kas*

wayne næ tur; Bez przysięgi. Kas næ yr zwaerayfz; Bez rofkażania. Næ wallets; Bez rozumu. Bez pratu / bez abdomafzen; Bez testamentu. Bez Mantagrammats; Bez żartu / poprawdżie; Bez kunfztu. Odprawdy. Bez fmæklis.

Vispārināto vārda nozīmi Knapskis parasti ievieto ligzdas sākumā, tai seko konkrētākas, specializētas nozīmes, ko autors diferencē vairāk vai mazāk stabilās vārdkopās. Nozīmju šķirumā autors lielu uzmanību pievērš ekstralingvistiskajiem kritērijiem, kas padara vārdu ligzdas nesamērīgi lielas. Tā CnTh ir ievietoti 53 šķirkļi, kas sākas ar vārdu *kamieñ*. ElgD ligzdas, pēc Sirvīda, tiek reducētas, tomēr dažos gadījumos šī tendence saglabājas – vārdnīcā ir šķirkļi Kámieñ. *Akmins / akrimis*; Kámieñ choroba. *Żwirgdis*; Kámieñ ćierpiący. *Żwirgśd færgum tur*; Kámieñ ćiofany. *Kalts akmins*; Kámieñ drogi. *Pærła / dargs akmins*; Kámieñ dżiarfwtwifty. *Żwirfde*; Kámieñ niećiofany. *Tyrume akmins*; Kámieñ mośiężny. *Ware akmins*; Kámieñ młynski. *Dżirnu akmins*; Kámieñ Moskiewski v. *fżkło kamienne / Kamien przeyrzyfty*; Kámieñ niezgorzyfty. *Næ dedzits akmins*; Kámieñ probny / złotniczy / probierz. *Sydrabakla gallods*; Kámieñ przeyrzyfty. *Ola / ôlit / ôleakmins*; Kámieñ szkło rzeżący / fżmergel. *Akmins glas grês*; Kámieñ waga. *Akminiū fwærs*; Kámieñ z piany morfkiey dżiurkowaty. *Akmins no iura puttems*.

Ekstralingvistiskie nozīmju sadales kritēriji īpaši skaidri redzami tādos šķirkļos, kas apzīmē konkrēta laika un teritorijas reālijas, sk., piem., šķirkļus *marszałek* un *żołnierz*: Marfzałek powfzechnie. *Marfalks*; Marfzałek koronny. *Polu marfalks*; Marfzałek nadworny. *Muyze / marfalks*; Marfzałek pogrzebny. *Myrronie marfalks*; Marfzałek taneczny / rey wodzący. *Prækfżan dancotnys*; Marfzałek wæfelny / bieśiadny. *Barriba fargs*; Zołnierz. *Kariuwyrz zaldats*; Zołnierz lekki / kozak. *Zaldats / káiáneks*; Zołnierz nowotny. *Iauns kariu wyrz*; Zołnierz ofadzony na zamku. *Pylfa zaldats*; Zołnierz pieniądze. *Káriu wyrz / kam makfa*; Zołnierz wytrąbiony. *Istrompets kariu wyrz*.

CnTh kā šķirkļa pamatvārdi parādās atsevišķi vārdi, vārdkopas, frazeoloģismi, arī afiksi un galotnes. ElgD lemma ir atsevišķs vārds vai vārdu savienojums, kas var būt vairāk vai mazāk stabils.

Lietvārdu un īpašības vārdu pamatforma ir vienskaitļa nominatīvs. Sieviešu dzimtes personu apzīmējumiem, kas atvasināti no vīriešu dzimtes lietvārdiem, CnTh lematizācijā nav konsekvences: dažreiz tie ir atsevišķi šķirkļi, dažreiz ir iekļauti vienā šķirklī ar vīriešu dzimtes formu, dažreiz vispār izlaisti. ElgD izdevās atrast tikai divus šķirkļus, kur vīriešu un sieviešu dzimtes forma ir apvienota, turklāt latviešu ekvivalentā ir tikai vīriešu dzimtes forma: *Męczennik / męczennica*. *Mócneks*; *Mędrek / mędrofżka*. *Wéikls / jauks / gudders*. Pārējos gadījumos, ja sieviešu dzimtes forma vispār tiek ņemta

vērā, tā atrodas atsevišķā šķirklī: *Mistrz. Meifters; Mistrzyni. Meifstrinia; Nalożnica. Myrica / mauka / kurwa / kucea; Nalożnik. Laułybas laużais / kokneks / pegulletais; Paśierb. Padælis; Paśierbica. Pameita; Robotnica. Darbneka; Robotnik. Darbneks / D. ftradneks; Tkacz. Wæwers; Tkaczka. Wewerena.*

ElgD piesaista uzmanību daudzie *nominum agentium* ar sufiksiem *-ciel* un *-nik* (arī attiecībā uz sporādiskām darbībām). Šādu formu CnTh ir ļoti daudz, un tas izriet no tā laika leksikogrāfu tieksmes atrast savas valodas atbilstmes tipiskām latīņu valodas formām. Latīņu valodā šādas formas tika veidotas ļoti viegli, bet poļu valodai tās nebija raksturīgas, izklausījās mākslīgi un parasti palika tikai vārdnīcās un tulkojumos no latīņu valodas, neatspoguļojot valodas realitāti. ElgD šādu darītāju apzīmējumu pārņemts pietiekami daudz: *Chędożyciel. Skaiſtitais; Drażniciel. Iffuneks / ricenatais; Ganiciel. Smadetais / lamatais; pulgatais / nabædneks; Karmiciel. Uzauđenats / barioneks; Nosiciel. Drægæris; Ochroniciel. Abbrunneks; Oczyściciel. Skiftneks; Piękrzyciel. Smickers; Poćiefzyciel. Eprecetais / eprecenatais; Pomnożyciel. Wayromatais; Radziciel. Paddômu dæwais; Sporządziciel. Pareife lykneks; Trapiciel. Moceneks; Twierdżiciel. Leceneks; Uderzyciel. Iffittais; Uspokoiciel. Merudarritais; Wąpćiciel. Menetneks; Żąstanowiciel. Uzturragis; Zywiciel. Uzauđeneks.*

Darbības vārda pamatforma Elgera vārdnīcā, tāpat kā Knapska un Sirvīda darbā, saskaņā ar latīņu tradīciju ir 1. personas vienskaitlis tagadnē. Retos gadījumos pamatforma ir infinitīvs, piem., *Odgniewać się. Es atlaižu duſmibe; Omulić się / błotem się obmazać. Apſmærot ſeuw; Odżegnać się czego. To ſwæt kruft meſt prekſz to liaun.* Atgriezeniskie darbības vārdi veido atsevišķus šķirklus. Darbības vārdam (un ne tikai) tiek pievienota norāde uz tā sintaktisko savienojamību (funkciju), kas parasti neatspoguļojas latviešu tulkojumā, bet ir svarīgs kritērijs nozīmju diferencēšanā, piem., *Oglądam się wſad. Es ſkatty apkart / ſzurp und turp ſkattias; Oglądam się na kogo v. obawiam się.*

Vārdkopa kā atsevišķa lemma veic ļoti konkrētu funkciju CnTh: parasti poļu leksikogrāfs vārdkopas ievieto pēc lietvārda, un tās diferencē tā nozīmes vai lietojumus. Līdzīgi tas notiek arī ElgD. Piemēram, lemmai *Kożuch* ir latviešu ekvivalents *kazôks*. Nākamajā šķirklī vārds *kożuch* parādās citā nozīmē, uz ko norāda vārdkopa *Kożuch na mleku warzonym. Peen lidz puttras wyrſums, kreims, D. Kreisums.* Trešo ar vārdu *kożuch* saistīto šķirklī var klasificēt kā ilustratīvo piemēru: *Kożuchem odziany / w kożuchu kto. Ekſz kazôk.*

Tomēr, ņemot vērā, ka ElgD ietver tikai nelielu daļu no Knapska materiāla, nozīmju un lietošanas diferencēšana atsevišķos šķirķļos ir pazudusi: ElgD paliek tikai vārdkopa, bet

lietvārds tiek izlaists. ElgD ir izteiciens *Ręka włafną pifany. Ar iftæn rôk rakftita grammata*, bet nav šķirkļa *ręka*. Jāpiemin, ka Karigers un Kurmins šajā gadījumā savas vārdnīcas papildina ar šķirkli *ręka – roka*.

KarV, kuras manuskripts tiek datēts ar 18. gadsimta sākumu, materiāls salīdzinājumā ar pirmavotu – ElgD – samazināts vairāk nekā uz pusi. Vārdnīca ir divvalodu, satur tikai poļu un latviešu (t. i., augšzemnieku izlokšņu) materiālu. Vairākos šķirkļos autors atteicies no pārāk smalkas leksēmu nozīmju diferencēšanas un pielāgojis vārdnīcu tiem apstākļiem, kuros tai bija jāfunkcionē. Piemēram, vārdnīcā nav tik diferencētu šķirkļa *kamień* nozīmju (paliek tikai *Kamień, Kamień drogi, Kamień młyński*), vispār nav šķirkļa *Marszalek*, bet šķirklis *Żołnierz* dots ar vispārīgo nozīmi *Karria weyrs, zaldats*. Parasti autors skaidro šķirkļa vārdu ar vispārīgu nozīmi, atsakoties no papildnozīmju un vārdu savienojumu tulkojumiem, sal.: *Nos u zwierzęt. Degguns zweriu / fnukis; Nos ptaszy. Dægguns; Nofa kto szerokiego. Satla dæggun / plakkana dæggu* (ElgD) un *Nos. Dagguns* (KarV). Ja poļu daļā ElgD pamatvārds sastāv no vairākiem sinonīmiem, Karigers atstāj tikai vienu no tiem, piem., *Kształt / forma / figura / wzor. Stalta D. gyme* (ElgD), bet *Kształt. Gyme* (KarV); *Kur / kogut / pietuch. Gailis* (ElgD), bet *Kur. Gaylis* (KarV).

BO.	BO.	7.	BO.	BR	8.
Bo, abouim, Fisto			Böftrv. Diawita	Böt. Zoloki	
Bob, puppi. Bobeh woc Lorke				Kurpi	
ruga. Bobt. Bebrj			Boie uchwany. Nadu Diwin.		
Bobrowe Struje. Bebrj panti.			Boie drzewko. Diwn Kucirp.		
Bobrowa Skura. Jhona Bebrj, Dn				BY.	
Bochen Chleb. Kukula Majzios			Braifiek	Brolins, brolets.	
Bocian. Storkis swato putnis			Brachi, Brohickis.		
Zubbnis, Lugguris.			Bractwo. Broliba, Drazziba.		
Bo day! okoo.			Brak. Galasits, Galajpoma.		
Bo dz. Baddu/Bodzie, Dzaloms.			Brakuje. Galaba.		
Boj, Diws. Bugacz kogo. Et do			Brania. Wortis. Brat. Brolis.		
m bogotu. Bugaczis Et			Brato bryca. Brata Napkams.		
topu bogots.			Bratorna Marpa.		
Bogaczow. Bagatiba.			Braw. Matti ul acyn.		
Boga Radzica. Dkta Dimiditoja.			Brng. Et bredu, bradajm.		
Bogacz. Bogots. bogato/bogotij			Brnd. Bralki. Brnd Barda.		
Bogini. Dewinia			Brndaty Bandains		
Bogoboyne. Diawa bijsi			Brndawka Karpis. Broj. Kaudze		
Bogoboynot. Diawa bijsi lona.			Broie. Jakti nozoga.		
Boianyn. Moz mnyznik.			Brwn. Brunia (Bona Ecklis.)		
Boiazlinie. Bayliji			Bronie. Jozga, gtohu. airfoun.		
Boiazliny. Baylijsi Briazn. Bijsi			Brwnij, Elaju		
szana/Bijsis. Et beytus.			Brwnonnie Eiofana		
Bok. Jona. Bot. Sape			Brwar. Brwadra Bruze		
Boleic. Man Jop. Bot. Marj			Brwda. Waga		
Borok. Bete			Brwda Wagocu, Wagus dajnu		
Borg. Naudu aiedoflona			Brnd. Naszki' rumb. Nacyjstis		
Borynie. Jappinli bei Naudas			na kopyrons Nagantums.		
aiedomu aiejemu Boryd. Rupu			Brudny. Naszkijsi. Apjanits.		
?			Brudzi. Apjanu.		
			Bruh. Celf apklots ar		
			akminiom.		

3.1.1. attēls. Jana Karigera vārdnīcas fragments

Karigers apzināti reducēja pārāk diferencētos šķirkļus, domājot par vārdnīcas pragmatisko funkciju. Tās mērķis bija atvieglot jezuītu-misionāru un vietējo iedzīvotāju komunikāciju, tāpēc vārdnīcā atstātas tikai nepieciešamākās, pamata nozīmes. No otras puses, šādā veidā tika reducēti arī vārdu lietošanas konteksti. Iespējams, sastādot vārdnīcu, Karigers vadījās arī pēc ārpuslingvistiskiem kritērijiem – viņš konsekventi nepārņēma no ElgD vairākas ar Žečpospolitas administratīvās dzīves reālijām saistītas leksiskās vienības (sk. 4.2. sadaļu). Lai gan pamattendence KarV ir vārdu krājuma redukcija, tomēr dažus

šķirkļus viņš pieliek klāt, piem., sadaļā ar „B” Karigers izlaidis 250 šķirkļu no ElgD, bet pievienojis vai modificējis (mainījis šķirkļa vārda formu) 21 šķirkli ar šādiem pamatvārdiem: *Baba obstetrise, Babka avia, Badanie się v badanie, Baiacz, Belka, Banienska, Baran, Bawię się, Biepieczny, Bezdenny, Bialek wjau woku, Biię, Blizni, Bobrowa skura, Bocian, Brama, Breczka, Brykanie, Brzemie, Bytność.*

Lai gan **KurV** tapa aptuveni 200 gadu pēc ElgD, poļu daļu tajā pārņemta ar nenozīmīgām izmaiņām (neņemot vērā rakstības atšķirības). Pārsvarā Kurmins reducē šķirkļu skaitu, lai gan vērojama arī vārdnīcas papildināšana. Tā sadaļā ar „G” Kurmins neiekļauj 34 šķirkļus, kas ir ElgD, taču pievieno 16 jaunus pamatvārdus, no kuriem lielākā daļa sakrīt ar Sirvīda vārdnīcu: *Galąź, Galę co komu, Garnek, Głodny jestem bardzo, Główka czosnku, cebule, etc, Główny, Gniję, Gnoję, Golę, Gorzej, Gościny obiad, Granicę, Grele, Grzechotanie, Grzecznie.*

Kopējo priekšstatu par ElgD, KarV un KurV savstarpējo saistību un galvenajām atšķirībām sniedz visu triju vārdnīcu viena fragmenta salīdzinājums:

3.1.3. tabula

ElgD, KurV, KarV šķirkļu ar „M” sastatījums³⁴

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>Myćie / umywanie</i>	<i>Mazgafzana</i>	<i>Mycie, umywanie</i>	<i>Mozgoszona</i>	<i>Mycie</i>	<i>Mozgoszona</i>
<i>Mydelnik ziele</i>	<i>Zepa zale</i>	<i>Mydelnik ziele</i>	<i>Zipes zole</i>		
<i>Mydlę</i>	<i>Es zepa wellæ</i>	<i>Mydlę</i>	<i>Es zypi imozgoju ar zypi weleju</i>		
<i>Mydło</i>	<i>Zepæ</i>	<i>Mydło</i>	<i>Zypie</i>		
				<i>Myię</i>	<i>Mozgu</i>
<i>Myię fię</i>	<i>Es mazga / es wellæ / yzwellæ</i>	<i>Myję się</i>	<i>Es mozgojus, welejus, izwelejus</i>		
<i>Mylę fię v. omylam fię</i>		<i>Mylę się, omylam się</i>	<i>Apsamilejus, milejus</i>		
<i>Mysł</i>	<i>Prąts</i>	<i>Mysł</i>	<i>Prots, dums</i>	<i>Mysl</i>	<i>Prots domoszana</i>
<i>Mysl / myślenie</i>	<i>Domafzana / dōms / dzyrus</i>	<i>Mysł, myślenie</i>	<i>Dumoszona, duoms</i>		
<i>Mysłę co</i>	<i>Es dōma / abdōma / abgāda</i>	<i>Mysłę co</i>	<i>Es dumoju, abdumoju, abgodoju</i>	<i>Mysłę co</i>	<i>Domu apdomu</i>
				<i>Myslistwo</i>	<i>Meddiszona</i>
<i>Mysłiftwo ptafze</i>	<i>Meddifzana</i>				

³⁴ Te un turpmāk tabulās piemēri tiek doti pēc shēmas ElgD – KurV – KarV, nevis hronoloģiskā secībā, ņemot vērā ElgD un KurV šķirkļu lielo sakritību.

<i>Myślistwo zwierze</i>	<i>Auræfzana</i>	<i>Myśliwstwo zwierze</i>	<i>Medejszona zwieriu</i>		
<i>Myśliwczycy</i>	<i>Meddigs</i>	<i>Myśliwczycy, myśliwy</i>	<i>Mediniks, medejtojs</i>		
<i>Myśliwiec v. łowiec / ptafznik</i>				<i>Mysliwiec</i>	<i>Meddinigs</i>

ElgD, KarV un KurV to poļu (un latīņu ElgD un KurV) daļās nav oriģināli darbi. Lai gan ElgD balstās galvenokārt uz SzD, nevar izslēgt arī tiešu CnTh ietekmi šķirkļu atlasē, ņemot vērā, ka ElgD ir vairāki šķirkļi, kuru nav Sirvīdam, bet kuru poļu un latīņu daļa sakrīt ar CnTh. Knapska leksikogrāfiskā metode netieši ietekmēja ElgD makrostruktūru, īpaši leksēmu atsevišķu nozīmju izdalē. Sakarā ar to, ka ElgD ir daudz mazāka par CnTh, nozīmju sadales princips neparādās tik konsekventi, tāpēc, tikai zinot vārdnīcu savstarpējo saistību, var saprast ElgD makrostruktūras īpašības un šķirkļa poļu daļas uzbūves noteikumus. Nākamie poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcu autori, lai gan par pamatu ņēma Elgera darbu, piedāvāja arī savus risinājumus vārdnīcas izkārtošanā, attālinoties no poļu pirmavota un pielāgojot to vārdu krājumu saviem mērķiem, savam laikam, savai realitātei.

JušV ir trīsvalodu vārdnīca. Pirmais vārds šķirklī ir latviešu valodā, pēc tam seko lietuviešu ekvivalents un poļu skaidrojums:

burta, balse, gloska, litera

kankis, bulve, kartofla

lops, givulis, zywioło domowe (bydle, koń, świnia)

Latviešu valoda ir vārdnīcas avotvaloda, latviešu vārdu var uzskatīt par šķirkļa pamatvārdu. Šķirkļa pamatvārds JušV gandrīz bez izņēmumiem ir viens atsevišķs vārds. Reti sastopami sinonīmiski pamatvārdi viena šķirkļa ietvaros, piem., *ŭravilka, pele – mysz z krótkiem ogonem; pamazus, pamazam – po mału*. JušV kā lemmas sastopamas visas vārdšķiras, tomēr var secināt, ka darbības vārdi dominē. Īpaši daudz ir prefiksālo darbības vārdu, kas atbilst latviešu valodas sistēmas specifikai. Latviešu valodā verbu atvasināšana ar prefiksiem ir ļoti produktīvs vārddarināšanas veids (Zuicena 1983, Reķēna 2008a, Latviešu valodas gramatika 2015), kas izteikti redzams Juškas vārdnīcā. Ar priedēkli *uz-* vārdnīcā ir ap 100 darbības vārdu (*uz-medot, uz-meklet, uz-mest, uz-minet, uz-mit, -nu, uz-mizt, uz-modinat, uz-mostjs, uz-mukat, uz-nakt, uz-paset, uz-pejkiot, uz-plest, uz-plust, uz-potet, uz-prasit, uz-prišinat, uz-pumpt, uz-pustjs* u. c.); ar priedēkli *ie-* (*j-*) – ap 200 (*j-vadat, j-vainot, j-vakt, j-valiat, j-varstit, j-verot, j-verstjs, j-vert, j-vest, j-vicet, j-vilkt, j-vilt, j-vjtot,*

j- zagt, j-zelt, j-zimet, j-zistitjs, j-zelotjs u. c.), ar priedēkli *ap-* – vairāk nekā 150 darbības vārdu (*ap-kauset, ap-kepet, ap-kvernat, ap-kert, ap-kesit, ap-kezet, ap-kilat, ap-klusinat, ap-knidet, ap-kopt, ap-kriaut, ap-krist, ap-krustit* u. c.).

Lietvārdiem un īpašības vārdiem pamatforma ir vienskaitļa nominatīvs. Personu apzīmējumiem, kas atvasināti no vīriešu dzimtes lietvārdiem, un īpašības vārdiem sieviešu dzimtē leksikogrāfs neveido atsevišķus šķirkļus, bet aiz pamatvārda norāda sieviešu dzimtes galotni ar celma pēdējo burtu vai mainīto piedēkli. Šajā gadījumā vārda sieviešu dzimtes forma netiek tulkota poļu valodā, piem.: *kamburnjks, -njce – komornik, Latvjtis, -te – Łotysz, majenjks, -njce – wieśniak (bogaty)*. Līdzīgi ir īpašības vārdu gadījumā: *caurs, -ra – dziurawy, dzeltens, -na – żółty, gatavs, -va – gotowy, zwarzony*. Viens no nedaudziem izņēmumiem ir pamatvārds *atraitis, -te* ar ekvivalentu *wdowiec, -wa*.

Sieviešu dzimtes formas kā atsevišķs šķirkļa pamatvārds konstatēts tikai tādos gadījumos, kad ekstralingvistisko iemeslu dēļ trūkst attiecīga vārda vīriešu dzimtē: *jumprava – dziewa; mejča – dziewa; vecene – staruszka; vedekle – synowa; mačuka – nierządnicza; mauka – dogodnicza; pluorcene – włocęga po karczmach szynkach (kobiety); modere – pakciarka*.

Darbības vārdu pamatforma ir infinitīvs. Ja, pēc leksikogrāfa domām, darbības vārdam var būt kādas neregularitātes konjugācijā, tiek norādīti 1. personas formanti tagadnē un pagātnē vai vesela vārda forma: *dzist, -stu, -su – gasnąć; gazt, -ziu, -zu – walić (kubel, woz do rowu); teikt, -cu – mówić (dobrze zycząc); dūt, dūdu, devu – dać; megt, medzu, medzu – mieć zwyczaj, upodobanie*. Lai norādītu uz iespēju veidot arī atgriezenisko formu, tiek dots atgriezeniskais formants *-ties (-tjs)*. Vārdnīcas poļu daļā atgriezeniskajai formai ir atsevišķs tulkojums, parasti atdalīts ar semikolu: *davat – dawać; -tjs – zalecać się dziewie w celu żenienia się; pas-kart – powiesić (psa); -tjs – uwięznąć (drzewo padające między dwa drzewa); trjkt, -cu – gnać bydło prędko; -tjs – klócić się*. Šādi vārdnīcās tiek sniegta nepieciešamā gramatiskā informācija un nozīmju atšķirības, ko izraisījušas pārmaiņas, kas notikušas ar gramatisko kategoriju.

Atsevišķus šķirkļus vārdnīcā veido **onomatopoētismi**, kuru nozīme poļu valodā tiek skaidrota ar tipiskas situācijas aprakstu: *inc inc – wola kotkę; kan kan – wola gęsi; kizu kizu – pokazując w wręku spiewa; krauks kad koks luzt; pij – (gdy szczwa psa); pluunks – (upadł kamień do wody); se-se – wola psa; skic – kotkę odpędzając; suk – (dając); tiš – kurę pędząc; us (uś) – swinie pędząc*. Norāde uz šī tipa šķirkļa pamatvārdu specifiku parādās tikai vienā vietā: *pauks viniš kritis zeme – (głosu nasładowanie)* (sk. arī Miseviča-Trilliča 2013a, 2013b).

3.2. Šķirkļa pamatvārdu semantizācija. Ekvivalentu struktūra

Ekvivalents ir „valodas vienība, kas veic vai spēj veikt to pašu funkciju, ko cita valodas vienība” (VPSV 2007, 411). Jāņem vērā, ka tulkojošajā vārdnīcā tiek ievietota vārda potenciālā nozīme, kas nav atkarīga no konteksta (to precizē ilustratīvais materiāls). Tāpēc promocijas darbā ar terminu „ekvivalents” saprot **vārdnīcas ekvivalentu**, kad vārds ir nevis kontekstā, bet veic vārdnīcas vienības funkciju (Frączek, Lipczuk 2004, 12; Иванов 2006, 22–31). Vārdnīcas ekvivalents pilda definīcijas, nozīmes skaidrojuma funkciju, tiek lietots kā dabiska metavaloda citas valodas semantikas izskaidrojumam (Piotrowski 1994, 175). Ekvivalents kopā ar komentāriem vai ilustratīviem piemēriem veido **šķirkļa pamatvārda (lemmas) semantizēšanas struktūru**.

Trīsvalodu vārdnīcās aiz oriģinālvalodas šķirkļa pamatvārda dots tulkojums attiecīgi latīņu vai lietuviešu valodā (latīņu valoda ElgD un KurV un lietuviešu valoda JušV). Tā kā poļu-latīņu-latviešu vārdnīcu autori bija jezuīti un rakstīja savus darbus galvenokārt garīdznieku vajadzībām, latīņu valodas iekļaušana ir likumsakarīga. Latīņu daļa ElgD un KurV aprobežojas ar vienu, retāk dažiem vārdiem vai vārdu savienojumu atšķirībā no CnTh, kur vārdnīcas latīņu daļā ievietoti poļu vārdu izvērsti skaidrojumi ar enciklopēdiska rakstura informāciju un ar citātiem no antīkiem autoriem. CnTh mērķis bija savākt latīņu vārdu kompendiju tulkošanai, tāpēc ilustratīviem piemēriem latīņu valodā bija liela nozīme. ElgD bija paredzēts arī latīņu valodas apgūšanai, tāpēc, atšķirībā no Sirvīda vārdnīcas, latīņu daļā bieži dotas vārdu pamatformas un norāde uz lietvārdu dzimti (Roze 1983, 88).

JušV lietuviešu ekvivalenti veic pakārtotu funkciju. Gandrīz vienmēr tas ir viens, reizēm divi vārdi. Autors nepiedāvā lietuviešu atbildes visiem latviešu vārdiem; šādos gadījumos šķirklī atstāta tukša vieta, kas rada iespaidu, ka autors plānojis ierakstīt tās vēlāk, piem.:

<i>knuudet, -du,</i>	<i>ruchać się (mnóstwo ludzi na rynku)</i>
<i>knulis,</i>	<i>kawał (mięsa)</i>
<i>knusis, varmas, muszka (co w oczy lezie)</i>	
<i>knuzinatjs,</i>	<i>guzdrać się (kura dziobem około siebie)</i>
<i>knuzulis,</i>	<i>muszka (na twarz napadająca).</i>

Iespējams, A. Juška pievienoja lietuviešu ekvivalentus ar mērķi salīdzināt abu valodu vārdus. Arī lietuviešu-poļu vārdnīcas manuskripta otrajā variantā viņš vairākos šķirkļos ir iekļāvis latviešu vārdus aiz lietuviešu pamatvārda (Zemzare 1961, 360). Lai

noteiktu lietuviešu leksikas lomu JušV, ir jānoskaidro tās īpatsvars, kā arī tās pievienošanas principi (kuros šķirkļos ir un kuros nav lietuviešu ekvivalentu).

Visās vārdnīcās pamata mērķvaloda ir pēdējā valoda – latviešu valoda ElgD, KarV un KurV un poļu valoda JušV. Turpmāk tiks detalizētāk izskatīta ekvivalentu struktūra vārdnīcu mērķvalodās.

Vārdnīcās izmantoti ekvivalenti tulkojumi un ekvivalenti skaidrojumi. **Ekvivalenti** tulkojumi ir leksikas vienības (vārdi vai vārdu savienojumi), kuru semantisko struktūru autors uzskata par līdzvērtīgu latviešu vārdam. Ar **ekvivalentu skaidrojumu** tiek saprasts nozīmes apraksts ar izteiciena palīdzību, kas satur vispārīgas nozīmes leksēmu (*genus proximum*) un specifiskas īpašības (*differentia specifica*). Ekvivalenti skaidrojumi pēc būtības ir līdzīgi definīcijām, turklāt analizējamās vārdnīcās tie balstās nevis uz zinātniskiem pamatiem, bet uz cilvēku ikdienas pieredzi, prezentējot naivo (Apresjana nozīmē, sk. 2.1. sadaļu) pasaulainu. Vienā šķirklī var parādīties abu tipu ekvivalenti.

ElgD latviešu daļa apjoma ziņā atšķiras no Sirvīda vārdnīcas mērķvalodas tulkojumiem: lietuviešu ekvivalenti ir diezgan lakoniski un sastāv maksimāli no diviem vai trim vārdiem, bet Elgers pārsvarā piedāvā vairākus tulkojuma variantus: sinonīmiskus ekvivalentus, vārdkopas, predikatīvas vienības, paskaidrojumus (Beitiņa 2013). Pēc struktūras ekvivalentus ElgD var klasificēt šādi:

1. Ekvivalents tulkojums

1.1. Vienvārda ekvivalents, piem., *Dług. Parads; Iešień. Rudens; Lekkiowierny. Tyccigs.*

1.2. Vārdu savienojumi

a) ja trūkst vienvārda latviešu ekvivalenta, piem., *Akwawita. Styprs brandtwyns; Historyk. Notikum rakfyttais; Lekarka. Arcneka sæwa;*

b) ja ir jāskaidro poļu vārdkopa, piem., *Adziamski kobierzec. Turkie dekkis; Gronowa fzy pulka. Winôga stengels; Kapitula mnijska. Mûkus fáefzana.*

1.3. Ekvivalenti sinonīmi (divi vai vairāki latviešu valodas vārdi vai vārdkopas, ko autors uzskata par sinonīmiem vai piedēvē tiem līdzīgu nozīmi). Ekvivalenti sinonīmi ir visbiežākais poļu lemmu semantizēšanas veids, turklāt parasti autors piedāvā vairākus sinonīmus, kuri atšķiras pēc stilistiskas nokrāsas, lietošanas, struktūras, piem., *Groblá. Dambis / wallis / fkancis; Gruby / grubiiian trop. Rupsz / lullis / mulkis; Rosprzeftzeniam. Es wayroma / daudzena / plattena / dar lieluma.* Dažos gadījumos sinonīmu rinda var sasniegt līdz pat divdesmit vienībām, piem., *Sprzeczam fię. Es baras / es fabaras / sabramme / es pabarras / es ganny / es nogany / es kywe / es kiefy / es nokiefy / es layfka es*

elayšká / es nolayšta / es lamma es nolamma / es liaunu byie / es lade / es nolade / es islamma / es yflayška / es falebias / es fakiwieás / es fareias / es funni / es yffunnu / es fkiendy / es ifkiendi / es reias / es fareias / es popyra / es kibbele.

2. Ekvivalenti skaidrojumi nav plaši pārstāvēti ElgD, piem., *Alakant. Wyns no Cretas zalles zemes; Data . Dena ekfz katras grammata rakfztita ir.*

3. Ekvivalents tulkojums + skaidrojums. ElgD poļu vārdu semantizēšanas struktūrā ekvivalenti tulkojumi vārda, sinonīmu vai vārdkopu veidā bieži apvienoti ar skaidrojumiem, kas izteikti ar palīgteikumiem vai predikatīvajām konstrukcijām, piem., *Mowny. Runnigs/ kam weggla wallôda ir; Przedwieczny. Muzygs / kas prekfz layku bya; Bezmierny. Muzygs. Kaz saw mæru næ zyn* (Beitiņa 2013, 16, turpat sk. sīkāk par latviešu ekvivalentu struktūru ElgD).

Šķirkļa semantizēšanas daļa **KarV** parasti sastāv no ekvivalenta tulkojuma viena vārda formā, retāk tie ir divi vai trīs sinonīmi (no kuriem viens var reprezentēt vidus dialektu un otrs – augšzemnieku dialektu) vai vārdu savienojums. Izņēmuma gadījumos parādās definīcijām līdzīgi vārdu skaidrojumi (attiecībā uz specifiskām reālijām).

1. Ekvivalenti tulkojumi

1.1. Ekvivalenti vienvārda tulkojumi, piem., *Kozłatko. Kazlens; Mleko. Pyins; Używam. Wolkoju.*

1.2. Vārdu savienojumi

a) ja nav vienvārda latviešu ekvivalenta, piem., *Korab. Lela laywa; Kronika. Łayku gromata; Relikwije. Swatu kauli; Trzoda. Lupu pulks;*

b) ja ir jāskaidro poļu vārdkopa, piem., *Księzyca zacmienie. Menesis maytaszana; Poswięcam na kapłaństwo. Iowelu por baznic kunga; Roy pszczól. Byszu pulks.*

1.3. Ekvivalenti sinonīmi (arī tādi, kas sastāv no vienvārda ekvivalenta un vārdkopas), piem., *Jasność. Skaydrums, spiedums; Jaz. Murda v nords; Klamka. Klinkis, krampis; Leniwstwo. Slinkiba, slinkums, kutriba, kutrums; Tygiel. Panne skawroda. Pokuta. Pakuta, graku waydeszona; Pustynia. Tukszniba, tuksznesis, posta wita.*

2. Ekvivalenti skaidrojumi jeb definīcijas ir ārkārtīgi rets gadījums KarV: atrasti tikai daži šāda veida ekvivalenti: *Grobla. Dambis, prast.: uzmesta zemme par iudinsz uztureszanu; Bruk. Celsz apklots ar akminim; Refa. Dzelzayns rattu gradzinsz.*

KurV lemmu semantizēšanas daļa atšķiras no ElgD pirmām kārtām ar tās dialektālo raksturu. Tajā var vērot visus struktūras elementus, kas ir raksturīgi ElgD: tāpat kā ElgD, Kurminam ir raksturīgi sinonīmiskie ekvivalenti – var secināt, ka to ir vairāk nekā

vienvārda ekvivalentu, bet KurV īpatnība ir ļoti plaša skaidrojošo ekvivalentu izmantošana. Daži KurV ekvivalentu piemēri:

1. Ekvivalenti tulkojumi

1.1. Ekvivalenti vienvārda tulkojumi, piem., *Filar. Stulps; Gęba. Mutia; Kielbasa. Kылбasa; Nosorożec. Noseradzis; Błona w oknie. Balunka; Raz. Rejze; Rachmistrz. Rekinetoisz.*

1.2. Vārdu savienojumi, piem., *Relikwije. Swatu kauli; Roy pszczól. Byszu pulks; Karność. Łoba pamociszona; Kra. Laddus gobbulus; Kronika. Łayku gromata.*

1.3. Ekvivalenti sinonīmi, piem., *Stalość. Stiprums pastawiba; Swar. Borszona dumpe; Dąb. Ozola koks v ozols; Dobrowolnie. Ar łobu protu v łobprotyszy; Dzban. Kryuze, kryuzynia v konne.*

2. Ekvivalenti skaidrojumi, piem., *Akwawita. Brandiwens utru rejzi por dziejts, aba dadzynots, izdadyznots; Alambik. Kotlys kotra dadzynoj zoles, un zidus i bradiweni pordzan; Arest. Ajzrasztowoszona, ajzdrowejszona, ajzlikszona, ajzsacejszona kuotejkam litu, aba posza cyłwaka, kursz wajnigs, porodnys cytam ira, kab nabyutu izduts nu satas, etc.; Falszerz testamentow. Natajsnigs pormejtioisz nabasznika wordu, wajrokstu ku atsaceja mierdams, kam; Kapitula mniszka. Zakoniku sasalasejszona wina kupa uz radas; Recepta. Aprakstiszona nu doktora zolu diel słyma; Referendarz. Zemmige tyukszanas stostniks; Gołota, nieosiadły. Naturejts nika plyks pawyssam, naturejts kur kojos ilikt. Šādā veidā galvenokārt tulkoti internacionālismi (Leikuma 1993, 257), reāliju apzīmējumi, abstraktie jēdzieni.*

3. Ekvivalents tulkojums + ekvivalents skaidrojums, piem., *Krajczy. Krajczyks, rajcejtiois majzes, un cytu adomu litu, v. grajzejtiois; Lekarka. Doktorka, v. leczejtioja słymu.*

Katrā no trim vārdnīcām dominē kāds cits ekvivalenta tips. ElgD tie ir ekvivalenti sinonīmi, KurV – aprakstošie, KarV – vienvārda. Vārdnīcas pasaulainas specifiku mērķvalodā atspoguļo trijos veidos: no maksimāli lakoniska KarV līdz izvērstam KurV. Izvērsums ne vienmēr nozīmē ekvivalenci; tas norāda uz to, ka vienā no kultūrām – latviešu – trūkst noteiktas reālijas vai arī latviešu valodā nav denotāta nominācijas.

Vārdnīcas teksta funkcionalitāti noteic leksēmu un precīzu ekvivalentu pieejamība, kurus varētu izmantot komunikācijā, gan sastādot rakstveida tekstus, gan izsakoties mutvārdos. Plašas definīcijas vārdnīcas mērķvalodā ir vērtīgs ieguldījums valodas un leksikogrāfijas attīstībā, kaut arī nav lietojamas sarunas situācijās. Definīcijās ne vienmēr tiek ņemtas vērā to leksēmu sēmas, kuras tām ir būtiskas, lai saprastu vārda specifiku un piederību kontekstam (piemēram, sēmu trūkums, kas piesaista vārdu militārajai jomai, vai

otrādi – sēmu aktualizācija tās ievietošanai reliģiskā kontekstā latviešu valodas ekvivalentos).

Lai iepazīstinātu ar Inflatijas kultūrai svešām parādībām, kā arī precīzāk tulkotu kultūrspecifisku leksiku, vārdnīcu autori izmantoja tādas leksēmu semantizācijas paņēmienus kā aprakstošs vārda nozīmes tulkojums, atslēgas vārdu izmantošana jēdzienu aprakstos, reāliju tulkojums ar aizguvumu palīdzību, mērķvalodas kultūras aprakstīšana ar avotvalodas reāliju palīdzību (reti).

JušV poļu valoda ir metavaloda, kuras loma ir latviešu vārdu nozīmju skaidrošana. Atšķirībā no poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcām, JušV tulkojošie ekvivalenti tiek papildināti ar dažādiem komentāriem (sīkāk par ekvivalentiem JušV sk. Miseviča-Trilliča 2013b).

1. Ekvivalenti tulkojumi

1.1. Ekvivalenti vienvārda tulkojumi, piem., *bardajniš, -nia – brodaty; bargs, -ga – surowy; cjtums – więzienie; dusmas – gniew; labiba – zboże, laj – niech; tornis – wieża, uz-aicināt – zaprosić, vajne – wina; zadziba – złodziejstwo.*

1.2. Ekvivalenti sinonīmi, piem., *bedre – dół, jama; mjgs – sen, drzemanie; mukrjns – grzązawica, mokre miejsce; vainot – obwiniać, ganić.* Komats starp diviem ekvivalentiem JušV nozīmē sinonīmiskas attiecības, bet semikols – polisēmiju, sal. *bedre – dół, jama* un *nedele – tydzień; niedziela.*

1.3. Vārdu savienojumi, piem., *adeklis – robota prątkiem; angale – kruczek u wedy; ap-zalot – zarość trawą; tikl-audejs – tkacz sieci; kritat – pisać krejda.* Vārdu savienojumi kā latviešu leksēmu ekvivalenti tiek izmantoti gadījumos, ja poļu valodā trūkst latviešu valodai raksturīgās semantiskās diferenciacijas, tomēr dažos gadījumos vārdkopa kā ekvivalents parādās nemotivēti, piem., *ubagot – zbierać jałmuznę* (sal. poļu *żebrac*).

1.4. Ekvivalents tulkojums+ komentārs iekavās

a) nozīmes diferenciacija, piem., *bulens – byczek (od roku)* ‘bullēns (no gada)’, *dvašia – dech (z gęby)* ‘dvaša (no mutes)’, *vakar-bralis – swat (tylko na wieczor weselny pierwszy)* ‘precinieks (tikai pirmajam kāzu vakaram)’, *zens – syn (od 4 – do 18 lat)* ‘dēls (no 4 līdz 18 gadiem)’;

b) nozīmes konkretizācija, piem., *copet – iść (jak niedzwiedź)* ‘iet (kā lācis)’; *ciambat – iść powoli (jak niedzwiedz, ropucha)* ‘iet lēnām (kā lācis, krupis)’; *čupinat – składać siano (w małe kupki, gromadki)* ‘salikt sienu (mazās kaudzītēs)’; *knjgat – jeść powoli (gdy nie podoba się jadlo)* ‘ēst lēnām (kad negaršo ēdiens)’.

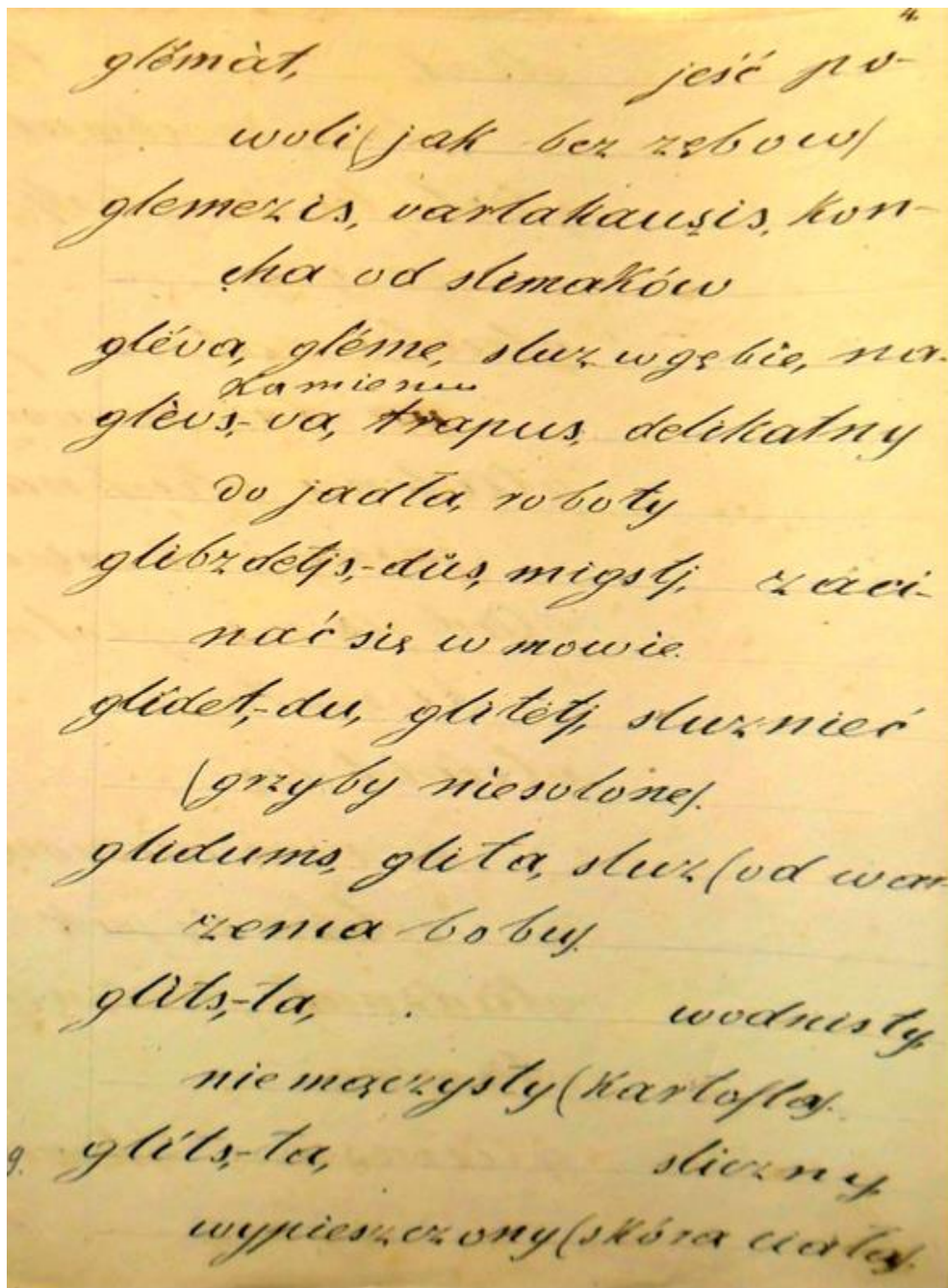
Pretējais process – nozīmju vispārināšana – parādās tad, kad autoram, kuram poļu valoda nav dzimtā, trūkst vārda denotāta apzīmēšanai. Šajos gadījumos tiek izmantoti

hiperonīmi. Rezultātā ekvivalenta semantiskais apjoms ir lielāks nekā semantizētā vārda apjoms. Īpaši tas attiecas uz šķirkļiem, kuros jāsemantizē floras vai faunas objekti – šķirkļa poļu daļā parādās tādi ekvivalenti kā ‘zāle’ (*ziele*), ‘putns’ (*ptak*), ‘sēne’ (*grzyb*): *alveja* – *ziele*; *auna raudziniš* – *ziele*; *bal-spraklis* – *ptak*; *bal-veders* – *ziele*; *bulia-abūlis* – *ziele*; *cebere* – *ziele*; *cucene* – *grzyb*; *cuk-pjnis* – *ziele*; *kumelene* – *ziele*; *letlauris* – *ptak*; *naktes-pamaše* – *ziele*; *zakia-stajpeklus* – *ziele*. Tomēr autoram ir svarīgi, lai denotāts tiktu atšifrēts, tāpēc viņš norāda tā pazīmes, kuras varētu būt svarīgas, lai atšķirtu to no šīs klases citiem objektiem, piem., *lepis* – *ziele* (*ma szerokie liscie, rosnie w rzece, żółto kwitnie*) ‘zāle (ar platām lapām, aug upē, zied dzeltenī)’; *lipstuks* – *ziele* (*smierdzi*) ‘zāle (smird)’; *przjia-putniniš* – *ptak* (*jak wrobel, ma pstre skrzydła*) ‘putns (kā zvirbulis, ar raibiem spārnēm)’; *smjrde* – *ryba* (*jak sledz*) ‘zivs (kā siļķe)’; *strimalia* – *ryba* (*jak sledz*) ‘zivs (kā siļķe)’; *upsis* – *ptak* (*spiewa waj, waj, lub smieje się przed szczęściem*) ‘putns (dzied vaj vaj vai smejas pirms laimes)’.

2. Ekvivalenti skaidrojumi ir ļoti produktīvs nozīmju pārņemšanas veids JušV, piem., *bal-astiniš* – *krowa z białym ogonem* ‘govs ar baltu asti’; *gorzet, -zu* – *ogrzeć chleb w piecu dla wrzucenia do wody żeby pić* ‘sasildīt maizi krāsni iemešanai ūdenī, lai dzertu’; *melmenis* – *muskul niżej nerek w krzyżu* ‘muskulis zemāk par nierēm krustos’; *mjrkiotjs* – *ubierać się nie podług swego stanu* ‘ģērbties ne pēc sava stāvokļa’; *regzgiot* – *przesiewać plew przez rzeszoto* ‘sijāt pelavas caur sietu’; *urvilka* – *mysz z ostrym nosem* ‘pele ar asu degunu’. Ekvivalentu skaidrojumu (definīciju) jautājums tulkojošajās vārdnīcās ir saistīts ar **bezekvivalenta leksiku**. Ņemot vērā, ka Juškas vārdnīcā tiek prezentēts vārdu krājums, kas ir ļoti konkrēts un cieši saistīts ar runātāju dzīves apstākļiem un ikdienu, vārdnīcā ir ievērojams skaits leksēmu, kam poļu valodā nav atbilstoša denotāta vai tā vienvārda nosaukuma. Pārsvārā tās attiecas uz tādām dzīves sfērām kā darbs laukā un sētā (darbarīki, darbības), tradīcijas, apģērbs, ēdieni. Kultūrspecifiska satura ievietošana valodas formās var notikt tikai ar definīciju palīdzību, piem., *isdebes, pl.* – *uczta weselna po szlubie u ojca mlodej* ‘kāzu svinības pēc laulībām līgavas tēva mājās’; *isdūtenes, pl.* – *uczta przed wydaniem posagu* ‘svinības pirms pūra nodošanas’; *kragis* – *stolek; przyrząd, żeby swinia prosię ne lazła przez płot* ‘galdiņš; ierīce, lai cūka, sivēns nekāptu pāri žogam’; *kris-drane* – *chustka wielka na plecacy (u niewiast)* ‘liels lakats uz pleciem (sievietēm)’; *krustubenjks, -njce* – *gość na chrzciny* ‘viesis kristībās’; *rausis* – *pirozek nadziany twarogiem* ‘pīrādziņš, pildīts ar biezienu’.

Ekvivalents skaidrojums var būt papildināts ar komentāru, piem., *ap-sklandot* – *zagrodzić żerdziami (po trzy żerdzi)* ‘apžogot pa trim kārtīm’; *ap-strikstot* – *obłożyć wędę*

nęta (*kawałkiem sledzi łowiąc flonderki*) ‘aplikt makšķeri ar ēsmu (ar siļķes gabaliņu, ķerot buti)’; *ermot*; *tjs* – *robić rzeć nadzwyczajną* (*w zimie iść orać*) ‘darīt lietu neparastu (ziemā iet art)’; *kelia-darbs* – *robotą gdzie opeckać się trzeba* (*gnój wieść w deszcz*) ‘darbs, kur būs jānosmērējas (vest kūtsmēslus lietus laikā)’; *knebulis* – *przebrany człowiek w lachmany, i opeckany* (*na Boże narodzenia*) ‘cilvēks pārgērbts skrandās un noziests (uz Ziemassvētkiem).

3.2.2. attēls. Antana Juškas vārdnīcas fragments

3. Ekvivalents tulkojums + ekvivalents skaidrojums (papildus poļu vārda nozīmes konkretizēšana), piem., *atals* – *otawa*, *trawa drugiego pokosu* ‘otrā plāvienu zāle’; *bajdeklus* – *straszyciel* (*kto innych straszy*) ‘kas citus baida’; *bedigs*, *-ga* – *utrapiiony* (*komu bieda jest*) ‘kam ir nelaime’; *krumslis* – *kłykiec* (*kostka palca styrcząca zewnątrz dłoni*) ‘pirksta kauls, izslējies no delnas ārpuses’; *upenjks* – *nadrzezny* (*mieszkaniec z nad rzeki*) ‘iedzīvotājs no upes krasta’; *zidjns* – *sojło* (*mleko do ssania*) ‘piens zīšanai’.

JušV parādās svarīgs šķirkļa pamatvārda semantizēšanas daļas elements – **ilustratīvie piemēri**. Autors vārdnīcas poļu daļā demonstrē leksiskās vienības vietu kontekstā, norādot uz kādu tās lietošanas aspektu. Vārdnīcā sastopami divu veidu ilustratīvie piemēri, kuri tajā ir ļoti nevienlīdzīgi pārstāvēti.

1. Ilustratīvie piemēri kā vesels teikums (reti), piem., *dzive – życie (tam mnie było dobre życie) 2 - nitka; is-ljtot – wydawać (nie wydawaj starej rzeczy nim nowej nie zdobędziesz)*.

2. Potenciāls vārdu savienojums (kolokācija), kad leksikogrāfs pēc ekvivalenta iekavās norāda poļu vārdu, ar kuru var lietot *definiendum*, tādā veidā precizējot nozīmi, aktualizējot vienu no tās aspektiem. Darbības vārdu piemērs ir tiešais vai netiešais papildinātājs, īpašības vārdiem – lietvārds, ar kuru to var lietot kā apzīmētāju (īpašības vārds paliek pamatformā – vīriešu dzimte, vienskaitlis), piem., *ap-serst – odwiedzić (krewnego) ‘apmeklēt (radnieku)’; ap-silt – ogrzać się (przy piecu) ‘sasildīties (pie krāsns)’; az-vilkt – zawłć (wilk owcę do lasu) ‘aizvilkt (vilks aitu uz mežu)’; apalš, -lia – okrągły (jabłko) ‘apaļš (ābols)’; narigs, -ga – ohydny, obmierzły (jadło) ‘riebīgs (ēdiens)’; lasaniš, -nia – pstry (twarz) ‘raibs (seja)’*. Lietvārdi visbiežāk ir bez piemēra, izņemot cilvēku apzīmējumus, citu vārdšķiru vārdiem autors pievienojis komentāru vai definīciju.

Ilustratīvs piemērs latviešu valodā atrodas šķirkļa pašās beigās, pēc poļu ekvivalenta un komentāriem poļu valodā. Tā loma šķirklī ir vārda nozīmes precizēšana (reti, piem., *lajk-mets, święto roczne (Zjmas svetki, ljlā-djna, vasaras svetki); ūdejs. wachacz / Kas var ūst; ticigs, -ga, pewny (człowiek). Ticigs, kam var uzticet; wierzący*) vai tā izmantošanas konteksts. Skaidrojums vai ilustratīvs piemērs latviešu valodā netiek pievienots konsekventi; neizdevās atklāt nekādas likumsakarības to ieviešanai vārdnīcā. Uzmanību piesaista šķirkļos bieži ievietots konteksts ar palīgvārdu kā pamatvārdu, piem., šķirkļos ar „T”: *tačiu – przecież. Nu tačiu tas ta ne var but; tad-nu – wtedy. Ja viniš ne dūtu, tad nu mums vajag pj citu jt; tam-del – dla tego. Es ne atnacu tamdel ka mate slima; ta-pec – dla tego. Tapeç ka es jums esu vec pazistams; tjkam – póty. Es tjkam tevi peršiu lidz tu dzert prasisi*.

Ilustratīvie piemēri latviešu valodā ir sarunas fragmenti, ticējumi, dziesmu fragmenti (Zemzare 1961, 358), piem., *daba – własność wrodzona, charakter duszy (koń prędko, leniwy); przeroda, natura. Ik-katra radiba, tur savada daba; gaditjs, -dūs – zdarzać się. Kur es tik jtu, man tada lajme gadas; ganit, -nu – paść; -tjs – bronić się. Nū sunia vajag ganitjs ar garu koku; kurpe – trzewik. Uz jaunu gadu svjš kurpe par par galu (lajmes met);*

mikle – zagadka. Dzeziu³⁵ cuka, lina aste. K.t.? Adate; nujnjks – gość weselny. Op op nujnjk!; tad – tedy. Tad rajtam pujkam sit gar vajgjm skrud rud, rud (dajna); tunis – kark (swini); Paldjs cuka tunišiam, man cucinias djsingan (djsgan)(dajna); – bóstwo swin 17 stycznia.

Šķirkļa pamatvārda nozīme, kas kļūst aktuāla lietošanas kontekstā latviešu valodā, netiek ņemta vērā poļu ekvivalentā, piem., *kalst, -stu, -tu – schnąć w turmie. Kalst majze saule, krasne*, poļu ekvivalents – ‘kalst cietumā’; *baudit, -du – doswiadczyć (jadła, pojła, miłości, choroby, roboty). Cilvekam jabaud ruukts un salds*, poļu ekvivalents – ‘izbaudīt, pārdzīvot (ēdienu, dzērienu, mīlestību, slimību, darbu)’; *nū-lekt, -cu – zchylić (gałęz).* *Cukas nūlekusias ausi*, poļu ekvivalents – ‘noliekt (zaru)’.

JušV raksturīga plaša, īpašā veidā būvēta šķirkļa pamatvārda semantizēšanas struktūra poļu valodā. Ekvivalenti skaidrojumi tādiem šķirkļiem, kas ietver ekstralingvistiskas reālijas, rada konkrētus un detalizētus lauku dzīves apstākļu fragmentus. JušV kultūras slodzi – tātad informāciju par ekstralingvistisko realitāti – nes arī ilustratīvie piemēri un komentāri. Ilustratīvo piemēru uzdevums ir parādīt vārda lietojumu tipiskā kontekstā, atainot vārda leksisko fonu, tā savienojamību ar citām leksiskām vienībām. Vienlaikus tas ir norādījums uz ekstralingvistisko situāciju (ilustratīvs piemērs kā vārds runas kontekstā). Savukārt tāds konteksts nevar būt rets, jo ilustrācija nozīmē tipiskumu. Ilustratīvs piemērs JušV ir vārda lietošana, kas ir raksturīga konkrētai valodas kopienai.

Komentāri JušV tiek izmantoti divos nolūkos: vārda nozīmes izskaidrošanai un vārda ekstralingvistiskā fona atklāšanai. JušV ilustratīvu piemēru un komentāru izvēle ir autora leksikogrāfiskās metodes rezultāts. Skaidrojot latviešu vārdus, viņš reģistrē kontekstus, kuros, iespējams, dzirdējis šo vārdu. Tas noteikti sašaurina vārda nozīmi un, iespējams, ne visai adekvāti atspoguļo vārda lietošanu valodas praksē. No otras puses, šis paņēmiens ļauj saprast situāciju, kas ir tipiska noteikta vārda lietošanai, kā arī sniedz priekšstatu par ekstralingvistisko realitāti. Ekvivalentu ilustratīvie piemēri un komentāri pastiprina vārdnīcas pasaulainas antropocentrismu, naivu dzīves apstākļu attēlojumu un diferencēšanu, kuru var novērot JušV šķirkļu izvēlē.

Vārdnīcas latviešu daļa ir semantiski ietilpīgāka, daudz detalizētāka, ar izteikti emocionāli ekspresīvu nokrāsu, pievēršot lielu uzmanību materiālajai pasaulei. Poļu tulkojumos autors to sasniedz, izmantojot papildu skaidrojumus. Diferencēšana latviešu valodā izpaužas leksikas vienību skaitā, bet poļu valodā – nozīmju aprakstos.

³⁵ Oriģināla rakstība

3.3. Norādes un atsauces

Vārdnīcās norādes tiek izmantotas, lai informētu lasītāju par sinonīmiska šķirkļa atrašanos vārdnīcas citā vietā. Elgers, pēc Knapska un Sirvīda, izmanto norādes *vide saīsinājumu*: *Chleb gruby v. chleb popolity*; *Nahayka v. bicz*; *Nasierfzały v. najeżony*. Dažos gadījumos atsauces ir pārņemtas automātiski, piemēram, ElgD ir šķirklis *Hultaystwo / v. halaŃtra*, bet nav šķirkļa *HalaŃtra*; ir *Iutrzenka v. gwiazda zaranna*, bet nav šķirkļa *Gwiazda zaranna*; ir *Kopanka v. niecka*, bet nav šķirkļa *Niecka*.

Ja ElgD ir atsauce uz citu šķirkli, Kurmins tajā vietā ieliek šādus vārdus kā sinonīmus vienā šķirklī, sk. tabulu 3.4.:

3.3.1. tabula

Norādes ElgD un KurV

ElgD	KurV
<i>Padol v. dolina</i>	<i>Padol, dolina. Liknie</i>
<i>Panieństwo v. dżiewictwo</i>	<i>Panięstwo, dziewictwo. Jumprawiba</i>
<i>Parobek v. stroż domowy</i>	<i>Parobek, stróż domowy. Kołps, waktoids satas</i>
<i>Pastewnik v. pastwiŃko</i>	<i>Pastewnik, pastwisko. Goniejba</i>
<i>Pęcakowa gruca v. kremor</i>	<i>Pęcakowa gruca, kremor. Gruca miżu</i>
<i>Piątno v. cecha</i>	<i>Piątno, cecha. Peczats, klejma, zejme</i>

KarV ir nenozīmīgs skaits norāžu uz citiem šķirkļiem.

Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcu poļu vai latviešu daļā gramatiskajai informācijai netiek velītis daudz vietas. Ja ElgD un KurV ir norādes uz darbības vārdu sintaktisko savienojamību vietniekvārdu veidā, Karigers to reducē, piem., *Obdarzam kogo czym. Es flinkio / abdawana* (ElgD), bet *Obdarzam. Szkimku, apdownanu* (KarV); *Obeymuję co. Es apiem / apskauw* (ElgD), bet *Obeymuję. Apiemu, iemu* (KarV); *Odpowiadam komu na co. Es atbildæ / dõmu antwort* (ElgD), bet *Odpowiadam. Atbildu atsoku* (KarV). Tiesa gan, šis princips nav ievērots konsekventi: *Obawiam się czego. Es liõt byŃtas / man ir brefme / es bailo* (ElgD), *Obawiam się czego. Byiostos, man ir bais bail* (KarV); *Ocieram co. Es noflaucu / imp. noflaucie / inf: noflaucit, es nożawe* (ElgD), *Ocieram co. Slaucu noslaucu* (KarV).

Vārdnīcas semantizējošajā daļā pie ekvivalentiem norādes ir tikai ElgD. Tās var būt, piem., latīņu norādes uz vārda gramatisko formu (*imp., inf.*). Dažos šķirkļos tiek piedāvāti vairāki ekvivalenti, viens no tiem ir ar precizējošu norādi *D*, piem. *Gęś. Sõs / zofis / dzofis / D. kanis / guzis*; *Gra. Mengæ / Ńpælae / iaktaŃzana, D. kaytaŃzana*; *Nienawiść. Enaidyba /*

enydefšana / *fkauđyba* / *nonozlekřzana* D. *skummes*, kas varētu norādīt uz apvidvārdiem (Zemzare 1961, 65; Roze 1983, 88)

JuřV tikai trijos gadījumos konstatētas atsauces uz vārda citu formu: *tau v. tu, mači v. magiš, akal v. atkal*. Norāde *pl.* pie latviešu pamatvārdiem nozīmē *pluralia tantum*, kas latviešu valodā ne vienmēr sakrīt ar poļu: *gotani, pl. – bydło młode; brunči, pl. – kaftan mezczyzn; isdebes, pl. – uczta weselna po szlubie u ojca młodej; isdūtenes, pl. – uczta przed wydaniem posagu; kapi, pl. – mogiła; kartavas, pl. – szubienica; kadajni, pl. – ptastwo domowe: kura, gęs*. Vienā šķirklī parādās eksplicīta norāde uz locījumu: pamatvārdam *ko* ir norāde uz akuzatīvu un atsauce uz šķirkli *kas: ko acc. v. kas*. Pie lietuviešu un poļu ekvivalentiem nav nekādu norāžu, kas loģiski izriet no tā, ka vārdnīcas galvenais mērķis ir latviešu vārdu fiksācija.

3.4. Sarunvārdnīcas lauksaimniekiem un laukstrādniekiem – īpašs vārdnīcu paveids

M. Avota „Praktiska latvju-lietuvju-poļu vārdnīca lauksaimniekiem un laukstrādniekiem” (AvS) un S. Kolbuševska „Praktiska rokas grāmata latviešu valodas mācībai. Gramatika. Sarunas. Vārdnīca. Laukstrādniekiem un lauksaimniekiem” (KoS) ir īpašs leksikogrāfisku darbu paveids, proti, sarunvārdnīcas, kurās ievietotās frāzes imitē mutvārdu komunikāciju īpašās sadzīves situācijās (par sarunvārdnīcām sk. arī Miseviča-Trilliča 2014).

AvS ir neliela formāta vārdnīca, kuras 53 lappusēs atrodams priekšvārds, sadaļas „Daži aizrādījumi vārdnīcas lietotājiem” (satur poļu, lietuviešu un latviešu valodas izrunas aprakstus) un „Daži latviešu gramatikas elementi” un sarunvārdnīca. Sarunvārdnīcā ir ietvertas 40 nodaļas, no kurām 39 ir tematiskas, bet pēdējā satur biežāk lietojamus vārdus, kas ir sakārtoti alfabētiskā secībā pēc vārdšķīrām (darbības vārdi, īpašības vārdi, lietvārdi) trijās kolonās: latviešu, lietuviešu un poļu valodā. Līdzīgi pēc valodām tiek sakārtotas tematiskās sadaļas, kuras ietver gan atsevišķus vārdus, gan vārdkopas, gan teikumus. Kopumā AvS ir 1485 vienības. Sarunvārdnīcas materiālā nav gramatisku norāžu.

Priekšvārdā autors norāda, ka grāmata nav paredzēta mācību mērķiem, bet ietver tikai pamatvārdus un izteicienus ikdienas komunikācijai. Grāmatas praktiskais raksturs noteicis arī tematisko izkārtojumu. Darbs galvenokārt ir paredzēts „ievestajiem laukstrādniekiem, lai atvieglotu tiem latviešu valodas piesavināšanos, ciktāl tā viņiem nepieciešama lauku satiksmē, un sekmētu viņu tuvināšanos latviešiem” (AvS 3). Arī grāmatas adresāti ir lauksaimnieki. Vārdnīca ir paredzēta gan runas producēšanai, gan

saprašānai. Vārdnīcas avotvaloda ir latviešu valoda, bet mērkvalodas ir lietuviešu un poļu. Tomēr, ņemot vērā AvS tematisko izkārtojumu un nelielo apjomu, lietojumā tam nav izšķirošas nozīmes.

S. Kolbuševskis savu darbu klasificē kā rokasgrāmatu. Vārdnīcas nosaukumam tiek piedēvēts apzīmējums „Draugs un palīgs” – tieši ar šādu virsrakstu 1938. gada avīzēs parādījās recenzijas par sarunvārdnīcu. KolS ir nedaudz plašāka un sastāv no 128 lappusēm. Iekļautais materiāls ir tikai divās valodās – poļu (avotvaloda) un latviešu (mērkvaloda). Grāmata sākas ar paskaidrojumiem, tiem seko „Dažas piezīmes par latviešu valodu” (poliski), „Sarunas” un poļu-latviešu vārdnīca. Paskaidrojumos autors norāda, ka „gramatika un vārdnīca var noderēt ikvienam, kurš vispārīgos vilcienos vēlas iepazīties ar latviešu valodu” (KolS 7), turpretim sarunvārdnīcā iekļautais materiāls paredzēts laukstrādnieku un lauksaimnieku vajadzībām.

Piezīmes par latviešu valodas izrunu un gramatiku ir plašākas nekā AvS, turklāt autors paskaidrojumos norāda, ka aplūko tikai galvenās parādības, kuras traktē no praktiskuma viedokļa. Piemēram, rakstot par darbības vārdu, neievēro sadalījumu konjugācijās, bet sadala tos trīs grupās, savukārt vārdnīcā darbības vārdiem pieliek skaitļus, kas apzīmē, pēc kāda parauga tiek locīts konkrētais darbības vārds. „Sarunas” (26.–77. lpp.) sastāv no 50 sadaļām ar frāzēm, kuras bieži lieto lauku ikdienā. „Sarunās” ir 1136 izteicieni poļu valodā ar tulkojumiem. Atsevišķas sadaļas veido „Valsts himna” („Dievs, svētī Latviju”) un „Nacionālā himna” (V. Plūdoņa „Dziesma brīvai Latvijai”).

Vārdnīcas daļā ir 1717 šķirkļi alfabētiskā secībā. Pie lietvārdiem ir norāde (saīsinājums poļu valodā) par vārda dzimti poļu un latviešu valodā, kā arī latviešu vārda ģenitīvs (viss vārds vai galotne), piem., *adres (m) – adrese (ž), adreses*, bet *dostatek (m) – turība (ž), -as*. Pie poļu un latviešu darbības vārdiem norādīta vienskaitļa 1. personas tagadnes forma, latviešu darbības vārdiem – papildus arī konjugācijas parauga numurs, piem., *rozumieć (rozumieć) – saprast (saprotu) 3, żyć (żyję) – dzīvot (dzīvoju) 1*. Poļu lemmas pārsvarā tiek tulkotas ar vienvārda ekvivalentiem, autors reti norāda sinonīmiskus ekvivalentus (*cudzoziemiec – svešautietis (m), -ša, ārzemnieks (m), -ka*), kā arī polisēmijas gadījumus (*mowa (ž) – runa (ž) –as; valoda (ž) –as w znaczeniu: język np. latviešu v. – język lotewski*).

AvS un KolS materiāls veidots atbilstoši tematiskajam dalījuma principam. Autori piedāvā virkni komunikatīvu situāciju un semantiski tematisku kontekstu, kur leksiskā materiāla atlase pakļauta laukstrādnieku interesēm un vajadzībām. Materiāla tematiskais izkārtojums vislabāk tiek piemērots leksikas apgūšanai komunikatīvos nolūkos. Tēmu

secībā var atrast nosacītu kārtību, kas atbilst ierastai, ar emigrācijas procesu saistītai notikumu hronoloģijai – gan AvS, gan KolS sākas ar iepazīšanās formām, tām seko ar ieceļošanu un darba attiecību noformēšanu saistītas situācijas. Lielākā daļa tematu saistīti ar lauku un mājas darbiem, un sadale pa tematiskām grupām ir diezgan diferencēta. Vārdnīcu beigās ir sniegtas situācijas, kas saistītas ar laukstrādnieku ikdienu ārpus darba (aptiekā, veikalā, frizētavā). KolS autors ņem vērā arī tādas laukstrādniekiem visai svarīgas darbības kā naudas nosūtīšana uz Poliju un izbraukšana no Latvijas. Sadaļu nosaukumi sagatavo lietotāju materiāla uztverei un jau iepriekš rada asociācijas par konkrētu vispārpieņemtu situāciju.

AvS un KolS kā sarunvārdnīcas atšķiras no citiem leksikogrāfiskiem avotiem ne tikai ar tematisko izkārtojumu, bet arī ar šķirķļu struktūru. Vienā šķirķlī tiek piedāvāts ne tikai atsevišķs vārds, bet izteikums un tā atbilsme mērķvalodā. Tas nozīmē, ka katrā šķirķlī lemmas un ekvivalenta vietā ir runas akts avotvalodā un mērķvalodā. Ņ. Arutjunova runas aktu definē kā „mērķtiecīgu runas darbību, kura notiek atbilstoši runas uzvedības principiem un noteikumiem, kas ir pieņemti konkrētajā sabiedrībā; normatīvas sociālās runas uzvedības vienība, kura tiek aplūkota pragmatiskas situācijas robežās”³⁶ (Арутюнова 1988, 48). Lai runas akts būtu veiksmīgs, adresātam izteikums ir jāveido atbilstoši attiecīgās valodas gramatikas noteikumiem un realitātes apstākļiem (saturs un reference). Rezultāta sasniegšanai izteikumam vajadzīgs noteikts komunikatīvais mērķis. Savukārt mērķis ir atkarīgs no potenciālā adresāta: „Katrs runas akts ir domāts konkrētam adresāta modelim. Adresāta presupozīcijas apmierināšana ir viens no svarīgākajiem tā efektivitātes nosacījumiem”³⁷ (Арутюнова 1981, 358).

Sarunvārdnīcās izteikumi tiek izkārtoti kā atsevišķi runas akti un pamatā neveido dialogus kā strukturāli un semantiski vienotus tekstus. Sarunvārdnīcu mērķis ir piedāvāt pamatkomponentus, kurus lietotājs var kombinēt, nevis imitēt gatavus dialogus. Tomēr dažos gadījumos runas aktu izkārtošana var būt semantiski saistīta, tādējādi veidojot saistošu tekstu – sarunas modeli. Abas vārdnīcas piedāvā iespējamus variantus, kā uzbūvēt komunikatīvas attiecības ar partneri konkrētā sarunas situācijā. AvS un vēl lielākā mērā

³⁶ „целестремленное речевое действие, которое происходит в соответствии с принципами и правилами речевого поведения, принятыми в данном обществе; единица нормативного социоречевого поведения, которое рассматривается в пределах прагматической ситуации” (Арутюнова 1988, 48).

³⁷ „Всякий речевой акт рассчитан на определенную модель адресата. Удовлетворение presupпозиции адресата составляет одно из важнейших условий его эффективности” (Арутюнова 1981, 358).

KoLS pēc mērķa un struktūras ir pragmatiska instrukcija runas rīcībai, kas iepazīstina lietotāju ar pamata formulām latviešu valodā, komunikācijas kultūru, veidojot komunikācijas modeli.

Sarunvārdnīcas ir leksikogrāfiski darbi, kuros, lielākoties, atspoguļota ekstralingvistiskā realitāte, jo to mērķis ir ne tikai sniegt vārdu un izteicienu nozīmi, bet arī iespēju tos lietot kontekstā. Tādējādi tās zināmā mērā, atbilstoši freima (rāmējuma) struktūrai ir zināšanu, informācijas attēlojums, kas paredzēts, lai attēlotu noteiktu stereotipu situāciju, kurā vārdi strukturēti, ņemot vērā ekstralingvistiskās saiknes (Мински 1979, Филлмор 1988).

Visas analizējamās vārdnīcas strukturāli atšķiras, jo dažādas ir to metaleksikogrāfiskās nostādnes, ko ietekmējis vārdnīcu sastādīšanas laiks un mērķis. Vēl vairāk tas izpaužas, analizējot noteiktus semantiskos laukus un mēģinot tos kategorizēt, un tas ļauj izdarīt secinājumus par vārdnīcu valodas pasaulainas fragmentiem.

4. Poļu-(latīņu)-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcu ideogrāfisks raksturojums

Mūsdienu zinātnes koncepcijas sniedz iespēju aplūkot tulkojošās vārdnīcas kā sava veida tekstus, izteicienus, kas radīti konkrētam adresātam, ņemot vērā tā vajadzības. Promocijas darbā **tulkojošā vārdnīca** tiek definēta kā teksts, kas sastāv no vārdiem un to ekvivalentiem citās valodās. Vārdnīca, kas pārstāv zināma perioda leksiku atbilstoši principam *pars pro toto*, ir noslēgta sistēma, visa informācija, kas var būt pieejama vārdnīcas lietotājam. Tās robežas ir novilcis **leksikogrāfs**, konkrēts subjekts, kas, sastādot vārdnīcu, nēmis vērā kādu leksikogrāfisku tradīciju, paša priekšstatus par to, ko nepieciešams vārdnīcā ietvert, pieņēmumus par adresāta – potenciālā vārdnīcas lietotāja – vajadzībām.

Teksts ar leksikas inventāru ir leksiskās realitātes interpretācija. Ja ar **valodas pasaulainu** var saprast valodas vienībās fiksēto priekšstatu par īstenību kopumu konkrētā tautas attīstības posmā, tad attiecībā par vārdnīcu ir jārunā par **vārdnīcas valodas pasaulainu**, kas ir ekstralingvistiskās realitātes priekšstats, kas atspoguļots konkrētā leksikogrāfiskā darbā. Promocijas darbā tiek pieņemts, ka vārdnīcas pasaulainas veidošanas līdzekļos ietilpst:

- 1) leksikas vienību izvēle,
- 2) realitātes fragmenta sadalījuma specifika,
- 3) ekvivalenta, kas skaidro vārda nozīmi, izvēles specifika,
- 4) bezekvivalentu leksika (kultūrspecifiska leksika, kam nepieciešams denotāta jeb reālijas komentārs) un lakūnas, ko saprot kā izlaidumus, kas mērķvalodas tekstā radušies avottekstā lietotā vārda ekvivalenta trūkuma dēļ.

Vārdnīcas valodas pasaulaina kā mijiedarbība starp objektīvo (konkrētas valodas leksiku) un subjektīvo (leksikogrāfa personību) iegūst atspoguļojumu pirmām kārtām vārdnīcas makrostruktūras līmenī.

Promocijas darbā vārdnīcu materiāls tiek analizēts **ideogrāfiskās klasifikācijas** atbilstoši shēmai „Semantiskā telpa – jēdzieniskā sfēra – leksiski semantiskais lauks – tematiskā grupa”. Ideogrāfiskā klasifikācija, kas tiek piedāvāta promocijas darbā, izstrādāta pēc esošo sinoptisko shēmu piemēra un ir atkarīga no pētījuma mērķa – vārdnīcu valodas pasaulainas fragmentu rekonstrukcijas.

Promocijas darbā tiek analizēti vārdnīcu šķirklī, kas pieder šādām semantiskajām telpām: „Cilvēks un pārdabiskais”, „Cilvēks un sabiedrība”, „Cilvēks un daba”. Šo semantisko telpu izvēli pamato fakts, ka tās ir universālas kategorijas, kuras piemīt cilvēku kopai jebkurā vēstures posmā, bet ir mainīgas pēc sava satura. Vārdnīcās to izpausme ir atkarīga no tapšanas laika, autora pozīcijas, sastādīšanas mērķa.

Nākamo sinoptiskās shēmas līmeni veido **jēdzieniskās sfēras**, kas apvieno leksiku, pamatojoties uz kopēju ideju un jēdzieniem. Savukārt jēdzieniskās sfēras dalās leksiski semantiskajos laukos, kuros pēc vajadzības tiek šķirtas tematiskās grupas – elementu kopas, kurām ir kopīgas diferenciālas pazīmes un kuras ir viena jēdziena izteiksmes līdzekļi.

Leksiski semantisko lauku saprot kā vairāku leksisku vienību, kas apvienotas ar kopīgu nozīmi un atspoguļo konkrētu jēdzienisko sfēru, struktūru. Leksiski semantisko lauku (un, ja tādas tiek nošķirtas, tematisko grupu) aizpildījums dod iespēju rekonstruēt valodas pasaulainas fragmentu, izmantojot noteiktu materiālu.

Promocijas darbā materiālu veido šķirklī, kuru pamatvārds ir patstāvīgas leksiskās vienības, tas ir, lietvārdi, darbības, īpašības vārdi un apstākļa vārdi, kuri semantiski pieder divām plašākajām domāšanas kategorijām – „substancei” (lietvārdi) un „pazīmei” (darbības vārdi, īpašības vārdi, apstākļa vārdi), kas atspoguļo materiālās, sociālās un psihiskās pamatjomas cilvēka darbībā. Ņemot vērā 20. gs. sākuma vārdnīcu specifiku, kas pārsvarā ietver veselus teikumus, par valodas vienībām tiek uzskatīti arī izteicieni, kuri ar tulkojumu tiek prezentēti sarunvārdnīcās

Vārdu vienības, kas attiecas uz izvēlēto semantisko lauku, atlasa induktīvi, pamatojoties uz komponentu analīzes elementiem un freimu semantikas, kā arī loģiskās semantikas (nosakot vārda referenci) metodi. Pamatprincips ir tāda denotatīvā komponenta klātbūtne, kas ir orientēts uz atbilstošās tematiskās grupas vai leksiski semantiskā lauka nosaukumu. Semantikas denotatīvajā daļā vārda kultūras specifika izpaužas tā spējā apzīmēt specifiskas reālijas, īstenības jēdzieniskā sadalījuma īpašības un atšķirības tuvu jēdzienu organizācijā. Tādējādi vienību kategorizācijā tika izmantota to savstarpējā ekstralingvistiskā saikne.

Lai noteiktu vārda denotatīvo piederību, ļoti svarīga nozīme analizējamās vārdnīcās ir ekvivalentiem. Tie ļauj spriest par leksiskās vienības nozīmi un piederību konkrētam laukam. Strādājot ar 17.–20. gs. pirmās puses tulkojošajām vārdnīcām ar poļu un latviešu valodas materiālu, grūtības rada tas, ka vārdnīcās nav norāžu, kas konkretizētu vārda lietošanas jomu, un gandrīz nav konteksta, kas ilustrētu vārda lietojumu, bet ar ekvivalentu, kā var nojaust, autori ir domājuši jebkuru atrastu sakarību, kuras interpretācija var būt

dažāda. Ekvivalents un šķirkļa pamatvārda semantizēšanas struktūra vārdnīcas mikrostrukturās līmenī ir svarīgākie elementi vārdnīcas valodas pasaulainas specifikas atklāšanai. Tādējādi valodas vienības, kas tiek iekļautas konkrētajās tematiskajās grupās un leksiskajos laukos, ir nevis vārdi, bet vārdnīcas šķirkļi ar visām to sastāvdaļām.

Vienību atlasē procesā vārdu nozīmju un to denotatīvās piederības noteikšanai tika izmantotas ne tikai vārdnīcas, bet arī enciklopēdijas un cita veida avoti, kuri sniedz ekstralingvistisko informāciju par attiecīgā perioda reālijām.

Analizējot leksikas grupas, lai atklātu valodas pasaulainu, jāatceras, ka leksikas grupu iedalījuma jēdzieniskajās sfērās likumsakarības ataino kopīgo skatījumu uz attiecīgo realitātes fragmentu, uz kāda domāšanas stāvokļa parametriem, kas ir aiz šīm grupām. Pētot leksisko lauku aizpildījumu, tiek iegūts daudz konkrētāks priekšstats par to, kuras nozīmes ir nosaucošas, bet kuras veido lakūnu.

Kā apgalvo Anna Pajdziņska (*Anna Pajdziņska*), pasauli interpretējošā lingvistiskā realitātes modelēšana izpaužas tajā, kā leksikons iedalās semantiskajos laukos, jo pats bagātākais vārdu krājums parasti skar sfēras, kam attiecīgās kopienas dzīvē ir bijusi nozīmīga loma (Pajdziņska 2004, 119). J. Apresjans uzskata, ka tās vai citas apakšsistēmas vieta hierarhijā ir tieši atkarīga no to apkalpojošo leksēmu skaita (Апресян 1995а, 42). Tāpēc pētījuma gaitā tika veikta leksikas grupu kvantitatīva analīze. Ņemot vērā, ka poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcas atšķiras tieši šķirkļu skaitā, nepieciešama kvantitatīva analīze, kas ļauj spriest par noteiktas leksikas īpatsvaru semantiskajās telpās.

Katras semantiskās telpas klasifikācijai piemīt zināma nosacītība, kas izriet no pētījuma priekšmeta – vārdnīcas valodas pasaulainas – specifikas, no leksēmu leksikogrāfiskās reprezentācijas pilnīguma, vārdnīcu tipa (tulkojošās vārdnīcas) un materiāla. Klasifikācijas nosacītība ir atkarīga arī no semantisko lauku struktūras īpatnībām. Viena no semantisko lauku īpašībām kopā ar to elementu savstarpējo atkarību, fragmentārismu, semantisko sabiezinašanu un lakūnu klātbūtni ir pārejas zonu esamība un lauka atvērtība, robežu nenoteiktība.

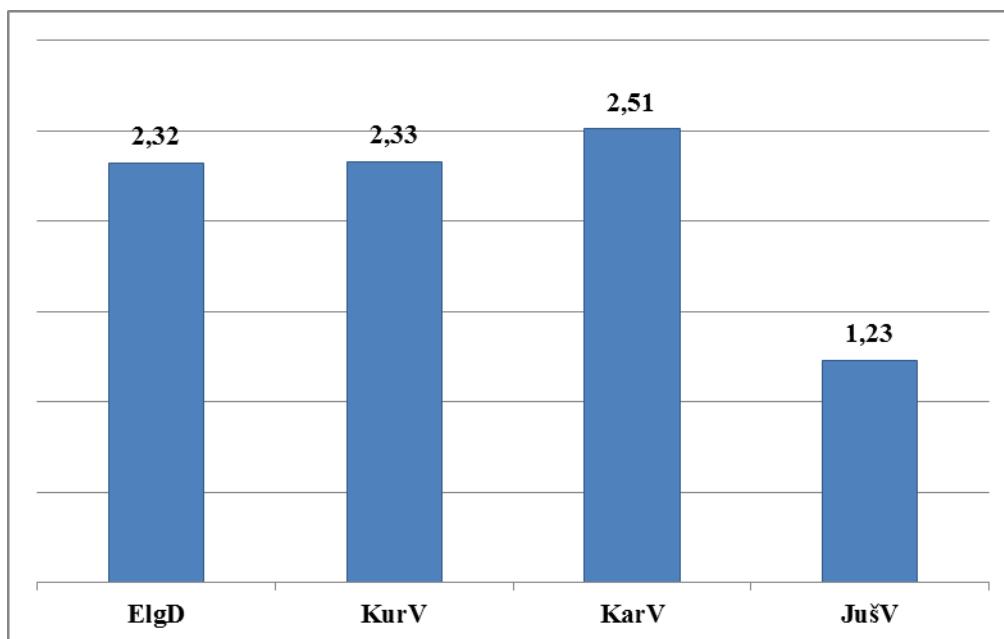
Vienību piederības problēma konkrētam semantiskajam laukam ir saistīta ne vien ar neskaidrajām lauka robežām, bet arī ar avotu specifiku. Analizējamās vārdnīcas tapušas pirms vairākiem simtiem vai desmitiem gadu, kad realitātes uztvere atšķīrās no mūsdienu skatpunkta. Vārdnīcās trūkst konteksta vai norāžu, kas ļautu nepārprotami attiecināt šķirkli uz konkrētu grupu. Tomēr vārda piederību konkrētai grupai var noteikt, pamatojoties uz tā semantisko struktūru vai arī izmantojot tā latviešu valodas ekvivalentu katrā no vārdnīcām, kas ierobežo pētnieka subjektīvismu valodas vienību kategorizācijā. 17.–18. gs. avotu

analīzi apgrūtina arī tas, ka nav latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas, arī poļu valodas vēsturiskā vārdnīca nav pabeigta (16. gs. un 17. gs. pirmās puses poļu valodas vārdnīca izstrādāta līdz burtam „R”, bet 17.–18. gs. poļu valodas vārdnīca ir izstrādes procesā). Uzsvars likts uz leksikas kategorizācijas konsekvenci apskatāmo vārdnīcu attiecīgajās grupās. Sadalījums ir mēģinājums rekonstruēt vārdnīcas valodas pasaulainas fragmentus, kā arī iespēju robežās noteikt, cik tālu tās korelē ar noteikta laika ekstralingvistisko situāciju.

4.1. Cilvēks un pārdabiskais

17.–18. gs. Žečpospolitā ir laiks, kad dzīves ritms tika pakļauts reliģijai. Kaut gan Polijas–Lietuvas ūnija bija multikulturāla un multietniska valsts, tomēr primārā loma tajā bija katoļu baznīcai, kura, šļahtas un valdības atbalstīta, ieguva valsts reliģijas statusu. Tomēr sabiedrībā joprojām pastāvēja viduslaikiem raksturīgais skatījums uz lietām, īpaši zemākajos slāņos. Pastāvēja spēcīga ticība augstākiem spēkiem, tika kultivēta dažādu veidu māņticība un pagānisms (Chwalba 2004, 118). Knapska vārdnīca un, to izmantojot sastādītie leksikogrāfiskie darbi, primāri ir paredzēti katoļu garīdzniekiem. Ievērojamu vietu tajos aizņem leksika, kas ir saistīta ar garīgo dzīvi un katoļu baznīcu. JušV, arī katoļu garīdznieka darbā, šādas leksikas īpatsvars ir mazāks, savukārt skats uz pārdabisko šajā vārdnīcā atbilst tautas redzējumam ar tam piemītošo ticību pārdabiskajam, kas ne vienmēr saskan kristīgās ticības mācību.

Četrās katoļu garīdznieku vārdnīcās kopumā tika atlasīti 876 šķirkļi, kas attiecas uz semantisko telpu „Cilvēks un pārdabiskais”, no tiem 324 šķirkļi ElgD, 289 šķirkļi KurV, 160 šķirkļi KarV un 103 šķirkļi JušV. AvS minēti vienīgi daži baznīcas svētki, turklāt KolS sarunvārdnīcas daļā vispār neregistrē ar šo semantisko telpu saistītas situācijas. Šī semantiskā telpa ir sekundāra apstākļos, kas tiek modelēti sarunvārdnīcās – komunikatīvajās situācijās, ko veido darba attiecības. Turpmāk tiek pievērsta uzmanība šīs semantiskās telpas šķirkļiem 17.–19. gs. vārdnīcās.

4.1.1. att. Semantiskās telpas „Cilvēks un pārdabiskais” šķirklju īpatsvars 17.–19. gs. vārdnīcās (%)

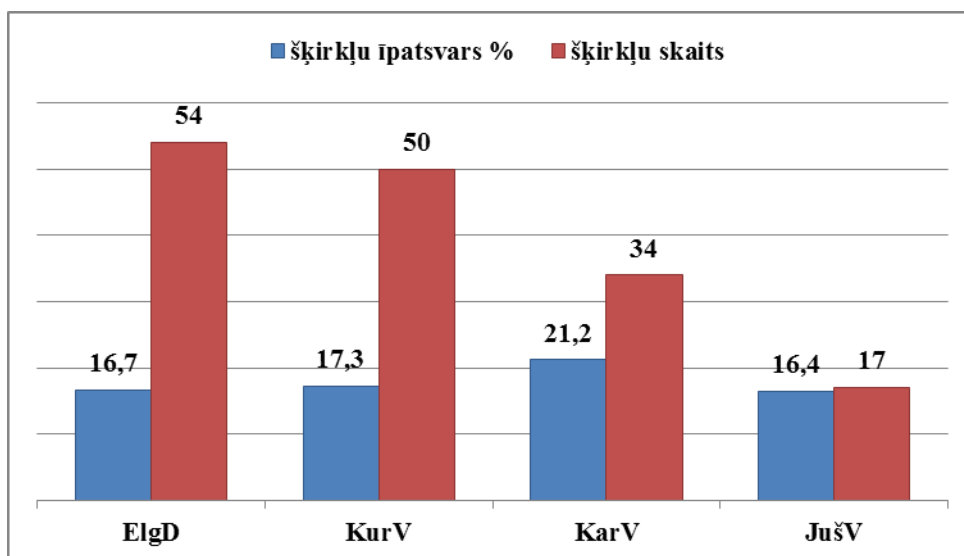
Semantiskajā telpā „Cilvēks un pārdabiskais” tika nošķirtas trīs jēdzieniskas sfēras: „Dievs”, „Baznīca” un „Mitoloģija un tautas ticējumi”, kurās izveidoti šādi leksiski semantiskie lauki un tematiskās grupas:

4.1.1. tabula

Semantiskās telpas „Cilvēks un pārdabiskais” ideogrāfiskā sadale

Dievs	Baznīca	Mitoloģija un tautas ticējumi
<u>Ticības pamatjēdzieni</u>	<u>Cilvēks baznīcā</u> <ul style="list-style-type: none"> • baznīcas liturģiskais gads • lūgšanas un rituāli • sakramenti • kristīgā morāle 	<u>Vispārīgie jēdzieni</u>
<u>Dieva spēki</u>	<u>Baznīca kā institūcija</u> <ul style="list-style-type: none"> • baznīcas hierarhija • mūku dzīve • draudzes dzīve 	<u>Cilvēku un gara pasaules starpnieki</u>
	<u>Baznīcas materiālais aspekts</u> <ul style="list-style-type: none"> • ēkas un vietas • tērpi un atribūti • priekšmeti 	<u>Mītiskās un mistiskās būtnes</u>
	<u>Citas reliģijas un konfesijas</u>	<u>Velns</u>

4.1.1. Dievs

4.1.2. att. Jēdzieniskās sfēras „Dievs” šķirkļu skaits un īpatsvars (%) semantiskajā telpā „Cilvēks un pārdabiskais” 17.–19. gs. vārdnīcās

Ticības pamatjēdzieni

Visās trīs poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās ir atrodamī religijas un ticības pamatjēdzieni *religija, kristietība, kristietis*. Poļu pamatvārdam *relija / chwalenie Boga* piemērots latviešu ekvivalents *Dāwa kalposzana* (ElgD)³⁸, *ticejba, gudynoszona Diwa, v. Diwa kolposzona* (KurV), *Diwa kolposzona, wiira v tycyba* (KarV). Poļu pamatvārdā, līdzīgi CnTh (*relia / wiara / sposób chwalenia Boga*, CnTh 916), tiek uzsvērts, ka religija ir Dieva slavēšanas veids, sal. SPXVI religijas definīciju kā ‘wiara w Boga (lub bogów) oraz związane z nią zasady, nakazy moralne, obrzedy, praktyki’ (SPXVI 35, 204)³⁹. Latviešu ekvivalenti ietver visas šīs definīcijas sastāvdaļas.

Saskaņā ar katoļticības doktrīnu dzīve pēc nāves var turpināties paradīzē (*lustigs darzis* (ElgD), *raja dorzys pyrmaja cyłwaka* (KurV), *rais, lustigs dorz* (KarV)), šķīstītavā (*slaucima ugguns* (ElgD), *slaucama guns* (KurV), *slaucams gunis v slukams* (KarV) vai ellē (*elle helle elle* (ElgD), *progors v. elles guns* (KurV), *elle peklla* (KarV)). Šim pēdējam jēdzienam veltīti vēl divi šķirkļi: pl. *piekielny ogień* (*swets ugguns* (ElgD) un *elles guns* (KurV)), kā arī *otchłań piekielna – helles durwi* (ElgD), *elles durawas, progors* (KurV).

³⁸ Turpmāk piemēri no ElgD tiek doti vienkāršotā rakstībā, no KurV un KarV – oriģinālā rakstībā, izņemot lielos burtus pamatvārda un ekvivalenta sākumā.

³⁹ ‘ticība Dievam (vai dieviem) un ar to saistītie noteikumi, morāles normas, rituāli, tradīcijas’.

Salīdzinājumā ar poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcām JušV ticības pamatjēdzieni ir ievietoti mazākā apjomā (15 salīdzinājumā ar 40 ElgD, 38 KurV, 26 KarV). Tā pie ticības pamatjēdzien grupas JušV var pieskaitīt tādas nominācijas kā *ele – pieklo; krusts – krzyż; svetiba – błogosławieństwo* (JušV) un dažas citas.

Dieva spēki

Kristietības doktrīna par Dieva Trīsvienību ir viens no katoļticības pamatelementiem. Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās atsevišķos šķirkļos atrodami vārdi Dievs (*Dæws* (ElgD), *Diws* (KurV), *Diws* (KarV), Svētā Trīsvienība (*swæta triadiba* (ElgD), *swata triadejba* (KurV), *swata tryiadiba* (KarV), kā arī dažas nominācijas, kurus var pieņemt par Kristus apzīmējumiem (sk. 4.2. tab.). JušV satur tikai šķirkļus *Djs – Bóg* un *Kristus – zbawiciel*. Īpašvārdi parasti neparādās tulkojošajās vārdnīcās, arī analizējamās darbos tie atradami tikai šķirkļos, kas ietver vārdu savienojumus ar vārdiem Kristus vai Marija (Dieva māte). Turklāt vienreizējs īpašvārda tulkojums ar sugas vārdu JušV (*Kristus – zbawiciel*) ir pamatots ar vārda *zbawiciel* nozīmi poļu valodā, kurā implicīti tiek ietverts reliģiskais komponents. Tā 19. gadsimta poļu valodas vārdnīcās *zbawiciel* ir ‘Poloni hanc vocem Christo domino tribuunt: salvator, tervalor licet et Christo ab aliquibus tribualur, redditur a nobis’ (Linde 965); ‘ten, który zbawia, zbawca, ochroniciel, wybawiciel. Zbawiciel świata, t. j. Jezus Chrystus’⁴⁰ (SWil 2178), sal. arī ‘tytuł dawany Chrystusowi w religii chrześcijańskiej’⁴¹ (SDor). Arī vārds *pestitajs* saņem JušV ekvivalentu *zbawiciel*, kas ļauj attiecināt to uz reliģisko sfēru resp. kā Jēzus Kristus apzīmējumu. Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās uz Kristu var attiecināt vairākus šķirkļus:

4.1.2. tabula

Kristus apzīmējumi poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>odkupiciel</i>	<u><i>pestitais</i></u>	<i>odkupiciel</i>	<i>atpierktois</i>	<i>odkupiciel</i>	<u><i>pestitois</i></u>
<i>wybawiciel</i> <i>zbawiciel</i>	<u><i>pestitais</i></u>	<i>wybawiciel</i> , <i>zbawiciel</i>	<u><i>pestejtois</i></u> , <i>globotois</i>	<i>wybawiciel v</i> <i>zbawiciel</i>	
<i>wyzwalacz</i>	<u><i>pestitais</i></u>	<i>wyzwalacz</i>	<u><i>pestejtoisz</i></u>		
<i>zbawiciel</i>	<u><i>pestitais</i></u>	<i>zbawiciel</i>	<u><i>pestejtoisz</i></u> , <i>globejsz</i> , <i>globatoisz</i>	<i>zbawiciel</i>	<u><i>pestitais</i></u>

⁴⁰ ‘tas, kurš atpestī, glābējs, aizstāvis, atpestītājs. Pasaules pestītājs, t.i., Jēzus Kristus’

⁴¹ ‘Kristus tituls kristīgajā reliģijā’

Vārda *zbawiciel* nozīmes reliģiskais komponents uzsvērts arī CnTh (*Christo Domino tribuunt* (CnTh 1404), bet pārējo šķirkļu pamatvārda struktūra vai skaidrojums CnTh to noliedz: *odkupiciel / wykupiciel / z niewoli / z długów* (CnTh 599), *wybawiciel / zbawiacz / abo sprawca / przyczynca zdrowia żywota* (CnTh 1302), *wyzwalacz 'liberator'* (CnTh 1344). Tomēr visu šo vārdu semantizējošā struktūrā parādās latv. *pestītājs*. ME neregistrē leksēmu *pestītājs*, turklāt LLVV kā pirmo nozīmi izceļ šī vārda definīciju 'kristietībā – Jēzus Kristus' (LLVV) ar norādi *rel.* – reliģiskais.

Pievēršot uzmanību minēto ElgD, KurV un KarV pamatvārdu viensaknes vārdiem, var konstatēt, ka arī te ne vienmēr tiek uzsvērts nozīmes sakrālais komponents. Tā CnTh ir šķirklis *odkupienie czego redemptio*. SPXVI pirmā šī vārda nozīme ir 'zapłacenie za coś' ('samaksa par kaut-ko'), ar atsauci uz CnTh (SPXVI 20, 256). ElgD un KarV kā leksēmas *odkupienie* ekvivalents norādīts *atpirkszana / atpefiszana* (ElgD) un *pestiszona atprikoszona* (KurV). Leksēma *odkupień* parādās ar ekvivalentiem *es atpirku / yzpirku / atpefity* (ElgD), *atpierku* (KurV), *atpestu atpirlu izpirlu* (KarV). Atšķirībā no darbības vārda *atpirlt*, kas ME neparādās reliģijas kontekstā, darbības vārdam *atpestit* ir ekvivalents 'befreien' ar ilustratīvo piemēru *Kristus mūs atpestitis nuo vėlna varas* (ME I, 181), bet darbības vārdam *pestit* – ekvivalents 'erlösen' ar ilustratīvu piemēru *Dievs pestī dvēselīti* (ME III 203). Var pieņemt, ka uz dažu vārdu sēmām, ko saista tos ar reliģisko sfēru, norāda to ekvivalenti.

No otras puses, pamatvārdā esošs nozīmes komponents, kas saista vārdu ar reliģijas sfēru, netiek eksplīcīti akcentēts ekvivalentā. Tā kristietībā tik svarīgam jēdzienam kā *wcielenie Boże* ekvivalentā trūkst skaidri formulēta reliģiskā komponenta: *wcielenie Boże – cyłwecibas uziemszana* (ElgD); *wcielenie Boże – cyłwaka topszana, cyłwacibas uziemszana* (KarV), sal. *wcielenie Boże – ielemszona Diwa misas* (KurV). CnTh šajā gadījumā sniegts latīņu ekvivalents *incarnatio Dei*, turklāt SPXVI definē vārda *wcielenie* sinonīmu *inkarnacyja* kā 'przyjęcie natury ludzkiej (przez Chrystusa)',⁴² (SPXVI 8, 546). Iespējams, ka vārdnīcu autoriem, katoļu priesteriem, šīs vārdkopas reliģiskā konotācija bija tik acīm redzama, ka norāde uz to latviešu valodas ekvivalentā nešķīta nepieciešama vai arī viņi nezināja, ar kādiem valodas līdzekļiem to izteikt. Līdzīgi tiek prezentēta semantizēšanas daļa šķirkļos *męka pańska – ciższona muku, meriba* (KurV) (sal. *męka pańska – Chriřta mōke / ceszen Chryřta* (ElgD), *męka pańska – muka k.je. v Krysta ciższona* (KarV)); *przejrzienie Boskie – yzredzeszana* (ElgD), *przejrzienie Boskie – absawerszana Diwa* (KurV)). KarV eksplīcīta norāde uz piederību sfērai *sacrum* tiek izlaista abās šķirkļa daļās:

⁴² 'cilvēka veidola pieņemšana (Kristum)'

przejrzanie – *izredzeszona* (KarV). Vārds *przejrzanie* 16.–17. gadsimtā tiek saistīts galvenokārt ar reliģisko sfēru: ‘przeznaczenie, zrządzenie sił wyższych’⁴³ un tālāk ‘Boski, przedwiecznie istniejący zamysł ogarniający losy każdego człowieka, w którego życiu nic nie dzieje się przypadkowo ani nie jest wynikiem ślepego losu, mieści się w nim wola i nakazanie Boga, Jego baczenie i opieka’⁴⁴ (SPXVI 31, 484). 19. gadsimta vārdnīcā vārda *przejrzanie* reliģiskais komponents tiek reģistrēts jau tikai ilustratīvajos piemēros: ‘przenaznaczenie, naznaczenie; opatrność. *Przejrzanie Boskie przewidywało przed wieki los każdego człowieka w szczególności. Przejrzanie Pańskie nikogo nie minie*’⁴⁵ (SWil 1235). Var pieļaut, ka katoļu garīdznieks apzinājās šī vārda reliģiskās konotācijas.

Vārdnīcas neregistrē Trīsvienības trešo personu – Svēto Garu, kaut gan CnTh šāds šķirklis ir (CnTh 152). Savukārt Dieva mātei tiek veltīts gan atsevišķs šķirklis *Dæwa mate* (ElgD), *Diwa dzymdinotoja* (KurV), *Diwa dzimditoja* (KarV), gan vairāki šķirkļi – vārdu savienojumi.

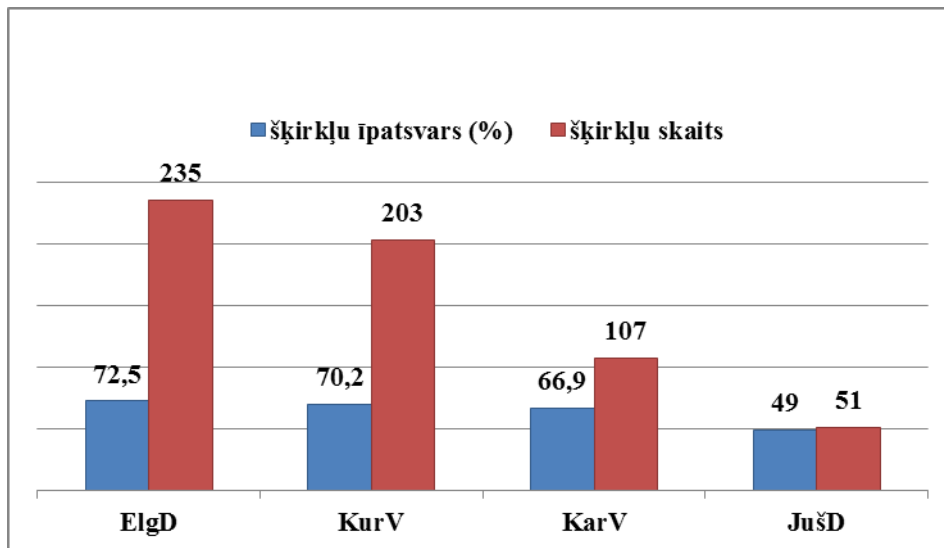
Dieva spēki, kuriem tiek pievērsta uzmanība visās vārdnīcās, ir arī eņģeļi un svētie: *anyoł* – *engels*, *anyoł stroż* – *engels fargotaisz / cilweka glabotaisz*, *niebiescy* – *swæti* (ElgD); *anioł* – *angiels pasyuts Diwa*, *anioł stroż* – *engielisz*, *apraudzejtois cyłwaka v. engielisz sorgs*, *niebiescy* – *swati*, *sweti*, *dziejwotoij dabasu* (KurV), *anioł stroż* – *engiels sorgotays*, *cyłwaka głobotays* (KurV); *engelisz* – *anioł*, *svets*, *-ta* – *swięty* (JušV).

⁴³ ‘augstāko spēku norādījums, uzdevums’

⁴⁴ ‘dievišķais, mūžīgais plāns, kas aptver katru cilvēku, kura dzīvē nekas nenotiek nejauši un nav akla likteņa rezultāts, tā ir Dieva griba un bauslis, viņa aizsardzība un gādība’

⁴⁵ ‘mērķis, uzdevums, Dieva providence pirms daudziem gadsimtiem paredzēja katra atsevišķa cilvēka likteni. Kunga providence nevienam neies secen’

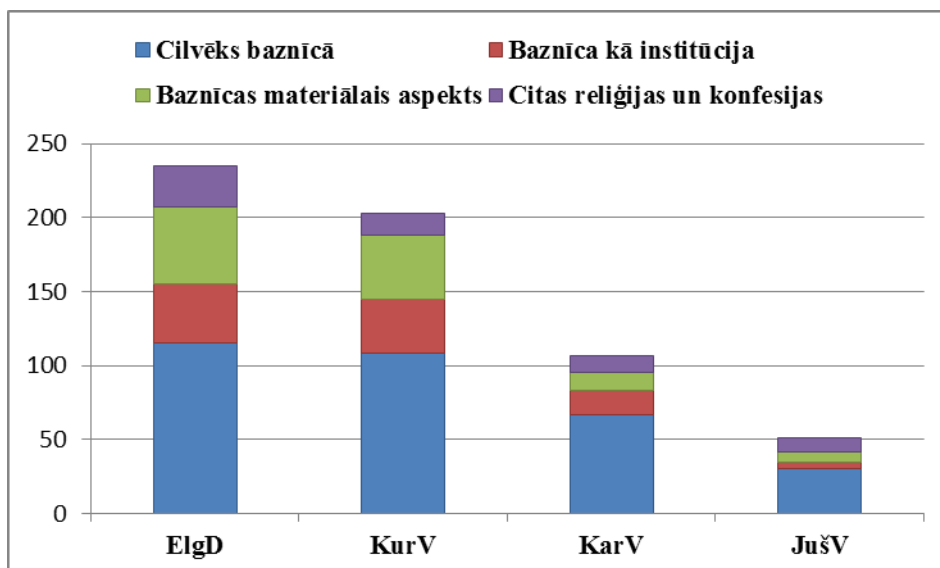
4.1.2. Baznīca

4.1.3. att. Jēdzieniskās sfēras „Baznīca” šķirklju skaits un īpatsvars (%) semantiskajā telpā „Cilvēks un pārdabiskais” 17.–19. gs. vārdnīcās

Nozīmīgs šķirklju skaits visās vārdnīcās (it īpaši poļu-latīņu-latviešu) attiecas uz Baznīcu. To nosaka gan Baznīcas nozīmīgā loma 17.–19. gs., gan autoru piederība garīdzniecībai. Elgera un Kurmina vārdnīcā vārda ‘baznīca’ nozīme iegūst divējādu skaidrojumu: no vienas puses, tas ir Dieva nams, tātad ēka (*kościół materialny / dom Boży - baznica / Dəwanams* (ElgD), *baznejca Diwa noms* (KurV)), no otras puses, tā ir ticīgo pulcēšanās vieta, cilvēku reliģioza savienība (*kościół względem person – kruftita draudzyba* (ElgD), *kościół względem osob – baznejca lejdz sasalasiejszonas, sanoskszonas krysteju laužu* (KurV)). Abās vārdnīcās ir uzsvērts, ka Baznīca ir kristiešu savienība.

Jēdzieniskajā sfērā „Baznīca” vārdnīcas šķirkljus šķita mērķtiecīgi dalīt četros leksiski semantiskajos laukos: „Cilvēks baznīcā”, „Baznīca kā institūcija”, „Baznīcas materiālais aspekts” un „Kristīgā morāle”, kas savukārt dalīti šaurākās tematiskās grupās.

4.1.4. att. Jēdzieniskās sfēras „Baznīca” sadalījums 17.–19. gadsimta vārdnīcās

Cilvēks baznīcā

1. Baznīcas liturģiskais gads

Katoļu baznīcā gads ir sadalīts noteiktos ciklos, kas atgādina par Kristus dzīvi un viņa lomu zemes dzīvē. Ja vārdnīcas izlasa kā vienotu tekstu, var konstatēt, ka katoļu svētki tajās varbūt nav pārstāvēti pilnā apjomā, taču ir pietiekami daudz nomināciju, kas ļauj izsekot Kristus misijai, sākot ar viņa dzimšanas gaidīšanu un līdz pat augšāmcelšanās dienai. Tabulā redzami svētku nosaukumi – vārdu šķirklī vārdnīcās to hronoloģiskajā secībā.

4.1.3. tabula

Katoļu svētki poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās hronoloģiskajā secībā

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>adwent</i>	<i>adwentz xta</i>	<i>adwent</i>	<i>adwents; dinas swatas atiszona Chrystusa</i>	<i>adwent</i>	<i>adventa layks</i>
<i>obrzezanie</i>	<i>apgreszana, atfwēt</i>	<i>obrzezanie</i>	<i>apgrajzejszona, atsweti</i>	<i>obrzezanie alias nowyrok</i>	<i>appzayzyszon, atsweti, iauns gods</i>
<i>trzech krolow swięto</i>	<i>trikkeniga dena</i>	<i>trzech królów swięto</i>	<i>treju kieniniu gadine swadine</i>	<i>trzech królów swięto</i>	<i>treju kieniniu dina, Krystu dina, atkryszka</i>
<i>ziawienie pańskie</i>	<i>trykæniga dena</i>	<i>zjawienie pańskie</i>	<i>swadynie treju kieniniu</i>		
<i>gromnice swięto</i>	<i>swætte Mâres dēna</i>				

<i>popielec / dzień popielny</i>	<i>pelnes dena</i>	<i>popielec, dzień popielcowy</i>	<i>pałnu dina</i>		
<i>popielec</i>	<i>sweta pelne</i>	<i>popielec</i>	<i>swejti pałny</i>	<i>popielec</i>	<i>palnudina</i>
<i>wstępna szroda</i>	<i>pelnudena</i>	<i>wstępna szroda</i>	<i>pałnu dina</i>	<i>wstępna środa. popielec</i>	<i>pałnu dina</i>
<i>post wielki 40. dni</i>	<i>lēls gawænis</i>	<i>post wielki 40 dni</i>	<i>lela gawenie czetdrudesmit dinu</i>	<i>post wielki</i>	<i>lely gaweni</i>
<i>krzyżowe dni</i>	<i>krufstu deni</i>	<i>krzyżowe dni</i>	<i>krysta dinas</i>	<i>krzyżowe dni</i>	<i>krysta dinas</i>
<i>wielkanoc</i>	<i>leelas denas fwæta / wællikas</i>	<i>wielkonoc</i>	<i>leł dinie, lelas dinas swadine</i>	<i>wielka noc</i>	<i>leldina welikas</i>
<i>przewodna niedziela</i>	<i>aftota dēna pæc lela dena</i>	<i>przewodna niedziela</i>	<i>ostojta dina nuleldines v. prawodna nedela</i>		
<i>wniebowstąpie nie pańskie</i>	<i>leela kryfta dena</i>	<i>wniebowstąpie nie pańskie</i>	<i>uzkopszona uz debesim kungu Jezu, szesztins</i>	<i>wniebowstąpie nie pańskie</i>	<i>uzkopszona da dabassu walstibas</i>
<i>świętki</i>	<i>waffar fwetki</i>	<i>świętki</i>	<i>wosorys swatki</i>	<i>świętki zielone</i>	<i>wossoras swatki</i>
<i>wniebowzięcie Panny Maryey</i>	<i>leela Mares dena</i>	<i>wniebowzięcie Maryi Panny</i>	<i>debesis ijemszona jumprawa Maryas diwa mates, lelas Mores dina</i>	<i>wniebowzięcie N. Panny</i>	<i>iemszona da dabassu walstibas S.Maryas iumprawas</i>

Kā var redzēt tabulā, dažiem svētkiem ir veltīti pat vairāki vārdnīcu šķirklī. Kopējais liturģiskajam gadam veltīto šķirklju skaits vārdnīcās atšķiras pavisam nenozīmīgi. Uzmaniību piesaista tas, ka nav ietverts Visu svēto svētku nosaukums. To vietā ir šķirklis *zaduszny dzień* – Mirušo piemiņas diena, ko atzīmē nākamajā dienā pēc Visu svēto dienas, ar ekvivalentiem *nomyrru dena dwæfel dena* (ElgD), *pimieszona dweselu numyruszu v. dina zaduszna* (KurV), *nomyrszu dina, dweselu dina* (KarV).

Vārdnīcās trūkst nosaukuma *Ziemassvētki*. Arī CnTh neregistrē poļu *Boże Narodzenie*. Savukārt poļu *wigilia*, kura mūsdienu valodā tiek saistīta ar poļu Ziemassvētku tradīciju (sal. *Wigilia* ‘rel. dzień poprzedzający święto Bożego Narodzenia’ (USJP)), tiek tulkota kā *wilia / wijlia* – *swets wakkars*, (ElgD) un *wilia* – *wileja* (KurV), bet CnTh kā ilustratīvais piemērs tiek piedāvāts vārdu savienojums *Wilia S. Piotra*. Tādā veidā te tiek

aktualizēta šī vārda nozīme ‘dzień poprzedzający święto kościelne’⁴⁶ (SJPXVII), neakcentējot saistību ar Ziemassvētkiem.

Ar noteiktiem katoļu svētkiem saistīti arī šķirkļi *kolęda – uppurgelt D. kalada* (ElgD), *kalada* (KurV), *kalada* (KurV) un *kolęduię – es uppurgelt emu* (ElgD), *kolęduję – es kaladawoju, kaladas prosu braukaladoms* (KurV). *Kolęda* SPXVI sniegtā definīcija nozīmē ‘podarek z okazji Bożego Narodzenia lub Nowego Roku’⁴⁷ ar atsauci uz CnTh *strena* (SPXVI 10, 468), bet *kolędować* ‘dawać podarek noworoczny, tu przen. oddawać cześć Chrystusowi po Bożym Narodzeniu (z dodatkowym elementem padania na kolana)’⁴⁸, ar atsauci uz CnTh *strenam dare* (SPXVI 10, 469), (ElgD šķirkļī *strenam capro, posco, recipio*). Savukārt KurV ekvivalentā var atrast atsauci uz to, kā šī tradīcija tiek īstenota noteiktā teritorijā: *es kaladawoju, kaladas prosu braukaladoms*.

Līdzīgi kā poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās, arī JušV lielākā daļa šīs grupas šķirkļu (gandrīz puse) veltīta Lieldienām, tādējādi liekot atcerēties par kristietības vissvarīgākajiem notikumiem: *dizia-pjka – wielki piątek, krusta-djna – krzyżowy dzień, ljl-djne – wielkanoc, ljljnes-pus-sveta – subata, zalia-ceturtdjna – czwartek wielki*. Poļu *kolędować* izmantots kā ekvivalents latviešu *linot* – ja poļu vārdā *kolędować* reliģisko komponentu reģistrē visas poļu valodas vārdnīcās (SPXVI, SJPXVII, SWil), latviešu *linuôt, linât* ME tiek skaidrots kā ‘Flachs sammeln als Geschenk für die Mitgift, dann auch andere Geschenke einsammeln’ (ME II 473).

Atšķirībā no poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcām, JušV nav ietverti svētki, kas saistīti ar Dievmāti. Elgera vārdnīcā poļu *gromnice święto* tiek tulkota kā *swætte Mâres dêna*, bet Juškas vārdnīcā *gromnicy* ir ekvivalents latviešu *svecu-djna* (sk. arī 4.2.2. sadaļu). Iespējams, ka Jaunavas Marijas kulta elementu neesamību var izskaidrot ar vārdnīcas sastādītāja respondentu – Kurzemes zemnieku – konfesionālo piederību, jo protestantu liturģiskajā kalendārā nav ietverti ar Dievmāti saistīti svētki.

2. Lūgšanas un rituāli

Šķirkļi, kas ir saistīti ar lūgšanu un dievkalpojumu nosaukumiem, poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās pārstāvēti daudz plašāk nekā latviešu-poļu JušV. Galvenokārt tie ir vārdi

⁴⁶ ‘diena pirms baznīcas svētkiem’

⁴⁷ ‘Ziemassvētku vai Jaungada dāvana’

⁴⁸ ‘dāvināt Jaungada dāvanu, te pārnestā nozīmē pielūgt Kristu pēc Ziemassvētkiem (ar ceļu locīšanu)’

un vārdu savienojumi, kas saistīti ar kristīgo dievkalpojumu – misi: *msza – myffa* (ElgD), *msza – mysza, sta* (KurV), *msza – mysza* (KarV), *mszq mieć – es myffe cellie / es myffe turru* (ElgD), *mszq mieć – miszu turet, miszu turiu* (KurV), *mszey słuchać – myffe klaufit* (ElgD), *mszy słuchać – myszas klausejt* (KurV). ElgD un KurV ietver arī specifiskas mises nosaukumu – poļu *roraty* tulkots kā *pirma mis no pedzimszen mufu kungu* (ElgD) un *rarotu misza ś. v. rarotna misza* (KurV). CnTh šķirkļa pamatvārds *roraty msza* tiek tulkots kā *sacrum de expectatione Dei nascentis* (CnTh 925), sal. *roraty* ‘wczesna msza odprawiana w czasie Adwentu w Kościele katolickim’⁴⁹ (SPXVI 35, 395). ElgD skaidrojums tādā veidā neatbilst šī vārda nozīmei poļu avotos, savukārt KurV izmanto eksplikācijai deformēto poļu īpašības vārdu *roratna (msza)*, kas nāk no dziesmas iesākuma *Rorate, caeli, desuper, et nubes pluant justum; aperiatur terra, et germinet Salvatorem, et justitia oriatur simul: ego Dominus creavi eum* (VUL Jes 45, 8).

JušV uz šo grupu izdevās attiecināt tikai divus šķirkļus: *paters – pacierz, spredikis – kazanie*. Antana Juškas respondenti – latviešu zemnieki no Dienvidkurzemes – iespējams, bija pieņēmuši evaņģēlisko ticību un nebija viņa draudzes locekļi. Tādējādi mises specifiskajiem nosaukumiem nebija iespēju nokļūt Juškas vārdnīcas vārdu krājumā. Savukārt divu kristiešiem universālu jēdzienu – *paters* (sal. *pātari* ‘das Gebet, Gebete, die Hausandacht’ (ME III 190)) un *spredikis* (sal. *sprediķis* ‘die Predigt’ (ME III 1016)) – nokļūšana vārdnīcā ir loģiska.

3. Sakramenti

Vārdnīcās konsekventi atspoguļoti rituālu – sakramentu – nosaukumi. Katoļu baznīcā ir septiņi sakramenti: kristības, iestiprināšanas, Eiharistijas, gandarīšanas (grēku sūdzēšana), slimnieku svaidīšanas, ordinācijas un laulības sakraments (Katehisms 2000, 321). Vārdnīcās tos reprezentē šādi šķirkļi.

4.1.4. tabula

Sakramentu nosaukumi poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās

ElgD	ElgD	KarV	KarV	KurV	KurV
<i>bierżmowanie</i>	<i>estipraszana</i>	<i>bierżmowanie</i>	<i>sakraments, istyprynoszona swata, wasalu abswajdejszona nu wejskupa</i>	<i>bierzmowanie</i>	<i>istiprynoszona</i>
<i>chrzeft</i>	<i>kriřtiba</i>	<i>chrzest</i>	<i>kryksts</i>	<i>chrzest</i>	<i>krystiba</i>

⁴⁹ ‘agrā rīta mise, kas katoļu baznīcā notiek Adventa laikā’

<i>kaplaņštvo</i>	<i>baznickundziba</i>	<i>kaplaņštvo</i>	<i>baznickungu iswetiszona</i>		
<i>maļžeņštvo</i>	<i>laulyba</i>	<i>maļžeņštvo</i>	<i>lauliba</i>	<i>maļžeņswo</i>	<i>lauliba</i>
<i>ostatnie namazanie</i>	<i>paštara ælies waidiszana</i>	<i>ostatnie namaszczenie</i>	<i>piedieja ar eleijm abswadejszona</i>	<i>ostatnie pomazanie</i>	<i>padigi oleiu swaydiszona</i>
<i>pokuta</i>	<i>zælums</i>	<i>pokuta</i>	<i>žælums pakuta</i>	<i>pokuta</i>	<i>pakuta, graku waydeszona</i>
<i>przystępowani e do stołu Bożego</i>	<i>daeszana pæ Dewa mieleft, pæ Dewe galdu eszana</i>	<i>przystępowanie do stołu Bożego</i>	<i>iszona, daiszona pi Diwa milastes, pi Diwa golda</i>		
<i>spowiedź</i>	<i>græku fudzeszana</i>	<i>spowiedź</i>	<i>spowedz, graku syudzejszona</i>	<i>spowiedź</i>	<i>graku syudzeszona</i>

ElgD un KurV iekļauti visi sakramentu nosaukumi, turklāt grēku sūdzēšanas sakramentu pārstāv divi: *pokuta*, ko saprot kā grēku nožēlošanu (sal. *pokuta* ‘nawrócenie się do Boga w skrusze i żalu za grzechy’⁵⁰ (SPXVI 26, 404)), un *spowiedź* – grēku atzišana. Sakramentiem tiek veltīti daudzi šķirkļi ar vārdu savienojumu kā pamatvārdu: *pošwięcam na kaplaņštvo – es parfwæty baznickungu* (ElgD), *pošwięcam na kaplaņštvo – es iswieteju baznejckungu* (KurV), *poswięcam na kaplaņštvo – iowelu por baznic kunga* (KarV); *pošwięcam fię na kaplaņštvo – es top baznickungs* (ElgD), *pošwięcam się na kaplaņštvo – es topu baznejckungs* (KurV); *spowiadam fię grzechow – es grækus fudze / es grækas waida* (ElgD), *spowiadam się grzechów – es grakus munus syudu baznejckungam* (KurV), *spowiadam się – syudzu waydu grakus* (KarV); *przystępię do stołu Bożego – es daêmo pæ dæwa mieleft pæ Dewe galdu* (ElgD), *przystępię do stołu Bożego – imu, adimu pi Diwa milastes, pi Diwa golda* (KurV).

JušV sakramenti pārstāvēti ar mazāku šķirkļu skaitu – četriem lietvārdiem un vienu darbības vārdu: *gan-darišena – pokuta*; *j-stiprinašena – bierzowanie*; *krustit, -stu – chrzcic*; *krustubas, pl. – chrzciny*; *prjsteriba – kaplaņštvo*. Tāda skaitliskā attiecība iekļaujas reliģiskās leksikas pārstāvniecības kopējā ainā Juškas vārdnīcā. Te neizpaužas autora un viņa respondentu iespējamā konfesionālā atšķirība, jo vārdnīcā ir iekļauti sakramenti, kas nav evaņģēliskajā baznīcā – iestiprināšanas un gandarīšanas sakraments ir katoļu baznīcas rituāls.

⁵⁰ ‘vēšanās pie Dieva, nožēlojot un apzinoties vainu par grēkiem’

4. Kristīgā morāle

Ar kristīgo morāli ir saistītas leksēmas, kas apzīmē pozitīvu attieksmi pret Dievu un Baznīcu, kā arī kristīgo normu pārkāpšanu. Šajā grupā pārsvarā ir lietvārdi, kas apzīmē abstraktus jēdzienus, un īpašības raksturojoši īpašības vārdi, kas var izraisīt dažādu to semantikas skaidrojumu. Nošķirot šo grupu, tika ņemts vērā reliģiskais komponents lemmā vai arī tās eksplikācijā. Izrādījās, ka trijās vārdnīcās, kuru pamatā ir viens un tas pats avots, noteiktu leksēmu semantikas skaidrojums var būtiski atšķirties.

Kristīgās morāles normām atbilstoša attieksme parādās, piemēram, šādos vārdnīcu šķirklis.

4.1.5. tabula

Kristīgā morāle poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās (+)

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>bogoboyność</i>	<i>dæwakałposzana</i>			<i>bogoboynosc</i>	<i>diwabijoszana</i>
<i>bogoboyny</i>	<i>dæwakałps</i>	<i>bogobojny</i>	<i>diwabajligns</i>		
<i>bogomodlca</i>	<i>dæwamtyciks</i>	<i>bogomodlca</i>	<i>naboznys, diwołyuktois</i>		
<i>pobożny</i>	<i>dæwebigs</i>	<i>pobożny</i>	<i>diwabajligns</i>	<i>pobożny</i>	<i>diwabiigns</i>
<i>poklonić się Bogu</i>	<i>Dæwu pelugt</i>	<i>poklonić się Bogu</i>	<i>pasakłaniejt Diwam, jam gudu pidarejgu addut, Diwa piłyukt</i>	<i>poklonic się Bogu</i>	<i>Diwu pilugt</i>
<i>rospaczam o zbawieniu etc.</i>	<i>es iffamiiffas / iffamiiffe</i>	<i>rospaczam o zbawieniu, o miłosierdziu bożym etc</i>	<i>nasamynus, un natycu, ab pestejszonu, ab izpestejszonu dweseles, un ab milasirdejbu Diwa</i>		

ElgD ar sakrālo sfēru saistīti nozīmes komponenti tiek piešķirti arī leksēmām, kuru pamatnozīmē un arī CnTh skaidrojumos to trūkst: *cnotliwy* – *labs / rams / dæwebygs* D. *dæwebiatais*, sal. *cnotliwy* ‘1. dobry; sprawiedliwy, uczciwy; 2. czczony, szlachetny, zacny; 3. czysty, niewinny, obyczajny, skromny’⁵¹ (SPXVI 3, 551); *dobry* – *labs tayfnigns / rams / dæwebygs*, *dæwebiatais*, sal. īpašības vārda *dobry* sinonīmus trešajā nozīmē: ‘*bogobojny*,

⁵¹ ‘1. labs, taisnīgs, godīgs; 2. godājams, cēls, lielisks; 3. tīrs, nevainīgs, godīgs, pieticīgs’

cnotliwy, niewinny, pobożny, spokojny, sprawiedliwy, stateczny, wierny⁵² (SPXVI 4, 197). Lai gan CnTh šie nozīmes komponenti nav reģistrēti, kopumā attiecīgajā laika posmā tie ir sastopami. KurV un KarV tos neregistrē, sal. *cnotliwy – łobs powysam cyłwaks, newajnigs* (KurV), *cnotliwy – tykkumis* (KarV), *dobry – łobs, tajsnigs* (KurV), *dobry – łobs* (KarV). Tie nav sastopami arī SJPXVII, kas varētu liecināt par šo vārdu nozīmes reliģisko komponentu zušanu 17.–18. gs. gaitā.

Poļu *gorliwość* tiek skaidrots kā *karfta myliba uz Dæwu* (ElgD), *korsta miliba uz Diwa* (KarV), *gorliwy – karsts Dæwe miligs / kas Dæwa gôdu urdena* (ElgD), *korsts głobiejsz* (KurV), *kas Diwu korsti miloi* (KurV). SPXVI norāda vairākas vārda *gorliwy* nozīmes: ‘zagorzały, zapalony, gorący’⁵³ (SPXVI 8, 27), *gorliwość* ‘zagorzałość, zapamiętałość, pasja’, arī ‘zarliwość, pobożność’⁵⁴ (SPXVI 8, 26). CnTh ietverti šķirkļi ar šādām lemmām: *gorliwość / gorącość umysłu; gorliwość o rzeczy Boskie/ zarliwość; gorliwy o Boga / abo o rzeczy Boskie* (CnTh 203). Leksikogrāfs diferencē vārda *gorliwość* nozīmi un sašaurina līdz reliģijas sfērai. Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcu sastādītāji semantiski atbilstoši nodod CnTh akcentēto nozīmes komponentu, kaut arī izlaiž otro, konkretizējošo lemmas daļu. KurV reģistrē vārda *gorliwość* vispārīgo nozīmi: *dekszona prota, leła ryupaste* (KurV).

Apskatot vārdnīcu kā veselumu, ir redzams, ka tas, kas ir kristīgajai morālei atbilstošs, ir pretstatā visam, kas noliedz sakrālo.

4.1.6. tabula

Kristīgā morāle poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās (-)

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>bezbożność</i>	<i>bez dæwybe / bez dæwybuszana</i>	<i>bezbożność</i>	<i>bezdiwiba</i>	<i>bezbożność</i>	<i>bezdiviba</i>
<i>bezbożny</i>	<i>bez dæwigs</i>	<i>bezbożny</i>	<i>bezdiwejgs</i>	<i>bezbożny</i>	<i>bezdivigs</i>
<i>niecnotliwy</i>	<i>bez dæwigs / nægôdnæks</i>	<i>niecnotliwy</i>	<i>bezdiwejgs, nagudigs</i>	<i>niecnotliwy</i>	<i>bezdewigs</i>
<i>niepobożność</i>	<i>bes dæwiga dziwoszana / bezdewyba</i>	<i>niepobożność</i>	<i>bezdiwiejga dziewoszona, bez diwejba, nebajle diwa</i>		
<i>niepobożny</i>	<i>bez dæwigs</i>	<i>niepobożny</i>	<i>bezdiwejgs</i>		

⁵² ‘dievbijīgs, tikumīgs, nevainīgs, ticīgs, mierīgs, taisnīgs, pastāvīgs, uzticīgs’

⁵³ dedzīgs ‘kategorisks, kaismīgs, karsts’

⁵⁴ dedzība ‘kategoriskums, kaislīgums’, ‘kaismīgums, dievticīgums’

Sakrālās sfēras pretstatījums ir ticības un dievbijības trūkums. Arī te redzama reliģisko konotāciju aktualizēšana analizētajās vārdnīcās. Leksēmai *niecnota*, kas SPXVI skaidrota kā ‘niecnotliwość, skłonność do grzechu’⁵⁵ (SPXVI 17, 179), bet SJPXVII kā ‘obelga, zniewaga; figiel, żart; czyn nikczemny, haniebny’⁵⁶ (SJPXVII), KarV eksplicē reliģisko konotāciju: *niecnota* – *bezdeiwiba*, sal. arī abās pārējās vārdnīcās: *niecnota* – *liauns darbs* / *græks* / *nozégums* (ElgD), *launs dorbs*, *graks*, *nuzégums* (KurV), līdzīgi arī *niecnotliwy*.

Cilvēks apvaino Dievu ar vārdiem vai darbiem. Svēto priekšmetu profanācija tika uzskatīta par vienu no nopietnākajiem grēkiem un varētu pat būt iemesls, lai iesāktu procesu par buršanu un kontaktu ar velnu (Augustyniak 2008, 390–391). Aprakstoši tulkojumi KurV liecina par autora negatīvo attieksmi pret darbībām, kas apvaino Baznīcu.

4.1.7. tabula

Kristīgā morāle poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās: Baznīcas apvainošana

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>bluźnię</i>	<i>es faimo</i>	<i>bluznię</i>	<i>launieji, launus wordus prut diwu runoju</i>		
<i>bluźnierca</i>	<i>samotais</i>	<i>bluznierca</i>	<i>sajmotois uz diwa</i>		
<i>bluźnierstwo</i>	<i>samotaiums</i>	<i>bluźnierstwo</i>	<i>sajmoszona pret diwu</i>		
<i>sprofanować</i>	<i>nořmadit nęgodenat</i>	<i>sprofanować</i>	<i>izwołkot litas swatas, sabrukot, sawołkot</i>		
<i>świętokradzstwo</i>	<i>swetas lętas zagleszana</i>	<i>świętokradzstwo</i>	<i>swatu litu zakszona</i>		
<i>zgwalcić kościół v. sprofanować</i>		<i>zgrofonować, zgwalcić kościół</i>	<i>izwołkot litas swatas nu baznejcas, un baznejca launumu darejt</i>		

Pie jēdzieniem, kuri ir opozīcijā tam, kas ir svēts, pieder arī viss, kas saistīts ar grēku. Katoļticībā grēks ir nodarījums, kas vērsts pret Dievu, grēku daudzveidība ir liela un tos saskaņā ar Svētajiem Rakstiem novērtē atbilstoši to smagumam (Katehisms 2000, 468–471). Vārdnīcās atspoguļojas baznīcas tradīcija un kristīgā mācība, dalot grēkus ikdienišķajos un nāvīgajos. Par to, ka šis jēdziens ir svarīgs visiem autoriem, liecina šķirkļu ar pamatvārdu „grēks” vai radniecīgajiem vārdiem vienādaais skaits visās vārdnīcās:

⁵⁵ netikums ‘netiklība, nosliece uz grēku’

⁵⁶ ‘lamas, apvainojums, ļauna izsmiešana, joks, nelietīga, apkaunojoša rīcība’

Kristīgā morāle poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās: grēks

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>grzech</i>	<i>græks, nozegums / kauns</i>	<i>grzech</i>	<i>graks, padors launs, slykts dorbs, v. launs dorbs</i>	<i>grzech</i>	<i>graks, nozigums, parkapszona</i>
<i>grzech powszedni</i>	<i>ifēn græks⁵⁷ / wegle kauns</i>			<i>grzech powszedni</i>	<i>mož graks</i>
<i>grzech śmiertelny</i>	<i>rupsz græks / nikas græks / lels nozegums</i>	<i>grzech śmiertelny</i>	<i>graks nowigs, galwigs</i>	<i>grzech smiertelny</i>	<i>rups, nauwigs graks</i>
<i>grzeszę</i>	<i>es græko / es pólæ / es græku darru / es nozægu</i>	<i>grzeszę</i>	<i>grakoju</i>	<i>grzeszę</i>	<i>grakoju, graku doru</i>
<i>grzesznik</i>	<i>græcneks: nægodneks</i>	<i>grzesznik</i>	<i>greciniks</i>	<i>grzesznik</i>	<i>grecyniks</i>
<i>śmiertelny grzech</i>	<i>nauwigs græks</i>	<i>śmiertelny grzech</i>	<i>nowigs graks</i>	<i>śmiertelny grzech</i>	<i>rups nawwigs graks</i>

JušV tik skaidra opozīcija varētu būt redzama tikai šķirkļu pāri *djvabijgs, -ga – bogobojny* un *bes-djvigs, -ga – bezbožny*. Tikpat liela uzmanība tiek pievērsta grēkam (puse no visiem šīs grupas šķirkļiem): *grecenjks, -njce – grzesznik; grecigs, -ga – grzeszny; grekot – grzeszyć; greks – grzech; sa-grekotjs – zgrzeszyć*. Lemmas *ap-krustit* ('bekreuzigen, ein Kreuz hinstellen zum Zeichen, dass auf dem mit dem Kreuz versehenen Platz nicht geweidet werden darf' (ME I 96)) aprakstošs skaidrojums *napisać krzyże (krydą)* attiecināms uz katoļu Baznīcas tradīciju svētīt krītu, kas nāk no 15.–16. gs., un apzīmēt ar to ticīgo durvis, īpaši pirms Ziemassvētkiem.

Baznīca kā institūcija**1. Baznīcas hierarhija**

Katoļu garīdznieku skaits Žečpospolitā līdz 18. gadsimta beigām nepārsniedza 0,5 procentus no iedzīvotāju kopskaita, tomēr garīdznieku bija daudz vairāk nekā, piemēram, karavīru (Augustyniak 2008, 267). Romas katoļu baznīcai kā centralizētai organizācijai raksturīga stingra hierarhija. Poļu-latīņu-latviešu vārdnīcās katoļu baznīcas hierarhiskā struktūra tika atspoguļota ar pietiekami lielu šķirkļu skaitu.

⁵⁷ Oriģināla rakstība

Katoļu baznīcas garīdznieku nosaukumi poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>arcybiskup</i>	<i>ertzpiškups</i>	<i>arcybiskup</i>	<i>aukstokajs starp wejskupim</i>	<i>arcybiskup</i>	<i>ercweyskups</i>
<i>biskup</i>	<i>biskops, lēls baznickungs</i>	<i>biskup</i>	<i>weyskups</i>	<i>biskup</i>	<i>weyskups v lēls baznickungs</i>
<i>kanonia</i>	<i>kanonik</i>	<i>kanonik</i>	<i>kanoniks, baznejckuns</i>		
<i>kapelan</i>	<i>kaplans</i>				
<i>kaplan / ksiądz</i>	<i>baznicekungs</i>	<i>kaplan, ksiądz</i>	<i>baznejckungs</i>	<i>kaplan</i>	<i>baznickungs</i>
<i>kardynał</i>	<i>kardnals</i>	<i>kardynał</i>	<i>kardynals</i>		
<i>kleryk</i>	<i>eswetits / jauns bazicekungs⁵⁸</i>	<i>kleryk</i>	<i>kleryks, iswietejszona pyrma baznickungu</i>		
<i>ksiądz v. kaplan</i>		<i>ksiądz</i>	<i>baznejckungs</i>	<i>ksiądz vide kaplan</i>	
<i>oficyał</i>	<i>biskópe fode turretais</i>	<i>oficyał, wikaryusz</i>	<i>wejskupa sodi turejtoisz</i>		
<i>papiež</i>	<i>pawfts / par wyffens biskópems aukftaks / Chriřta wete turretais</i>	<i>papiež</i>	<i>papežys, par wisim wejskupim aukstoks, Chryřta witu turejtois</i>	<i>papiež</i>	<i>pawests papiežys</i>
<i>pleban</i>	<i>baznic kungs</i>	<i>pleban</i>	<i>baznic kungs</i>		
<i>pralat</i>	<i>lelakas baznic kungs</i>	<i>pralat</i>	<i>lełoks baznejckungs, v. prolats</i>		
<i>proboszcz</i>	<i>wyrřneks</i>	<i>proboszcz</i>	<i>wiersiniks</i>		
<i>przeor</i>	<i>klofter wyrřneks</i>	<i>przeor</i>	<i>wiersiniks klasztora</i>		

Visās vārdnīcās atrodams šķirklis „duchowieństwo” – *duchowieństwo / řtanu duchownego ludźie* – *garrige liāudz, baznits kungibe* (ElgD), *duchowieństwo, řtanu duchownego ludźie* – *baznickungu řtanu laudzgorigos dzejwoszonas draudzie, goriba* (KurV), *duchowieństwo* – *goreiga draudze* (KarV).

ElgD un KurV baznīcas amatpersonu dalījums ir diezgan detalizēts (ekscerpēti atbilstoši 14 un 13 nosaukumi). Turklāt Karigers savā vārdnīcā ievieto tikai pamatnominācijas: *arcybiskup, biskup, kaplan, papiež* un *ksiądz* ar atsauci uz *kaplan*. Baznīcas terminoloģija latviešu valodā 17.–19. gs. vēl tikai veidojas. Vārdnīcu autori vai nu

⁵⁸ Oriģināla rakstība

pārnes nominācijas no avotvalodas, tās pārveidojot un pielāgojot mērķvalodas īpašībām, vai izmanto virsjēdzienu (*genus proximum*) ‘baznīckungs’. Papildu sinonīmiskie ekvivalenti vai apzīmējumi – *liels, lielāks, augstāks* – norāda uz šī amata vietu baznīcas hierarhijā.

JušV reģistrē tikai nosaukumu *prjsteris – kaplan*, kas apzīmē garīdznieku, kuram ir tiesības vadīt misi un reliģiskus rituālus, kā arī *pavests – papież* – katoļu baznīcas galva.

2. Mūku dzīve

Arī mūku dzīve tiek pārstāvēta JušV ar daudz mazāku šķirķļu skaitu. Divas nominācijas – *muks* un *nuna* – tiek reģistrētas JušV, savukārt poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās to ir astoņi ElgD, septiņi KurV un seši KarV. Vārdnīcas reģistrē gan sinonīmus (*mnich, zakonnik*), gan ar klosteru administrāciju saistītus jēdzienus (*księżni, kapituła mniska*), gan vispārīgus jēdzienus (*żywot zakonny, reguła zakonna*).

3. Draudzes dzīve

Katoļu baznīcā draudze bija, no vienas puses, teritoriālas organizācijas vienība, no otras – sabiedriska kopiena, ko vieno ticība, un tā bija vienīgā iespēja izrauties no grūtās ikdienas (Augustyniak 2008, 333). Šajā grupā apvienoti šķirķļi, kas norāda uz cilvēku pasaulīgo dzīvi un lomu baznīcā. Galvenokārt tie ir cilvēku apzīmējumi (*komendarz, kościelny, zakrystian*), kā arī draudzes svētki (*kiermasz, odpust*).

JušV tādi šķirķļi, kuri norādītu uz cilvēku dzīvi reliģiskā kopienā, netika atrasti. Vienīgais vārds, ko varētu attiecināt uz šo dzīves sfēru, būtu *patarnjks* ar poļu valodai netipisku vārdu savienojumu *wodz pacierza*, sal. *pātarniēks* ‘jemand, der die Gebete versteht und die Hausandacht zu halten liebt’ (ME III 191).

Baznīcas materiālais aspekts

1. Ēkas un vietas

Sakrālo ēku nosaukumi tiek reprezentēti tikai ElgD un KurV. KarV aprobežojas vienīgi ar šķirķli *klasztor – klostors*, bet JušV atrodam šķirķli *luktuzis – kaplica*. Tāpat KurV reģistrē tikai vienu vietas nosaukumu, kas attiecas uz baznīcu: *zakrystya – baznīcas kambars*. ElgD un KurV tādu šķirķļu attiecīgi ir divpadsmit un deviņi.

2. Tērpi

Priekšmeti, kas saistīti ar baznīcas rituāliem – baznīckungu drēbes un atribūti, kā arī priekšmeti mises vadīšanai – ir visai plaši pārstāvēti ElgD un KurV, bet to gandrīz nav KarV.

ElgD un KurV atrodami divpadsmit un deviņi šķirkļi ar baznīckungu tērpu un atribūtu nosaukumiem, pārsvarā tie ir liturģisko apģērbu nosaukumi. Poļu valodā, kā arī mūsdienu latviešu valodā tie ir aizguvumi no latīņu valodas: sal. *alba* ‘garīdznieka apģērbs, liturģiskā tērpa sastāvdaļa — garš, taisns, tunikas veida balts lina tērps ar platām piedurknēm, ko lieto kā apakštērpu’ (SV), *alba* ‘biała szata liturgiczna duchownych katolickich, noszona pod ornatem’ (USJP); *humeralis* ‘rietumu baznīcā zīda šalle, kuru liek pāri pleciem, apsedzot arī delnas; mūsdienās lieto diakons Eiharistijas sakramenta procesijā’ (SV), *humeral* ‘w liturgii rzymskokatolickiej: biała lniana chusta (niekiedy z kapturem) okrywająca szyję i ramiona księdza, wkładana pod albę’ (USJP); *ornatus* ‘katoļu baznīcas kulta kalpotāju liturģiskais tērps’ (SV), *ornat* ‘w liturgii katolickiej: wierzchnia szata, zwykle bogato haftowana, wkładana przez głowę, używana przez księdza podczas mszy’ (USJP).

ElgD šķirkļa semantizējošajā daļā izvairās no latīņu aizguvumiem, sniedzot plašākus skaidrojumus: *alba kaplańska* – *baznīckunga illgi linni drebes*, *humeral* – *auts baznīckunge pleccems*, *infula* – *piškopa ceppura*, *kapa kościelna* – *baznīce metel*, *komża* – *kaplańska* – *audakle baznīckungu drēbe*, *ornat kaplański* – *baznīckunge miffe drēbes*, *stula kaplańska* – *garia drebe*, *sutanna* – *baznīckungu fwarki*. Skaidrojuma pamats ir kategoriāla piederība, virsējdzienis (*genus proximum*) – *baznīckunga drēbes*, *svārki* – ar dažām diferencējošām pazīmēm (*differentia specifica*) – *illgi linni*, *pleccems*, *miffe drēbes*. Līdzīgi veidoti arī skaidrojumi KurV, sniedzot tādu pašu ekstralingvistisko informāciju, turklāt papildinot to ar aizguvumiem: *alba kaplańska* – *aptarps baznejckunga*, *gara*, *lynu drebes*, *humeral* – *aptorps uz placu likams*, *storp drebem baznīckungu*, *infula* – *wejskupa capurejtia infula*, *kapa kościelna* – *kapa baznejckungu aptarps*, *drebe bazniejcas*, *baznieckungu*, *ornat kaplański* – *ornats*.

JušV vienu šķirkli var attiecināt uz šo grupu kā mūku apģērba daļu: *kapljri*, *pl.* – *szakplerz*, sal. poļu *szakplerz* ‘dwa długie pasy tkaniny, od szyji przez piersi i plecy idące aż do dołu po wierzchu habitu’⁵⁹ (SWil 1633).

⁵⁹ ‘divas garas auduma svītras, kas stiepijas no kakla pāri krūtīm un mugurai līdz apakšai virs priesteru svārkiem’

3. Priekšmeti

ElgD un KurV plaši pārstāvēti priekšmetu nosaukumi, kurus izmanto lūgšanai un rituālu vadīšanai (attiecīgi 28 un 25 šķirkļi). KarV ar baznīcas dzīvi saistīti priekšmeti sastopami 10 šķirkļos. Katoļu priesteru vārdnīcās pārsvarā minēti priekšmeti, kuriem piemīt svēts spēks vai kuri ir cieši saistīti ar sakrālo: *krucyfiks – krufts / kungu IEZU Christu zyme* (ElgD), *krucifiks – Krysts, zejme Jezu C. uz krystu numucita, pi krysta pikołta* (KurV); *monstrancya – dawe maleft* (ElgD), *monstrancya – nesinsz SS. sakramenta* (KurV); *opłatek – uppers* (ElgD), *opłatek – aplatka, majze uz paswetejszonys* (KurV); *relikwiie śś – swętu kaule* (ElgD), *relikwie śś – kauleni swatu, v. palny* (KurV), *relikwije – swatu kauli* (KarV); *rożaniec / abo rożany wianek – roże kron* (ElgD), *rożaniec, albo rożany wianek – rożiu wajniks, krunie, swejczynoszona imprawas Marias, rożaneys* (KurV); *woda święcona – swęttits udens* (ElgD), *woda święcona – jiudens swietejts* (KurV), *święcona woda – swetits yudens* (KarV). Savukārt JušV šādu priekšmetu nosaukumu trūkst. Uz denotāta izmantošanu baznīcā norāda piezīme iekavās: *ekes, pl. – krata (w kosciele), bunga – bęben (koscielny)*, turklāt tiem nepiemīt svēto priekšmetu raksturs.

Citas reliģijas un konfesijas

Nosaukumus, kas saistīti ar citām reliģijām un konfesijām, analizējamās katoļu priesteru vārdnīcās pārstāvētas ļoti nenožīmīgi. ElgD un KurV satur dažas leksēmas, kas apzīmē ar jūdaismu saistītus denotātus, turklāt ar pareizticību saistīti jēdzieni atrodami tikai ElgD, piem. *kościół starego zakonu – jodus baznica* (ElgD), *kościół starego zakonu, synagoga – bazniejca waca istodiuma, v. waca zakona* (KurV); *świętnica żydowska – iedu preksz baznyca weta* (ElgD), *świętnica żydowska – swetine żydu* (KurV); *cerkiew – krewie befnic* (ElgD); *metropolit – krewie biskops* (ElgD); *pop ruski – krewie baznickungs* (ElgD). Vārds *władyka* ElgD tiek tulkots kā *biskops*, bez jebkādam norādēm uz konfesionālo piederību, lai gan no CnTh izriet, ka šīs apzīmējums attiecās uz pareizticīgo reliģiju, sal. skaidrojumu *Episcopus Graecus vel Graeci ritus, vt sunt Russorum* (CnTh 1270).

Turklāt visas poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās ietver šķirkļus, kas saistīti ar jēdzienu *kacerstwo*, kas SPXVI tiek definēts kā ‘ujemne w odcieniu (często obraźliwe i lekceważące) nazwanie cudzych, odmiennych od własnych przekonań religijnych wraz z ich wyznawcami (najczęściej stosowane przez katolików w odniesieniu do innowierców);

herezija; fałszywa wiara; fałszywy, wręcz bluźnierski pogląd religijny⁶⁰ (SPXVI 10, 5). Autori attiecīgos šķirkļus saista ar īpašības vārdu *viltīgs*, turklāt KurV, definējot vārdu *kacerski*, piedāvā savu interpretāciju: *heretiks, tisas pretiniks, ar sowom mocejbom dweseliu paziudynotoisz*, tādējādi dodot novērtējumu šim jēdzienam.

Līdzīgu negatīvu attieksmi pret citu reliģiju var vērot šķirklī *zbor – blæniu ticciba bafnica* (ElgD). *Zbór* poļu valodā nozīmē ‘spolecznosc religijna protestancka, gmina protestancka’⁶¹ (SDor). Salīdzinot ElgD ekvivalentu ar CnTh definīciju *zbor* ‘*Nouo fenfo nostri seculi, quem haerfis huic voci affinxit infamem, idem est quod Coetus ab Ecclesia fugitiuorum / rebellium fummo in terris Christi vicario Conciliabulum haereticorum [...] Locum in quem huius modi homines ad impia sua sacra conueniunt*’ (CnTh 1407), varam secināt, ka Elgers seko Knapskim šīs parādības vērtējumā, izmantojot vārdu *blēnas*, kuram ir izteikta negatīva konotācija, sal. *blēnas* ‘Tändeleien, Possen, dumme Streiche, leeres Geschwätz, Unsinn, Schelmereien’ (ME I 314). ElgD arī vārdu *zabobony* (‘mānticība’) tulko kā *blienu tycyba*. Tādējādi tiek likta vienlīdzības zīme starp kristīgo mācību, kas atšķiras no katoļu Baznīcas mācības un tautas ticējumiem.

Vienkāršo ļaužu kristīgās apziņas līmenis 17.–19. gs. bija ļoti zems, tāpēc situācija, kad iedzīvotāji formāli bija pieņēmuši kristietību, taču nezināja kristīgās ticības galvenās lūgšanas un mācības, bija izplatīta Žečpospolitas laukos, bet jo īpaši pierobežas teritorijās (Augustyniak 2008, 393). Vārdnīcās ļoti plaši pārstāvēta ar pagānismu saistītā leksika.

4.1.10. tabula

Pagānisms poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>bałwan / obraz rzezany / pogański</i>	<i>elka dæws</i>			<i>bałwan</i>	<i>elkadiws</i>
<i>bałwany chwalić</i>	<i>elkos êt</i>				
<i>bałwochwalnica</i>	<i>elkabażnica</i>			<i>bałwochwalnica</i>	<i>elka baznica</i>
<i>bałwochwalstwo</i>	<i>elkadæwiba / elka dæwa kalposzana</i>			<i>bałwochwalstwo</i>	<i>elkadiwiba, ekladiwu kotposzona</i>
<i>bogini</i>	<i>dæwinia</i>	<i>bogini</i>	<i>diweni sweszy</i>	<i>bogini</i>	<i>dewinia</i>
<i>bostwo</i>	<i>dæwibe</i>	<i>bóstwo</i>	<i>diwiba</i>	<i>bóstwo</i>	<i>diewiba</i>
<i>poganin / pohaniec</i>	<i>pagans / nækristits</i>	<i>poganin</i>	<i>pogons, nakryszkońs</i>	<i>poganin</i>	<i>pogons, nakristits</i>

⁶⁰ ķecerība ‘apzīmējums ar negatīvu nokrāsu (bieži ar necieņu vai aizvainojoši) attiecībā uz atšķirīgu no paša reliģiskās pārliecības vai par šīs reliģijas sekotājiem (visbiežāk lieto katoļi attiecībā uz citām konfesijām); herēzija, viltus ticība; maldu vai pat zaimojoša reliģiskā pārliecība’

⁶¹ ‘protestantu reliģiskā kopiena, protestantu gmina’

	<i>cylweks / tauts</i>		<i>cyłwaks</i>		
<i>poganka</i>	<i>nækriřtita fewa</i>	<i>poganka</i>	<i>pakrystejta siwitia</i>		
<i>pogańŃki</i>	<i>tautigs</i>	<i>pogańŃki</i>	<i>pogoniszkyś</i>	<i>pogańŃki</i>	<i>paganikis</i>
<i>pogańŃtwo</i>	<i>tautums</i>	<i>pogańŃtwo</i>	<i>pogoniste</i>		

KurV vārdam *bogini* parādās ekvivalents *diweni sweszy*. Šādā veidā katoļu garīdznieks distancējas no jēdziena, kas nepieder „mūsu” reliģijai; opozīcija „sagrāls – profāns”, „labs – ļauns”, kas parādījās jau iepriekšējās grupās, tiek papildināta ar pretstatījumu „mēs – svešie”. ElgD pagānisms (*pogańŃtwo*) saņem ekvivalentu *tautums*, kas norāda uz šī jēdziena attiecību uz tautu, cilvēku kopumu.

JušV tikai divi šķirkļi veltīti jūdaisma tradīcijai (*řtaba – szabas, kolikens – jarmulka żyda*), divi – pagānismam (*paganisks, -ka – pogańŃki, pagans – poganin*), taču neviens šķirklis nav attiecināms uz evaņģēlisko konfesiju, lai gan promocijas darbā izteikts pieņēmums, ka Juškas respondenti nav bijuši viņa draudzes locekļi, bet gan evaņģēlisma sekotāji. Trīs vārdnīcas šķirkļiem, kas apzīmē dievības, pievienoti ilustratīvi piemēri latviešu valodā: *laume – bostwo zazdrosne. Laume ciřjm atjem krejumu* (arī šķirkļos *ap-laumet – odebrać smietanę, masło krowom* ‘atņemt krējumu, sviestu govīm’; *laumet – ująć mleko krowie* ‘samazināt govij piena daudzumu’; ME tikai *laumēt* ‘hexen’ (ME II 429)); *dekle – bogini losu. Dekle man to ir nūkarusi, nūveļjusi; meslu-baba – bóstwo. Ej, prasi meslu-babe, tur dabusi kas ira meslos isslaucits*.

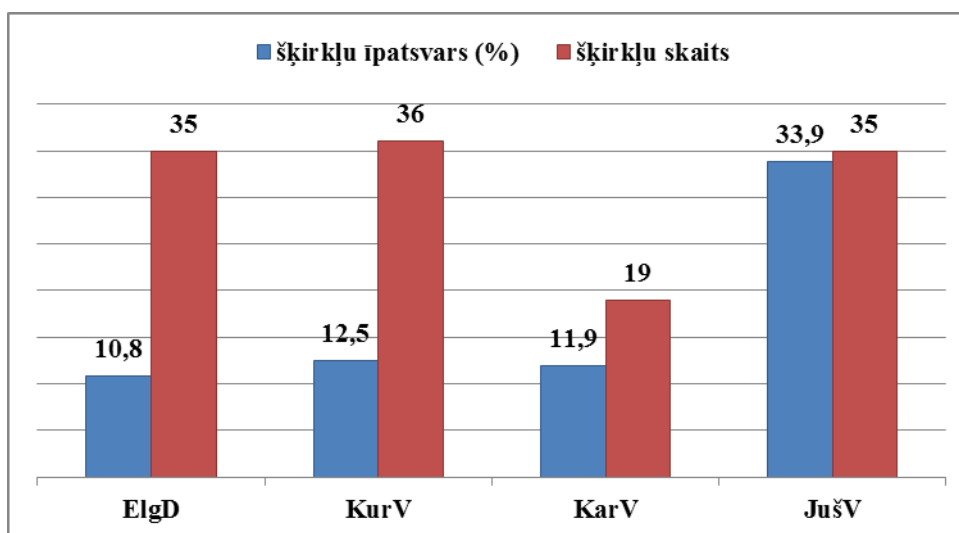
„Laume” latviešu valodā var būt arī sinonīms vārdam ‘ragana’ (Šmits 1926, 65). Tomēr JušV šis nosaukums, spriežot pēc ekvivalenta, ir īpašvārds, kas apzīmē „skaudīgu dievieti”. ME *lauma* ir ‘die Erdgöttin der heidnischen Letten’ (ME II, 428-429), sal. *Lauma, Laume* ‘divdabīga zemes dieviete, kas, no vienas puses, ir dzemdību, sieviešu darbu (vērpsanas, aušanas u. tml.) aizgādne, no otras puses, kaitētāja, kas, sievietēm neievērojot dažādus aizliegumus, [...] tās sodīja [...]’ (Kursīte 2009, 239), sal. arī „Lauma – baltu mitoloģijā sākotnēji zemes un dzemdību dieviete, vēlāk burve. Kā ļauna ragana L. nes cilvēkiem nelabus sapņus, viņa zog bērnus un žņaudz guļošus cilvēkus. Transformētā veidā L. tēlā saglabājušās no debesīm uz zemi padzītās Pērkona dieva sievas iezīmes (Vjaterē 2004, 190). Lai gan JušV nav fiksētas šādas nozīmes, tomēr Laume raksturota kā ļauna, cilvēkam nedraudzīga būtne.

Dēkla ir „latviešu mitoloģijā likteņdievība, kuras galvenais uzdevums bija likteņa lemšana, kas notika vienlaikus ar šūpuļa kāršanu jaundzimušajam bērnam” (Vjaterē 2004,

76). Juškas piedāvātā nozīme – likteņa dieviete – atbilst šai definīcijai (sal. dēkle ‘eine weise Zauberin (Fee?)’ (EH I 318)).

Trešais nosaukums – Mēslu bāba – ekvivalentam nav precizējuma, un tikai ilustratīvs piemērs norāda uz šīs dievības lomu. Stendera (1783) un Langes (1773) vārdnīcā tā parādās kā saslauku (*des Auskehrnisses*) dieviete, kurai mājas mātes dārzā turēja mēslu namiņu (*Misthäuslein*), no *mēsli* ‘saslaukas’ un *bāba* ‘veca sieva’ (LFK), tiek minēta arī K. Šulca Kurzemes stāstu grāmatā (Šulcs 1832, 33).

4.1.3. Mitoloģija un tautas ticējumi

4.1.5. att. Jēdzieniskās sfēras „Mitoloģija un tautas ticējumi” šķirklju skaits un īpatsvars (%) semantiskajā telpā „Cilvēks un pārdabiskais” 17.–19. gs. vārdnīcās

17.–18. gadsimtā, kad sabiedrības elite Polijas–Lietuvas valstī diskutēja par teoloģijas problēmām, zemnieku vidē vēl joprojām nebija pabeigti kristianizācijas procesi. Māņticība, buršana, ticība ļaunajiem gariem tautas kultūrā turpinājās līdz pat 19. gadsimta beigām. Visās vārdnīcās plaši pārstāvētas šīs sfēras tematiskās grupas. Leksikai, kas saistīta ar tautas ticējumiem, procentuāli visvairāk vietas atvēl Juška.

Vispārīgie jēdzieni

Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās reģistrēti vārdi *cud*, *cudotwórność*, kuru ekvivalentos parādās latviešu vārdi *brīnums*, *brīnuma darbs*, *brīnuma zīme*, KurV pat *cudotwórność – brejnuma doriszona pidzymta*. 16. gs. poļu valodas vārdnīca brīnumu definē kā ‘zjawisko niezwykle, nadzwyczajne, przypisywane działaniu sił nadprzyrodzonych’⁶² (SPXVI 3, 692–693), kas neļauj viennozīmīgi traktēt brīnuma dabu,

⁶² ‘neparasta, ārpuskārtas parādība, kuru piedēvē pārdabisku spēku darbībai’

taču 17. gs. poļu valodas vārdnīca nepārprotami to raksturo kā Dieva rīcības sekas: ‘niezwykłe zjawisko interpretowane jako skutek działania Boga’⁶³ (SJPXVII). Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcas nedod brīnuma jēdziena nepārprotamu skaidrojuma vērtējumu, drīzāk tas jāuztver kā notikums, kas nav pretrunā ar baznīcu, ko nevar teikt par buršanu.

Ar burvestībām saistīti jēdzieni tiek atspoguļoti daudzos šķirkļos ar vairākiem sinonīmiem:

4.1.11. tabula

Buršana poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās (izvilkums)

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>czarnoksięska nauka</i>	<i>waelna macibe, waelna kunft</i>	<i>czarnoksięstwa nauka</i>	<i>zynie małnu gromotniku</i>		
<i>czarowanie</i>	<i>burtnecibe</i>	<i>czarowanie</i>	<i>bury, czusły, v. czusliszona, buoriszyna</i>	<i>czarowanie</i>	<i>buryba, burszona, sariszona</i>
<i>czary</i>	<i>burwibe / burcibe</i>	<i>czary</i>	<i>czusły, iburszona</i>		
<i>urok</i>	<i>burwiba</i>	<i>urok</i>	<i>bury, burs, nuburszona v. nuczarawoszona</i>	<i>urok</i>	<i>burwiba</i>
<i>wieszczba / wieszczenie</i>	<i>zylneciba</i>	<i>wieszczba, wieszczenie</i>	<i>bury</i>		
<i>wrożka / wrożenie</i>	<i>zylenaszana</i>	<i>wrożka, wrożenie</i>	<i>bury, buriszona</i>	<i>wrózenie</i>	<i>zyileszona</i>
<i>wrożkow odpowiedź / przepowiedzenie</i>	<i>burtneku atfacciszen</i>	<i>wrożków odpowiedź, przepowiedzenie</i>	<i>burtiniku astacejba</i>		
<i>zabobony</i>	<i>blienu tycyba</i>	<i>zabobony</i>	<i>bleniu ticejba, zabobony, warażejszona</i>	<i>zabobony</i>	<i>bleni</i>

ElgD un KurV ir ievietota leksēma *złoczynstwo* ar ekvivalentu *burwybe* (ElgD), *buriszona v. bury* (KurV), *złoczyńca – burwis burtnieks* (ElgD), *burtiniks* (KurV). CnTh sniegti divi leksēmas *złoczynstwo* latīņu ekvivalenti: *malefitium* i *homicidium*, *złoczyńca* tiek tulkots ar vārdu *maleficus*. Elgers izmanto tikai vienu no tiem – daudznozīmīgo vārdu *malefitium* ‘melnā maģija, noziegums’, izvēloties to nozīmi, kas saistīta ar pārdabiskiem spēkiem, neņemot vērā poļu valodas nozīmi: *złoczyńca* ‘ten, kto czyni zło; nikczemnik, przestępca’⁶⁴ (SJPXVII), *złoczyństwo* ‘zły czyn; przestępstwo, łotrostwo, zbrodnia’⁶⁵ (SDor). Tādā veidā tulkojošajā vārdnīcā izpaužas vērtējums, ka viens no ļaunuma pamatveidiem ir viss, kas saistīts ar burvestībām, un tās nav Dievam tīkamas darbības.

⁶³ ‘neparasta parādība, kas tiek interpretēta kā Dieva darbība’

⁶⁴ ļaundaris ‘tas, kurš dara ļaunu; nelietis, noziedznieks’

⁶⁵ ļaundarbība ‘ļauņdarbs, noziegums, nelietība, nekrietnība’

Karigers savā vārdnīcā nepastarpināti izmanto poļu valodas vārdu nozīmes, piedāvājot minētajiem vārdiem ekvivalentus *laundaryszona*, *laundarytais*. Kopumā galveno vārdu ekvivalenti norāda uz burvestību, zīlēšanas un melnās maģijas negatīvu vērtējumu.

JušV sastopami tādi vispārīgie jēdzieni kā *būriba – czarodziejstwo* un *manu-ticiba – zabobon*. Autors reģistrē arī vārdus *dzinte – czar (rzecz oczarowana i położona kto wezmie tego oczaruje)* un *nū-valka – oczar, rzecz zaczarowana i porzucona*. Pirmajā gadījumā vārda nozīme sakrīt ar ME reģistrētā vārda *zinte* otro nozīmi: ‘burvības priekšmeiti, niedergelegte(s) Zaubermittel’ (ME IV 723). Otrais vārds nav reģistrēts ME, turklāt poļu skaidrojums pieļauj šo vārdu sinonīmiju. Pārējie vispārīgie jēdzieni JušV ir darbības vārdi, kas ir saistīti ar buršanas un zīlēšanas praksi, piem. *ap-burt – oczarować*, *nū-būrt – zaczarować (na śmierć)*, *pestelhotjs – czarować (wierzyć lub robić zabobony)*. Trīs darbības vārdi ir saistīti ar tik nozīmīgu buršanas lietojumu kā dziedināšanu: *ap-vardot – zamówić (bol, chleb)*, *vardot – zamawiać chorobę*, *sa-vardot – zamówić chorobę*. Ekvivalenti un skaidrojumi nav iemesls, lai runātu par šo jēdzienu vērtējumu JušV.

Cilvēku un gara pasaules starpnieki

Burtnieki, burvji, zīlnieki, vilkači, raganas, laumes, spīšanas un tiem līdzīgi cilvēki ar pārdabiskiem spēkiem latviešu mitoloģijā tika uzskatīti par starpniekiem starp cilvēku un garu pasauli (Šmits 1926, 65). KarV vārdam *czarownica* kā viens no sinonīmiskiem ekvivalentiem tiek piedāvāts apzīmējums *lauma*. JušV šis apzīmējums lietots kā īpašvārds (sk. 4.1.2. sadaļu), bet šeit autors izmanto vārdu *lauma* par sinonīmu vārdam *ragana*, jo semantizējamam vārdam *czarownica* nepiemīt ne folkloras, ne mitoloģiskās konotācijas (*czarownica* ‘kobieta uprawiająca czary, mająca moc rzucania uroków’⁶⁶ (SPXVI 4, 20)) atšķirībā no vārda *lauma* iepriekš minētajās definīcijās. Kā norāda Šmits, ‘spīšanas un laumes ir tagad grūti šķiramas no raganām un liekas būt tikai apgabalu vārdi, vismaz viņas nav vispārīgi pazīstamas’ (Šmits 1926, 65). JušV *ragana* saņem ekvivalentu *wieszcz*, kas nešķiet adekvāts tulkojums. Konkretizējums *kas redz* norāda uz raganas pārdabisko uztveršanas spēju, iespējams, te autors saskata atbilstību noteiktam nozīmes elementam poļu *wieszcz* ‘przepowiadający przyszłość sposobem proroczym’⁶⁷ (SWil 1854), kā arī *wieszcz* tādā pašā nozīmē kā *wieszczbiarz* ‘człowiek przepowiadający przyszłość, wróżbita, wieszcz, wróż’⁶⁸ (SDor).

⁶⁶ ragana ‘sieviete, kas buras, kurai piemīt spējas uzlikt lāstu’

⁶⁷ gaišreģis ‘nākotnes paredzētājs’

⁶⁸ ‘cilvēks, kas pareģo nākotni, zintnieks, pareģis, zīlnieks’

Mītiskās un mistiskās būtnes

Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās fiksēti dažas mistisku radību nosaukumi: *bazyliszek* (*odzis / zaltis czufka / dewet bafiliscus smok* (ElgD); *czyuszka, baziliszky saucas, kotrys ar sowom acim iraudzeis, nukaun* (KurV), sal. *bazyliszek* ‘mityczne stworzenie, wyobrażane w postaci ptaka z węzowym ogonem, zabijające wzrokiem lub oddechem’⁶⁹ (SJPXVII), *smok* – *walc / pukys / spigons / fkræions* (ElgD); *smoks, progors* (KurV); *pukis* (KarV), sal. *smok* ‘legendarny potwór i jego wizerunek; tajemnicze zwierze’⁷⁰ (SJPXVII); *wilkołak* – *wylkataks, wylkalaks* (KurV), sal. *wilkołak* ‘mniemany wilk, jakoby z człowieka przedzierzgnięty, bardzo okrutny, w którego istnienie lud dotąd mylnie wierzy’⁷¹ (SWil 1861). JušV sastopam vārdu *vilkats* ar skaidrojumu *wilkołak, człowiek przyjmujący postać wilka* ‘vilkatis, cilvēks, kas iemiesojas vilka veidolā’, kā arī *sunpolis* – *wilk obrócony w psa* ‘par vilku pārvēries suns’.

Velns

Viens no kristīgās reliģijas pamatiem ir opozīcija *sacrum – profanum*. Eņģeļi un svētie ir pārdabiskas būtnes, kuras pieder Dievam un tiek raksturotas, izmantojot pozitīvas konotācijas (sal. *anyoł stroż – engels fargotaisz / cilweka glabotaisz*, (ElgD), *aniol stroż – engielsz, apraudzejtois cyhwaka v. engielsz sorgs*, (KurV)), bet velns ir ļaunuma iemiesojums, kas pretstatīts un ir naidīgs Dievam. Jaunajā Derībā velns tiek uztverts kā kristiešu kopienas pretinieks (VUL Ap 12,17). Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās sastopami divi ar velnu saistīti šķirkļi – ar pamatvārdiem *czart* un *piekielnicy*. Leksēma *czart* aizņem centrālo vietu CnTh, jo pārējos šķirkļos atrodam atsauces uz šķirkli *czart: diabel vide czart* (CnTh 120) oraz *szatan vide czart* (CnTh 1104). Sākotnēji *czart* slāvu ticējumos tika attiecināts uz ļauniem spēkiem, bet pēc kristianizācijas tika uztverts kā apzīmējuma *diabel* sinonīms, ko pierāda arī SPXVI un SJPXVII, kas arī rāda šīs leksēmas kā sinonīmiskas, sal. *czart* ‘diabel, szatan, zły duch’⁷² (SPXVI 4, 22), *diabel* ‘zły duch, szatan, czart’⁷³ (SJPXVII). Atbilstoši leksēmas nozīmei, ElgD un KarV piedāvā ekvivalentus *wals* (ElgD),

⁶⁹ bazilisks ‘mitoloģiska radība, ko atveido kā putnu ar čūskas asti, tā nogalina ar skatienu vai elpu’

⁷⁰ pūķis ‘lēgendārs briesmonis un tā attēls; noslēpumains dzīvnieks’

⁷¹ vilkatis ‘iedomāts vilks, it kā pārvērties cilvēks, ļoti nežēlīgs, tā pastāvēšanai cilvēki joprojām maldīgi tic’

⁷² jods ‘velns, sātans, ļaunais gars’

⁷³ velns ‘ļaunais gars, sātans, jods’

walns wels (KarV), savukārt KurV, semantizējot šo vārdu, uzsver negatīvas konotācijas, izsakot savu vērtējumu: *czart* ir *walns*, *naszkiejsts gors*, *launadors*.

JušV jēdzienam „velns” pievērsta daudz lielāka uzmanība. Ļaunā gara apzīmējumu daudzveidība – *jūds*, *kengs*, *kjms*, *pikis*, *spoks*, *vels* – norāda uz to saistību ar latviešu mitoloģiju un tautas tradīcijām. JušV, kur avotvaloda ir latviešu valoda un leksikas avots ir tautas runa, orientējas nevis uz katoļu tradīciju, bet uz savu laikabiedru priekšstatiem par šo parādību. Ar poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās uztvertajiem kā sinonīmi *czart*, *diabel*, *szatan* tiek tulkotas leksēmas *vels*, *pikis*, *kengs*, *kjms*. Turklāt latviešu mitoloģijā šīs būtnes tiek nošķirtas un ne vienmēr apzīmē velnu tādā ziņā, kā to uztver attiecīgā laikmeta poļu valodas vārdnīcās. Tās izpaužās arī ME: *vęłns* ‘der Teufel’ (ME IV 532); *ķēms* ‘der Kobold, das Gespenst’ (ME II 373, 374), *piķis* ‘als Fluchwort: rauj tevi piķis! kad tevi piķis! hol dich der Teufel! kur, piķis, viņš palicis? wo, zum Henker, ist er geblieben?’ (ME III, 214), uzskatāms arī par vienu no tumsības dieva vai ļaunuma gara Pikola nosaukumiem (Šmits 1926, 69–70). JušV ir arī vārds *kems*, tulkots kā *potwor*, kas nav vārda *szatan* sinonīms.

Leksēma *jūds* tiek tulkota ar eifēmisko apzīmējumu *czarny*, ar konkretizējumu *diabel* iekavās. Kā norāda Šmits, „vispārīgi tiek pieņemts, ka mūsu Jods esot cēlies no leišu vārda „juodas”, melns, jo melna krāsa pēc kristīgās simbolikas nozīmē tumsību un ļaunumu un arī pašu Velnu sauc par „melno vīru” (der schwarze Mann)’ (Šmits 1926, 62), sal. arī *juōds* (liet. *júodas* „schwarz”) ‘1) ein Waldteufel, 2) ein böser Geist, in der Vorstellung des Volkes nicht immer vom Teufel (vęłns) unterschieden (ME II 125).

Šķirklī *pameklus* – *straszydlo* (*przewróciwszy się djabel*) tiek atspoguļota ļauna spēka īpašība pieņemt citu izskatu. ME *pamēglis* tiek definēts kā ‘das Gespenst’ (ME III 70). Savukārt *spoks* ‘ein Spuk, ein Gespenst’ (ME III, 1035) JušV saņem konkretizējumu *djabel obróciwszy się w kota*, kas netiek atspoguļots citos avotos.

Leksika, kas saistīta ar cilvēka attieksmi pret Dievu un pārdabisko pasauli, ir katoļu leksikogrāfu darbu svarīga sastāvdaļa. Procentuāli poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās šādu šķirkļu īpatsvars ir līdzīgs, savukārt JušV to ir gandrīz divreiz mazāk. Pretēja tendence vērojama jēdzieniskajā sfērā „Mitoloģija un tautas ticējumi”, kura ElgD, KurV, KarV semantiskās telpas „Cilvēks un pārdabiskais” aizņem 10–12 procentus, bet JušV – gandrīz 34 procentus. Savukārt tematiskie lauki, kas saistīti ar Baznīcu kā institūciju, JušV pārstāvēti ļoti nenožīmīgi.

Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcas nepārprotami sniedz katolisku skatījumu uz pasauli, par ko liecina gan iekļautais katoļu svētku un sakramentu uzskaitījums, gan baznīcas hierarhijas amatpersonu nosaukumi, gan sniegtais priekšstats par katoļu baznīcas priekšmetisko pasauli. Atšķiras vienīgi KarV – autors atteicies no daudziem šķirkļiem, kas saistīti ar Baznīcu kā institūciju, taču pārējos leksiski semantiskajos laukos ar baznīcu saistītās leksikas īpatsvars nepavisam nav mazāks kā pārējiem autoriem, drīzāk pat varētu teikt, ka lielāks (sk. leksikas procentuālo attiecību sfērā „Dievs”). Autors pielāgo darbu savam mērķim – misionāru un vietējo iedzīvotāju komunikācijas atvieglošanai, neietverot baznīcas terminoloģiju, citu reliģiju denotātu nosaukumus, bet tajā pašā apjomā reģistrējot svētku nominācijas vai katoļu morāles pamatprincipus. JušV tāpat fiksē jēdzienus, kas raksturīgi tikai katoļu baznīcai, tomēr vārdnīcā netrūkst to vispārējo jēdzienu nosaukumu, kuri ne vienmēr ir saistāmi ar katoļu baznīcu.

Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās izpaužas tradicionālā un kristīgajai kultūrai tik nozīmīgā opozīcija *sacrum – profanum*, kura parādās tādos pretstatījumos kā *labs – ļauns*, *dievišķs – dēmonisks*, *mūsu – svešs*. Vārdnīcās atrodami parādību vērtējuma elementi, jo īpaši to parādību negatīvais vērtējums, kuras katoļu reliģijā uzskata par neatbilstošām ticības pamatprincipiem.

Dažu leksēmu reliģiskais komponents poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās nav skaidri izteikts. No vienas puses, iemesls var būt tas, ka atsevišķu vārdu reliģiskais pamats ir tik ļoti iesakņojies, ka katoļu garīdzniekiem vairs nav nepieciešama tā eksplīcitā fiksācija. No otras puses, var pieļaut, ka autoriem nav izdevies atrast adekvātu ekvivalentu, jo viņi pietiekami labi neprot valodu. Savukārt daudznazīmīgu vārdos var parādīties tikai tas vārda nozīmes komponents, kas ir saistīts ar reliģiju. JušV šāds nozīmes skaidrošanas veids netika vērots.

Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās nav šķirkļu, kas saistīti ar baltu mitoloģiju, arī vārdnīcas semantiskajā daļā līdzīgas norādes nav atrodamas. JušV doti baltu un latviešu dievu nosaukumi, kā arī sniegti piemēri par dievu vārdu lietošanu kontekstā.

Analizētais pasaulinās fragments poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās, kam pamatā ir 17. gs. sākuma leksikogrāfu darbs, atspoguļo Žečpospolitās katolisko domāšanu, kas atbilst to autoru ideoloģiskajām nostādņām. JušV ataino ne tik daudz paša autora pasaules redzējumu, cik viņa respondentu skatu uz realitāti.

4.2. Cilvēks un sabiedrība

Sabiedrības organizācija, apkārtējās pasaules reālijas, kas saistītas ar cilvēka funkcionēšanu sabiedrībā, ir svarīgākā pasaulainu veidojošā sastāvdaļa. Tā ir arī ļoti daudzveidīga sfēra, kas var būt pārstāvēta ar visplašāko leksēmu skaitu, atkarībā no reālas pasaules fragmentu izvēles. Vārdnīcu analīzes gaitā semantiskā telpa „Cilvēks un sabiedrība” tika dalīta divās jēdzieniskajās sfērās: „Administrācija” un „Sadzīve”, kurās izveidoti vēl vairāki leksiski semantiskie lauki un tematiskās grupas.

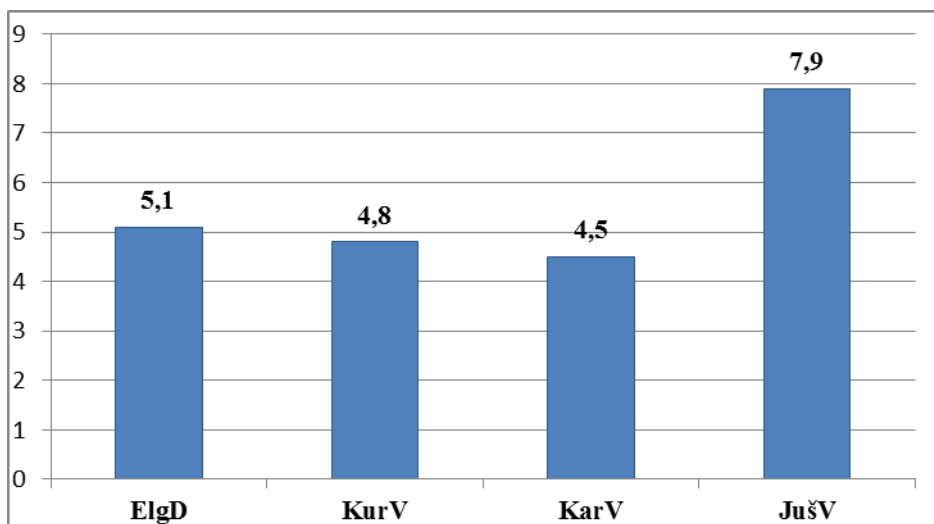
4.2.1. tabula

Semantiskās telpas „Cilvēks un sabiedrība” ideogrāfiskā sadale

Administrācija	Sadzīve
<u>Administratīvais un teritoriālais dalījums</u> <ul style="list-style-type: none">• ģeogrāfiskie nosaukumi• teritoriālais iedalījums• teritoriālā un nacionālā piederība• valodas	<u>Sociālā organizācija</u> <ul style="list-style-type: none">• sabiedrības kārtas• mantiskais stāvoklis
<u>Valsts pārvalde</u> <ul style="list-style-type: none">• karaļa galms• iestādes un amatpersonas	<u>Gimene</u> <ul style="list-style-type: none">• vispārīgie jēdzieni• radniecības pakāpes• kāzas⁷⁴
<u>Armija</u> <ul style="list-style-type: none">• karavīru dzīve• militārpersonu amati• ieroči	<u>Fiziskais darbs</u> <ul style="list-style-type: none">• darba veidi• amatnieki• laukstrādnieki• darba attiecības• darbarīki un to sastāvdaļas
<u>Tiesa</u>	<u>Svētki</u>

Šādi četrās katoļu garīdznieku vārdnīcās kopumā atlasīti 2255 šķirkļi, no tiem 719 šķirkļi ElgD, 592 šķirkļi KurV, 288 šķirkļi KarV un 656 šķirkļi JušV.

⁷⁴ Izņemot baznīcas svētkus, kāzas ir vienīgie godi, kas tika atspoguļoti vārdnīcās, JušV – tādā apjomā, kas ļāva nošķirt atsevišķu tematisku grupu.

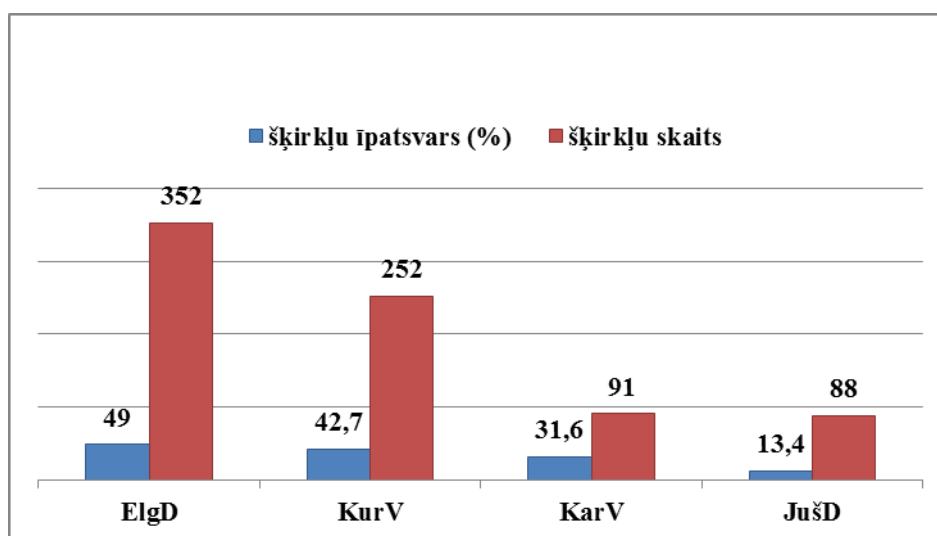

4.2.1. att. Semantiskās telpas „Cilvēks un sabiedrība” izvēlēto šķirkļu īpatsvars 17.–19. gs. vārdnīcās (%)

Noteikto tematisko grupu atainojuma specifika visos lingvistiskajos darbos skaitliskajā un semantiskajā aspektā liecina par vārdnīcu pasaulainu īpašām iezīmēm, kā arī par to sasaisti ar realitāti.

Sarunvārdnīcās šis dalījums izskatās citādi, ko nosaka šo izdevumu specifika: darbs tajos ir galvenais temats, un tas atspoguļojas tematisko grupu sadalījumā. Valsts iestādes sarunvārdnīcās parādās vien tik daudz, cik tas ir nepieciešams laukstrādniekam konkrētās sadzīves situācijās, savukārt tādas dzīves sfēras kā armija vai ģimene vispār neienāk vārdnīcās, jo tās iebraukušajiem strādniekiem saziņā ar darba devēju ir mazsvarīgas. Sociālās organizācijas tematika sarunvārdnīcās parādās implicīti ar īpašas komunikatīvas stratēģijas starpniecību, kuru autori piedāvā īsos dialogos.

4.2.1. Administrācija

4.2.2. att. Jēdzieniskās sfēras „Administrācija” šķirkļu skaits un īpatsvars (%) semantiskajā telpā „Cilvēks un sabiedrība” 17.–19. gs. vārdnīcās

Administratīvais un teritoriālais dalījums

1. Ģeogrāfiskie nosaukumi

Vārdnīcās fiksētie ģeogrāfiskie nosaukumi rada priekšstatu par tā laika topogrāfiskajām zināšanām un par to, kā tos uztvēruši autori.

Karigers aprobežojas tikai ar to zemju pieminēšanu, kas atrodas tiešā Inflatijas (Vitebskas guberņas) teritorijas tuvumā (*Moskwa – Krywu zemme; Polska – Leysze zemme; Prusy – Prusu zemme; Ruś kray – Kryiwu zemme; Zmuydz – Zamayciu zemme*) vai kurām ir īpaša nozīme tā laika kultūrā (*Rzym – Roma mista*), bet ElgD un KurV fiksēti arī šādi nosaukumi.

4.2.2. tabula

Ģeogrāfiskie nosaukumi poļu-latīņu-latviešu vārdnīcās (izvilkums)

ElgD	ElgD	KurV	KurV
<i>Krakow</i>	<i>Krakauwa</i>	<i>Kraków</i>	<i>Krakowa mists</i>
<i>Malta wysep</i>	<i>Sallæ melita</i>	<i>Malta wysep</i>	<i>Sale, melita, ostrows melitia</i>
<i>Mazowsze</i>	<i>Mazzur zemme</i>	<i>Mazowsze</i>	<i>Mazuru zeme</i>
<i>Rakufy</i>	<i>Aukfta wace zemme</i>	<i>Rakusy</i>	<i>Auksta woce zeme v. Panonia</i>
<i>Safka ziemia</i>	<i>Wacezem</i>	<i>Saksa, ziemia saska</i>	<i>Woczeme, Saksonia</i>
<i>Sląsko</i>	<i>Szelsze zemme</i>	<i>Sląsko</i>	<i>Silezia zeme</i>
<i>Szota ziemia</i>	<i>Skot zem</i>	<i>Szota ziemia</i>	<i>Skocias zeme</i>
<i>Szwabska ziemia</i>	<i>Szwab zeme</i>	<i>Szwabska ziemia</i>	<i>Szwab zeme</i>
<i>Włofka ziemia</i>	<i>Welfch zemme</i>	<i>Włoska ziemia</i>	<i>Rejmu zeme v. Italias, aba welks zemie</i>
<i>Wołyń</i>	<i>Wolin zem</i>	<i>Wołyń</i>	<i>Wołyniu zeme</i>

Toponīmam *Polska* ElgD un KarV ir ekvivalents *Leysza zemme* (ElgD), *Leysze zemme* (KarV), savukārt toponīmu *Litwa* tulko kā *Letauwa / letauwa zemme* (ElgD), *Litawa, litawas zemie, v. moła* (KurV), *Littawa zemme* (KarV). Latviešu valodā *leitīs* tiek lietots kā sinonīms vārdam *lietuvietis* (sal. *leītis* ‘der Litauer; vielfach als Repräsentant der Plumpeheit gebraucht’ (ME II 447). Šo sadalījumu poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās var skaidrot ar vēsturiskiem apstākļiem (Karulis 2001, 530), jo Lietuva līdz pat 1795. gadam bija Polijas daļa. Šāds Polijas apzīmējums, izmantojot tās daļas nosaukumu, nav atrasts citos avotos.

Lemmai *Inflanty* ElgD atbilst *Wyddu zemme / latwæszu zemme* (CnTh un SzD attiecīgi ekvivalenti *Livonia* un *Inflantay*. Šo ģeogrāfisko teritoriju Elgers nosauc atbilstoši tās piederībai latviešiem. Šis šķirklis ir vienīgais visā vārdnīcā, kur parādās norāde uz latviešiem kā tautu. Pārējās poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcas vārdam *Inflanty* sniedz ekvivalentus *Wyplanty, Iflanty* (KurV) un *Wydzemme* (KarV), jau neminot nosaukumi *latvieši*.

JušV fiksēti tikai četri ģeogrāfiski nosaukumi: *Kūrs-zeme – Kurlandya; Kūrse–Kurlandija. Kūrses putni mejtas; Sams – Ezel (wyspa); Vac-zeme – Niemcy*. Likumsakarīgi, ka divi no tiem attiecas uz Kurzemi – respondentu dzimto vietu.

2. Teritoriālais dalījums

Vārdnīcās sastopamas teritoriālā iedalījuma vienības, kas ir tā laika aprītē: ElgD atrodam šķirkļus *województwo – woiwodiba, powiat – zemmes walft* un *staroſtwo – walftiba*. Abu Tautu Žečpospolita bija sadalīta augstākā līmeņa vienībās – vaivadijās, kuras savukārt dalījās mazākās vienībās – apriņķos (*powiat*). Viszemākās administratīvā iedalījuma vienības, kas funkcionēja visa Žečpospolitā, bija stārastijas (*starostwo*) (Augustyniak 2008, 39–40). Kopš 1677. gada Inflantijas administratīvajā iedalījumā palika četras stārastijas (Daugavpils, Rēzeknes, Ludzas un Viļakas), stārustus iecēla karalis. Daugavpilī sanāca Inflantijas seimelis (*sejmik*), kur Inflantijas muižnieki apsprieda likumus un ievēlēja pārstāvjus Žečpospolitā seimā (Dunsdorfs 1991, 33).

No trim administratīvā iedalījuma vienībām, kas ir ElgD, KurV reģistrē tikai vārdu *powiat*. Iedalījums vaivadijās un stārastijās vārdnīcas tapšanas laikā vairs nebija aktuāls un tāpēc arī izlaists, savukārt leksēmu *powiat* Kurmins tulko kā *zeme, walsts, ujezdz*. KurV tā ir vienīgā atsauce uz 19. gs. krievu administratīvo sistēmu, kam tika pakļauta Vitebskas guberņa. Šādi vārdnīcā vienas sociālpolitiskās situācijas pazīmes tiek pārnestas uz citu. Krievu *yezd* (apriņķis) Brokhausa un Jefrona enciklopēdijā raksturots šādi: „administratīvs

apgabals, kas pastāvējis Senajā Krievzemē un pastāv arī pašlaik. [...] Pašlaik A. ir vietēja administratīva vienība, kas nāk aiz guberņas. Tā izveidošana attiecas uz 1775.–1780. g., kad tika izdots Katrīnas II rīkojums par guberņām. [...] Valsts administratīvajā iekārtā A. ir zemākā administratīvā vienība [...]”⁷⁵ (ЭСБЕ XXXV, 134–136). Saskaņā ar poļu avotos atrodamajām definīcijām *powiat* savukārt ir ‘jednostka podziału administracyjno-terytorialnego; okręg, obwód’⁷⁶ (SJPXVII); ‘Powiat, wyraz w języku polskim starożytny, sięgający czasów słowiańsko-lechickich, a oznaczający okolicę, obwód, okręg, którego mieszkańcy powiadamiali się na wspólne wiece i do wspólnej obrony w swoim „grodzie” [...]’. Každý taki powiat był oddzielnym okręgiem sądowym i miał własną hierarchję urzędników ziemskich”⁷⁷ (Gloger 1900–1903 IV, 109). Abi vārdi apzīmē līdzīgu ekstralingvistiskās pasaules parādību, tomēr katrs no tiem tika izmantots konkrētā laikā un konkrētā teritorijā.

Daudzi šķirkļi veltīti pilsētai, turklāt latviešu valodā tiek izmantoti vairāki pilsētas apzīmējumi: *miasteczko – pylssæta, iælgauw D. mēfta* (ElgD), *miasteczko – pilseta, jelgaw, mists* (KurV), *miasteczko obronne – iælgauw* (ElgD), *miasteczko obronne – jałgawa* (KurV), *miafto – læla pyls / pylssæta* (ElgD), *miasto – læla pilsseta, pils, pile* (KurV), *miasto – mista* (KarV), *miafto głowne – pylgalwa* (ElgD). Ekvivalenti *pils, pilsēta* attiecās uz poļu deminutīvu *miasteczko, jelgava* – uz īpašu pilsētas veidu (*miasteczko obronne* ‘nocietināta pilsētiņa’), savukārt vārdam *miasto* ir ekvivalenti *liela pils* vai *liela pilsēta*.

Poļu *wieś* tiek tulkots kā *tyrums cemeta* (ElgD), *soła, sloboda, mistens, daudz satu wina wita* (KurV), *cymys sata sotta* (KarV). Tik plašu tulkojumu KurV varētu, iespējams, skaidrot ar to, ka tā laika Latvijas teritorija tas nebija tipisks apdzīvotu vietu veids. Tā Brokhauza un Efrona enciklopēdijā par Dvinskas apgabalu rakstīts: ‘Pamatiedzīvotāju

⁷⁵ ‘„административный округ, существовавший в Древней Руси, существующий и в настоящее время.[...] В настоящее время У. является местной административной единицей, следующей за губернией. Установление его относится к 1775—1780 гг., когда было издано Екатериной II Учреждение о губерниях. [...] В строе общегосударственной администрации У. является низшею административною единицею [...]” (ЭСБЕ XXXV, 134–136).

⁷⁶ *poviats* ‘administratīvi teritoriālā iedalījuma vienība; apriņķis, apgabals’

⁷⁷ ‘Poviats, vārds vecpoļu valodā, kas iesniedzas slāvu-lehītu laikos, un apzīmē apgabalu, apriņķi, kura iedzīvotāji sanāca uz kopīgām sapulcēm un kopā sargāja savu “pilskalnu” [...]. Katrs šāds poviat bija atsevišķs tiesu apgabals un tam bija sava zemes ierēdņu hierarhija” (Gloger 1900–1903 IV, 109).

lielāko daļu veido latvieši – katoļi; viņi, tāpat kā Baltijas guberņās, parasti apmetušies viensētās”⁷⁸ (ЭСБЕ X, 184)

Savukārt tulkojums – transkripcija no krievu valodas *sloboda* te, šķiet, ir nepamatots, jo krievu vārds *сlobода* apzīmē īpaša veida ciemu – brīvciemu, kas bija atbrīvots no noteikta veida nodokļiem (Valters 2001, 74). No otras puses, 19. gs. lietotāju apziņā šī vārda *сlobода* nozīmes sastāvdaļa jau varētu nebūt aktuāla: 19. gs. krievu valodas vārdnīcā vārda *сlobода* skaidrojumā norādīts: „Tagad liels ciems, kur vairāk par vienu baznīcu un tīrgus vai gadatīrgus, vai arī aprīņķa pārvalde, sava veida lauku centrs; tāpat rūpniecības, fabrikas ciems, kur zemnieki gandrīz nemaz near”⁷⁹ (Даль 2002 IV, 253), tādējādi nozīmes komponents „brīvciems” netiek aktualizēts.

Semantizējot administratīvā iedalījuma leksiku, Juška tulko to ar poļu administratīvajai sistēmai raksturīgiem terminiem. Autora sniegtie skaidrojumi un ilustratīvie piemēri sniedz priekšstatu par iedalījuma hierarhiju: *nūvads* – *gmina część włości*; *pagasts* – *włość*. *Ikš pagasta ir trīs, cetri nūvadi*, sal. *nuōvads* ‘der Landbesitz, erbliches Grundstück, gewöhnlich vom Vater auf die Söhne übergehend’ (ME II 881), *pagasts* ‘in Kurl. das Gebiet, die Gemeinde eines Gutes, an deren Spitze der pagastvęcākais steht’ (ME III 28).

3. Teritoriālā un nacionālā piederība

Grūti iedomāties, kā Žečpospolitas iedzīvotāji iztēlojās savu valsti. Lielākoties muižnieki vai vēl jo vairāk zemnieki nevarēja iztēlēt aptvert milzīgo Polijas–Lietuvas karalistes teritoriju, jo īpaši tādēļ, ka kartogrāfija vēl tikai sāka attīstīties un kartes nebija pieejamas visiem. Tādēļ liela nozīme bija t. s. mazajām dzimtenēm – teritorijām, kas robežojās ar tuvāko apkārtni un kas kļuva arī par pašidentifikācijas pamatu (Augustyniak 2008, 41, 54). 17. gs. cilvēka pasaulinā noteikti pastāvēja izpratne par savējo un svešo, citādo. Vārdnīcās atrodams nozīmīgs leksēmu skaits, kas saistītas ar cilvēku iedalījumu vietējos, savējos, „no šejienes” un svešos: pirmajā gadījumā jēdzieni tiek reprezentēti ar leksēmām *osiadly*, *tuteczny*, *ziomek*, bet otrajā tas ir *barbarzyniec*, *czuzoziemiec*, *czuzoziemski*, *obcy*.

⁷⁸ „Массу коренного населения составляют латыши-католики; они, как и в прибалтийских губерниях, селятся обыкновенно хуторами” (ЭСБЕ X, 184).

⁷⁹ „Ныне, большое село, где более одной церкви, и торг или ярмарка, либо волостное правление, род сельской столицы; также промышленное, фабричное село, где крестьяне почти не пашут” (Даль 2002 IV, 253).

Viens no tādas nošķiršanas pamatiem ir valoda: KurV iekļauts šķirkļis *barbarzy nec*, *różnego i grubego języka* – *swiesz, swezas mołas cyłwaks*, savukārt ElgD *swojski* tulkots kā *sawa waloda* *cyłweks*. Ekvivalentos latviešu valodā parādās arī tādi aprakstoši skaidrojumi kā *šis zemes, mūsu zemes*, kas tiek semantizēti tādās lemmās kā *obywatel, osiadly, tutejszy, ziomek: tuteczny – szas zemmes cyłwæks* (ElgD), *tuteczny – szos zemes cyłwak, tia dzyms* (KurV); *tuteyszy – szos zemmes* (KarV); *ziemek – mufe zemmes cyłweks* (ElgD), *myusu zemes cyłwaks* (KurV), *ziomek – musas walstes cyłweks* (KarV).

Visās vārdnīcās atrodams diezgan liels personu nosaukumu skaits atbilstoši nacionālajai (etnonīmi) un teritoriālajai piederībai (kopumā 43 šķirkļi ElgD, 36 šķirkļi KurV, 18 šķirkļi KarV, 38 šķirkļi JušV). Atbilstoši iepriekš minētajai tendencei KarV atrodas tikai tās leksēmas, kuru denotāti varēja būt nepastarpināti saistīti ar dzīvi Inflatijā (*jnflantczyk – wydzemniks; litwin – littaniks; polak – leytis, polaks; rusin – kryws; zmuydzin – zamaytis; żyd – iods zyds*), vai tās, kurām bija tieša saikne ar politisko situāciju Žečpospolitā vispār, piemēram, saistībā ar 17. gs. kariem (*szwed – zwiedris; turczyn – turkis*) vai ar valdošo karaļu dinastiju (*sas – waciels*). Divus nosaukumus Karigers pievieno neatkarīgi no saviem avotiem: *lotysz – latwisz* i *moskal – kryws*. Nosaukumi, kas fiksēti pārējās divās vārdnīcās, ir ļoti dažādi:

4.2.3. tabula

Cilvēku nosaukumi pēc nacionālās piederības poļu-latīņu-latviešu vārdnīcās (izvilkums)

ElgD	ElgD	KurV	KurV
<i>cygan</i>	<i>cygans</i>	<i>cygan</i>	<i>czygons</i>
<i>czech</i>	<i>no bohem zem</i>		
<i>greczy</i>	<i>greks</i>	<i>greczyn</i>	<i>greks</i>
<i>mořkwićin</i>	<i>krêws / mælnařkrews d. mořkallis</i>	<i>moskwicin</i>	<i>małnajs kryws, maskalis</i>
<i>murzyn</i>	<i>murians</i>	<i>murzyn</i>	<i>muryns, małnasejs</i>
<i>ormianin</i>	<i>no armen zem</i>	<i>ormianin</i>	<i>armians, armianins</i>
<i>prufak</i>	<i>prufets</i>		
<i>rakuszanin</i>	<i>auktwacis</i>	<i>rakuszanin</i>	<i>auksts, wocits v. panoniks</i>
<i>tatarzyn</i>	<i>tattars</i>	<i>tatarzyn</i>	<i>tators, tataryns</i>
<i>turczyn</i>	<i>turky / pagans / nækriřtits</i>	<i>turczyn</i>	<i>turkys, pogons, nakrystejs</i>
<i>slezak</i>	<i>no szlefe zemme</i>		
<i>słowak</i>	<i>no krewe zem</i>	<i>słowak, słowianin</i>	<i>sławianins, kryws, krywu zemes</i>
<i>słowieński</i>	<i>krews flaws</i>	<i>słowiański</i>	<i>sławianczyks, nu sławianu mołas</i>
<i>szot</i>	<i>skot wetis</i>	<i>szot</i>	<i>szatas, szats, v. sasts</i>
<i>szwab</i>	<i>noszwab zem</i>	<i>szwab, szwed</i>	<i>nu szwab zemes</i>
<i>włoch</i>	<i>welschis</i>		
<i>węgrzyn</i>	<i>ungiers</i>	<i>węgrzyn</i>	<i>wengrys, v. nu wengru zymes</i>

Etnonīms *slowak* ElgD un KurV tiek tulkots kā *no krewie zem* (ElgD) un *slawianins, kryws, krywu zemes* (KurV), identificējot to vārdu ar etnonīmu „krievs”. Saskaņā ar šī laika lietojumu, CnTh vārds *slowak* tiek tulkots kā *slāvs* – forma *slowak* tika identificēta ar slāviem vispār līdz pat 19. gs. sākumam (sk. SLin 324). Turklāt Knapska skaidrojums un latīņu ekvivalenti abās vārdnīcās (piem., KurV *sclavus, sclavinus*) nedod pamatu tulkojumam „krievs”.

JušV sastopami šķirkļi *tauta – plemię (cudze); narod; tautiba – narodowość*, kā arī pretstatījumi *svešums – obczyzna. Uz svešuma izbaupt un šejne – miejsce tutejsze. Es nū šejnes*. Arī te var vērot cilvēka pašidentifikācijas pamatus tā saucamajā mazajā dzimtenē. Daudzveidīgi ir cilvēku apzīmējumi pēc ģeogrāfiskās un nacionālās piederības, kur var nošķirt gan Baltijas guberņu iemītnieku, gan tālāku zemju un pilsētu iedzīvotāju apzīmējumus: *čigauns – cygan; danis – danczyk; jelgaunjks – mitawczyk; krjvs, ve – rusak; kūrs, -se – kurlandczyk; latis, -te – lotysz; latvjitis, -te – lotysz; lejtis, -te – litwin; libis, -ba – liw (około windawy); mūris – murzyn; olencis – holender; pines – finlandczyk; polis, -le – polak; prancuzis – francy; prusis – prusak [..]; ridzenjks, -njce – ryżanin; samitis – mieszkaniac z samu wyspy; ungurs – węgrzyn; zojds - szwed; zidene – żydowica; zids – zyd.*

Vāciešu apzīmējumam vārdnīcā latviešu valodā izmantotas atšķirīgas leksēmas, savukārt poļu valodā tie tiek skaidroti aprakstoši: *vacis – niemiec (miejscowy)* ‘vācietis (vietējais); *vac-zemnjks – niemiec przybyły* ‘vācietis (atbraucis)’. Vienīgais darbības vārds, kas ir saistīts ar nacionālo piederību, ir *vaciskotjs – oniemieczac się*.

JušV uzmanība tiek pievērsta ne tikai cilvēku apzīmējumiem pēc to nacionālās piederības, bet arī pēc to dzīves vietas konkrētā teritorijā (10 šķirkļi), kas lauku apstākļos noteikti bija svarīga pazīme. Tā vārdnīcā sastopam apzīmējumus cilvēkam, kurš dzīvo pie jūras (*jur-malnjks, -njce – pomorzanin*), krastā (*malenjks, -njce – brzeżny (mieszkaniac)*), kalnos (*kalnenjks, -njce – górnik, mieszkaniac górny*), gravā (*rengenjks – wąwozowiec, mieszkaniac wąwozu*), pie upes (*upenjks – nadrzeżny (mieszkaniac z nad rzeki)*), laukos (*laucenjks, -njce – mieszkaniac polny (nie lesny)*), ielejā (*lejnjks, -njce – dolinianin, mieszkający na dolinie*), mežā (*meza-rajis – mieszkaniac lasu*), pierobežā (*rūbeznjks, -njce – pograniczny mieszkaniac*).

4. Valodas

Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās izdevās atrast divu valodu nosaukumus: poļu (ar ekvivalentiem ElgD un KarV *leysza walloda, KurV – lejszu wolódas, puolu*) un latīņu. Tolaik latīņu valodai bija vislielākā nozīme, tā bija zinātnes un administrācijas pamats.

CnTh latīņu valoda tiek identificēta ar valodu vispār: tā vārdnīcā ir lemma *mowa łacinska zła / dla niezwyčajnego złączenia słów łacińskich* ar ekvivalentu *soloecismus, oratio inconfequens* bez norādes uz konkrētu valodu. ElgD un KurV lemma *mowa łacińska zła* tiek tulkota kā *latinišku liaune runnioms* (ElgD), *łacinsku launirunoms* (KurV). JušV īpašības vārdu derivāti no tautību nosaukumiem pārstāvēti maz un tikai attiecībā uz tām etnosiem, kas dzīvoja Kauņas guberņā (*poliskus, -ka – polski, lejtisks, -ka – litewski*), turklāt norāde uz saikni ar valodu parādās tikai šķirklī *latisks, -ka – lotewski (mowa)*.

Valsts pārvalde

CnTh tika sastādīta 17. gs. sākumā, kad Polija ir spēcīga valsts, kas aizņem 990 000 km² lielu teritoriju (Augustyniak 2008, 37). Kopš 1569. gada tā pastāvēja kā federāla monarhija, apvienojoties Polijas karalistei un Lietuvas lielkunigaitijai, ar kopīgu karali, seimu un likumdošanu veidojot Polijas–Lietuvas kopvalsti (*Rzeczpospolita Obojga Narodow*). Valsts administrācija šajā apvienotajā valstī bija diezgan sarežģīta, ar pārstāvniecībām vairākos līmeņos, kas, no vienas puses, nodrošināja atbalstu provincēm, bet, no otras, – kavēja valsts attīstību, piem., poļu *liberum veto* tiesības (Augustyniak 2008, 102). Attiecīgi Knapskis savā vārdnīcā ņem vērā sava laika ekstralingvistisko situāciju un ievieš administratīvo iestāžu, karalisko amatpersonu, tiesu sistēmas elementu u. c. nosaukumus.

Kopš 1561. gada, kad Polija pārņēma varu Livonijā, šo zemju pārvalde vairākas reizes tika pakļauta reformām, pielāgojot to Žečpospolitas administrācijai. 1677. gadā izveidojās Inflatijas jeb Livonijas vojevodiste (*Inflanty Polskie*) ar administratīvajām iestādēm, kas funkcionēja pēc Lietuvas lielkunigaitijas parauga un kuras administratīvā un tiesvedības kārtība balstījās uz 1588. gadā pieņemto Lietuvas statūtu (Mikulski, Rachuba 1994, 292; Poča 2009, 50). ElgD un KarV tapa šajā valstī, visas reālijas, kas minētas CnTh, bija autoriem labi pazīstamas un aktuālas. Savukārt Kurmina vārdnīcas sastādīšanas laiks ir 19. gs. pirmā puse, kad Žečpospolita vairs neeksistēja Eiropas kartē. Pēc trijām pārdalīšanām tā zaudēja savu valstiskumu un tika iekļauta Austrijas, Prūsijas un Krievijas sastāvā. Bijušo Žečpospolitas teritoriju pārvalde tika pielāgota šo valstu administrācijai. Kopš 1802. gada Inflatijas vojevodistes teritorija tika iekļauta Vitebskas guberņas sastāvā. Mainījās reālijas un to nosaukumi. Tomēr Kurmins konsekventi pārņem no saviem avotiem gandrīz visu leksiku, kas ir saistīta ar valsts administrāciju, savukārt Karigers īsina savu vārdnīcu tieši uz šī leksiski semantiskā lauka rēķina.

1. Iestādes un amatpersonas

No 35 šīs grupas šķirkļiem ElgD un 27 šķirkļiem KurV attiecīgi 23 un 16 šķirkļos tiek semantizēti dažādu amatpersonu nosaukumi. Pārsvārā tie ir to amatpersonu nosaukumi, kas bija pārstāvētas Žečpospolitas administratīvajā sistēmā, tomēr tiek minētas arī divas nominācijas, kuru izcelsme ir vācu viduslaiku kulturā: *kurfirft – curfirfts* (ElgD), *margraf – margraps* (ElgD), *margraf – margraps* (KurV). Vārdnīcās minētie nosaukumi neattēlo Žečpospolitas sarežģīto administratīvo sistēmu un ierēdņu funkcijas, it īpaši gadījumos, kad ekvivalentu vietā ir transkripcija bez skaidrojuma latviski, piem., *wojewoda – woywads* (ElgD). Ja tomēr autors lemmas semantizēšanas sistēmā piedāvā skaidrojumu, tas saskan ar tā nozīmēm poļu avotos. Tā ElgD atrodam šķirkli *podkomorzy ziemski – robiesz wyrfneks*, kā arī *podkomorzy królewski – keninga kamber wyrfneks*. *Podkomorzy* bija prestižs amats Polijas karalistē un Lietuvas lielkunigaitijā. *Podkomorzy ziemski* izlēma strīdus par īpašumiem, bet *podkomorzy nadworny* atbildēja par karaļa dzīvojamām telpām (Gloger 1900–1903 IV, 44), sal. *podkomorzy* ‘urzędnik ziemski rozstrzygający spory majątkowe o granice’; ‘zarządzający dworem władcy lub magnata’⁸⁰ (SPXVI 25, 443). ElgD leksēmas nozīmes tiek sadalītas uz diviem šķirkļiem ar diferencējošo elementu, turklāt ekvivalentu nozīmes atspoguļo ekstralingvistisko realitāti. KurV un KarV nav fiksēta leksiskā vienība *podkomorzy*.

Vārdnīcās parādās norādes uz parlamentāro sistēmu, ko atspoguļoja arī Žečpospolitas valdība. Kaut gan šķirkļa *sejm* (sal. *sejm* ‘zgromadzenie przedstawicieli szlachty, złożone izby poselskiej i senatu, zwoływane zwyczajnie przez króla lub jego zastępcę na 6 tygodni w celu powzięcia uchwał’⁸¹, SJPXVII) poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās trūkst (līdzīgi kā CnTh), tajās ir tādi šķirkļi kā *koło feymowe – lelas runas* (ElgD); *rada pospolita / senat – ratfkungi / fode kungu runnes* (ElgD), *rada pospolita, senat – kars kungu, suda kungu runas* (KurV); *rayca / radny pan – rathfkungs* (ElgD), *rajca, radny pan – radys cyłwaks, padumejgs v. abdumejgs* (KurV); *senat – rats kungi* (ElgD), *senat – radyskungi* (KurV); *senator – ratfkungs* (ElgD). Žečpospolitas seimu pārstāvēja karalis, kurš reprezentēja Polijas karalisti, senātu, kas sastāvēja no augstākajām amatpersonām, kā arī sūtņiem no vaivadijām. Šī trešā kārtā netiek atspoguļota vārdnīcās: kaut gan tajās ir lemma *poseł*, tās ekvivalenti norāda uz citu vārda nozīmi: *wetnaks / weft*

⁸⁰ ‘zemes ierēdnis, kas izšķir mantiskos un īpašumu robežu strīdus’ ‘magnāta vai valdnieka muižas pārvaldnieks’

⁸¹ ‘muižniecības pārstāvju sapulce, kas sastāv no sūtņu palātas un senāta, parasti to sasauca karalis vai tā vietnieks uz 6 nedēļām, lai pieņemtu likumus’

dæweis / wæft neffias (ElgD), *pasyuts, westes dewejysz, westes nesejysz* (KurV). CnTh leksēmas *poseł* dažādās nozīmes nodalītas jau lemmās: tā vārdnīcā ir šķirkļi *Posel publiczny / Rzeczypospolitey / Krolestwa, Posel do nieprzyiaciela o pokóy / abo o woynę, Posel ziemski w Polsce* ‘sabiedriskais sūtnis / Žečpospolitas / karalistes, miera sūtnis pie ienaidnieka / vai kara sūtnis, zemes sūtnis Polijā’ (CnTh 783).

Vārdnīcas šķirkļos ar ierēdņu nosaukumiem tiek ievietots arī vērtējošs komponents. ElgD un KarV ir šķirkļi *polityk dobry – labs cyłweks uz wadyszanas* (ElgD), *łobs cyłwaks uz apsawerszonys da wysam* (KurV) i *polityk zły – wyltneks* (ElgD), *wiltiniks* (KurV). Jāpiemin, ka vārds ‘viltnieks’ leksikogrāfiem ir ekvivalents daudzām poļu leksēmām ar negatīvām konotācijām, piem., KurV tas ir *zdrajca* ‘nodevējs’, *szalbierz* ‘blēdis’, *oszukiwacz* ‘krāpnieks’, *falserz monety* ‘naudas viltotājs’.

KarV šī grupa ir ievērojami mazāka – tajā kopumā ir četri šķirkļi, no tiem viens hiperonīms *urzędnik – iunkurs* un trīs nominācijas: *burmistrz – burmeysters* (sal. *burmistrz* ‘najwyższy urzędnik miejski sprawujący władzę administracyjną, policyjną i sądową’⁸² (SJPXVII)), *woyt /orbis:/ – sogis, woyt na wsi – woits waggars*. Visi šie nosaukumi apzīmē ierēdņus, kuri darbojās zemākajās administratīvajās vienībās – pilsētā un ciemā, turklāt vārda *wójt* dažādas nozīmes tiek reģistrētas divos dažādos šķirkļos ar attiecīgiem diferencējošiem komponentiem. Kaut gan hronoloģiski ar Žečpospolitas amatpersonu hierarhiju saistīto nosaukumu ievietošana vārdnīcā būtu daudz aktuālāka nekā KurV, autors atteicies no avotvārdnīcu šķirkļu lielākas daļas šajā jomā, acīmredzot uzskatot tos par nevajadzīgiem ikdienas komunikācijā.

JušV kā šai leksiski semantiskajai grupai piederošu varētu identificēt šķirkli *vakejs – poborca*, izmantojot vārda *poborca* nozīmi ‘wybieracz poboru, podatków, danin, czynszów, i t. d.; urzędnik wybierający dochody rządowe’⁸³ (SWil 1039).

2. Karaļa galms

Karaļa galms Žečpospolitā pildīja divējādas funkcijas – no vienas puses tās bija saistītas ar valsts administrāciju, no otras, – ar monarha apkalpošanu. Arī vārdnīcās var atrast šāda dalījuma pēdas. Tāpat kā iepriekšējā grupā, arī šeit vērojama nozīmīga starpība vārdnīcu šķirkļu daudzumā: Elgera vārdnīcā ir 41 nominācija, Kurmina – 30, bet Karigera vārdnīcā tikai desmit, savukārt JušV šo grupu reprezentē viens šķirklis *karalus – król*.

⁸² birģermeistars ‘augstākais pilsētas ierēdnis, kam pieder administratīvā, policijas un tiesu vara’

⁸³ nodokļu ievācējs ‘nodokļu, nodevu, rentes utt. ievācējs; ierēdnis, kas iekasē valdības ienākumus’

Augstākās karaļa amatpersonas, kuras vienlaikus pildīja arī ministru funkcijas, bija *marszałek wielki*, *marszałek nadworny*, *kanclerz wielki*, *podkanclerzy* un *podskarbi*. Ļoti konsekventi šie nosaukumi tiek atspoguļoti ElgD, savukārt KarV reģistrē tikai vienu no tiem:

4.2.4. tabula

Karaļa amatpersonas un amati poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās (izvilkums)

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>kanclerstwo</i>	<i>kancleribe</i>				
<i>kanclerz</i>	<i>kanclers</i>	<i>kanclerz</i>	<i>kancleris,</i> <i>rakstejtoisz kieninia</i>		
<i>marszałek koronny</i>	<i>polu marsfalks</i>	<i>marszałek korony</i>	<i>marszałka</i>		
<i>marszałek nadworny</i>	<i>muyze / marsfalks</i>	<i>marszałek nadworny</i>	<i>mujżys marszałka</i>		
<i>marszałek powszechnie</i>	<i>marfalks</i>				
<i>podkanclerzy</i>	<i>pakanclers</i>				
<i>podskarbi</i>	<i>skatbneks /</i> <i>mantybas warfneks</i>			<i>podskarbi</i>	<i>montu</i> <i>uzraugs</i>
<i>podskarbstwo</i>	<i>skarba ammads</i>				

Žečpospolitas karaļa dienesta pārvaldnieks – *marszałek* – tiek reprezentēts vairākos šķirkļos ar diferencējošiem elementiem (sk. 3.1. sadaļu), kas konkretizē vārda lietojuma semantiku un atbilst šī amata funkcijām, sal. *marszałek* ‘urzędnik królewski, którego znaczenie i kompetencje rosły w miarę rozwoju historycznego: początkowo zarządzający całością dworu (sprawy administracyjne, porządkowe, etykieta, zarząd służbą dworską), później zyskiwał coraz szersze uprawnienia, stając się urzędnikiem państwowym’⁸⁴ (SPXVI 13, 173). ElgD, reducējot CnTh lemmu *marszałek koronny w Polsce* līdz *marszałek koronny*, tomēr pievieno latviešu ekvivalentā īpašības vārdu *poļu*, kas neparādās latīņu skaidrojumā ne CnTh, ne paša ElgD. CnTh lemma *marszałek krolewski / abo nadworny* ar ekvivalentu *praetor comitatus augustalis* (CnTh 390) abās poļu-latīņu-latviešu vārdnīcās tiek reducēta līdz *marszałek nadworny* ar ekvivalentu *muyze / marfalks* (ElgD), *mujżys marszałka* (KurV).

Atšķirībā no poļu *dwór*, *muiža* latviešu valodā netiek asociēta ar karaļa galmu, sal. *muiža* ‘das Landgut der Adligen, jetzt auch der bürgerlichen, Herrengut’ (ME II 662), kas

⁸⁴ maršaleks ‘karaļa ierēdnis, kura nozīme un pilnvaras palielinājās vēsturiskās attīstības gaitā; sākumā pārvaldīja visu galmu (administratīvie, kārtības, etiķetes jautājumi, galma kalpotāju pārraudzība), vēlāk ieguva arvien plašākas pilnvaras, kļūstot par valsts ierēdni’

atbilst poļu *dwór* pirmajā nozīmē – ‘dom mieskalny, budynek; siedziba szlachcica, właściciela majątku ziemskiego; majątek, posiadłość ziemska’⁸⁵ (SPXVI 6, 247), savukārt *dwór* trešajā nozīmē ir ‘otoczenie, srodowisko skupiające się dokoła monarchy lub magnata, duchownego; dworzanie, urzędnicy, świta dworska, orszak; ogólnie rząd danego państwa z panującym na czele’⁸⁶ (SPXVI 6, 249). Ekvivalents Elgera un Kurmina vārdnīcā tādējādi neatpoguļo amata *marszałek krolewski / abo nadworny* patieso būtību, kura funkcijas īstenībā neatšķiras no amatpersonas *marszałek koronny* funkcijām, lai gan hierarhijas ziņā tā atrodās zemākā līmenī.

Semantizējot to amatpersonu, kuras apkalpo monarhu, nosaukumus, Kurmins bieži izmanto svešvārdus (transliterācija ar morfoloģisku adaptāciju) un tām sekojošu paskaidrojumu vai tikai diezgan plašus skaidrojumus.

4.2.5. tabula

Karaļa apkalpojošās amatpersonas poļu-latīņu-latviešu vārdnīcās (izvilkums)

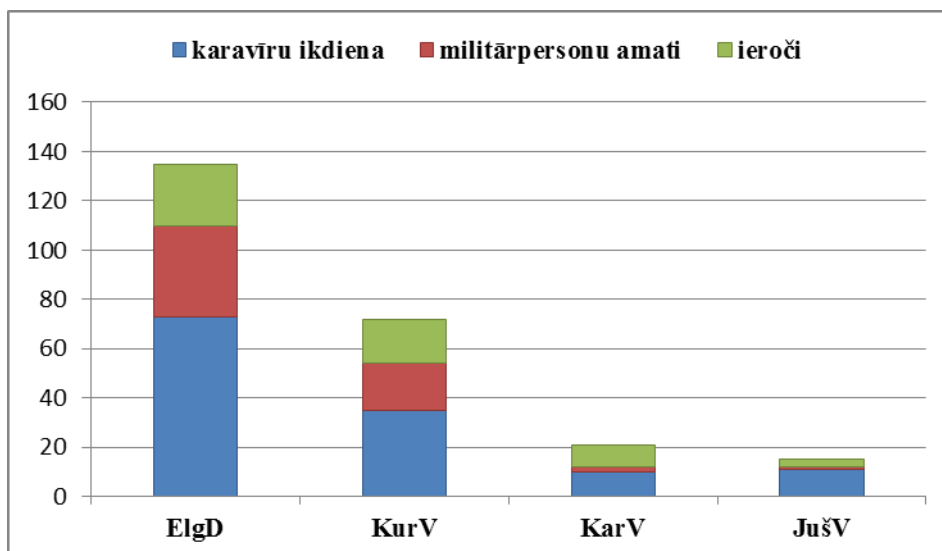
ElgD	ElgD	KurV	KurV
<i>krajczy</i>	<i>prækszbaudeneks</i>	<i>krajczy</i>	<i>krajczyks, rajcejtōis majzes, un cytu adomu litu, v. grajzejtōis</i>
<i>kredencarz srebrowy</i>	<i>galdu puisis</i>	<i>kredencarz srebrowy</i>	<i>kredencars, szkaparz kotrys sudabra ližejku i cytu trauku golda dasaweras, golda sulajns</i>
<i>miecznik co noši miecz</i>	<i>zobneps</i>	<i>miecznik co nosi miecz</i>	<i>zubnyks, zubynnosotoisz</i>
<i>podczaszy</i>	<i>skynkys</i>	<i>podczaszy</i>	<i>paraudzejtōys, pabaudejtōis dzerinia un eszonas</i>
<i>podstoli</i>	<i>weturetais / galda kladneka</i>	<i>podstoli</i>	<i>witiniks strawu da goldam niesēja, v. witas turejtoja kladnika</i>

Armija

17. gs. Žečpospolitā ir daudzu karu laiks. Polija šajā laikā ar mainīgiem panākumiem karoja pret Zviedriju, Turciju un Krieviju. Pēc Knapska, ElgD un KurV ar Sirvīda starpniecību pārņem lielu daļu ar militārām lietām saistītās leksikas, ko izdevās iedalīt trīs grupās. KurV ar armijas reālijām saistītā leksika nav relevanta, tāpat kā A. Juškas darbā.

⁸⁵ ‘dzīvojamā māja, ēka; muižnieka, zemes īpašnieka mītne’

⁸⁶ ‘vide, kas pulcējas ap monarhu vai magnātu, augstākās garīdzniecības pārstāvji; galminieki, ierēdņi, galma svīta, visa valsts valdība ar monarhu priekšgalā’

4.2.3. att. Armija 17.– 19. gs. vārdnīcās

Īpašu uzmanību pievērš lielais militārpersonu nosaukumu skaits ElgD. Pēc viņa to pārņem arī KurV, kaut gan dažu reāliju zudums 19. gs. Vitebskas guberņā atstāja savas pēdas Kurmina darbā denotātu aprakstos.

Tā KurV konstatēts nemotivēts burtisks nosaukuma *hetman polny* tulkojums kā *koruwedis tejruma mozokas waldies*. *Polny* šajā gadījumā ir atvasinājums no vārda *pole* ‘lauks’ ar nozīmi ‘teren dzialan wojskowych’ un precizējumu ‘w przeciwstawieniu polny... morski’ (SPXVI 26, 463). *Hetman polny* tiek definēts kā ‘w Polsce naczelny wódz obrony potocznej i pospolitego ruszenia’ (SPXVI 26, 463), zastępca wodza naczelnego (SJPXVII). Zigmunts Glogers (*Zygmunt Gloger*) Senpoļu enciklopēdijā (*Encyklopedia staropolska*, 1900–1903) raksta: „Hetman wielki jest zastępcą króla na wojnie: prowadzi wojsko, wyznacza miejsce obozów, urządza szyki, daje hasło do boju lub odwrotu, czuwa nad żywnością wojska, ustanawia ceny na targowiskach obozowych, przestrzega sprawiedliwości miary i wagi, i winowajców karze. Hetman zaś polny jest jakby dodanym od króla namiestnikiem hetmana wielkiego; do niego w szczególności należą: czaty, szpiegi i żywność”⁸⁷ (Gloger 1900–1903 II, 248), sal. *hetman* ‘w Polsce przedrozbirowej: dowódca wojsk, wódz naczelny’⁸⁸ (SDor). Amata *hetman polny* pienākumu un amata *hetman / hetman wielki* sastatījums skaidro apzīmējuma *mazāks* izmantošanu šķirkļa

⁸⁷ “Lielais hetmanis ir karaļa vietnieks karā; vada karaspēku, nosaka noņemtu vietas, izkārto kaujas līnijas, dod pavēli doties kaujā vai atkāpties, uzrauga karaspēka pārtikas apgādi, nosaka cenas noņemtu tirgos, uzrauga svaru un mēru godīgumu un soda vainīgos. Savukārt lauka hetmanis, ir tāds kā karaļa nozīmēts lielā hetmaņa vietnieks, viņa īpašā pārziņā ir sardze, spiegi un pārtika” (Gloger 1900–1903 II, 248).

⁸⁸ ‘Polijā pirms dalīšanās [t. i., līdz 1795. gadam – R. M.-T.]: karavadonis, virspavēlnieks’

semantizācijas daļā. Savukārt vārdam *tīrums* nepiemīt militāra konotācija, sal. *tīrums* ‘der Acker’ (ME IV 204). Var pieņemt, ka reālijas (un attiecīgi arī tās nosaukuma) trūkuma dēļ autors izmantojis neattaisnotu burtisko tulkojumu. Tas liecina arī par to, ka šis jēdziens vārdnīcas pasaulainā nav būtisks.

Līdzīgs process – relevances zudums – izraisa arī semantiskā komponenta, kas norāda uz vārda piederību militārajai jomai, trūkumu šķirkļī ar lemmu *zbieranie ludu* ar ekvivalentiem *kariowyru falaffyszana* (ElgD) un *salasejszona laužu* (KurV). Elgers (arī Sirvīds) izlaiž to lemmas daļu, kas atrodama CnTh un aktualizē piederību militārajai jomai – *zbieranie ludu na woyme* (CnTh 1406). Šo nozīmes komponentu Elgers fiksē latīņu un latviešu ekvivalentā, savukārt Kurmins atstāj burtisku lemmas tulkojumu. Tāda pati situācija veidojas ar lemmu *bitny*: Kurmins atstāj tikai ekvivalentu *sitejsz*, kas saistīts ar vienu no vārdnīcā piedāvātā latīņu ekvivalenta *puginator* nozīmēm, savukārt Elgers norāda ekvivalentu *labs karawyrz*, kas nepārprotami saista nomināciju ar militāro jomu (sk. arī vārda *bitny* definīciju SJPXVII: *bitny* ‘chętnie i dzielnie walczący, bojowy, dzielny, walecznywaleczny, zdolny do bitwy, mężny’⁸⁹), arī KarV *bitny* – *łobs kariawirs*.

Abi leksikogrāfi ignorē denotāta saistību ar militāro jomu nosaukumos *zold* un *picownik*. Pirmajā piemērā aktualizēta vien primārā sēma *alga*: *algs nopelnumz / nopaelns* (ElgD), *ołga, nupelnumz, pelne* (KurV). Diferencējošais komponents *karavira alga* tiek izlaists, sal. *stipendium castrense* (CnTh 1445) un ‘płaca za służbę w wojsku’⁹⁰ (SJPXVII). Vārds *picownik* saņem ekvivalentus *labbibas flappers* (ElgD) un *łabejbys nu tejruma pigłobtoisz, sakrautoisz* (KurV). CnTh latīņu ekvivalents ir *frumentator*, kas atrodas arī SPXVI kā vārda *picownik* definīcijas papildinājums ar norādi uz CnTh: *picownik* ‘żołnierz, zajmujący się zaopatrywaniem wojska w żywność i paszę’⁹¹ (SPXVI 24, 22). Tādējādi pazūd nozīme, kas saista vārdu ar konkrēto realitātes jomu ekstralingvistiska konteksta trūkuma dēļ.

Izmantojot Sirvīda piemēru, Elgers fiksē daudzas CnTh ievietotās leksēmas, kas saistītas ar armiju. Šaubas rada to aktualitāte Inflatijas vojevodistes reāliju kontekstā un, jo īpaši, Vitebskas guberņā. Tomēr ElgD un KurV valodas pasaulainā šī joma ieņem svarīgu pozīciju, par ko liecina nozīmīgs, it īpaši procentuālā salīdzinājumā ar KarV, šīs jomas leksēmu skaits. Karigers konsekventi samazina savas vārdnīcas apjomu uz šī leksiski

⁸⁹ ‘labprāt un varonīgi cīnās, cīnītājs, varonīgs, cīņas spējīgs, vīrišķīgs’

⁹⁰ ‘samaksa par karaklausību’

⁹¹ ‘karavīrs, kas nodarbojas ar pārtikas un lopbarības sagādi armijas vajadzībām’

semantiskā lauka vārdnīcas šķirkļu rēķina. No otras puses, ElgD un īpaši KurV ekvivalentos tiek zaudēta sēma, kas apzīmē vārda piederību militārajai jomai. Cēlonis šādu leksēmu ievietošanai vārdnīcā ir vienīgi leksikogrāfiskās tradīcijas ievērošana, nevis praktiska vajadzība.

JušV atsaucē uz militāro sfēru var atrast tikai dažos šķirkļos, kuros tiek semantizētas neitrāla rakstura leksēmas: *brunia – zbroja; bruniot – uzbroid się; j-rūcis – oręż (co bierze się w ręce); kariot – wojować; kariš – wojna, walka; kariot – wojować; kavjns – bitwa*. Kā tas ir raksturīgi vārdnīcas autoram, vārda nozīme arī te tiek skaidrota saistībā ar situāciju, piem., vārds *is-vairot – wykupić od rekructwa* tiek tulkots kā ‘izpirkt no rekrūšiem’, sal. *izvaiřit* ‘sich häten, vermeiden; ausweichen, sich bergen, entgehen’ (ME I 824). Ekvivalenta kontekstu var skaidrot ar konkrētu ekstralingvistisko situāciju: „Kopš 1797. gada Baltijai bija regulāri jādod rekrūši krievu armijai. [...] Lauku sētu saimniekiem kara dienests nebija jāpilda, pārējiem bija tiesības par dārgu naudu no tā atpirkties” (Kundziņš 1974, 115).

Tiesa

Polijas–Lietuvas kopvalstī bija labi attīstīta tiesu sistēma. Vairākas liecības par valsts tiesu varu sastopamas ElgD un KurV: lai gan Polijas un attiecīgi Inflantijas vojevodistes politiskajā un kultūras dzīvē līdz 19. gs. notika ievērojamas pārmaiņas, KurV saglabātas leksēmas, kas apzīmē 17.–18. gs reālijas. Tā abās vārdnīcās iekļauti dažādu veidu tiesu nosaukumi Žečpospolitā, kurā bija saglabājušās atsevišķas tiesas katram sabiedrības slānim.

Žečpospolitas augstākais tiesnesis bija karalis, tāpēc valstī darbojās vairāku veidu karaliskās tiesas. Uz tām var attiecināt vairākus vārdnīcās atrodamos šķirkļus. Tā šķirklis *komiffia – commis fōds* (ElgD), *kommisia – tija, suds, atmeklejszonas* (KurV) norāda uz tā dēvēto komisāru tiesu (*sąd komisarski*), kas sastāvēja no karaļa ieceltiem senatoriem un tika sasaukta, lai pieņemtu spriedumu kādā konkrētā lietā (Augustyniak 2008, 132).

Nosaukums *referendarz*, kas ieguvis ekvivalentus *zemmige lukszen staftneks* (ElgD), *zemmige łyukszanas stostniks* (KurV), apzīmē ierēdni, kurš darbojās uz karaļa zemēm dzīvojošo zemnieku apelācijas tiesā – pl. *sąd referendarski* (Augustyniak 2008, 132), sal. *referendarz* ‘w Rzeczypospolitej szlacheckiej urzędnik państwowy wysokiego szczebla, przyjmujący prośby i skargi i przekazujący je kanclerzom i królowi (urząd ten sprawowały

jednocześnie 4 osoby, po dwie, duchowna i świecka, dla Korony i Litwy)⁹² (SPXVI 35, 181).

Lemma *instygator* ar ekvivalentiem *sudzetays / apfudzetays / uftawetais* (ElgD), *apskaržeitoisz* (KurV) apzīmē publiska soģa amatu, kurš darbojās valsts vārdā, sal. *instygator* ‘praw. oskarżyciel publiczny’⁹³ (SPXVI 8, 554).

Šļahtai augstākā apelācijas tiesas instance bija tribunāls – atsevišķi Polijas karalistei un Lietuvas lielkunigaitijai. Lemmas *trybunal* semantiskajā struktūrā par galveno sēmu autori, sekojot Knapska definīcijai latīņu valodā, izvēlas tieši šīs instances varas izplatīšanos pa visu valsti: sal. *trybunal w Polsce – iudicium regni vniuersali* (CnTh 1157); *trybunal –wisfe walfstibe fods* (ElgD), *calas walstibas suds* (KurV). Vienlaikus abās vārdnīcās izlaista tā lemmas daļa, kas ir Knapska vārdnīcā un kas norāda uz konkrēto šīs tiesu instances darbības vietu – Poliju.

Pirmās instances šļahtas tiesas bija tā sauktās *sądy ziemskie*, kas vārdnīcās pārstāvētas ar lemmu *ziemstwo* un ekvivalentiem *muizneka fody* (ElgD), *mujzyniku suds v. ujezdny suds* (KurV). Kā jau tika minēts, teritoriālo iedalījumu reprezentējošajā leksikā izdevās atrast atsauci uz krievu administrācijas sistēmu, kurai tika pakļauta Vitebskas guberņa: leksēmu *powiat* Kurmins tulko kā *zeme, walsts, ujezdz*. Šī pēdējā vārda atvasinājumi parādās arī šķirklī *ziemstwo – mujzyniku suds v. ujezdny suds*. *Ziemstwo* ir ‘w dawnej Polsce: instytucja sądowa dla szlachty zamieszkującej daną ziemię lub powiat; sąd ziemski’⁹⁴ (SDor). Var salīdzināt šo definīciju ar aprakstu Brokhausa un Jefrona enciklopēdijā: „Ar rīkojumu par guberņām (1775) visām tiesu vietām piešķirta koleģiāla iekārta, bet vidējās un zemākās instancēs ieviesti pārstāvji no kārtām. Visas tiesu vietas bija sadalītas 3 instancēs: zemāko, kurā izskatīja kā kriminālās, tā civilās lietas, veidoja aprinķu tiesas muižniekiem, pilsētu rātes un maģistrāti pilsētu iedzīvotājiem”⁹⁵ (ЭСБЕ XXXIa, 944–945). Tādējādi šajā gadījumā leksēmas *ujezd*, kas atbilst 19. gs. sociālkulturālajai

⁹² ‘Żećpospolitą šļahtas augsta ranga valsts ierēdnis, kas pieņem lūgumus un sūdzības un nodod tās kancleram vai karalim (šo amatu vienlaikus ieņēma 4 personas, pa divām no garīdzniecības un laicīgajiem, Karalistei un Lietuvai)’

⁹³ ‘jurid. sabiedriskais apsūdzētājs’

⁹⁴ ‘agrāk Polijā: tiesu institūcija muižniekiem, kas dzīvoja šajā zemē vai poviatā; muižnieku tiesa’

⁹⁵ „«Учреждением о губерниях» (1775) всем судебным местам дано коллегиальное устройство, а в средние и низшие инстанции введены выборные от сословий. Все судебные места делились на 3 инстанции: низшую, для решения как уголовных, так и гражданских дел, составляли уездные суды для дворян, городские ратуши и магистраты для городских обывателей” (ЭСБЕ XXXIa, 944-945).

situācijai, iekļaušana vārdnīcā ir veiksmīgs reālijas pārvešanas gadījums, kas drīzāk bija saprotama tālaika cilvēkam.

Uz šļahtas tiesām attiecas arī *sąd grodzki: grod – muyfnek fods* (ElgD), *bilawiete, tisaswiete bojoru* (KurV), sal. *gród* ‘jeden z sądów ziemskiego prawa polskiego, powołany w zasadzie do sądenia szlachty nieosiadłej’⁹⁶ (SPXVI 8, 128). Ekvivalenti tulkojošajās vārdnīcās nesniedz priekšstatu par atšķirību starp šīm divām šļahtai paredzētajām tiesu instancēm.

Reāliju trūkumu 19. gadsimtā Kurmins kompensē ar plašiem aprakstiem, precīzi aprakstot denotāta būtību. Leksēma *kuna* ElgD tiek tulkota kā *kakkl dzelze*, savukārt Kurmins piedāvā ekvivalentu *kunica, dzelża lancuks kur pi baznīcas durawu dasin wajnigus*, kas pilnībā atbilst reālijas aprakstam Glogera enciklopēdijā: „Kuna. Tak nazywano wrzeciadz zelazny, sluzacy przy slupie drewnianym lub drzwiach kościelnych do przymykania winowajców skazanych na tę karę przez czas zgromadzenia się ludu na nabożeństwo”⁹⁷ (Gloger 1900–1903 III, 118). Abos aprakstos sakrīt tādas detaļas kā materiāls (dzelzs), vieta (baznīcas durvis), izmantošanas mērķis (piesien vainīgos), sal. *kuna* ‘obręcz żelazna składana na szyję lub ręce złoczyńcom’⁹⁸ (SPXVI 11, 546).

Karigers savā vārdnīcā reducē tiesas amatpersonu skaitu, atstājot tikai neitrālo *sędzia – sogis sodylogs*. Arī pārējo šķirkļu pamatvārdi apzīmē neitrālas parādības, kas ir raksturīgas tiesas sistēmai vispār, piem., *prawuię się z kim – tysaios; sądy zapowiedzieć – sodu izsokot; żaloba na kogo u sądu – sudzeszona apsudzeszona*.

JušV uz tiesiskām attiecībām norāda šķirkļos *tjs-nesis – sędzia; sedetajs – assesor; sogis – sędzia; sūds – sąd; tjsat; -tjs – sądzić (sędzia); pravować się; zverestiba – przysięga w sądu; likums – ustawa, zakon; sūdiba – sąd; sūdit, -du – sądzić; parstavetajs – obronca (adwokat); pjsedetajs – asesor*.

Kopumā, salīdzinot jēdzieniskās sfēras „Administrācija” šķirkļus 17.–19. gs. vārdnīcās, var novērot, ka KarV un JušV tā ir margināla, bet viskonsekventāk tā pārstāvēta ElgD. KurV šīs sfēras šķirkļi atkārtojas pēc ElgD, lai gan ekstralingvistiskajā realitātē tie vairs nav aktuāli.

⁹⁶ ‘poļu tiesu sistēmā viena no lokālās muižnieku pašpārvaldes tiesām, kas tika sasaukta, lai tiesātu muižnieku kārtas pārstāvjus, kuriem nebija savu zemes īpašumu’

⁹⁷ ‘Sieksta. Tā sauca dzelzs riņķi pie koka staba vai baznīcas durvīm, kurā ieslēdza vainīgos laikā, kad ļaudis bija sapulcējušies uz dievkalpojumu’ (Gloger 1900–1903 III, 118).

⁹⁸ sieksta ‘dzelzs riņķis, kurā ielika ļaundara rokas vai kaklu’

Leksiski semantiskais lauks „Administrācija” sarunvārdnīcās

Iebraucot Latvijā, poļu laukstrādniekam nācās kontaktēties ar vairākām Latvijas iestādēm: Lauksaimniecības kameru, Darba biroju, pagasta valdi, tiesu. AvS ietver tematiskās sadaļas „Darba birojs” un „Robeža, iestādes”. KolS materiāls, kas saistīts ar administratīvajiem jautājumiem, ietverts sadaļās „Na granicy – Uz robežām”, „Wymiana pieniędzy – Naudas maiņa”, „W biurze pracy – Darba birojā” (sadalīts divās apakšgrupās: „Przed zawarciem umowy – Pirms līguma noslēgšanas” un „Spisywanie umowy – Rakstot līgumu”). Abās sarunvārdnīcās šī sadaļa sākas ar svarīgāko tēmu – saimnieka izvēli: *Es gribu līgt pie šī saimnieka, šīs saimnieces – Chcę umówić się z tym gospodarzem, z tą gospodynią*⁹⁹ (AvS 11); *Czy już umówiłeś się z jakim gospodarzem? (czy już znalazłeś sobie gospodarza?) – vai esi jau sarunājis sev saimnieku (darba devēju)?* (KolS 37). KolS jau šajā sadaļā parādās strādnieka prasmju pārbaudīšana, kas izpaužas nelielos dialogos:

ile krów dotąd doilaś? – cik govīs esi slaukusi līdz šim?

doilam już i trzy krowy – esmu slaukusi jau trīs govīs

u nas robotnica doi od 6 do 10 krów – pie mums strādniece slauc sešas līdz desmit govīs

czy będziesz umiała wydoić pięć krów? – vai varēsi izslaukt piecas govīs? (KolS 38).

Pēdējam jautājumam autors piedāvā vairākus atbilžu variantus: *będę umiała – varēšu; nie wiem – nezinu; spróbuję – mēģināšu*. Dialoga struktūrā pirmo reizi parādās netieši izteikta doma, ka latviešu strādnieki prot vairāk: laukstrādnieces replikā tas, ka viņa slaukusi trīs govīs, tiek pastiprināts ar elementu *już i*, kas norāda uz zināmu pārkāpumu. Lauksaimnieka replika savukārt samazina poļu strādnieces teiktā efektu, salīdzinot ar latviešu strādnieces darba produktivitāti un piedāvājot zemāku ražīguma normu (Miseviča-Trilliča 2014, 160).

Sadaļā, kas raksturo darbā iekārtošanās situācijas, ievietoti dažī teikumi par līguma noteikumiem laukstrādniekiem: *Alga strādniekam ir divdesmit trīs lati mēnesī – Zarobek robotnika – dwadzieścia trzyłaty miesięcznie, Cik saņems strādniece? – Ile zarabia robotnica?; Astonpadsmīt latus mēnesī un apavus – Osiemnaście latów miesięcznie i obuwie* (AvS 11). Turklāt par darba apstākļiem tiek ziņots, ka saimnieks izmaksās algu katru mēnesī, nodrošinās labu uzturu, gultu, segu un spilvenu, maksās piecus latus ceļa

⁹⁹ Piemēri no AvS un KolS doti oriģinālrakstībā.

izdevumiem uz mājām, maksās par ārstēšanu (AvS 12). Kols informē, ka laukstrādnieks saņems 36 latus mēnesī un tiks segtas uzturēšanās izmaksas (Kols 39).

L. Landau 1937. gada pētījumā norāda, ka emigrantu algas stingri regulēja poļu-latviešu līgums, ar kuru saskaņā laukstrādnieks saņem 24 latus mēnesī, laukstrādniece – 20 latus mēnesī, bet ziemas sezonā alga samazinās attiecīgi līdz 18 un 17 latiem. Algu, lielāku par 24 latiem, saņēma ap 17 procentiem vīriešu un astoņi procenti sieviešu. Alga tika paaugstināta maksimāli līdz 35 latiem, it īpaši sezonas beigās, lai motivētu strādniekus palikt saimniecībā vai atgriezties tajā nākamajā sezonā (Landau 1966, 50). Kols norādīts, ka parasti strādnieki palika 6 –7 mēnešus (Kols 39), un uzskaitīti laukstrādnieka pienākumi attiecībā uz darba biroju un saimnieku:

pracy u gospodarza nie wolno samowolnie opuścić – darbu pie saimnieka nedrīkst patvaļīgi atstāt;

według ustawy lotewskiej za to grozi kara – pēc Latvijas likumiem par to draud sods;

jest wzbronione pracować u gospodarza bez umowy – noliegts strādāt pie saimnieka bez līguma;

nie można przychodzić do biura bez paszportu i bez umowy – nevar ierasties birojā bez pases un līguma;

nie zgubcie umowy, bo trzeba ją pokazać przy wysyłaniu pieniędzy – līgumus nenozaudēt, jo tie jāuzrāda pie naudas izsūtīšanas (Kols 40).

Var pieļaut, ka šie izteicieni ievietoti ne tikai tādēļ, lai tos izmantotu sarunā (šādas frāzes var izteikt vienīgi biroja darbinieks, un laukstrādnieks tās var izmantot tikai perceptīvi, pasīva klausītāja lomā), bet galvenokārt, lai laukstrādniekam atgādinātu par viņa pienākumiem.

Kols sākumā ietverta sadaļa „Wymiana pieniędzy – Naudas maiņa”, kur pārsvarā ir frāzes par zlotu maiņu uz latiem (ieceļošanas situācija), bet nobeigumā – sadaļa „Przesyłanie pieniędzy – Naudu nosūtīt”, kas atspoguļo tā laika ekstralingvistisko stāvokli, kad laukstrādnieki nedrīkstēja no Latvijas izvest skaidru naudu. Sadaļā „Na granicy – Uz robežām” ietverta norāde uz to: *z Lotwy wolno zabrać ze sobą 200 latów; jeżeli ma pan więcej, proszę zgłosić. Robotnikom rolnym wolno mieć tylko 15 latów – no Latvijas var ņemt līdz divi simti latu; ja jums ir vairāk, lūdzu minēt. Laukstrādniekiem drīkst būt klāt tikai piecpadsmit latu (Kols 34).*

Latvijā šajā laikā valūtas transakcijas tika kontrolētas, un lauksaimnieki varēja pārsūtīt naudu uz Poliju tikai ar Latvijas Lauksaimniecības kameras starpniecību.

Lauksaimniecības kamerā naudu iemaksāja vai nu pats laukstrādnieks, vai viņa darba devējs. Tālāk nauda caur Latvijas Banku nokļuva Polijas bankā *PKO* un tika iemaksāta emigranta ģimenes locekļu kontā (Landau 1966, 113). Turklāt laukstrādnieki nedrīkstēja pārsūtīt lielāku summu par līgumā norādīto algu, kas netieši lika pārējo nopelnīto naudu izdot Latvijā (Landau 1966, 112). *PKO – Poczta Kasa Oszczędnościowa* (Morawski 1998, 49) ir viens no nedaudziem Polijas realitātes elementiem, kas parādās sarunvārdnīcā:

na jaki adres? – uz kādu adresi?

do Polski – uz Poliju

(województwo, powiat, poczta, wieś) – (województwo, powiat, poczta, wieś)

albo: – vai:

Wydział wkładów oszczędnościowych P.K.O. Warszawa (KolS 73, bez latviešu ekvivalenta).

KolS pēdējā sadaļa ir „Izbraucot uz Poliju”, šādi beidzot laukstrādnieka emigrācijas procesa ciklu. Sadaļā ir frāzes, kas saistītas ar izbraukšanas formalitātēm. Pēdējā frāze norāda uz laukstrādnieka vēlmi atgriezties Latvijā: *zawarłem umowę wstępną (t.j. umowę na nowy sezon), proszę mi wystawić zaświadczenie także na podróż powrotną – esmu nosłędzis priekšlīgumu, lūdzu izsniegt apliecību arī atpakaļbraukšanai* (KolS 77).

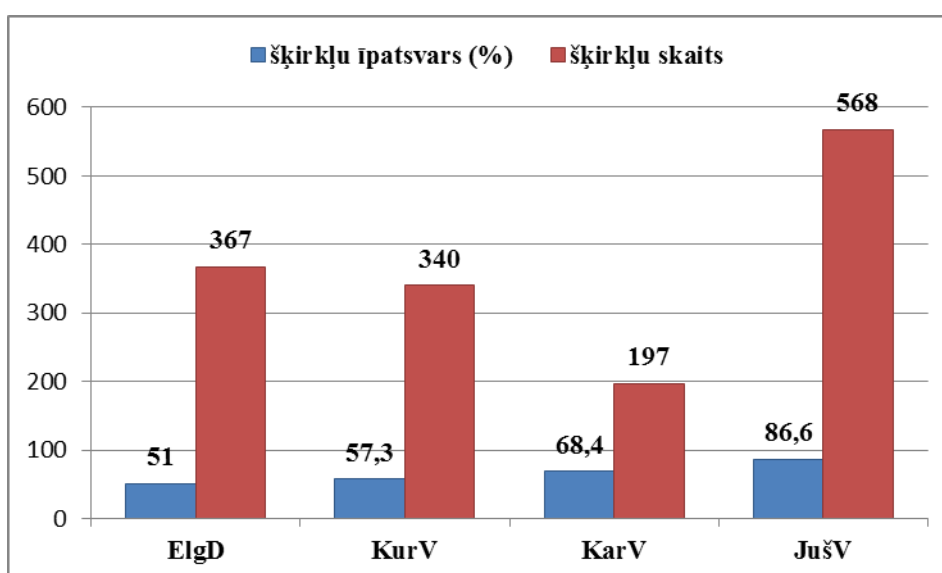
AvS tiek attēlotas dažas situācijas, kad laukstrādnieks izsaka savas tiesības: *Esmu apzagts – Jestem okradziony; Man uzbruka – Jestem napadnięty; Lūdzu sastādīt protokolu! – Proszę, napisać protokół; Gribu iesūdzēt mirtiesā – Chcę zaskarzyć do sądu pokoju* (AvS 16).

Sarunvārdnīcās nav iekļautas sadaļas, kur konsekventi tiktu atspoguļota informācija par Latvijas teritoriālo iedalījumu. AvS atrodas šķirkļi *pagasts – gmina, apriņķis – powiat* (AvS 10), kā arī daži ģeogrāfiskie nosaukumi: *Lūdzu atvainojiet, vai šis vilciens iet uz Rīgu? – przepraszam, czy ten pociąg do Rygi idzie?* (AvS 13), *Dzīvoju Baložu mājās – Mieszkam w Balożach* (AvS 16), *Es gribu nosūtīt / saņemt naudu / vēstuli / pastkarti uz Lietuvu / uz Poliju – Chcę wysłać / dostać pieniądze / list / pocztówkę do Litwy / do Polski* (AvS 51), *jadę do Rygi – es braucu uz Rīgu* (KolS 33), *przyjeżdżamy aż z południowej Polski – atbraucām no pašas dienvidu Polijas* (KolS 42).

Sadaļā „Izrīkojums – Wieczornica” M. Avots ievieto arī tautību nosaukumus, atspoguļojot laukstrādnieku iepazīšanās situāciju brīvajā laikā: *Es esmu lietuvietis / polis / krievs / baltkrievs – Jestem litwin / polak / rosjanin / białorusin* (AvS 49), norādot uz to, kādu tautību cilvēki brauca uz sezonas darbiem. Šajā sadaļā ir arī norādes uz valodām: *Es neprotu runāt latviski / lietuviski / poliski / krieviski / baltkrieviski – Ja nie umiem mówić po*

lotewsku / po litewsku / po polsku / po rosyjsku / po białorusku (AvS 50). Jāatzīmē, ka tikai AvS parādās sadaļa ar izteicieniem, kas domāti neformālai saziņai brīvajā laikā. KolS ir atsevišķa sadaļa „Znajomość języka – Valodas zināšanas”, kurā ietvertas frāzes saziņas atvieglošanai nesaprašanas situācijā: *już trochę rozumiem – jau drusku saprotu, rozumiem wszystko, ale nie mówie po lotewsku – es saprotu visu, bet nerunāju latviski, czy nie mógł by mi pan wyjaśnić – vai jūs nevarat man paskaidrot?* (KolS 28). Viens no jautājumiem darba birojā skar arī valodu prasmes: *czy mówisz po rosyjsku (po niemiecku) – vai tu runā krieviski? (vāciski?)* (KolS 38), kas apstiprina pieņēmumu, ka komunikācija realitātē bieži vien notika krievu vai vācu valodā.

4.2.2. Sadzīve

4.2.4. att. Jēdzieniskās sfēras „Sadzīve” šķirklju skaits un īpatsvars (%) semantiskajā telpā „Cilvēks un sabiedrība” 17.–19. gs. vārdnīcās

Sociālā organizācija

Žečpospoltas iedzīvotāji piederēja četrām sociālajām kārtām: šļahta, garīdzniecība (sk. 4.1.2. sadaļu), sīkpilsoņi un zemnieki. 18. gadsimta beigās Lietuvas lielkunigaitijā no kopējā iedzīvotāju skaita 6–8 procenti piederēja šļahtai, bet zemnieku bija aptuveni 80 procenti. (Augustyniak 2008, 253–254). Elgera un Kurmina vārdnīcā atrodams šķirklis *regeŝtr ludzi iakiego ŝtanu – liaužu burteklis* (ElgD), *regeŝtr ludzi jakiego ŝtanu – regeŝtrys, iroksts, laužu kajda ikkurs stana*, kas norāda uz veidu, kā tiek noteikta cilvēka piederība tai vai citai kārtai.

Leksēmas, kas norāda cilvēka piederību kādam no slāņiem, visās poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās pārstāvētas gandrīz vienādā skaitā.

4.2.6. tabula

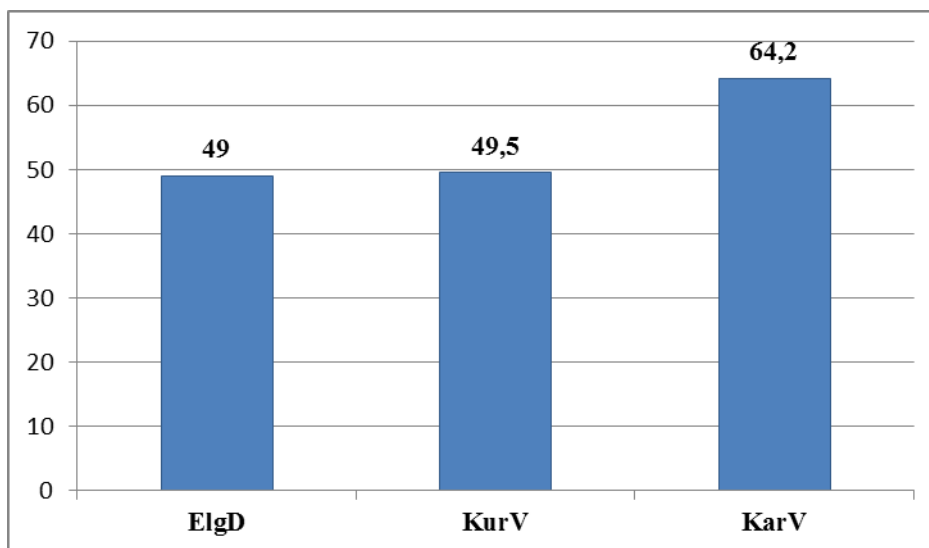
Sabiedrības kārtas poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>boiarzyn</i>	<i>mażze muzneks</i>			<i>boiaryn</i>	<i>moz muyżyniks</i>
		<i>botorzyn</i>	<i>bojors, szliaktie</i>		
<i>chłop</i>	<i>zemneks / fmirdewyrs / fmærneks / arrais</i>	<i>chłop</i>	<i>mużyks, solonis</i>	<i>chłop</i>	<i>zemniks, arrais</i>
<i>chłoptwo</i>	<i>zemnecibe</i>	<i>chłoptwo</i>	<i>mużyka ajles, v. roda</i>		
<i>dworzanin</i>	<i>muiżneks</i>	<i>dworzanin</i>	<i>sułajns pi aukstu kungu</i>	<i>dworzanin</i>	<i>muyżyniks</i>
<i>kmieć / rolnik</i>	<i>zemneks / arrais, fmirdneks / fmirdewyrs</i>	<i>kmieć, rolnik</i>	<i>oroisz, solons</i>	<i>kmieć vide chłop</i>	
<i>mieszczanin</i>	<i>namneks d. mejczanis</i>	<i>mieszczanin</i>	<i>miszkon, v. miszczons, namniks</i>	<i>mieszczanin</i>	<i>pilsatniks</i>
<i>szlachćić urodzony</i>	<i>muyżneks flakts</i>	<i>szlachćic urodzony</i>	<i>mujżyniks, szlektia</i>	<i>szlachćic</i>	<i>muyżyniks</i>
<i>szlachta</i>	<i>muyżneki</i>				
<i>wieśniak</i>	<i>zemneks</i>	<i>wieśniak</i>	<i>solajnis, zemniks</i>	<i>wiesniak</i>	<i>zemniks</i>

JušV arī sniedz priekšstatu par sociālajām attiecībām: vārdnīcā atspoguļotas tādas sabiedrības kārtas kā *bajars – szlachćić; bauris – chłop; mujzenjks, -njce – pan; zemenjks – wiesniak*. Salīdzinot ar poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcām, ļoti plašs JušV leksikas slānis ir saistīts ar cilvēka zemo sociālo un mantisko stāvokli (23 šķirkļi), piem., *djdelet – żebrzeć; djdelis – żebrak; djdelnjks – żebrak; mangot – żebrzeć; nabadziba – nieboractwo; nabagot – żebrzeć; nabags, -dze – nieborak; plika-didis, -de – gołysz; plukats – nędzarz; sa-nabagot – zebrać żebrząc; siriót – żebrzeć (bez mowienia pacierzy, z wodką); surus, -ra – nędzny; ubadziba – żebranina; ubagot – zbierać jałmuznę; ubags – żebrak; utu-bunga – wszarz; vardziba – nędza; vardzigs, -ga – nędzny; vardzinat – nędzić; vargs – nędza; vargt, -stu, -gu – nędznieć; vargulis – nędzarz; vergot – żyć w nędzy, być niewolnikiem, robić dla drugiego. Savukārt bagātības jēdziens tiek pārstāvēts ar dažām leksēmām (pieci šķirkļi), piem., *bagatiba – bogactwo; bagats – bogaty; particigs, -ga – dostatni, mający wszystkiego po dostatkiem; partikums – dostatek (jest co trzeba i zostaje); turigs, -ga – majątny*.*

Ģimene

Leksiski semantiskajam laukam, kurā apvienoti ģimenes tematikai veltīti šķirkļi, raksturīgs tas, ka nav tik lielu atšķirību skaitliskā sastāvā – radniecības pakāpes nosaukumi poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās pārstāvēti ar gandrīz identisku šķirkļu daudzumu (51 šķirklis no 104 ElgD, 47 šķirkļi no 95 KurV, 43 šķirkļi no 67 KarV). Procentuāli šī lauka ietvaros KarV šādi šķirkļi aizņem pat vairāk vietas. Šī tematiskā grupa ļoti plaši atspoguļo radniecīgajiem attiecībām veltīto leksiku (sk. pielikumu 2c).

4.2.5. att. Tematiskās grupas „Radniecības pakāpes” šķirkļu īpatsvars (%) leksiski semantiskajā laukā „Ģimene” poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās

Arī JušV radniecīgo attiecību apzīmējumi ieņem nozīmīgu vietu – tie tiek semantizēti 35 šķirkļos (sk. pielikumu 2d). JušV īpatnība ir tā, ka vairākiem ekvivalentiem sniegti ilustratīvi piemēri, kuri saista konkrētus vārdus ar bērniem, bērnu kopšanu, bērnu uzvedību (atrasti 45 šāda veida ilustratīvie piemēri vai komentāri), piem., *az-midzinat – usypiać (dziece)*; *ap-klusinat – uciszyć (dziece)*; *bhaustitjs, -stūs – beczec, hałasować (dziece)*; *bubulis – ubogi (strasząc dziece)*; *djrsinat – srać (trzymać dziececia żeby wysrało się)*; *dzidinat – drażnić (dziece)*; *kaphat – lazić przez płot (dziece)*; *keberetjs – wyrabiać się rękami i nogami (dziece)*; *kelet – grabolić po misie (dziece)*; *kjrkt, -cu – krzyczeć (przerazliwym głosem dziece)*; *kivetjs – klócić się (dziece grając)*; *kuškis – papka dla dziececia, [..]*; *maziski – pomalemu (jak małe dziece mówić)*; *nū-lajstīt – oblać się (dziece jedząc)*; *nuūrdze – szelest dziece*; *rapačia – pelzkiem (dziece idzie)*; *rapat – iść na czworaku (dziece)*; *šmukškinat – cmokać (rozsmieszając dziece)*; *tjpotjs – dąsać się, mieć upor (dziece gdy spać chce)*; *sukt, -cu – ssać (dziece cyc)*; [..]. Autors iekļauj vārdnīcas

makrostruktūrā arī tādus vārdus, kas raksturīgi bērnu valodai, norādot to stilistisko nokrāsu: *pepe – mięso (dziecine)*; *kakat – srać (słowo dziecine)*; *pizat – szczać (dziecine słowo)*; *tutu – niema (dziecie gdy zje)*. Iespējams, tik liela uzmanība ar bērniem saistītam realitātes fragmentam varētu liecināt par to, ka vārdnīcas autora respondenti bija sievietes.

Ar ģimenes dzīvi cieši saistīta kāzu rituālu aprakstošā leksika, kuras ir visai daudz ElgD (22 šķirkļi) un KurV (19 šķirkļi), savukārt Karigers ievieto savā darbā deviņus šķirkļus, kas saistīti ar kāzām.

4.2.7. tabula

Kāzas poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās (izvilkums)

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>dżiewośląb / fwat / żerzec</i>	<i>uiri katri atftawe bruganems</i>	<i>dżiewosłap, swat</i>	<i>pirszlis</i>	<i>dżiewosłęb</i>	<i>snots</i>
<i>gody</i>	<i>kāzas</i>	<i>gody</i>	<i>kuozas</i>	<i>gody</i>	<i>kozās</i>
<i>oblubienica</i>	<i>bruta</i>	<i>oblubienica</i>	<i>bryutia</i>	<i>oblebienica</i>	<i>brute</i>
<i>oblubieniec</i>	<i>brugams</i>	<i>oblubieniec</i>	<i>bryugans</i>	<i>oblubieniec</i>	<i>bryugons</i>
<i>wydaię corkę za mąż</i>	<i>es parwiru įfden meite</i>	<i>wydaję cōrkę za mąż</i>	<i>adumu, įzdumu mejtu pi wejra</i>		
<i>żenię fię / biorę żonę</i>	<i>es emo wyru</i>	<i>żenię się, biorę żonę</i>	<i>es żenejus, jamu sew siwu</i>	<i>żenię się</i>	<i>żenijos, siwu waddu, siwu jemu</i>
<i>zrękowiny / zmowiny</i>	<i>uffittienie / uffiszana / uffittiba / faderriba / uzderriba</i>	<i>zrękowiny, zmowiny, zaręczyiny</i>	<i>uzsitinie, uzsiszona, uzsitiba, saderiba, uzderiba, v. ajzrucejszona</i>		

Ļoti lielu uzmanību kāzu tradīcijām pievērsš Antans Juška. Iespējams, tas saistīts ar viņa interesi par folkloru: Juška savāca ļoti plašu etnogrāfisko materiālu, uz kura pamata viņa brālis Jons Juška 1880. gadā Kazaņā izdeva grāmatu „Viļņas lietuviešu kāzu tradīcijas, ko 1870. gadā pierakstījis A. Juškevičs un izdevis Ivans Juškevičs ar īsu pielikumu par latīņu burtu lietuviešu pareizrakstību” (*Свадебные обряды виленских литовцев, записанные А. Юшкевичем в 1870 году и изданные Иваном Юшкевичем, с коротким прибавлением о литовском правописании латинского шрифта*), bet 1883. gadā Krievijas Zinātņu akadēmija izdeva krājumu „Lietuviešu kāzu dziesmas” (*Литовские свадебные песни*), ko Jons Juška sastādīja uz brāļa savākto materiālu pamata.

Ar kāzām ir saistīti šādi vispārīga rakstura vārdnīcas šķirkļi: *ap-precetjs – ożenić się*; *ap-sjvotjs – ożenić się*; *ap-virotjs – wyść za mąż*; *at-deret – zerwać ugodę (do zamęzcia)*; *at-laulat – dać rozwód*; *at-rajdit – wyprawić, oplacić posag*; *is-kazotjs – naweselić się (na*

godach); *is-precet* – wyiść za mąż; *kazotjs* – gościć na weselu; *laulastiba* – slubowanie (danie slubu); *sas-karinatjs* – zczepić się (ożenić); *sjvotjs* – żenić się.

Vairāki šķirkļi apraksta līgavas nolūkošanas procesu: *davat; -tjs* – dawać; *zalecać się, dziewie w celu żenienia się*; *is-lukot* – wypatrzeć (dziewę na żonę); *j-precet* – swatać; *lukot* – patrzeć (z chęcią nabycia, np. *mlodziniec dziewę*); *nū-lukot* – upatrzeć dziewę (dla żenienia się); *sa-lukot* – upatrzeć (dziewę dla żenienia się).

Autors piedāvā šādus līgavas un līgavaiņa, kā arī kāzu viesu apzīmējumus: *brute* – narzeczona; *brutgans* – narzeczony; *precenjks* – kawaler; *dziewostqb, swat*; *tautu-dels* – oblubieniec (kawaler); *tautu-mejta* – oblubienica; *tautietis* – kawaler (gdy chce żenić się); *kazenjks, -njce* – weselnik (gość weselny); *nujnjks* – gość weselny. *Op op nujnk!*; *panaksts* – družka. *Vinia jt panakstes*; *vedejjs* – wodz weselny od oblubieńca.

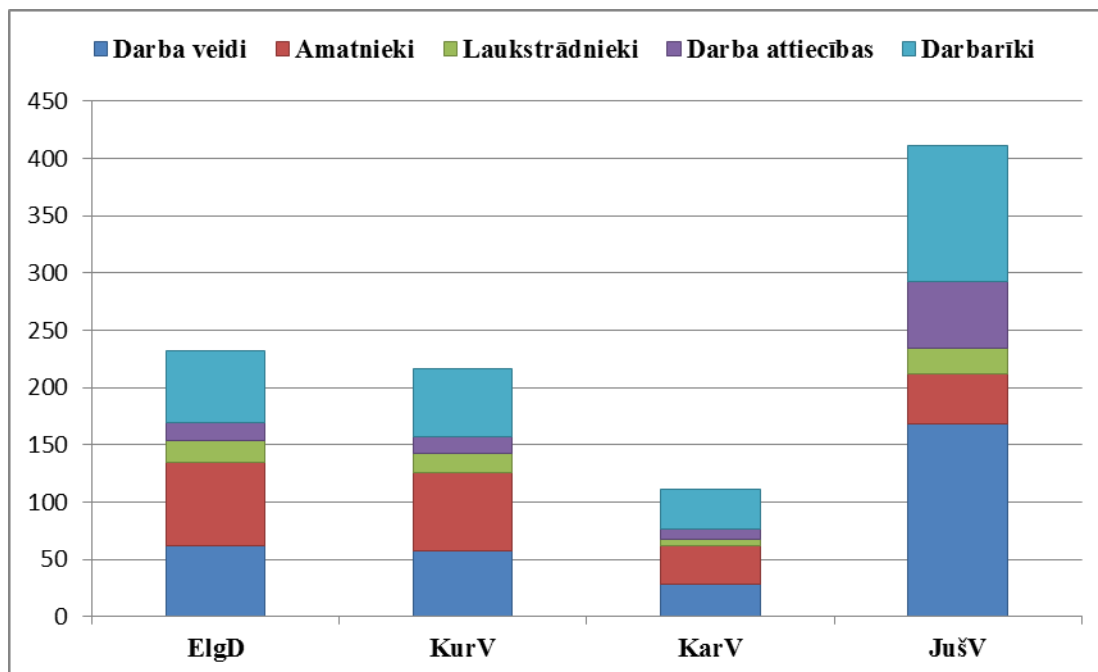
Pie bezekvivalentās leksikas pieder kāzu tradīciju apzīmējošie vārdi. Autors apzinās to savdabību, tāpēc semantizējošā daļā piedāvā ne tikai tulkojošo ekvivalentu, bet arī skaidrojumu (vai tikai skaidrojumu), attiecinot vārda nozīmi uz ekstralingvistisko realitāti: *ap-kart* – *obwiesić (ręcznikiem swata na weselu)* ‘uzkārt (dvieli kāzās vīratēvam vai sievastēvam)’; *isdebes, pl.* – *uczta weselna po szlubie u ojca młodej* ‘kāzu mielasts pēc dievkalpojuma pie līgavas tēva’; *isdūtenes, pl.* – *uczta przed wydaniem posagu* ‘mielasts pirms pūra izdošanas’; *atvaršias* – *hulatyka nazajutrz po skonczeniu wesela* ‘svinības nākamajā dienā pēc kāzām’; *zjdot* – *rucać dary (rękawicy, nowa gospodyni na weseliu)* ‘dāvāt (jaunā saimniece kāzās cimdus)’; *šluce* – *jadło skradzione na weseliu* ‘kāzās nozagtais ēdiens’; *lauliba* – *uczta po slubie (bez weselia)* ‘svinības pēc laulībām (bez kāzām)’; *purs* – *pasoga, wiano, wniosek żony przy zamęsciu; [..]* ‘pūrs, vainags, sievas ieguldījums vīra saimniecībā’.

Fiziskais darbs

Darbs 17.–18. gadsimtā bija viens no svarīgākajiem dzīves elementiem, viens no tikumiem un Dieva kārtības izpausme: „Jaunajos laikos tika uzskatīts, ka tukšgaitas dzīve nav savienojama ar cilvēka dabu. Atbilstoši Eiropā tai laikā valdošajam viedoklim darbs stiprināja garīgi un fiziski, bet slinkums novājināja un bija visa ļaunuma avots. Vēl vairāk, darbs bija ne tikai nepieciešams, bet arī svētīgs, vajadzīgs, lai sasniegtu mūžīgo laimi. [..] Darbs tādēļ tika uzskatīts par Dieva kārtības izpausmi”¹⁰⁰ (Chwalba 2004, 182).

¹⁰⁰ „W epoce nowożytniej uważano, że życie próżniacze jest niezgodne z naturą człowieka. Według panujących wówczas w Europie poglądów praca wzmocniała psychicznie i fizycznie, a próżnowanie osłabiało i było źródłem wszelkiego zła. Co więcej, praca była nie tylko koniecznością, ale także dobrodziejstwem,

Kopumā ElgD izdalīti 232 šķirkļi, kuri attiecināmi uz šo leksiski semantisko lauku, KurV – 217 un KarV – 111 šķirkļi. No JušV tika atlasīti 422 ar fizisko darbu saistīti šķirkļi (sīkāk par lauku dzīvi un darba attiecībām JušV sk. Miseviča-Trilliča 2013a). Visi vārdnīcu šķirkļi sadalīti piecās tematiskajās grupās.

4.2.6. att. Leksiski semantiskā lauka „Fiziskais darbs” sadalījums 17.–19. gs. vārdnīcās

1. Darba veidi

Darbību apzīmējumi poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās tiek izpausti gan ar lietvārdiem (35 šķirkļos no 66 ElgD, 28 šķirkļos no 59 KurV, 12 šķirkļos no 29 KarV), gan ar darbības vārdiem, turklāt substantivēti darbību nosaukumi parādās pie lielākās daļas darbības vārdu, kas īpaši konsekventi izpaužas ElgD un KurV.

4.2.8. tabula

Darba veidi poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās (izvilkums)

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>bronowanie</i>	<i>æcceszana</i>			<i>bronowanie</i>	<i>eceszana</i>
<i>bronuię</i>	<i>es æccæ / es apæccæ</i>	<i>bronuję</i>	<i>eceju</i>	<i>bronuję</i>	<i>eceju</i>
<i>gnoię rolą</i>	<i>es apfudo zemma / es fūdo / es fudas wæddu tyrruma</i>	<i>gnoję rolą</i>	<i>syudoju zemi, v. apliku ar syudoim zemi aramu, v. tejrumu</i>	<i>gnoię rolę</i>	<i>apsiudu zemmi</i>
<i>gnoienie</i>	<i>apfudeszen</i>	<i>gnojenie</i>	<i>syudoij isyudoszona, v.</i>		

niezbēdny do osiągnięcia szczęścia, w tym także wiecznego. [...] Praca była więc traktowana jako przejaw porządku Bożego” (Chwalba 2004, 182).

<i>rolej</i>		<i>roli</i>	<i>syudoszona</i>		
<i>haftowanie</i>	<i>addeszena</i>	<i>haftowanie</i>	<i>ryweszona</i>		
<i>haftuię</i>	<i>es addy / es rakfty / es yfszu, ifszue / ifszût</i>	<i>haftuję</i>	<i>ryweju izszyunu</i>	<i>haftuię</i>	<i>rakstu, adyiu</i>
<i>nawożę</i>	<i>es sabær / es sakra</i>	<i>nawożę</i>	<i>piwadu, piberiu, pikraunu</i>	<i>nawożę</i>	<i>soweddu, sakraunu</i>
<i>nawożenie</i>	<i>sakraszana</i>	<i>nawożenie</i>	<i>piweższona, sakrauszona, pikrauszona</i>	<i>nawożenie</i>	<i>sakrauszona</i>
<i>nitowanie</i>	<i>sakalliészana</i>	<i>nitowanie</i>	<i>sanitawoszona, sakalszona</i>	<i>nitowanie</i>	<i>sakalliszana</i>
<i>nituię</i>	<i>es sakalliê / es kôpa sakalliê</i>	<i>nituję</i>	<i>nitawoju, kupa sakalu</i>	<i>nituię</i>	<i>sakallu</i>
<i>oranie</i>	<i>arszena</i>	<i>oranie</i>	<i>arszona</i>	<i>oranie</i>	<i>orszana</i>
<i>orzę</i>	<i>es ar / imp: es arre / inf: art / es artin ar / es zemme yfterp</i>	<i>orzę</i>	<i>artin ariu zemi, izterpiu zemi</i>	<i>orzę</i>	<i>oru</i>
<i>wiercę co świdrem</i>	<i>es caururbu inf. caururbt</i>	<i>wiercę co świdrem</i>	<i>gryżu ar swuorpstu caury</i>	<i>wiercę co świdrem</i>	<i>caur urbu</i>
<i>wiercenie</i>	<i>caururbszana</i>	<i>wiercenie</i>	<i>gryżu ar swuorpstu v. gryszszona uorbszona ar swuorpstu</i>	<i>wiercenie</i>	<i>urbszona</i>
<i>wybijam wełnę / czechrę</i>	<i>wilnu fukkat</i>	<i>wybijam wełnę, czechrę</i>	<i>wylnas stupoju, korszu</i>	<i>wybijam wełnę</i>	<i>wilnu sukku</i>
<i>wybijanie wełny</i>	<i>wilnu fukkusza</i>	<i>wybijanie wełny</i>	<i>wylnu stuposzona, v. wylnu korszszana</i>		

JušV nav raksturīgi izpaust darbību nosaukumus ar lietvārdiem (substantivēta darbība), turklāt darbības vārdi, kas apzīmē tipiskas nodarbošanās vai darbības laukos, veido svarīgu vārdnīcas daļu (168 šķirkļi), piem., *ap-art* – *zaorać*, sal. *apařt* ‘bepflügen, pflügend bestellen’ (ME I 75); *ap-plaut* – *obkosić łąkę*, sal. *appļaūt* ‘ringsherum abmähen’ (ME I 112); *ap-vakt* – *zebrać (zboże z pola)*, sal. *apvâkt* ‘die Feldfrüchte einheimsen’ (ME I 134); *art, -riu, -ru* – *orać*, sal. *ařt* ‘pflügen’ (ME I 141); *bjrzet* – *robić brozdę (siejąc)*, sal. *biržêt* ‘Saatfurchen ziehen’ (ME I 299); *caliot* – *zbierać kurczęt*, sal. *cālis* ‘das Küchlein, das Hühnchen’ (ME I 367); *drazt, -ziu, -zu* – *strugać*, sal. *drāzt* ‘schneiden, züchtigen’ (ME I 495); *drejat* – *toczyć*, sal. *drejât* ‘drechseln’ (ME I 496); *ecet* – *bronować*, sal. *ecêt* ‘eggen’ (ME I 565); *is-karst* – *rozczoćrać wełnę*, sal. *izkârst* ‘auskämmeln’ (ME I 750); *is-slaukt, -cu* – *wydoić*, sal. *izslâukt* ‘ausmelken’ (ME I 799); *kretuliat* – *siać przez rzeszoto*, sal. *krêtulis* ‘Getreideschwinge, Riegensieb’ (ME II 274); *kulstit, -stu* – *trzepać (len)*, sal.

kułstīt ‘wiederholt schlagen’ (ME II 308); *rezgiot* – *wysiewać, wysiać plew przez rzeszoto*, sal. *reżgis* ‘Geflechte, Korb; das Riegensieb’ (ME III 516); *set, -ju* – *siać* u. c.

2. Amatnieki un laukstrādnieki

Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās galvenokārt pārstāvētas amatnieku profesijas (73 šķirkļi ElgD, 69 KurV, 34 KarV).

4.2.9. tabula

Amatnieki poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās (izvilks)

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>bednarz</i>	<i>stipeneks / ftipotais</i>	<i>będnarz</i>	<i>bądnars, buciniks, bucadors</i>	<i>będnarz</i>	<i>bucyniks, mucynigs</i>
<i>blacharz</i>	<i>zælte blækers</i>	<i>blacharz</i>	<i>zystiniks pļestaknigs</i>	<i>blacharz</i>	<i>blekkiers</i>
<i>ciešla</i>	<i>timmerneks / timmermanis d. czeſlis</i>	<i>ciesla</i>	<i>dajlida, pļotniks, cieslis</i>	<i>ciesla</i>	<i>bawmeisters, timermans</i>
<i>kołoziey / ſtelmach</i>	<i>ragawas taiſitais / radneks / kamana / wæzma taiſitais</i>	<i>kołodzielcy, kołodziej, stelmach</i>	<i>ratadajlis, ratniks</i>	<i>kołodziey</i>	<i>skrytelu taysitays</i>
<i>sitarz</i>	<i>ſieta daritais</i>	<i>sitarz</i>	<i>sitiniks kas situs aužz, tajsa</i>	<i>sitarz</i>	<i>sietniks</i>
<i>czapnik</i>	<i>cepuņaks</i>	<i>czapnik</i>	<i>capuņniks</i>	<i>czapnik</i>	<i>capuņniks</i>
<i>krawiec</i>	<i>skrodels</i>	<i>krawiec</i>	<i>skruders, skrauczys, szywejs swiejtū</i>	<i>krawiec</i>	<i>skroderis, skrodalis</i>
<i>siodlarz</i>	<i>ſedeneks, rimars</i>	<i>siodlarz</i>	<i>sedliniks, rimars</i>	<i>siodlarz</i>	<i>sedleniks</i>

Mazāk ir šķirkļu ar laukstrādnieku apzīmējumiem (19 ElgD, 17 KurV, 6 KarV), un tie ir saistīti tikai ar pamatdarbībām, kas veicamas laukos (lopu ganīšana un zemes iekopšana), piemēram:

4.2.10. tabula

Laukstrādnieki poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās (izvilks)

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>koſiarz / koſnik</i>	<i>pliāweis / ſēnu pliāweis</i>	<i>kosiarz, kosnik</i>	<i>sinaplowejsz</i>		
<i>kurnik / co kury opatruie</i>	<i>wiſtu uſlukotais</i>				
<i>owczarz</i>	<i>awwegans D. uszkugans</i>	<i>owczarz</i>	<i>wuszku gons</i>	<i>owczarz</i>	<i>wuszku awwiu gons</i>
<i>siewca zasiewacz</i>	<i>saieneks</i>	<i>siewca, zasiewacz</i>	<i>sejejsz</i>	<i>siewca</i>	<i>seiejsz</i>

<i>zeńca</i>	? / <i>plauwneks</i>	<i>žęca</i>	<i>plowejsz</i>		
				<i>zniwak</i>	<i>plauwiks</i>

Latvijas laukos nodarbinātības diferenciacija saimniecībās nebija īpaši liela. Izpildāmā darba daudzveidības dēļ notika pienākumu sadale atbilstoši veicamajam darbam un dzimumam, tomēr ražas novākšanas laikā visiem bija jāstrādā uz lauka (Bērziņš 2000, 64–65). Kaut gan JušV arī ir vairāk amatnieku apzīmējumu, salīdzinājumā ar poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcām JušV piedāvā daudz plašāku skatījumu uz laukstrādnieku darbu, piem. *aj-gans* – *pastuch owiec*, sal. *aitgans* ‘der Schafhirt’ (EH I 5); *arejs*, *-eja* – *oracz*, sal. *arājs*, *arējs* ‘der Pflüger, der Landmann, der Bauer’ (ME I 140); *cuk-gans* – *swinopas*, sal. *cūkgans* ‘der Sauhirt’ (ME I 398); *dzinejs* – *gnacz (bydła)*, sal. *dzinējs* ‘ein Vorknecht, Fronvogt’ (EH I 358); *grabejs* – *grabca (siana)*, sal. *grābējs* ‘einer, der harkt’ (ME I 642); *kopejs* – *uprawiacz roli*, sal. *kūopējs* ‘der Pfleger’ (ME II 345); *kulejs* – *mlócarz*, sal. *kūlējs* ‘der Drescher’ (ME II 335); *modere* – *pakciarka*, sal. *muōdere* ‘die Hof-, Viehmutter, Aufseherin über das Vieh; die Viehpächterin’ (ME II 682); *pjgulnjks* – *konopas*, sal. *piēguļniēks* ‘der Nachthüter’ (ME III 253); *plhavejs* – *kosarz (siana)*, sal. *plāūt* ‘schneiden; mähen’ (ME III 366–367); *rij-kuris* – *gumienny (nastawuje, pali osieć, wywiewa)*, sal. *rijkuris* ‘der Riegenheizer’ (ME III 523); *sejejs* – *siewca*; *zjr-gans* – *konopas*, sal. *ziŗggans* ‘der Pferdehirt’ (ME IV 726) u. c.

Amatnieku nosaukumu tulkojumiem autors pievieno sinonīmus vai komentārus ar norādi uz amatnieka darbību: *ad-geris* – *skórnik (garbarz)*, sal. *ādģēris* ‘der Gerber’ (ME I 236); *dar-dedzis* – *smolarz (co pędzi smole)* ‘kurš tecina darvu’, sal. *darvdedzis* ‘der Teerbrenner’ (ME I 442); *j-salnjks* – *śłodnik (kto śłod robi)* ‘kurš gatavo iesalu’, sal. *iesals* ‘das Malz’ (ME II 61); *muldenjks, -njce* – *neckarz (co necki robi)* ‘kurš taisa muldas’, sal. *muldeniēks* ‘einer, der Mulden, Tröge verfertigt und verkauft’ (ME II 664); *murenjks, -njce* – *murnik (co muruje)* ‘kurš mūrē’, sal. *mūrēt* ‘mauern’ (ME II 678); *stjgelnjks, -njce* – *ceglarz (co cegły wypala)* ‘kurš dedzina ķieģeļus’, sal. *stieģelniēks* ‘der Ziegelbrenner’ (ME IV 1078) u. c.

3. Darba attiecības

Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās uz šo tematisko grupu izdevās attiecināt 15 šķirkļus ElgD, 14 – KurV, 8 – KarV, savukārt JušV piedāvā ļoti plašu skatu uz darba attiecībām laukos (39 šķirkļi), komentāros un ilustratīvajos piemēros rādot lauku dzīves ainu, kas lielā mērā pamatojas uz saimnieka un strādnieka attiecībām.

19. gadsimtā gājēji un saimnieki slēdza līgumus valdes izsludinātā dienā, kuru termiņš bija atkarīgs no konkrētās teritorijas paradumiem. Šai dienai dažādos novados bija atšķirīgi nosaukumi (Cimermanis 1959, 54–55). JušV sastopams šķirklis *jórene – dzień zamiany czeladzi* ‘kalpu maiņas diena’. Ar kalpu līgšanu un kalpošanu Juškas vārdnīcā ir saistīti vairāki šķirkļi: *skapet – [...] rekomendować miejsce (gdy wypędzisz służę bez czasu)* ‘ieteikt vietu (kad izdzina kalpu pirms laika)’; *bildinat – namawiać (służę)* ‘pierunāt (kalpu)’; *sa-mitotjs – zmienić się (czeladz w końcu roku)* ‘mainīties (kalpi gada beigās)’; *az-kalpot – wysłużyć (cały rok)* ‘visu gadu’; *is-kalpot – wysłużyć (rok)* ‘gadu’; *sa-kalpot – wysłużyć (kilka lat)* ‘dažus gadus’, arī *likiopas, pl. – borysz; magaričias, pl. – borysz*, sal. *magaričas* ‘der Vertragstrunk, Vertragsschmaus, Belohnungstrunk’ (ME II 547); *savedejs – faktor*: „savedēji [...] darbojās kā vidutāji starp darba meklētājiem un piedāvātājiem. Savedēju pienākumus lielākoties veica vietējie amatnieki, vaļinieki vai citi ļaudis, kam bija plašāka saskare ar pagasta iedzīvotājiem. Savedēji jau laikus apklausījās, kuram saimniekam vajadzīgi gājēji un konkrēti kādu cilvēku saimnieks iespējas gadījumā vēlētos līgt. Tāpat viņi paaizeresējās par tiem laukstrādniekiem, kuri uz nākamo gadu nepaliek vecajā vietā, un pie kura saimnieka viņi gribētu līgt darbā. Aptaujas rezultātā savedēji bieži vien ieteica laukstrādniekiem salīgt pie konkrēta saimnieka vai arī otrādi. Tādā gadījumā darījumu pēc paraduma atlika tikai noformēt krogā, jo savstarpējā vienošanās zināmā mērā jau bija panākta. Atlīdzībai par laba darbaspēka apgādāšanu saimnieki savedējus pieaicināja, dzerot t. s. magaričias, vai arī deva produktus vai naudu” (Cimermanis 1959, 55).

Zemnieki bija viena no četrām Krievijas likumos apstiprinātajām kārtām, kas veidoja divas grupas – muižas ļaudis un arājos. Arāji savukārt veidoja vēl divas apakšgrupas – saimniekus un darba cilvēkus jeb strādniekus (Bērziņš 2000, 74–75). Atkarībā no dzīves un nodarbinātības veida, strādniekus iedalīja sīkāk. JušV sastopami 18 personu apzīmējumi pēc nodarbinātības veida laukos („Latviešu literārās valodas vārdnīcā” ar norādi „novec.” vai „vēst.”). Zemnieku kārtas dalījums atbilstoši nodarbinātības veidam atspoguļojas šķirkļos *algadzis, -dze – najemnik dzienny*, sal. *algādzis* ‘der Tagelöhner’ (ME I 67), *algādzis* ‘strādnieks (muižā, zemnieka saimniecībā), kas strādā par dienas, nedēļas vai mēneša algu’ (LLVV); *bandinjks – parobek przysiewkowy*, sal. *bañdinieks* ‘ein Knecht, dem der Wirt ein Stück Land als Lohn abgeben hat’ (ME I 262), *przysiew* ‘cześć zasiewu lub pola na zasiew, dana służącemu we wsi jako dodatek do gaży’¹⁰¹ (SWil 1310);

¹⁰¹ „daļa sējumu vai lauki sējumiem, kas piešķirti kalpam kā piedeļa pie algas”

diptatnjks – robotnik na ordynarij, sal. *deputātnieks* ‘laukstrādnieks, kas samaksu par padarīto darbu saņem naturālijās (pārtikas produktos, malkā u. tml.) vai atļaujā izmantot zemi’ (LLVV); *gajejs, -ja* – *czeladnik (kto prędko chodzi)*, iekavās burt. ‘kas ātri iet’ (iespējams, vārda otra nozīme, kaut gan polisēmijas vai homonīmijas gadījumos autors parasti atdala nozīmes ar semikolu), sal. *gājējs* ‘der Knecht, der Arbeiter’ (ME I 616), *gājējs* ‘kalps, vaļinieks, laukstrādnieks’ (LLVV); *naudenjks, -njce* – *pieniężny*, sal. *naúdeniēks* ‘ein Arbeiter, der nicht als Jahres-Knecht, sondern eine gewisse Zeit für eine bestimmte Bezahlung dient’ (ME II 696).

Strādnieku nosaukumiem autors pievieno komentārus, kas norāda uz konkrētu ekstralingvistisko situāciju, piem., *kalps – parobek (żonaty roczni na swym odzieniu i chatę osobną ma)* ‘precēts, uz gadu, ar savām drēbēm un ar atsevišķu mājokli’, *kaļps* ‘der Knecht, Arbeiter’ (ME II 144), sal. „Par kalpu Kurzemē un Zemgalē 19. gs. otrajā pusē sauca precētu vīrieti, kurš līga pie saimnieka darbā uz noteiktu laiku atbilstoši apvidū eksistējošiem paradumiem“ (Cimermanis 1959: 35); *nedelnjks, -njce* – *tygodnik (co 6.dni robi)* ‘kas strādā 6 dienas’, sal. *nedēļniēks* ‘der Arbeiter, der zur Frohnzeit auf dem Gute die Woche hat; ein Tagelöhner, der die ganze Woche bei jemand arbeitet’ (ME II 711), *nedēļnieks* ‘algādzis, kas salīgts strādāt noteiktu nedēļu skaitu un saņem samaksu par katru nostrādāto nedēļu; senāk – darbinieks, kas visu nedēļu gāja klaušās’ (LLVV), poļu valodā 19. un 20. gs. sākuma vārdnīcas nepiemin vārdu *tygodnik* ar šādu nozīmes komponentu.

Vēl viens darbinieku apzīmējošs vārds ir *valenjks, -njce* – *wolny od służby (bez służby)*, sal. *vaļiniēks* ‘ein nicht fest Angestellter, nicht bestimmt Beschäftigter; der Gesindeseinwohner, der keinen Jahresdienst bei dem Wirten hat; ein Lostreiber; ein Freistehender’ (ME IV 465), *vaļinieks* ‘bezzemnieks, kas par mītni pie saimnieka atlīdzināja ar savu darbu’ (LLVV). Turklāt vaļinieka būtību apraksta šādi: „Vaļinieki sastādīja diezgan ievērojamu daļu no lauku iedzīvotāju kopskaita. Vaļinieki, kā rāda nosaukums, dzīvoja zināmā neatkarībā – „vaļā”. Viņi nekur nesaderēja uz ilgāku laiku pastāvīgā darbā un gāja strādāt pie saimniekiem tad, kad bija vislielākais darbaspēka pieprasījums un labākās peļņas izredzes” (Cimermanis 1959, 49). Juškas tulkojums ‘brīvs no darba (bez darba)’ tikai daļēji sakrīt ar reģistrētām nozīmēm vai parādības specifiku. Vaļinieks, kas senāk dzīvoja saimnieka pirtī, ir *pirtnieks: pjrtenjks, -njce* – *łaznik (co w łazni mieszka)*, sal. *pirtniēks* ‘ein Badstüber, Einlieger, Einwohner’ (ME III 228). Autors pievieno komentāru ‘kas pirtī dzīvo’. Poļu valodā vārds *łaznik* netika lietots kā pirtī dzīvojošas personas apzīmējums (Miseviča-Trilliča 2013a).

4. Darbarīki un to sastāvdaļas

Salīdzinot ar poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcām, JušV ļoti plaši pārstāvēti darbarīku nosaukumi – kopumā tika ekscerpēti 118 šķirkļi, kur parādās dažādu ikdienas darbos izmantotu instrumentu un ierīču nosaukumu ekvivalenti, piem., *darbacjris – siekiera*, sal. *cirvis* ‘das Beil, die Axt’ (ME I 388); *ecešias – brona*, sal. *ecēša* ‘die Egge’ (ME I 565); *iskapte – kosa*, sal. *izkaps* ‘die Sense’ (ME I 748); *kalts – dlót*, sal. *kałts* ‘das Stemmeisen, der Meissel’ (ME II 146); *lapste – łopata*, sal. *łapsta* ‘der Spaten, die Schaufel’ (ME II 440); *mistekles, pl. – cierlicy*, sal. *mīstekles* ‘die Flachsbreche’ (ME II 647); *zags – pila*, sal. *zāģis* ‘die Säge; das Instrument zum Schneiden der Kimme’ (ME IV 695); *ziubeklus – widly*, sal. *żubeklis* ‘eine ästige Stange zum Aufschichten, Trocknen von Getreide, Klee u. s. w.; ein Fischeisen’ (ME IV 827).

Līdzīgi kā šķirkļos, kur tiek skaidroti amatu nosaukumi, arī te autors pievieno komentārus, diferencējot darbarīkus pēc izskata vai – biežāk – izmantošanas veida (parasti ar poļu valodas konstrukciju prievārds *do* + ģenitīvs, arī *od* + ģenitīvs vai *na* + akuzatīvs). Ekvivalenti ar papildu skaidrojumiem dominē šķirkļos, kur tiek skaidroti darbarīku nosaukumi, piem.: *abru kasts – noż do wykrobania dzieży*; *podskrobek*, sal. *abr (a) kasis* ‘das eiserne Instrument, mit dem der Rest des Teiges zusammengesahbt wird’ (ME I 6); *bant-staklis – narzędzie do naciągania obręczow*, sal. *bañstaklis* ‘das Zwickeisen der Bötcher; ein Stock mit einem viereckigen Loch, vermittelt dessen der Weberbaum gedreht und der Aufzug um den Weberbaum gewunden wird’ (ME I 263); *beslis – łopatka (do kopania kartofli)*, sal. *besele* ‘eine Schaufel, mit der man Kartoffeln gräbt’ (ME I 280); *ekelis – grzebień od lnu*, sal. *ėkele* ‘eine Flachshechel’ (EH I 372); *kara – soszka do suszenia sieci*, sal. *karas* ‘lange Schnüre od. Stangen worauf etwas gehängt wird, namentlich die Stangen, auf denen die Netze getrocknet werden; etwas Aufgehängtes’ (ME II 216); *ķesele – sieć na raki*, sal. *ķesele* ‘der Kescher zum Krebsfangen’ (ME II 370); *maliniš – sieć mała od fląderek*; *stribenkis – kozioł do strugania (obręczow)*, sal. *strībeņkis* ‘die Ziehbank des Böttchers, Fassbinders’ (ME IV 1091); *tesele – siekiera do robienia necki*, sal. *tesele* ‘ein Beil, dessen gradlinige Schneide quer ansteht’ (ME IV 168); *tutenis – noż do rąbania cukuru*, sal. *tutenis* ‘ein grosses Dolchmesser’ (ME IV 274–275).

Uzmanība veltīta arī darbarīku sastāvdaļām, piem.: *elziniš – przewiąsło (u cepu)*, sal. ME vārdu *eldziņš* ‘ein Schnürchen od. Riemen, mit welchem die Peitschenschnur an den Stiel gebunden wird’ (ME I 567), kura semantēmā ir arī nozīme ‘priekšmets sasiešanai’, bet kurš attiecas uz citu rīku; *kuliniš – rękojęć (u kosy)*, sal. *kūliņš* ‘ein Klötzchen an der

Handhabe oder am Stielende einer Sense oder einer Heugabel (zum bequemerem Halten)' (EH I 683); *lemesnice – łopata sochy (gdzie lemiesz zabity)*, sal. *lemesnīca* 'die hölzerne Gabel der Pflugschar' (ME II 449); *linums – dno sieci (gdzie wkładają kamień żeby grzązło w dół)*, sal. *linums* 'das aus Flachs oder Hanfgarn verfertigte Netz zwischen den Flosshölzern und den Senksteinen' (ME II 473); *pjte – obuch (młotu siekiery...)*, sal. *piētis* 'die Rückseite des Beiles' (ME III 302–303); *plūde – deszczulka od sieci (żeby nietonęła siec)*, sal. *plude* 'ein grösseres Flottholz über der Netzbeutelöffnung, an der oberen Leine befestigt' (ME III 353); *saka – powrozek do związania góry chomątu*, sal. *sakas* 'die Kummethölzer, die beiden Holzstücke, die an den Beiden Seiten des Pferdehalses auf dem Polsterring liegen und an welchen die Zugsträngen befestigt werden, das Kummet; das Joch; die Mistgabel; die Haspel' (ME III 645); *verstava – wrócidło u sochy*, sal. *vęrstuve* 'pie ratu šķēres piesists dzelzis, kam uotru galu ar caurumu uzmauc uz bultas galu zem priekšas ass' (ME IV 566).

Atsevišķu grupu veido šķirkļi, kuri ir saistīti ar zirglietām: *ap-auši – uzda; dūnis – sitowie (dla chomutu plecenia); dzenaukste – u chomątu; ilksne – holobla; j-jugs – uprzęż; j-maukti, pl. – uzda; jugs – jarzmo; jugt, -dzu – zaprzęgać (w jarzmo); kapslis – strzemie u siodła; nū-jugt – odprząść; pakavs – podkowa; pavade – powod (u uzdy); riki, pl. – drzewo u chomątu; saka – powrozek do związania góry chomątu; samestava – sponia od chomątu; saspręnga – sponia u chomątu (w dole); sedli, pl. – siodło; sedliniš – strzemielina; silksnis – chomąt (z sitowia); strengē – postronek; širas, pl – nabadryki, szory; verzeles, pl. – szory nabadryki; verzehot – ubrać w szory (konja).*

JušV tematiskās grupas, kas veltītas fiziskajam darbam, raksturo ļoti plašs skatījums uz ekstralingvistisko realitāti (sk. arī Miseviča-Trilliča 2013a). Vārdnīca nav enciklopēdisks informācijas avots, un tā pārsvarā vērsta uz fona zināšanām, kas ir potenciālajam lietotājam. JušV ietvertas vairākas leksēmas, kuru nozīmi ir grūti atšifrēt no mūsdienu skatpunkta to kontekstuālā rakstura dēļ. Tas samazina vārdnīcas kā informācijas avota vērtību, bet bagātina ar papildu pasaulainas aspektiem.

Svētki

Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās nav nevienu svētku nosaukuma, izņemot tos, kuri saistīti ar katoļu baznīcas liturģisko gadu (sk. 4.1.2. sadaļu). Savukārt JušV atrodami 12 šķirkļi, kas norāda uz tās teritorijas, kurā savākts materiāls, raksturīgajiem svētkiem un tradīcijām. Visi šie nosaukumi pieder bezekvivalentu leksikai, tāpēc autors par ekvivalentiem piedāvā paskaidrojumus, kas attiecināti uz ekstralingvistisko realitāti (tas var

būt iemesls, norāde uz svinēšanas laiku vai uz tipiskām darbībām, kas šajā laikā jāveic), kā arī dažos gadījumos sniedz vārda lietošanas kontekstu latviešu valodā. Saskaņā ar konkretizējošo komponentu daļa nosaukumu ir saistīta ar vietējo iedzīvotāju tradīcijām, kuras tiek kultivētas kristīgo svētku laikā, piem.: *gardede – olbrzym ubrany (na Boże Narodzenie)* ‘pārgērbts milzis (uz Ziemassvētkiem)’; *kekats – przebrany mężczyzna w kobietę (na Boże narodzenie)*. *Viniś jt kekatos* ‘par sievieti pārgērbts vīrietis (uz Ziemassvētkiem)’, sal. ķekata ‘der Fastnachtsnarr, einer der ķekatās iet: *maskuotie viesi saucās par budēļiem, ķekatās, čigāniem* (ME II 361); *knebulis – przebrany człowiek w lachmany, i opeckany (na Boże Narodzenia)* ‘skrandās pārgērbts un nosmērējies cilvēks (uz Ziemassvētkiem)’. Kā redzams, salīdzinājumā ar Mīlenbaha–Endzelīna vārdnīcas definīciju Juška piedāvā daudz konkrētāku skaidrojumu, kas saistīta ar ikdienas situāciju.

Vārdnīcā pieminētos svētkus autors saista ar konkrētiem baltu ticējumiem. Paskaidrojumā sajaukta Romas katoļu tradīcija – katru dienu nosaukt kāda svētā vārdā – ar senajām tradīcijām. „Senajam baltiešu kalendāram aizmirstoties, latvieši savus svētkus bija spiesti pārcelt uz jauno romiešu-katoļu kalendāru. [...] mainīgie Mēness gada laikgadi tika nofiksēti noteiktos datumos, un tie ieguva pilnīgi jaunus, svešus vārdus — kā Benedikta diena (Kustoņa dienas vietā), Urbāna diena (Lapu dienas vietā), Labrenča diena (Uguns dienas vietā) u. c.” (Šterna 1998, 275). Tieši tas arī parādās JušV: svētkus *labręcis* autors skaidro kā *święto ognia (ogień nie wolno rozkladać w domie); Wawrzyniec*, gan pievēršoties šīs dienas senajam nosaukumam un ar to saistītajai tradīcijai (Labrenča dienā nekūra uguni, lai Uguns māte varētu atpūsties (Karaša 1991, 93)), gan arī dodot atbilstošu šīs dienas poļu nosaukumu. Juška fiksē arī nosaukumu *tunis* ar paskaidrojumu *bóstwo swin 17 stycznia* un ilustratīvu piemēru *Paldjs cuka tuniśtam, man cucinias djsingan (djsgan) (dajna)*. Tanīss jeb Tenis (*Tunis* JušV) ir katoļu svētais Antonijs, kas Eiropas tradīcijā uzskatīts par mājas lopu sargu (Šmits 1940–1941). No poļu ekvivalenta izriet, ka vārdnīcas autors nesaistīja šo nosaukumu ar katoļu tradīciju, tieši pretēji – nosauc Tuni par dievību un citē tautasdziesmu, kas pastiprina jēdziena saiti ar tautas kultūru.

Vēja diena, arī Sveču diena (JušV *veja-djna – dzień wiatru (święto jeden dzień w roku)* ‘vēja diena (svētki reizi gadā)’; *veja-djnas – trzy dni przez kapusty nie robiq* ‘vēja dienas – trīs dienu laikā kāpostus netaisa’) tiek svinēta 2. februārī. Katoļu liturģiskajā gadā 2. februārī ir Jēzus upurēšanas diena, poļu katoļu tradīcijā arī Svētās Marijas diena – *Matki Boskiej Gromnicznej* (no poļu *gromnica* – liela baznīcas svece). JušV ir šķirkļis *svecu-djna – gromnicy*, kur poļu ekvivalents nepārprotami norāda uz saistību ar katoļu tradīciju, sal. *gromnica* ‘1) świecona jarzęca świeca. Gromnice konającym w ręce dają. 2) Gromnice, w

lm. święto Oczyszczenia P. Marji. Dzień ofiarowania Pańskiego do kościoła, dziś Gromnicami nazywamy'¹⁰² (SWil 373). Šajā gadījumā autors nošķir katoļu un tautas tradīciju, ievietojot dažādus šīs dienas nosaukumus atsevišķos šķirkļos. Šķirklī *veja-djnas – trzy dni przez kapusty nie robią* 'trīs dienu laikā kapostus netaisa' autors norāda uz ticējumu, kas ir saistīts ar šo dienu: „Sievietēm šī ir svētku diena. Nedrīkst matus sukāt, kāpostus vārīt, nedz arī adatas cilāt – tad mati stāv kā sveces, kāposti neaug un nabadzība dur kā adatas (Karaša 1991, 105).

Ar lauku darbiem saistīts šķirklis *apkules – uczta po skończeniu młodzy. Apkules dzert*, sal. *apkūlas, apkūlības* '1) Beendigung des Dreschens; 2) ein Fest nach beendigtem Dreschen' (ME I 97). Tāpat kā JušV, arī ME tiek piedāvāts ilustratīvs piemērs „apkūlas dzert”.

Juškas vārdnīcā pārstāvēti tikai daži fragmenti no tradīcijām bagātās latviešu dzīves. Svētku apraksts nav pilnīgs un konsekvents, kas ir raksturīgi jebkurai tulkojošajai vārdnīcai. Vārdnīcas šķirklī parādās liecība par kādu ar svētkiem saistītu iezīmi, kas nav atrodama citos avotos, piemēram, šķirklī *kekats – przebrany mężczyzna w kobietę (na Boże narodzenie)* 'par sievieti pārgērbts vīrietis (uz Ziemassvētkiem)', kā arī kristīgo un seno tradīciju saikne ikdienas dzīvē.

Leksiski semantiskais lauks „Sadzīve” sarunvārdnīcās

Sarunvārdnīcu lielākā daļa tematisko sadaļu, atbilstoši laukstrādnieku ieceļošanas mērķim, ir veltīta tieši darbam. Ievērojami atšķiras sarunvārdnīcu sadaļu struktūra. Atbilstoši autora pieņemtajiem principiem, AvS sadaļas „Lauku darbi”, „Cukurbietes”, „Siena pļauja” pārsvarā sastāv no atsevišķiem vārdiem vai vārdkopām, piem., *zeme – ziemia, zemi apstrādāt – uprawieć ziemię* (AvS 24), *ievākt labību – zbierać, pūrs – purnica (lotewska miara ziarna)* (AvS 25), *sēt – siać* (AvS 27), *vēst sienu – wozić siano* (AvS 27). Frāzes tiek lietotas reti, parasti pāveles vai pamudinājuma formā: *Ei art! – Idz orać!* (AvS 24); *Salasi olas! – Zbieraj jaja!* (AvS 28); *Uzmaniģi! – Baczność!*; *Rūpīgi! – Troskliwie!*; *Ātri! – Predko!* (pamudinājumi) (AvS 26).

Autors ne tikai izprot tematiskā izkārtojuma principus, bet skatās uz situatīvo kontekstu plašāk, piedāvājot to priekšmetu nominācijas, kas ir pastarpināti saistītas ar reālo cukurbiešu apstrādes situāciju: *vagons – wagon, nazis – nóz, maiss – worek* (AvS 27).

¹⁰² '1) svētīta svece. Baznīcas sveci liek rokās mirstošam. 2) Jaunavas Marijas Šķīstīšanas dienā. Tā Kunga parādīšanās dienu svētnīcā dienā tā saucam’

Līdzīgi notiek Kols sadaļā „Košba – Siena pļauja”, kur ievietota frāze par laika apstākļiem: *dzisiaj będzie ładnie – šodien būs jauks laiks* (Kols 60). Kontekstā šis fakts ir svarīgs, jo tas ir nosacījums siena pļaušanai, lai gan atsevišķi tam nav nekādas saistības ar siena sagatavošanu.

Kols darbam veltīto sadaļu klāsts ir diferencētāks. Šo segmentu autors sāk ar sadaļu „Na miejscu pracy – Darbavietā”. Pēc autora piedāvātā scenārija, vispirms jaunie strādnieki tiek iepazīstināti ar pārējiem, precīzāk nedefinētiem saimniecības locekļiem:

Dzień dobry, przywiozłem pomocników: parobka i dziewczynę – Labdien! Atvedu mums palīgus: puisi un meitu.

dobrze, jak się nazywają? – labi, kā viņus sauc? (Kols 41)

Sadaļas materiāls demonstrē saimnieka, t. i., saimniecības pārstāvja, rūpes par jaunpienācējiem, piedāvājot viņiem izmitināšanu, pirti, atpūtu. Nākamās sadaļas nosaukums poļu valodā „Podział dnia” neasociējas ar darba lietām. Turklāt latviskais nosaukums – „Darba cēlieni” – norāda uz darbu, kas ir dienas svarīgākā sastāvdaļa, hronoloģisku izkārtojumu. Laika apzīmējumi – *piecos, no rīta, pusdienās, pēc pusdienām, līdz vakaram* – ir norādīti kopā ar dažādiem darbiem, kas ir jāizpilda konkrētā laikā. Autors piedāvā tipiskas laukstrādnieka dienas rekonstrukciju. Salīdzinot Kols aprakstu ar L. Landau datiem un laukstrādnieku atsauksmēm, var secināt, ka sarunvārdnīcā ir prezentēts realitātei atbilstošs, bet dažviet idealizēts vai vismaz „pozitīvāks” darba dienas izkārtojums: *jutro wstaniecie o 5-tej – rīt celsaties piecos; po obiedzie możecie wypocząć półtorej godziny – pēc pusdienām varēsiet atpūsties pusotru stundu* (Kols 42). Landau aptaujātie laukstrādnieki norāda, ka Latvijā bija jāceļas no aptuveni plkst. 02.00 līdz 04.00, bet pusdienas laikā parasti bija iespējams tikai paēst, nevis atpūsties (Landau 1966, 52).

Nākamās sadaļas nosaukums ir „Prace w domu – Mājas darbi”. Var pieļaut, ka te aprakstītie darba veidi ir paredzēti sievietēm: „Mycie naczyńia – Trauku mazgāšana”, „Pranie bielizny – Veļas mazgāšana”, „Pieczenie chleba – Maizes cepšana”. Autora rīcība šajā gadījumā ir nekonsekventa, jo, pārejot pie sadaļām par darbu ar dzīvniekiem un laukā, viņš tos grafiski neizdala atsevišķā blokā. Visas Kols sadaļas, kas ir saistītas ar darbu, sastāv gandrīz tikai no pavēlēm un norādēm, bet atslēgas vārds te ir *trzeba* – „vajag”. Sadaļā „Trauku mazgāšana” segments rāda vairākas pavēles izteikšanas iespējas:

talerze złóćcie osobno, żeby ociekły – šķīvjus noliec atsevišķi (pie malas), lai nožūtu; trzeba wytrzeć talerze w ścierkę – šķīvjus vajag noslaucīt trauku dvielī;

łyżki składa się do kredensu, a obok kładzie się noże i widelce – karotes liekamas trauku skapī, un blakus liekami naži un dakšiņas (Kols 46–47).

Šāda sadaļu uzbūve rada iespaidu, ka galvenais autora mērķis ir nodot lasītājam prasmes saprast pavēles.

Sadaļu, kas ir saistītas ar darbu, stila īpatnība ir to pamācošais raksturs. Implicīti ir ietverta informācija, ka poļu laukstrādnieks ir jāmāca, kā pareizi darīt konkrētas lietas saimniecībā: tā KolS sadaļā „Govs” astoņās replikās ietverts slaukšanas procesa apraksts pavēles izteiksmes formā:

weź tę czystą szmatkę, zwilż ją i wyczyść krowie wymiona – paņem to tiro lupatu, sasląpini mitru un notīri govs tesmeni;

teraz suchą scierką wytrzyj doczysta – tad ar sausu dvieli noslauki tīru utt. (KolS 53).

Poļu laukstrādnieka replikas – jautājumi par darba procesu – pastiprina šādu iespaidu: *proszę nam pokazać, jak trzeba obchodzić się z młocarką – lūdzu mums parādīt, kā jāapietas ar kuļammašīnu* (KolS 62). Polis ir tas, kurš neprot strādāt ar tehniku, kas jau tiek izmantota latviešu saimniecībās, – AvS ir minēta *plaujmašina – kosiarka, kuļmašina – młockarnia, lokomobile – maszyna* (AvS 25), KolS – *centrifūga, plaujammašina, kuļammašina*:

mleko trzeba wykręcić przez centryfugę – piens jālaiž caur centrifūgu (KolS 54);

będziemy żąć żniwiarką – pļausim ar plaujammašīnu (KolS 61);

Czy będziemy młocić cepami czy też młocarką? – vai kulsim ar spriguļiem vai ar kuļammašīnu? (KolS 62)

Poļu strādnieks nav pieradis strādāt ar mašīnām un šajā ziņā ir konservatīvs: *ej, ja wolę cepem grzmocić, niz jakąś tam maszynę – ak, labāk gribētu kult ar spriguli nekā ar tādu mašīnu* (KulS 62). Atbildē ir ietverts atzinums par progresu un implicīti – par Latvijas piederību šim pasaules procesam salīdzinājumā ar poļiem: *zacofańcze – świat idzie naprzód, a ty w tyl się cofasz – tu atpakaļ rāpuli – pasaule iet uz priekšu, bet tu vienmēr rāpies atpakaļ* (KolS 62).

Poļu laukstrādnieki ieceļoja Latvijā no nabadzīgiem reģioniem un parasti piederēja trūcīgākajiem lauku iedzīvotāju slāņiem, dažiem nebija savu saimniecību vai bija t. s. sīksaimniecības ar platību līdz diviem hektāriem. No tādiem reģioniem nākušie strādnieki nevarēja pārzināt lauksaimniecības tehniku, kura arī Latvijā nebija izplatīta visās saimniecībās. Turklāt darbs Latvijā ļāva viņiem iegūt jaunas iemaņas lauksaimniecībā (Miseviča-Trilliča 2014, 161). Kā raksta Landau, „augstāks lauksaimniecības līmenis Latvijā, labi uzturēta lopkopība dod emigrantiem iespēju iepazīties ar labāku lauku apsaimniekošanu, racionālu lopu barošanu, dārzeņu kopšanu, biešu kopšanu, dārzniecību,

mākslīgu mēslu izmantošanu utt. [...] pagastu valdes uzskatu vairākos gadījumos apstiprina paši emigranti, sakot, ka Latvijā iemācījās labi strādāt”¹⁰³ (Landau 1966, 120). Vairāku pagastu valdes pārstāvji citē dažu emigrantu pieredzi pēc atgriešanās mājās: „Uzlaboja savu saimniecību”, „Prot labi kopt linus un pārdot pārstrādātus, ko pie mums neizmanto”, „Apgalvo, ka Latvijā var iemācīties labi strādāt”, „[...] iemācījās pareizi barot govīs”¹⁰⁴ (Landau 1966, 120–121).

KoLS nav iekļautas sadaļas, kur tiktu sniegta informācija par laukstrādnieku brīvo laiku. AvS savukārt ievieto vārdnīcā sadaļu „Izrīkojums”, no kuras sekvencēm izriet, ka laukstrādniekiem var būt svētdiena, bet arī svētdienās viņiem ir jāveic konkrēti darbi saimniecībā: *Kuŗa svētdiena jums atkal brīva? – Pēc divām nedēļām.* (AvS 50); *Neesmu ilgi jūs redzējis – Juŗ dawno was nie widzialem; Bija daudz darba – Mialem duŗo roboty; Svētdienās jābaro zirgi – W niedzielę nalieŗi się karmić koni* (AvS 51). Realitātē saskaņā ar līgumu strādniekam parasti pienākas viena brīva svētdiena mēnesī, un pat tas bieŗi vien netika ievērots (Landau 1966, 52–53).

Sadaļas „Proŗba o wyplātę i przedłuŗenie umowy – Lūgums izmaksāt algu un lūguma pagarināŗana” ievietoŗana un tās frāzes norāda, ka algas izmaksas process nebija noregulēts un laukstrādniekam pašam bija jāseko tam, lai tiktu pie savas naudas (sal. AvS frāzes par algas izmaksu darba birojā: *Algu saimnieks izmaksās katru mēnesi – Pensję gospodarz będzie wyplacać co miesiāc* (AvS 12)). KoLS sadaļa sākas ar lūguma formām: *Chcialbym proŗić was gospodarzu o pieniędze – gribętu jums lūgt, saimniek, naudu; czy moglbym dostać pieniędze za przepracowany tydzień? – vai varętu dabūt naudu par nokalpoto nedęļu?; gospodarzu, proszę was o wyplacenie co mi się naleŗy – saimniek, lūdsu izmaksāŗiet man pienākoŗos naudu; trzeba mi pieniędzy – man vajāga naudu* (KoLS 66–67). Pirmā saimnieka replika šajā rindā ir *dostaniecie pōŗniej – dabūŗiet vęlāŗ* (KoLS 67). Autors demonstrē saimnieka pārākumu un viņa tiesības izmaksāt naudu viņam ērtā laikā. Motivēŗanas elements redzams frāzē *ale za porzādną pracę dołōŗę jeszcze, jak to obiecalem przy umowie, 15 latow – bet par labu strādāŗanu es vęl pielikŗu klāt, kā jau pie*

¹⁰³ „wyŗszy poziom gospodarki rolnej na Łotwie, dobrze prowadzona hodowla, daje moŗliwość emigrantom zapoznania się z lepszą uprawą roli, z racjonalnym ųywieniem bydla, uprawą warzyw, uprawą buraków, sadownictwem, stosowaniem nawozów sztucznych itp. [...] opinie wladz potwierdzają w wielu wypadkach sami emigranci, mówiąc, ųe na Łotwie nauczyli się porzādnie pracować” (Landau 1966: 120).

¹⁰⁴ „Ulepszył gospodarstwo”, Umie dobrze uprawiać len i sprzedawać przerobiony, czego u nas nie stosujā”, „Twierdzi, ųe na Łotwie moŗna nauczyć się dobrze i wydajnie pracować”, „[...] nauczyła się prawidlowo karmić krowy” (Landau 1966: 120-121).

salīgšanas solīju, piecpadsmit latus (KolS 68), kur implicīti ir ietverts autora vēstījums „ja labi strādā, var dabūt vairāk naudas”.

Raksturīgi, ka atspoguļotajās neapmierinātības situācijās laukstrādnieki sūdzas nevis pašam saimniekam, bet kādai neidentificētai trešajai personai: *gospodarz każe mi pracować w niedziele (wcześnie z rana, późno wieczór) – saimnieks liek strādāt svētdienā (agri no rīta, vēl vakarā); gospodarz daje złe utrzymanie (mieszkanie) – darba devējs dod sliktu uzturu (dzīvokli); nasz gospodarz każe spać chłopcom i dziewczętom w jednej izbie – mūsu saimnieks liek gulēt puīšiem un meitām vienā istabā* (KolS 65). Izņemot Polijas sūtniecību un konsulātus, kur sūdzības varēja iesniegt poliski, poļu laukstrādnieki varēja meklēt palīdzību arī pagasta valdē vai Latvijas Lauksaimniecības kamerā (Landau 1966, Palaša 2004). Ļoti iespējams, ka šādi izteicieni bija nepietiekami sarunai Latvijas iestādēs par netaisnīgo izturēšanos. Bet arī paši laukstrādnieki apzinājās, ka lauksaimniekam ir daudz stiprākas pozīcijas sarunās ar iestādēm. Tāpēc ļoti zīmīga ir sūdzību bloku noslēdzošā replika *nie narzekajcie! – nesūdzaties!* (KolS 65) Jāatzīmē, ka KolS minētie sūdzību iemesli – darbs svētdienā, sliktu uzturs un dzīvošanas apstākļi, vīriešu un sieviešu kopīga izmitināšana – arī realitātē bija visizplatītākie laukstrādnieku neapmierinātības cēloņi (Landau 1966, sk. arī Miseviča-Trilliča 2014).

Sarunvārdnīcās laukstrādnieks tiek parādīts tikai vienā sociālajā lomā, tāpēc ar privāto dzīvi saistītai leksikai tajās ir margināla nozīme. Ģimenes tēma parādās tikai AvS, kur vienā no sadaļām iekļauti radniecības apzīmējumu poļu un lietuviešu ekvivalenti.

Abās vārdnīcās tiek minētie svarīgākie baznīcas svētki. Svētā Jāņa diena – *święty Jan* tiek tulkota ar ekvivalentu *Jāņi* (KolS 29). Autors latviešu ekvivalentā izlaidis apzīmētāju *svēts*, netieši norādot uz to, ka Jāņi latviešu tradīcijās ir ne tikai baznīcas svētki, bet arī ar daudzām tautas paražām saistīta diena. Tomēr autors nesniedz nekādu skaidrojumu par šīs dienas paražām Latvijā, lai gan poļiem šo svētku ekstralingvistiskais konteksts noteikti nevarēja būt skaidrs. Avots, līdzīgi kā Kolbuševskis, ievieto sarunvārdnīcā nosaukumu Jāņi ar tulkojumu *Świętego Jana* (AvS 20), tomēr pēc tam seko izteicieni, kas norāda uz šīs dienas tradīcijām Latvijā: zāļu vākšana, alus un siera gatavošana, ugunskura kuršana: *Śovakar aplīgosim saimnieku un saimnieci! – Dziś wieczór będziemy spiewać pieśni na cześć gospodarzom!; Iesim pęc załumiem! – Pójdzmy po ziola!; Vai būs alus un siers? – Czy będziemy (miały) piwo i ser?; Vai darvas muca sagatavota? – Czy beczulka dziegciu przygotowana?* (AvS 20).

Dažas ziņas par Latvijas valsts svētkiem iekļautas KolS sadaļā „Nazwy dni, miesięcy, świąt – Dienu, mēnešu un svētku nosaukumi”: *15 maja Łotwa obchodzi święto*

zjednoczenia narodowego, a 18 listopada dzień niepodległości – pięcpadsmiatajā maijā Latvija svin tautas vienības svētkus un astoņpadsmiatajā novembrī valsts neatkarības dienu (KolS 30). KolS ievietota valsts himna un „Dziesma Brīvajai Latvijai” (Vilis Plūdonis, 1934) kā nacionālā himna. Autors – latvietis akcentē etnisko elementu latviešu svētkos, savukārt autors – polis norāda uz valstisko.

Cilvēka attiecības ar sabiedrību ir ļoti plašs semantiskais lauks, kurā, atkarībā no pētījuma mērķiem, var iekļauties dažādas jēdzieniskās sfēras, leksiski semantiskie lauki un tematiskās grupas. Šajā pētījumā šīs hierarhijas konkrēto vienību izvēli noteica to pārstāvniecība vārdnīcās. Tieši tās ļāva visspilgtāk parādīt vārdnīcu valodas pasaulainas atšķirības katrā leksikogrāfiskajā darbā.

Katoļu garīdznieku sastādītās vārdnīcas tika veidotas teritorijā, kur vairāku kultūru klātbūtne un mijiedarbība bija ierasta un dabiska. Tomēr katra no tām ieņēma noteiktu vietu. Nācijas un nacionalitātes jēdziens šajā periodā vēl nav pilnībā formulēts, un ir grūti runāt par jebkādu statistiku attiecībā uz etnisko piederību 17.–19. gadsimtā. Tomēr visu šo laiku latviešu, respektīvi, latgaliešu, kultūra galvenokārt bija lauku kultūra, savukārt poļu kultūra reģionā atradās vadošā pozīcijā. „Latgalē pilsētas bija poliskas, krieviskas un ebrejiskas, bet Latgales lauki – pārsvarā latviski (latgaliski)” (Bērziņš 2000: 67) – šādi tiek raksturota situācija Latgalē 19. gadsimta pirmajā pusē. Tāpēc ir svarīgi atzīmēt, ka Elgera un Karigera vārdnīcā dažādos šķirķļos parādās tomēr etnonīms „latvieši”.

Poļu-latviešu vārdnīcu pirmavots – CnTh – ir noteikts pasaules skatījums, normatīvās leksikas sinhrons atspoguļojums, tajā fiksēta 17. gs. valoda ar visām tai raksturīgajām reālijām, kuru sarunās lietoja Žečpospolitas izglītotākie iedzīvotāji. CnTh un SzD fiksētās reālijas poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcu autoriem bija saprotamas un tuvas atšķirīgās pakāpēs.

Elgers pietiekami konsekventi pārņem no Knapska (sekojot Sirvīdam) vārdnīcas leksiku, kas saistīta ar valsts iekārtu, armiju, tiesu sistēmu, kura viņa laikā darbojās Inflantijā. Karigers saīsina savu vārdnīcu, neietverot šajos leksiski semantiskajos laukos lielu daļu leksēmu, kas nav būtiskas viņa mērķa sasniegšanai – katoļu garīdznieku un vietējo iedzīvotāju komunikācijas uzlabošanai. Elgera piedāvāja reālijām un jēdzieniem, kas sveši Inflantijas zemnieku pasaules uztverei, latviešu ekvivalentus un bagātīgu sinonīmu klāstu. KarV dominē pragmatiska pieeja – viss, kas nav relevants ikdienas komunikācijai, tiek izlaists (sal. atšķirības leksēmu skaitā laukā „Armija” un gandrīz identisks leksēmu skaits laukos „Sociālā organizācija” un „Ģimene”).

Kurmins pārņem no ElgD gandrīz visus šķirkļus, tomēr viņa vārdnīcā ir krietni vien vairāk aprakstošo definīciju. Neapšaubāmi, vārdnīcu autori, meklējot latviešu ekvivalentus, bija spiesti saskarties ar daudzām lakūnām. Poļu augstāko slāņu kultūra bija jāatspoguļo ar to valodas vienību starpniecību, ko primāri izmantoja lauku iedzīvotāji. No CnTh un ElgD tapšanas līdz KurV iespēšanai pagāja vairāk nekā 200 gadi. No 17. gs. sākuma līdz 19. gs. vidum mainījās politiskā situācija tagadējā Latgales teritorijā, kas izraisīja pārmaiņas visās sabiedrības dzīves sfērās. Poļu valodā nosauktās reālijas ietilpa potenciālo vārdnīcu adresātu – poļu un lietuviešu katoļu garīdznieku – fona zināšanās, bet rodas šaubas par šāda veida leksēmu piemērotību garīdznieku saziņai ar Latgales iedzīvotājiem, to nozīmi faktiskajā runas lietojumā, kā arī to aktualitāti vēsturiski kulturālajā kontekstā un Vitebskas guberņas valodas situācijā.

Apraksti ir diezgan neērta semantizēšanas veids, lai to praktiski izmantotu tekstos vai izteicienu veidošanā – drīzāk garīdzniekiem, lai sazinātos ar iedzīvotājiem, lietderīgāki būtu vienvārda ekvivalenti. Definīciju izmantošana var liecināt par retu šo vārdu izmantošanu 19. gs. poļu valodā Vitebskas guberņas teritorijā. Apšaubāma šķiet arī to aktualitāte vēsturiski kulturālajā kontekstā, kā arī to nozīme faktiskajā runas lietojumā.

Analizējamajās jēdzieniskajās sfērās nav nekādu iespraudumu vai šķirkļu, kas ļautu vārdnīcas pasaulinai korelēt ar mērķvalodas kultūru. Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcu sastādītājiem vispār nav raksturīga vietējās kultūras reāliju pieminēšana. Viens no izņēmumiem (kas neattiecas uz analizējamajām tematiskajām grupām) varētu būt nosaukumu *cymbał*, *cytra*, *kobza* un *lutnia* tulkojums ar ekvivalentu *kokle*. Dažas norādes uz aktuālo politisko situāciju atrodas KurV (leksēmas *ujezd*, *ujezda* semantizējošajā daļā).

Visās trijās vārdnīcās vērojama nekonsekvenca tajā, ka, saglabājoties lemmu formai no CnTh (sekojot Sirvīdam), bieži ir pazudis diferencējošais elements, kas ļauj nepārprotami attiecināt šķirkli uz to vai citu grupu (sk. lemmu *picownik*). ElgD šādos gadījumos norādījums uz tematisko piederību saglabājas semantizējošajā daļā, bet KurV tas pilnīgi pazūd.

Tā kā poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcu pamatā ir konkrēti avoti, kas daļēji pieder citam laikmetam un nav tieši saistīti ar teritoriju, kurā darbojušies autori, tajās attēlotā pasaulina visai maznozīmīgi korelē ar ekstralingvistisko realitāti. Savukārt JušV atrodams daudz vairāk atbilstmju konkrētā laika un vietas realitātei. Tas parādās gan leksikas kvantitatīvajā analīzē (vārdnīcā neparādās ierēdņu un institūciju nosaukumi, bet tādas tematiskās grupas kā „Darbarīki un to daļas” pārstāvētas ļoti plaši), gan semantiskā

(leksēmas ar komponentu, kas attiecas uz bērnu, definīcijas, ko izmanto par ekvivalentu lemmām – svētku un tradīciju nosaukumiem).

KoIS skaidri parādās asimetriskā sarunas dalībnieku situācija. Iebraucējs redzams tikai vienā sociālajā lomā – kā darba ņēmējs, turklāt šī loma viņam uzliek noteiktus pienākumus komunikatīvajās situācijās. Par pakļautības pazīmēm liecina tas, ka

- lauksaimnieks parasti ir runātājs, sarunas iniciators, laukstrādnieks uztver un reaģē – šādi sadalītas komunikācijas lomas norāda uz sarunas dalībnieku sociālajām attiecībām: tas, kurš uzsāk sarunu, parasti ir stiprākā pozīcijā,
- lauksaimniekam piedēvētie runas akti ir direktīvas, kuru mērķis ir adresāta motivēšana, pamācīšana, pamudinājums darboties (pavēles izteiksme, izsaukuma teikumi); laukstrādnieka izteikumi ir reprezentatīvi, komisīvi, retāk, ekspresīvi,
- laukstrādnieka izteicienos attiecībā uz sarunas partneri tiek lietotas pieklājības formas ar vietniekvārdu „jūs”, kā arī ievērotas pieklājības normas, savukārt lauksaimnieks vēršas pie sarunas partnera, izmantojot darbības vārdu vienskaitļa vai daudzskaitļa 2. personas formu pavēles izteiksmē.

Sarunvārdnīcās minimāli piedāvātas frāzes, ar kuru palīdzību strādnieki varētu paust negatīvas emocijas, neapmierinātību. KoIS tiek rādīts stipra, profesionāla lauksaimnieka un paklausīga laukstrādnieka tēls, kuram ir daudz jāmācās. Emocionāli ekspresīvi elementi pārsvarā ir izmantoti pozitīvu emociju izteiksmei, bet negatīvo jūtu izpausme tiek mīkstināta ar didaktiska rakstura frāzēm, kas māca paklausību un atgādina par atbraukšanas mērķi – darbu.

Vēstījuma forma abās sarunvārdnīcās ir galvenokārt jautājumi (laukstrādnieka izteikumi) un pavēles (lauksaimnieka izteikumi), kuras dominē tajās tematiskajās sadaļās, kas saistītas ar darbu. Dialogiskajām konstrukcijām, kas veidojas tematiskajās sadaļās, ir intencionāls raksturs ar pamudināšanas semantiku. Bieža imperatīvu izmantošana var liecināt par šādu situāciju parastumu ekstralingvistiskajā kontekstā. Reprezentatīvas darbības runas akti ir frāzes ar didaktiskām vai motivējošām konotācijām.

Liekas, ka autors implicīti, caur lauksaimnieka un laukstrādnieka pozīciju sarunās nodod grāmatas adresātam – poļu lauksaimniekam – vēstījumu: cītīgi strādā, mācies, nesūdzies. No sarunvārdnīcas satura skatpunkta šī situācija ir pamatota, jo tajā polis tiek parādīts kā cilvēks, kurš ir ne tikai zemākā sociālā stāvoklī, bet arī profesionālajā ziņā atrodas salīdzinoši zemākā pakāpē: neprot strādāt, nemāk apkalpot lauksaimniecības mašīnas, nevēlas pieņemt jauno (Miseviča-Trilliča 2014).

Atšķirībā no S. Kolbuševska mācību grāmatas, pirmā sarunvārdnīca laukstrādniekiem – M. Avota „Praktiska latvju-lietuvju-poļu vārdnīca” – pārsvarā tiek piedāvāti atsevišķi vārdi un īsas frāzes. Kaut gan M. Avota latviešu–lietuviešu–poļu sarunvārdnīcā arī dominē pavēles izteiksme, šis fakts, kā arī izteicienu emocionāli neitrālāks raksturs un tādu sadaļu iekļaušana kā „Ģimene”, „Izrīkojums” nerada tik asimetrisku lauksaimnieka un laukstrādnieka attiecību ainu.

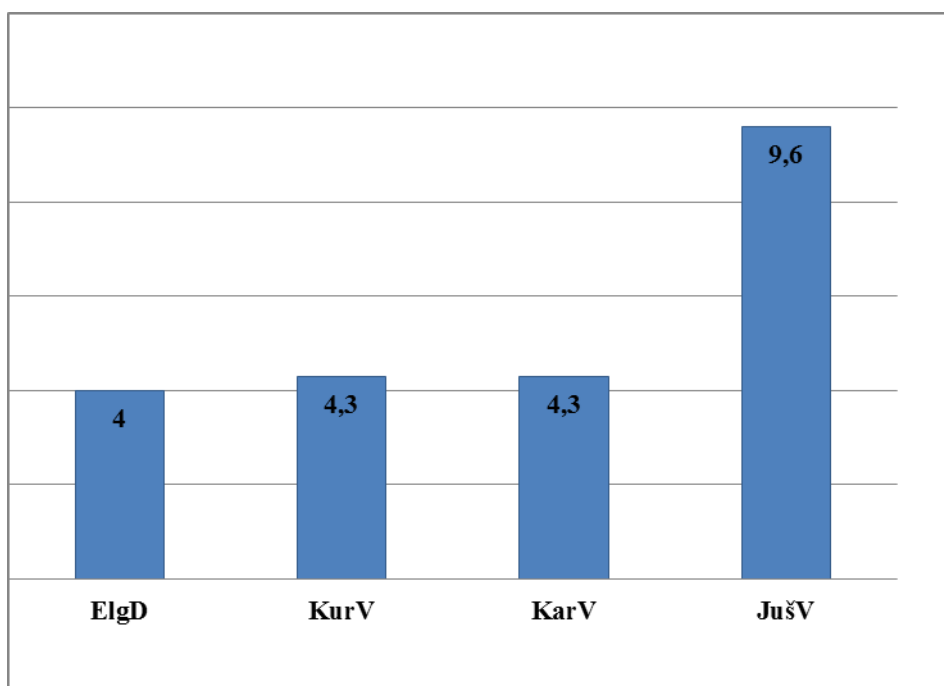
Autori, lai arī paši nepieder laukstrādnieku un lauksaimnieku slānim, sniedz īpašu pasaules struktūru, kuras pamatjēdziens ir darbs un ar to saistītās parādības. Pieejamās kopējās zināšanas par sociālajām attiecībām, Latvijas laukiem, vispārpieņemtām situācijām starp strādniekiem un saimniekiem ļauj viņiem diezgan adekvāti attēlot poļu viesstrādnieku dzīvi. Runas situācijas tiek parādītas ierobežotā sociālā kontekstā. AvS autors atļaujas ievietot tēmas, kas neskar darba situācijas (ģimene, izklaide), bet KolS stingri ievērots pieteiktais konteksts, un tēmu izvēle pakļauta laukstrādnieku darba attiecībām, ārpus tām ievietojot tikai pakalpojumu sniegšanas situācijas (frizētavā, aptiekā, veikalā).

Tikai daži elementi sarunvārdnīcās norāda uz Latvijas tradīcijām vai kultūru. Autori necenšas eksplicīti informēt par valsti un tautu, par ko liecina nenozīmīgais latviešu kultūrmārķētās leksikas daudzums vai kultūras parādību apraksts, kas aprobežojas ar Jāņiem, valsts un nacionālo himnu. Vārdi un izteicieni strukturēti, izmantojot ekstralingvistiskos sakarus, veidojot lietotāja uztverē konceptuālas shēmas viņam jauno situāciju apguvei. Tematiskās sadaļas abās vārdnīcās rāda ļoti plašu skatījumu uz potenciālo ekstralingvistisko situāciju, piedāvājot rīcības modeļus, tai nepieciešamās valodas struktūras un denotātu nominācijas.

4.3. Cilvēks un daba

Vārdnīcās sastopams diezgan daudz šķirkļu, kur tiek semantizēti ar dabu saistītie nosaukumi.

Četrās katoļu garīdznieku vārdnīcās kopumā tika ekscerpēti 2178 šķirkļi, kas attiecās uz semantisko telpu „Cilvēks un daba”, no tā 569 šķirkļi ElgD, 529 – KurV, 274 – KarV un 804 šķirkļi JušV.

4.3.1. att. Semantiskās telpas „Cilvēks un daba” šķirkļu īpatsvars 17.–19. gs. vārdnīcās (%)

Var pieņemt, ka poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās ar dabu saistīto jēdzienu lielais skaits ir saistīts ar pirmavota autora Gžegoža Knapska interesi par apkārtējo vidi. Viņš ne tikai fiksēja Žečpospolitas izglītotāko iedzīvotāju slāņu poļu sarunvalodu, izvairoties no arhaismiem, dialektismiem un vulgārismiem, bet arī centās papildināt poļu valodas leksikonu ar dažādu sfēru specializēto leksiku, t. sk. dabas terminoloģiju. Knapskis bija pirmais, kurš pievērsa īpašu uzmanību ar dabu saistītās poļu terminoloģijas papildināšanai mineraloģijas, botānikas, bet galvenokārt zooloģijas jomā (Puzynina 1955, 43). Savā vārdnīcā Knapskis piedāvā dzīvnieku un augu aprakstus, pamatojoties uz seno un viņa laikā aktuālo botāniķu un zoologu sistemātiku. Knapska dabas terminoloģija, kuru daļēji izveidoja viņš pats (Jadviga Puziņina saskaitījusi 73 botānikas un zooloģijas terminus, kurus izveidojis leksikogrāfs), saglabājusies 18.–19. gs. poļu valodas vārdnīcās, lai gan

īstenībā netika izmantota sarunvalodā (Puzynina 1955, 44). Analizējamās vārdnīcās neizdevās konstatēt tādus poļu valodā Knapska ieviestos (lai arī valodā neiesakņojušos) dzīvnieku un augu nosaukumus kā *krętoróg, ostropysk, żywoplon, konistrach, mrówkolew, ziołzwierz, bezlist* u. c. Vienīgais Puziņinas pieminētais jaunvārds, kas sastopams ElgD un KurV, ir *noforożec* ar ekvivalentiem *næffaraks zweris* (ElgD), *noseradzis* (KurV).

Antans Juška un sarunvārdnīcu autori pievēršas dabai veltītai leksikai sakarā ar to, ka zemnieka, laukstrādnieka dzīves un darba ritms norit ciešā sasaistē ar dabu. Salīdzinot ar poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcām, JušV ir divreiz vairāk ar dabu saistīto šķirkļu.

Semantiskajā telpā „Cilvēks un daba” tika nošķirtas trīs jēdzieniskās sfēras „Fauna”, „Flora” un „Laika apstākļi”, kurās izveidoti šādi leksiski semantiskie lauki un tematiskas grupas:

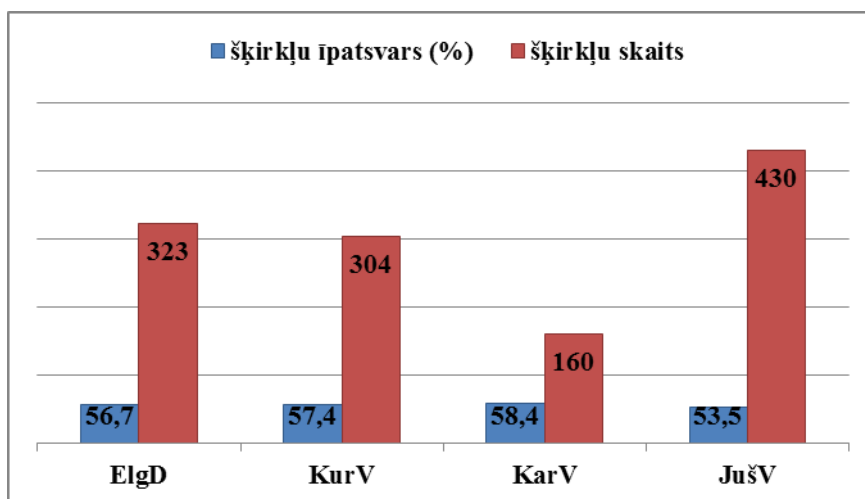
4.3.1. tabula

Semantiskās telpas „Cilvēks un daba” ideogrāfiskā sadale

Fauna	Flora	Laika apstākļi
<u>Zīdītāji</u> <ul style="list-style-type: none"> • mājdzīvnieki • savvaļas dzīvnieki • citu zemju dzīvnieki 	<u>Augu valsts</u> <ul style="list-style-type: none"> • koki un krūmi • zālaugi un ziedi • sēnes • dārzeņi • augļi un ogas • graudaugi 	<u>Gaiss</u>
<u>Putni</u> <ul style="list-style-type: none"> • mājpūtņi • savvaļas putņi 	<u>Zemes augu sega</u>	<u>Nokrišņi:</u> <ul style="list-style-type: none"> • lietus un migla • sniegs un ledus
<u>Zivis</u>		
<u>Kukaiņi</u>		
<u>Rāpuļi un abinieki</u>		

Pirmajās divās grupās iekļauti ne tikai dzīvnieku un augu nosaukumi, bet arī citi šķirkļi, kas tieši saistīti ar floru un faunu (atbilstoši freimu semantikas principiem), piemēram, somatiskā leksika, augu daļas, procesi, kuri notiek dzīvnieku un augu pasaulē un kuri nav saistīti ar cilvēka darbību.

4.3.1. Fauna

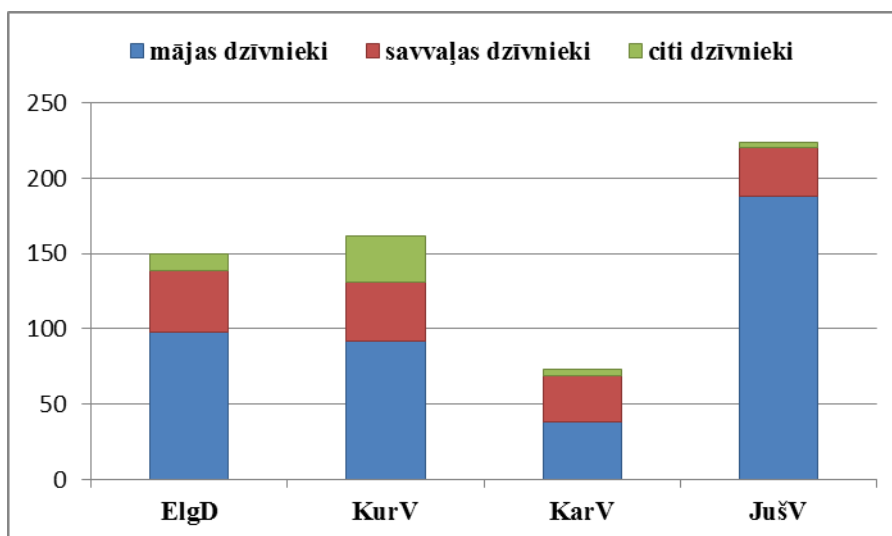

4.3.2. att. Jēdzieniskās sfēras „Fauna” šķirklju skaits un īpatsvars (%) semantiskajā telpā „Cilvēks un daba” ietvaros 17.–19. gs. vārdnīcās

Visās 17.–19. gadsimta vārdnīcās semantiskajā sfērā „Daba” visvairāk šķirklju aizņem leksika, kas saistīta ar dzīvnieku pasauli. Apkopotajā materiālā ElgD ir 261 dzīvnieku nosaukums (81% no vārdnīcas jēdzieniskās grupas „Fauna” materiāla), KurV – 245 (80,8%), KarV – 136 (85%) un JušV – 268 (62%). Procentuāli mazākais nosaukumu daudzums JušV norāda vien uz to, ka autors nozīmīgu vietu atvēl ne tikai dzīvnieku nosaukumu uzskaitījumam, bet arī iedziļinās dzīvnieku pasaulē, ņemot vērā visas tās izpausmes.

Vispilnīgāk visās vārdnīcās pārstāvēti zīdītāji, bet no tiem galvenā uzmanība pievērsta mājdzīvniekiem. Zīdītāji kopumā, bet jo īpaši mājdzīvnieks atrodas visciešākajā kontaktā ar cilvēku, un tas arī atspoguļojas vārdnīcās.

Zīdītāji

4.3.3. att. Zīdītāju nosaukumi 17.–19. gs. vārdnīcās

ElgD un arī KurV reģistrēts vārds *zwierzę* un *zwierz*. Pirmais no tiem tiek tulkots kā *lops* (ElgD), *lups* (KurV), savukārt otrais kā *zweris* (ElgD) un *zwers launs* (KurV). Poļu valodā vārda *zwierz* konotācijas norāda uz to, ka tas tiek izmantots, runājot par savvaļas dzīvniekiem: *zwierzę* ‘zwierzę wszelakie, animal’; *zwierz* ‘zwierz dziki, fera’ (SLin 1182), sal. arī *zwierz* ‘zwierzę, szczególnie wielkie, dzikie’¹⁰⁵ (SDor). CnTh šis sadalījums ir skaidrāks, jo šķirkļa pamatvārdā ir eksplicīta norāde uz dzīvnieka piederību: *zwierz / zwierz dziki – fera* un tajā pašā šķirklī *zwierz srogi / wielki – bellua immanis* un *zwierz sprosný – bestia*. Atsevišķā šķirklī parādās *zwierze wszelakie – animal* (CnTh 1456). KurV pārņem latīņu tulkojumus *fera*, *bellua*, *bestia* un papildina latviešu tulkojumu ar vērtējošu īpašības vārdu *launs*.

Tāpat kā pirmavotos, arī ElgD un KurV saglabājušies dzīvnieku zinātniskās klasifikācijas elementi – piem., pārnadžu un nepārnadžu kārtas dzīvnieki: *kopyt całych okrągłych / nie rozdwoionych – nœ skilfts nags* (ElgD), *kopyt całych, nierozdwojonych – kopyts, kanaps całs na porszklets, naporszkielts* (KurV) un *kopyt rozdwoionych bydle – skilfts nags* (ElgD), *kopyt rozdwojonych bydle – kopytu, kanopu porszkaltu lups* (KurV).

Mājdzīvnieku vidū ElgD un KurV īpašu vietu ieņem zirgs (28 šķirklī ElgD un 25 KurV). Šķirkļos ir izcelta šī dzīvnieka suga, ārējais izskats, rakstura iezīmes un funkcijas.

¹⁰⁵ ‘zvērs, it īpaši liels un mežonīgs’

Zirgs poļu-latīņu-latviešu vārdnīcās (izvilkums)

ElgD	ElgD	KurV	KurV
<i>bachmat</i>	<i>zyrgs totaru</i>		
<i>białonogi koń</i>	<i>zyrgs kas baltus kaius tur</i>	<i>białonogi koń</i>	<i>boltakois zyrgs</i>
		<i>furmanski koń</i>	<i>padwanika zyrgs, v. wedeja, v. waztoja</i>
<i>klapanogi</i>	<i>klappazyrgs</i>	<i>klapanogi</i>	<i>klabynkoiusz, klyszakoiusz</i>
<i>klufak</i>	<i>grutunæffigs zyrgs</i>	<i>klusak</i>	<i>rykszu skryns zyrgs</i>
<i>koń bijący nogami</i>	<i>zyrgs iffits / spær / kas ne lekas noturret</i>	<i>koń bijący nogami</i>	<i>zyrgs spardus ar kojas</i>
<i>koń chudy</i>	<i>lēs zyrgs</i>	<i>koń chudy</i>	<i>zyrgs kuuds</i>
<i>koń ciężko noszący</i>	<i>grutunæffigs</i>	<i>koń ciężko noszący</i>	<i>zyrgs krots, gryuty nas rajtu jojut, krotā</i>
<i>koń potkliwy / niepewny na nogi</i>	<i>klūpe zyrgs</i>	<i>koń potkliwy, niepewnych nog</i>	<i>zyrgs czastaj klupinieij, nawasals uz koju</i>
<i>koń powodny</i>	<i>rokazyrks</i>	<i>koń powodny</i>	<i>pawadniks zyrgs</i>
<i>koń przybrany / strojny</i>	<i>uz rēde zyrgs</i>	<i>koń przybrany, strojny</i>	<i>zyrgs apredejts, labi, pawyssam</i>
<i>koń twardousty</i>	<i>ne lekas noturret zyrgs / cete muttigs</i>	<i>koń twardousty</i>	<i>zyrgs cijtas purnies, nyrts</i>
<i>koń wierzchowny</i>	<i>iaie zyrgs</i>		
<i>koń zrzucający</i>	<i>noftmet zyrgs</i>		
<i>naręczny koń</i>	<i>rocigs zirks</i>	<i>naręczny koń</i>	<i>arams zyrgs, rucigs zyrgs, pułobaj rukoj</i>
<i>nieobieżdżany</i>	<i>zirgs uz katru næ uzšæja iatneks</i>	<i>nieobjeżdżony</i>	<i>zyrgs uz kotra nauzsada jojejsz, v. neabjodalejts zyrgs</i>
<i>siodłowy koń</i>	<i>fedle zyrgs</i>	<i>siodłowy koń</i>	<i>sagļu zyrgs</i>
<i>szkapa</i>	<i>ingefšs</i>	<i>szkapa</i>	<i>kujns, hups, zyrgs kuds, lans</i>
<i>szpakowaty koń</i>	<i>stradigs</i>	<i>szpakowaty koń</i>	<i>sierms zyrgs v. pałaks</i>
<i>tarantowaty koń</i>	<i>pallats žyrgs</i>	<i>tarantowaty koń</i>	<i>pallaks, obulotas społwas zyrgs</i>
<i>zmudžinek</i>	<i>letauss zyrdžyngs</i>	<i>zmudžinek</i>	<i>litaunika zyrdžyngs v. litawas zyrdžyngs</i>

Karigers savā vārdnīcā citu dzīvnieku vidū neakcentē zirgu kā atsevišķu vienību un ievieto vārdnīcā tikai sešus ierakstus, kas saistīti ar šo nosaukumu: *klacz* – *kiewe*; *koń* –

zyrgs; *konik zrzebiec* – *kumulse kumelinsz*; *szkapa* – *kutrs zyrgs*; *zmuydzinek koń* – *zamacyciu zirgs*; *zirdzinsz, zrzebie* – *kumels*.

Līdz pat 19. gs. zirgs bija labklājības un uzplaukuma simbols. Zirgi piederēja tikai muižniekiem un bagātajiem zemniekiem. Tos reti nodarbināja lauksaimniecības darbos, visbiežāk izmantoja jāšanai, kā pārvietošanās līdzekli vai armijā (Chwalba 2004, 185, 224). Iespējams, tieši tāpēc JušV kā zemnieku valodas krājumā zirgs neieņem īpašu vietu: tajā ir 11 šķirkļi ar nosaukumiem un deviņi šķirkļi ar īpašības vārdiem, kas apzīmē zirga spalvas krāsu (šajā gadījumā vārds *koń* tiek rakstīts iekavās).

JušV dzīvnieku nosaukumiem tipiska ir to plašā diferenciacija, kas nozīmē, ka semantizējošajā daļā parādās skaidrojumi (sk. Miseviča-Trilliča 2013a). Piemēram, vārdnīcā sastopams šķirklis *jers* – *jagnie*, bet atsevišķos šķirkļos parādās arī nosaukumi *atpîlinis* – *jagnie jesenne (drugiego rzutu)* ‘rudens jērs (otrā metiena)’, sal. *atpîlis* ‘der Herbstling, Spätling, spät geborenes Junge, besonders von Lämmern, die im Herbste Schafe gebären, welche schon in demselben Jahre ein Lamm geboren haben’ (ME I 181–182); *dzjrdakslis* – *jagnie ktorego trzeba soić* ‘jērs, kas jāzīda’, sal. *dzirdeklis* ‘ein aufgetränktes Lamm’ (ME I 552); *girulis* – *jagnie (którego trzeba poić)* ‘jērs, kas jādzirda’, sal. *girulis* ‘ein Kind, das nicht gesäugt, sondern getränkt wird’ (ME I 699).

Vislielākā uzmanība JušV piešķirta govij. Vārdnīcā ir ne tikai hiperonīmu *govs*, tēviņu un mazuļu nosaukumi, bet pavisam 42 šķirkļi ar *govs* apzīmējumu. Tāpat kā latviešu tautasdziesmās (Dumpe 1985, 35), visbiežāk sastopami *govs* apzīmējumi pēc spalvas krāsas., piem.: *bal-astiniš* – *krowa z białym ogonem* ‘govs ar baltu asti’; *bal-mugura* – *krowa białogrzieta* ‘govs ar baltu muguru’; *cjlhava* – *krowa biała z czarnemi uszami* ‘balta govs ar melnām ausīm’; *dumale* – *krowa czarna* ‘melna govs’; *lauke* – *krowa białołba* ‘govs ar baltu pieri’; *plankia* – *krowa bialo-czerwona (w plamach)* ‘balti ruda govs (plankumaina)’; *sikalia* – *krowa o drubnych plamach* ‘govs ar sīkiem plankumiem’; *snjdzia* – *krowa biała (jak snieg)* ‘balta govs (kā snieg)’; *zjdzalia* – *krowa dróbno-pstra* ‘sīki raiba govs’ u. c.

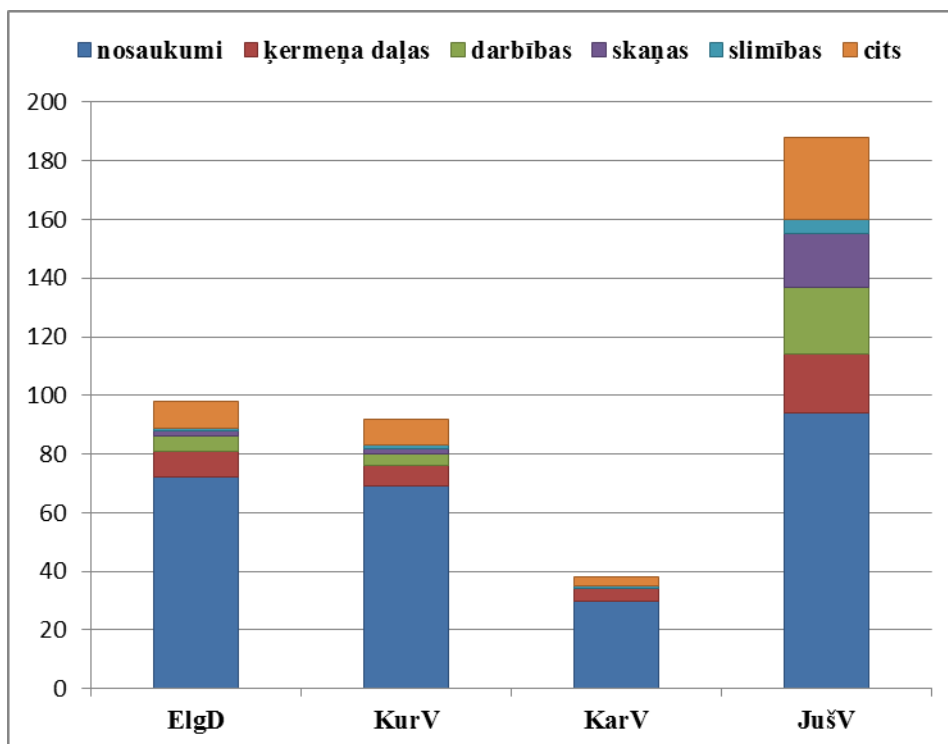
Plaša ir arī *govs* apzīmējumu grupa atbilstoši dzimšanas laikam: *cetalia* – *krowa rodzona we czwartek* ‘ceturtdienā dzimusi govs’; *launadze* – *krowa o południu rodzona* ‘pusdienā dzimusi govs’; *naktale* – *krowa rodzona w nocy* ‘naktī dzimusi govs’; *pjktalia* – *krowa w piątek rodzona* ‘piektdienā dzimusi govs’; *pjrmalia* – *krowa w poniedziałek rodzona* ‘pirmdienā dzimusi govs’; *sveča* – *krowa narodzona w niedzielę* ‘svētdienā dzimusi govs’; *ūtalia* – *krowa (rodzona we wtorek)* ‘govs (dzimusi otrdienā)’; *svetalia* – *krowa w niedziele lub święto urodzona* ‘svētdienā vai svētku dienā dzimusi govs’; *trešalia*

– *krowa we srode narodzona* ‘trešdienā dzimusi govš’. Šis govš nosaukumu darināšanas veids ir izplatīts latviešu, krievu, poļu u. c. valodās, savukārt lietuviešu valodā tas nav pazīstams (Zemzare 1971, 179). JušV šķirkļos ar tāda veida govju nosaukumiem lietuviešu ekvivalenta trūkst, bet poļu valodā šiem apzīmējumiem Juška piedāvā aprakstošas definīcijas. Poļu valodā govju nosaukumi, kas atvasināti no dienas vārda, ir raksturīgi izloksnēs, ko neprot lietuviešu mācītājs.

Govi raksturo arī pēc izskata (*ljpine – krowa thusta ladna* ‘govš trekna, skaista’), piena daudzuma (*pjnice – mleczna krowa (dajęca wiele mleka)* ‘pienīga govš (kura dod daudz piena)’), uzvedības (*prjdole – krowa idęca jedna po mechu jeść* ‘govš, kura iet viena pa sūnu, lai ēstu’). Šādi govju vārdi atrodami gan ME, gan citos avotos (Zemzare 1971).

JušV materiālā liela uzmanība pievērsta dzīvnieku skaņu un darbību daudzveidības atspoguļojumam (41 šķirklis). Pārsvārā vārda tulkojumā tiek piedāvāta arī attiecīga situācija, kad dzīvnieka uzvedību var raksturot ar konkrētu vārdu: *krinkstet – kwiczeć (swinia gdy chce jeść)* ‘cūka, kad grib ēst’, sal. *kriñkstët* ‘schallnachahmendes Verbum zur Bezeichnung leisem Weinen ähnlicher Laute’ (EH I 654); *krukstet – szeleszcieć (gdy swinia je suche ziarno, groch)* ‘kad cūka ēd sausu labību, zirņus’, sal. *ķiūkstët* ‘kläffen, bellen’ (ME II 386–387), LLVV arī *ķiukstët* ‘radīt īsas, augstas balss skaņas (par dažiem dzīvniekiem); *kvicinat – kwiczyć (prosię)* ‘sivēns’, sal. *kviecinât* ‘quieken machen, zum Quieken bringen’ (ME II 356); *kvikstet – kwiczeć (swinia, gdy chce jeść)* ‘cūka, kad grib ēst’, sal. *kvikstët* ‘quieken (von einem hungrigen Ferkel, Schweine, das einem Menschen, welcher Schweinefutter trägt, quiekend nachläuft’ (ME II 355), *kviëkstët* ‘wiederholt quieken’ (EH I 690); *rukat – kwiczeć (swinia gdy chce jeść)* ‘cūka, kad grib ēst’, sal. *rūkât* ‘brummen, grunzen’ (EH II 388); *rukstet, -stu – rechtać (swinia)* ‘cūka’, sal. *rūkstët* ‘brummen’ (ME III 569); *šniakat – robić szelest (gdy swinia je jadło)* ‘kad cūka ēd ēdienu’, sal. *šņakât* ‘schnell (und mit Appetit) essen’ (ME IV 90); *urkstet, -stu v. ūrkstet – kruchczeć (swinia gdy spotka człowieka)* ‘cūka kad satiks cilvēku’, sal. *urkstët* ‘knurren, grunzen, zornig brummen (undeutlich sprechen)’ (ME IV 306). Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās šis realitātes fragments pārstāvēts ar ļoti nelielu šķirkļu skaitu.

Kopumā poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās grupā „Mājdzīvnieki” dzīvnieku nosaukumi aizņem lielāko daļu šķirkļu (73,5 % – ElgD, 75 % – KurV, 78,9 % – KarV). Savukārt JušV dzīvnieku nosaukumi (t.sk. visi govš apzīmējumi) veido 50 procentus no ekscerpētiem šķirkļiem. Pārējie apzīmē dzīvnieku ķermeņa daļas, darbības un mājdzīvnieku izdotās skaņas, kā arī apmatojuma krāsu un slimības – tos elementus, kuriem poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās pievērsta pavisam maza uzmanība.

4.3.4. att. Tematiskās grupas „Mājdzīvnieki” iedalījums 17.–19. gs. vārdnīcās

Savvaļas dzīvnieku nosaukumi vārdnīcās aizņem jau daudz mazāk vietas, bet dzīvnieki no citiem kontinentiem pārstāvēti vien dažos šķirkljos (sk. attēlu 4.3.3.un pielikumu 2e). Eksotisko dzīvnieku tulkojums bieži vien ir saistīts ar skaidrojumu (it īpaši KurV), kas ietver vispārējas nozīmes vārdus (*genus proximum*) vai valstu nosaukumus:

4.3.3. tabula

Eksotiskie dzīvnieki poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās (izvilkums)

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>gryf</i>	<i>gryfs</i>	<i>gryf</i>	<i>gryfs putnys, greku zeme</i>		
<i>krokodyl</i>	<i>krokodils</i>	<i>krokodyl</i>	<i>krokodyls zwiars lēls, plesigs, syltamola esejs</i>		
<i>papuga</i>	<i>pappugs</i>	<i>papuga</i>	<i>papuga, putnys indyas</i>		
<i>wielbląd</i>	<i>erte mezze zyrks</i>	<i>wielbląd</i>	<i>mugurkuprys, meža zyrgs v. werblugs</i>	<i>wielbląd</i>	<i>meža zyrgs</i>

Jāpiebilst, ka JušV netiek pievērsta uzmanība tiem dzīvniekiem un putniem, kuri nav sastopami autoram tuvā ģeogrāfiskajā teritorijā – vārdnīcā atrodami trīs šķirkļi: *merkake – małpa, lauwe – lew, sture – wieloryb; [..]*.

Putni

Līdzīgi kā iepriekšējā laukā un jēdzieniskajā sfērā kopumā, arī te nosaukumi veido vairāk šķirkļu poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās (60 savvaļas putnu nosaukumi poļu valodā un 9 mājputnu nosaukumi 101 šķirklī ElgD, 54 savvaļas putnu nosaukumi un 8 mājputnu nosaukumi 92 šķirkļos KurV, 30 savvaļas putnu nosaukumi un 6 mājputnu nosaukumi 44 šķirkļos KarV). Apkārtējā dabā mīt ļoti daudz dažādu savvaļas putnu, bet no mājputniem autori reģistrē tos, kurus audzē tuvākajā ģeogrāfiskajā reģionā, – tās ir vistas, pīles un zosis. Šķirkļus ar mājputnu nosaukumiem papildina tie, kuros ietvertas dažādas to pazīmes (piem., vecums, funkcijas).

4.3.4. tabula

Mājputni poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās (izvilks)

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>gąsior</i>	<i>sôs / fofis d. kanis / ganis</i>	<i>gąsior</i>	<i>zusyns</i>	<i>gęsior</i>	<i>zosu tawins</i>
<i>gąfie</i>	<i>sofe cālis</i>	<i>gąsię</i>	<i>zusalans, zusieits</i>		
<i>gęś</i>	<i>sôs / zofis / dzofis / d. kanis / guzis</i>	<i>gęs</i>	<i>zuss, v. zuse</i>	<i>gęs</i>	<i>zoszu cabins ȳ zos</i>
<i>kaczka</i>	<i>pyle</i>	<i>kaczka</i>	<i>raudiwe, v. pejlie</i>	<i>kaczka</i>	<i>piile ȳ raudawa</i>
<i>kaczor</i>	<i>pyles</i>	<i>kaczor</i>	<i>raudiwiu tewensz</i>		
<i>kokosz</i>	<i>wiŃta</i>			<i>kokosz</i>	<i>wista</i>
<i>kokosz co fię wywioldla v. kwoczka</i>					
<i>kokosz nafiadka</i>	<i>wiŃta perre</i>	<i>kokosz niesladka</i>	<i>wysta perekszle sed uz ulu</i>		
<i>kokosz nieŃna</i>	<i>wiŃta dę pantes / vel nęs pantes</i>	<i>kokosz niesna</i>	<i>wysta kotra ulas dej</i>		
<i>kokot v. kur</i>		<i>kogót</i>	<i>kur, gajlis</i>		
<i>kur / kogut / pietuch</i>	<i>gailis</i>	<i>kur, kogut</i>	<i>gajlis</i>	<i>kur</i>	<i>gaylis</i>
<i>kurczak / kurek</i>	<i>gailins</i>	<i>kurczak, kurek</i>	<i>gajlejts</i>		
<i>kurczę / kurczętko / kurczęta</i>	<i>cālis</i>	<i>kurczę, kurczętko</i>	<i>wystalans, colans</i>	<i>kurczę</i>	<i>calis</i>
<i>kwoczka / co</i>	<i>perekla wiŃt</i>	<i>kwoczka co</i>	<i>wysta kluksia,</i>		

<i>kurczęta wodzi / kokosz</i>		<i>kurczęta wodzi kokosz</i>	<i>kotra wystalanus wodoj, v. kwaksia wysta</i>		
--------------------------------	--	------------------------------	---	--	--

Arī JušV sastopami vairāki putnu nosaukumi (72 šķirkļi no 122, no tiem 10 ir mājputnu nosaukumi). Nozīmīgu vietu ieņem mājputnu skaņu un darbību apzīmējumi. Atbilstoši noteiktajai tendencei pēc ekvivalenta poļu valodā autors iekavās ievieto situācijas aprakstu, kurā putns izdara to vai citu darbību un izdod to vai citu skaņu: *čtarkstet – kwokzczęć (kura gdy chce siedzieć)* ‘vista, kad grib perēt’, sal. *čerĳkstēt* ‘undeutlich sprechen; kreischen (wie ein Huhn, das beim Brüten gestört wird)’ (EH I 288); *kladzinat – gdakać (kura zniolszy jaja)* ‘vista izdējot olas’, sal. *kladzēt, kladzināt* ‘gackeln, kakeln’ (ME II 208); *klukstet – kwoktać kura gdy siedzi, lub chce siedzieć* ‘vista, kad perē vai grib perēt’, sal. *klukstēt* ‘glucken’ (ME II 234); *kneretjs – guzdrać się (kura, gęs przed dżdzem)* ‘vista, zoss pirms lietus’, sal. *kniērēt* ‘mit dem Schnabel (das Gefieder) ordnen’ (ME II 249); *knezeretjs – guzdrać się (kura najadłszy się)* ‘vista kad pāēdusi’, sal. *kniezerētiēs* ‘zaudern, säumig sein’ (ME II 249); *knositjs, -sūs – skrobać się (kura szuka wszów)* ‘vista meklē utis’, sal. *knosītiēs* ‘sich reiben; trödeln’ (EH I 633); *knuzinatjs – guzdrać się (kura dziobem około siebie)* ‘vista ar knābi sev apkārt’, sal. *knuzinātiēs* ‘lausen, in den Haaren od. Federn herumfahren’ (ME II 250).

Zivis, kukaiņi, rāpuļi un abinieki

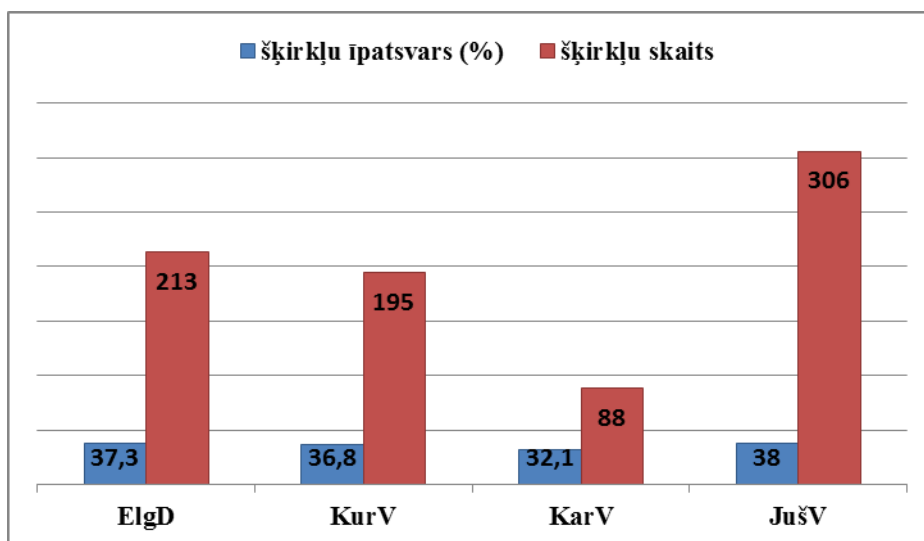
Zivis, kukaiņi, reptiļi un amfībijas aizņem visai maz vietas visās vārdnīcās. To skaitliskais un procentuālais dalījums redzams 4.3.5. tabulā.

4.3.5. tabula

Leksiski semantisko lauku „Zivis”, „Kukaiņi”, „Rāpuļi un abinieki” šķirkļu skaits un īpatsvars jēdzieniskajā sfērā „Fauna” 17.–19. gs. vārdnīcās

Zivis				Kukaiņi				Rāpuļi un abinieki			
ElgD	KurV	KarV	JušV	ElgD	KurV	KarV	JušV	ElgD	KurV	KarV	JušV
24	23	13	26	34	34	19	36	14	13	11	22
7,4 %	7,6 %	8,1 %	6 %	10,5 %	11,2 %	11,9 %	8,4 %	4,3 %	4,3 %	6,9 %	5,1 %

4.3.2. Flora

4.3.5. att. Jēdzieniskās sfēras „Flora” šķirklju skaits un īpatsvars (%) semantiskajā telpā „Cilvēks un daba” 17.–19. gs. vārdnīcās

Lielākā daļa šī lauka šķirklju ir augu nosaukumi. ElgD to ir 168, KurV – 48, KarV – 65 un JušV – pat 192.

Augu valsts

Juškas vārdnīcā īpašu grupu veido zālaugu un ziedu nosaukumi (sk. Miseviča-Trilliča 2013a). Tie ir vairāk nekā trešā daļa no visas jēdzieniskās sfēras „Flora” (109 šķirklji), piem., *beber-karklis – powój (ziele z czerwonej jagody)*, sal. *beberkârklis* ‘solanum dulcamara’ (EH I 210); *dile – kopr (ziele)*, sal. *dilles* ‘der Dill’ (EH I 320); *garsis – snitka (ziele)*, sal. *gârsa, gârse, gâršas, gârši* ‘Giersch, Geissfuss (aegopodium podagraria)’ (ME I 618–619); *gauris – sporek (ziele)*, sal. *gauris* ‘Ackerspark (spergula arvensis)’ (ME I 611); *petersile – pietruszka (ziele)*, sal. *pētersîlis, pētersile(s)* ‘die Petersilie (petroselinum sativum)’ (ME III 211); *puparlaksis – trojlist ziele (liscie jak bobu)*, sal. *puplakši, pupurlakši* ‘Dreiblatt, Fieberklee, Bitterklee (menyanthes trifoliata L.)’ (ME III 415).

Tomēr jāuzsver arī tas, ka daudziem zālaugu nosaukumiem nav konkrēta ekvivalenta – lietuviešu ekvivalenta trūkst, bet poļu valodā tiek izmantots hiperonīms *ziele* ‘zāle’. Poļu valodu Antans Juška bija mācījies galvenokārt Viļņas garīgajā seminārā; acīmredzot botānikas terminoloģijā viņam pietrūka zināšanu, lai pievienotu pilnvērtīgus poļu ekvivalentus augu sugu nosaukumiem. Tomēr autors uzskatīja par nepieciešamu savā vārdnīcā ievietot to latviešu valodas nosaukumus: *aklis – ziele*, sal. *akles, akļi* (ME I 62); *alveje – ziele*, sal. *alveja* ‘tropu un subtropu augs ar biezām, gaļīgām lapām, kuras izmanto

ārstniecībā' (LLVV); *bal-veders* – *ziele*, sal. *baļtvêdere* 'Huflattich (Tussilago farfara L.), Gänse-, Fingerkraut (Potentilla anserina L.)' (ME I 259); *cebere* – *ziele*, sal. *cēberīņš, cēbrene* 'Bohnenkraut (satureja hortensis)', *cēberīte* 'Thymian (thymus serpyllum)' (ME I 376); *cel-teklis* – *ziele*, sal. *celteka, ceļsteklu lapa* 'Wegerich (plantago maior)' (ME I 371; EH I 264–265); *devinia-vira-speks* – *ziele*, sal. *devinvīru spēks* 'die Neunmannskraft, Königskerze (verbascum thapsus)' (ME I 460); *dzeguzes-sietava* – *ziele*, sal. *dzeguzes sietavas* 'pinguicula vulgaris L.; Frauenschuh (cyripedium calceolus L.)' (ME III 861); *kūrpīte* – *ziele*, sal. *dzeguzes kurpes* 'Frauenschuh (cyripedium calceolus), dzeltenā kurpīte 'Eisenhut (aconitum lycoctonum)', *rudzu kurpītes* 'Rittersporn (delphinium consolida), aconitum napellus' (ME II 325); *lauka-vermelene* – *ziele*, sal. *vērmeles, vērmelēnes* 'der Wermut (artemisia absinthium)' (ME IV 563); *mjzikis* – *ziele*, sal. *mieziķis* 'asperula odorata' (ME II 657); *pjnīs* – *ziele*, sal. *piēnes* 'alle dem Löwenzahn ähnlichen Blumen' (ME III 276), *pienis* „pienene“ (EH II 263); *strutene* – *ziele*, sal. *strutene* 'Schöllkraut (chelidonium majus L.)' (ME III 1097); *valka-metere* – *ziele*, sal. *mēteres; valka mētra* 'Wasser-, Bachminze (mentha aquatica)' (ME II 622) u. c.

Lai atšķirtu augus, autors sniedz diferencējošas īpašības komentāros, aprakstot kaut ko augam raksturīgu, piem., *lepis* – *ziele* (*ma szerokie liscie, rosnie w rzece, żółto kwitnie*) 'zāle (ar platām lapām, aug upē, zied dzeltenī)', sal. *lēpe, lēpes* 'der Huflattich, See- oder Teichrosen' (ME II 461); *lipstuks* – *ziele* (*smierdzi*) 'zāle (smird)'; *pūkainis* – *ziele biale, jak puch kwitnie* 'balta zāle, zied kā spilvas', sal. *pūkainis, pūkaini* 'eine Art Morastpflanzen' (ME III 445); *zjm-cjtis* – *ziele* (*całą zime zielone*) 'zāle (visu ziemu zaļa)', sal. *ziemciete, ziemcietis* 'eine überwinternde Pflanze' (ME IV 742), vai salīdzinot ar citiem augiem, piem., *kose* – *ziele* (*jak jodelka*) 'zāle (kā eglīte)', sal. *kuōsa, kuose* 'der Schachtelhalm (equisetum arvense)' (ME II 348), vai uzsverot tā izmantošanas iespējas, piem., *aškis* – *ziele do czyszczenia łyżek* 'zāle karošu tīrīšanai', sal. *aškis* 'Schachtelhalm (Equisetum)' (ME I 147).

Graudaugu nosaukumi vārdnīcās tiek pārstāvēti ar līdzīgu skaitu šķirkļū.

4.3.6. tabula

Graudaugi 17.–19. gs. vārdnīcās

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV	JušV	JušV
<i>ber</i>	<i>grikkys</i>	<i>bet, ber</i>	<i>dyrsa, agrestu kryums zoru naizplete, naizele</i>			<i>krikis</i>	<i>gryka</i>

<i>iarka / iara pszenica</i>	<i>erks</i>	<i>jarka, jara przenica</i>	<i>adeni, i wosoros kwiszy</i>	<i>jarka</i>	<i>erks</i>		
<i>jęczmień</i>	<i>meze</i>	<i>jęczmień</i>	<i>miży, v. miżż</i>	<i>jęczmień</i>	<i>miży</i>	<i>mjzīs</i>	<i>jęczmień</i>
<i>owies</i>	<i>auzas</i>	<i>owies</i>	<i>auzas</i>	<i>owies</i>	<i>awzas</i>	<i>auze</i>	<i>owies</i>
<i>pszenica</i>	<i>kweszæ</i>	<i>pszenica</i>	<i>kwiszy</i>	<i>pszenica</i>	<i>kuiszy</i>	<i>kvjsīs</i>	<i>przenica</i>
						<i>purs</i>	<i>przenica zimowa</i>
<i>żyto reż</i>	<i>rudzi</i>	<i>żyto</i>	<i>rudzy</i>			<i>rudzīs</i>	<i>żyto</i>
						<i>adjviniš</i>	<i>żyto letnie</i>

JušV īpatnība ir tā, ka šķirkļa semantizējošajā daļā neitrāls ekvivalents, kam poļu valodā nav nekādu konotāciju vai saistību ar graudaugu tematiku, tiek papildināts ar konkretizējošo elementu, kas norāda uz to, ka autors šo vārdu pirmkārt un galvenokārt saista tieši ar graudaugiem: *akuts* – *ość (jak u jęczmienia)*; *brjdigs*, *-ga* – *brzęknący (ziarno)*; *brjdums* – *jędrność (ziarna)*; *didzejs* – *rosnący (ziarno)*; *grinus*, *-na* – *czysty (bez dodatku ziarno)*; [...]; *nū-augt* – *rosnąć zle (zboże zginęło)*; *nū-kalst* – *dojrzeć (zboże)*.

Zemes augu sega

Zemes platību apzīmēšanā JušV vērojams lauksaimnieka izpratne (Miseviča-Trilliča 2013a). Vārdnīcā ir plaši pārstāvēti zemes apzīmējumi atbilstoši tās augu segas un izmantošanas iespējām. Šķirkļa poļu daļā šajā gadījumā bieži ir definīcijas, piem., *are* – *pole, zmiana pola*, sal. *âra, âre* ‘das Freie, das freie Feld’ (ME I 239–240); *atmate* – *łąka sród pola*, sal. *atmats, atmata* ‘nachgelassener Acker, Dreschland’ (ME I 175); *azcirtjns* – *międzybrodzie (nieorane)*; *międzyprzekos (niekoszone)*, sal. *àzcirtiēns* = *àzgrieznis 2* (EH I 14), *àzgrieznis* ‘das von dem Schwung der Sense nicht erfasste Gras oder Getreide in der Schwade’ (ME I 27); *azkarpe* – *międzybrodzie (nieorane)*; *druva* – *niwa*, sal. *druva* ‘das Saatfeld, Getreidefeld’ (ME I 505); *egulnis* – *dolina (na niwie)*, sal. *iegultne* ‘eine Vertiefung in einer Wiese oder im Acker’ (ME II 20), *iēgula* ‘eine Niederung in einem Acker, wo sich Wasser ansammelt’, *iēgulis* = *iēleja* (EH I 515); *klajums* – *przestrzeń bez drzew, zarosli*, sal. *klajums* ‘eine freie (waldlose) Fläche’ (ME II 210); *lanka* – *łąka*, sal. *lañka* ‘eine niedrige, langgestreckte Ebene’ (ME II 420); *lidums* – *pole, gdzie był wprzódy las*, sal. *lídums* ‘die Rodung, gerodeter Acker, das Waldland’ (ME II 477); *ljkne* – *łąka bez chrustu*, sal. *liēkne* ‘grosse Wiesen’ (EH I 752–753); *plesums* – *niwa (ktorą pierwszy raz orzy)*, sal. *plēsums* ‘ein neuaufgerissenes Stück Feld, Neubruch, Rodeland, umgebauter Acker’ (ME III 341); *pulens* – *łąka błotnista, bagno gdzie bakun rosnie*; *strekis* – *niwa*

(*podłużny kawał ziemi*), sal. *strèkis* ‘die Reihe, die Schicht’ (ME IV 1087, 1088); *vade* – *laka sród lasu*, sal. *vada* ‘ein einschuessender freier Platz (der als Wiese dient) im Walde’ (ME IV 429). Tipisks ir arī zemes platību apzīmējums pēc tur augošo vai augušo graudu kultūru nosaukumiem: *auzajs* – *owsianisko*; *griktajs* – *gryczysko*; *kaniupajs* – *konopisko*; *linajs* – *lnisko* (*gzie rost len*); *mjazajs* – *jęczmienisko* (*pole*); *pupajs* – *bobowisko*; *purajs* – *przeniczysko*; *rugajs* – *rzysko*; *zjrņajs* – *grochowisko*. Šie vārdi ar identisku nozīmi atrodami Mīlenbaha–Endzelīna vārdnīcā.

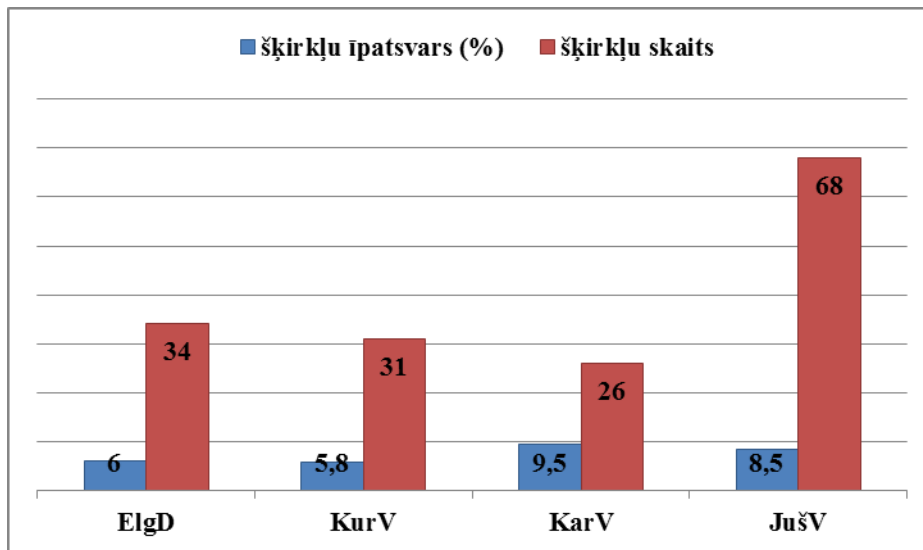
Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās šī leksiski semantiskā lauka šķirklju pamatvārds ir vispārējais nozīmes zemes augu segas nosaukumi, galvenokārt dārzu un meža veidu nosaukumi.

4.3.7. tabula

Zemes augu sega poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās (izvilks)

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>brzeżina las</i>	<i>bærza kruma</i>	<i>brzezina, brzozowy gaj</i>	<i>birže, barzu ataugš, v. ataudziens</i>	<i>brzezina y brzezniak</i>	<i>berzes kryumi</i>
<i>buyny sad / drzewo</i>	<i>krafns pukits dars</i>	<i>bujny sad drzewo</i>	<i>papyłnam sads kuku, v. auglis</i>		
<i>dębina</i>	<i>ozólummæsz / ozólits</i>	<i>dębina</i>	<i>uzulu mežž, v. ataugš uzulina</i>	<i>dębina</i>	<i>ozulu mež</i>
<i>las</i>	<i>mæżzis</i>	<i>las</i>	<i>mežys</i>		
<i>olszyna</i>	<i>elkfna mæž</i>	<i>olszyna</i>	<i>elksznia mežžys, mezz</i>		
<i>orzyszyna lafek</i>	<i>rekfte mæżzis</i>	<i>orzyszyna lasek</i>	<i>rikstu mežys</i>		
<i>sad</i>	<i>abolu darzis</i>	<i>sad</i>	<i>obulu dorzys, sods</i>	<i>sad</i>	<i>obolu dorz</i>

4.3.3. Laika apstākļi

4.3.6. att. Jēdzieniskās sfēras „Laika apstākļi” šķirklju skaits un īpatsvars (%) semantiskajā telpā „Cilvēks un daba” 17.–19. gs. vārdnīcās

Gaiss

Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās poļu *pogoda* saskaņā ar CnTh traktējumu tiek uztverts nevis pirmajā nozīmē kā ‘warunki atmosferyczne’¹⁰⁶, bet kā ‘ładna, słoneczna, bezchmurna, bezdeszczowa, spokojna pogoda’¹⁰⁷ (SPXVI 26, 167): *pogoda* – *skaydrums fskaydryba* (ElgD), *pogoda* – *skajdrums skrajdrybas* (KurV), *pogoda* – *labs roms gais* (KarV) un kā vārda *niepogoda* antonīms: *niepogoda* – *sturmis / wetra / weyputnis / putenes nikns, gausis* (ElgD), *niepogoda* – *szturmis, wejsz, wejputnis, niknys ors, wesme* (KurV), *niepogoda* – *naiauks* (KarV), kas savukārt sakrīt ar vārda *niepogoda* pirmo nozīmi: ‘czas, kiedy jest pochmurno, slotnie, zimno, kiedy wieje silny wiatr lub pada deszcz’ (SPXVI 17, 497). JušV vārdam *gaiss* ir plašāka nozīme: *gajs* – *powietrze, klimat*, sal. *klimat* ‘znacna odmiana powietrza, stosowna do położenia różnego miejsca’¹⁰⁸ (SWil 496). ME *gaiss* tiek skaidrots kā ‘die Luft, die Atmosphaere, die Wolke, das Wetter’ (ME I 587). Tik liels vārda *gaiss, powietrze* nozīmes paplašinājums kā JušV poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās netiek vērots, kaut ElgD un KurV sastopam arī ekvivalentu *wefme* (ElgD), *skajdryns ors, wesme* (KurV), sal. *węsma* ‘die Kühle’ (ME IV 570), ‘gaiss; leichter Windhauch’ (EH II 779).

¹⁰⁶ ‘laika apstākļi’

¹⁰⁷ ‘labs, saulains, skaidrs, bez nokrišņiem, mierīgs laiks’

¹⁰⁸ ‘būtiskas gaisa pārmaiņas, kas atbilst dažādām atrašanās vietām’

Visas 17.–19.gs. vārdnīcas reģistrē vēju veidus atbilstoši to virzieniem. Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās to tulkojums latviešu valodā tiek saistīts galvenokārt ar diennakts daļām (sk. arī Laumane 1967, Zemzare 1968).

4.3.8. tabula

Vēju nosaukumi poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās

ElgD	ElgD	KurV	KurV	KarV	KarV
<i>wiatr północny</i>	<i>pus naktix wæsz / zemmele wæsz / zemmels / iure wesz.</i>	<i>wiatr północny</i>	<i>pusznaktis wejsz, zimele wejsz, zimels, jiriu wejsz</i>	<i>wiatr północny</i>	<i>pusnakties weisz</i>
<i>wiatr południowy</i>	<i>pufdenas wæsz</i>	<i>wiatr południowy</i>	<i>uszdinu wejsz</i>		
<i>wiatr wŃchodny</i>	<i>ritta wæsz</i>	<i>wiatr wschodny</i>	<i>wejsz rejta puses, v. rejtins weisz</i>	<i>wiatr wschodni</i>	<i>ritas weisz</i>
<i>wiatr zachodny</i>	<i>wakkar wæsz</i>	<i>wiatr zachodny</i>	<i>wokarawejsz</i>	<i>wiatr zachodni</i>	<i>wokkora weisz</i>

Arī JušV vēja nosaukumi ir pazīstami gan no citām latviešu vārdnīcām (Zemzare 1968, 270), gan tiek ietverti ME: *austerenis* – *wiatr wschodni*, sal. *àustrenis* ‘Nordostwind’ (ME I 229); *austeren-samelis* – *wiatr wschodnio-południowy*; *zjmelis* – *wiatr północny*, sal. *ziemelis* ‘der Nordwind’ (ME IV 742–743). Nekonsekvences parādās saliktnos ar nosaukumu *samelis* – *północny (wiatr)*, sal. *sāmelis* ‘der Nordwestwind’ (EH II 471) – *wakar-samelis* ir *zachodnio-północny wiatr* (‘ziemeļrietumu vējš’), bet *zjmel-samelis* tiek tulkots kā *wiatr północno-wschodni* (‘ziemeļaustrumu vējš’). Šķirklī ar hiperonīmu tiek uzskaitīti visi vēju nosaukumi: *veš* – *wiatr*. *Veš zjmelis, zjmel-samelis, austerenis, austeren-samelis, azenis, azen-samelis, vakaris, vakar-samelis*.

Lielāka uzmanība visās 17.–19. gadsimta vārdnīcās tiek pievērsta laika apstākļiem, kas saistīti ar aukstumu un salnu. No 18 šķirklīem ElgD, 15 KurV un 14 KarV tikai trīs ElgD un pa vienam KurV un KarV tiek saistīti ar siltu, karstu laiku: *gorącość* – *karftums / futtelayks* (ElgD), *gorącość* – *korstums* (KarV), *kanikula* – *korstas dinas wosoras, korsts łajks* (KurV), sal. *kanikula* ‘upały, najgorętszy okres lata’¹⁰⁹, savukārt pirmajā nozīmē *kanikula* ir ‘psia gwiazda, gwiazda Syriusz w gwiazdozbiornie Wielkiego Psa; największe jej zbliżenie do Słońca w początkach sierpnia uważano w starożytności za

¹⁰⁹ ‘tveice, karstākais vasaras periods’

przyczynę upałów'¹¹⁰ (SPXVI 10, 67), sal. *kanikuła – zuniēmānes / zuniē zwaixne* (ElgD); *skwara – karštums* (ElgD). Arī JušV no 32 šķirkļiem šajā leksiski semantiskajā laukā tikai viens attiecas uz gaisa augsto temperatūru: *dukt, -stu, -ku – gęstnieć (powietrze gdy parzy, gorąco)* 'sabiezēt (gaiss, kad tveicē, karsts)'.

Nokrišņi

Vārdnīcās galvenokārt pārstāvēta ar lietu saistīta leksika. Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcas reģistrē desmit ar lietu un miglu saistītas parādības, no tām ElgD un KarV tikai divas, KurV trīs attiecas tieši uz lietus līšanas procesu: *deszcz – liejts* (KurV), *deszcz – leyitus, lyīts* (KarV); *deszcz pada – lyft* (ElgD), *deszcz pada – lejts liej* (KurV), *deszcz pada – leyst* (KarV); *mży / deszcz drobny pada – mas lætus kryt / laffin lyft* (ElgD), *mży, deszcz drobny pada – smyrdzynoj, mozens lejts lej, smolks lejdz kaj, mygła* (KurV).

JušV šajā laukā izdevās apkopot 22 šķirkļus, 15 no tiem autors reģistrē dažādus lietus veidus: piem., *apkale – gołoledz (gdy leje i marznie)*. *Apkale list*, sal. *apkala* 'Glatteis' (ME I 92); *atkala – pluchota gdy leje i marznie*, sal. *atkala* 'das Glatteis' (ME I 163–164); *smilat – mżyć, lać (jak mgła)*, sal. *smilāt* 'fein regnen' (ME III 967); *smildzinat – mżyć, lać dróbnno*, sal. *smıldzināt* 'staubregnen' (ME III 962); *rasinat – rosić (gdy drobno leje)*, sal. *rasināt* 'tauen' (ME III 478), 'träufeln' (EH II 354); *stars – deszcz z wiatrem (przechodząc chwilami)*, sal. *stars* 'lietus iet ar stariem (es gibt Strichregen)' (EH II 571); *šhace – deszcz ze sniegiem*, sal. *šļāce* 'der Tropfen, Spritzer, Wasserstrahl; die Spritze; eine Wasserschnelle' (ME IV 68); *miglot – mżyć*, sal. *migluôt* 'nebeln; fein regnen' (ME II 624); *visle – deszcz drobny (jak mgła)*, sal. *vísła* 'feiner Regen, Staubregen' (ME IV 643); *ziurat – nalać wiele wody w jesieni, lać wiele (cały dzień deszcz) w oktobrze codzien*, sal. *žūrēt* 'andauernd regnen' (ME IV 837). Ar nokrišņiem ir saistītas atmosfēras parādības *migle – mgla*; *ap-pilis – lód nad lodem (a wewnqtrz woda)*, sal. *atpīle* 'das wiedergefrorene Aufwasser auf dem Eise' (ME I 181); *ljtajniš, -nia – dżdzysty; miglajniš, -nia – mglisty* (ME IV 365); *rased – rosa*, sal. arī Laumane 2005. Līdzīgi daudzveidīgi JušV pārstāvēti šķirkļi, kas saistīti ar sniegu un ledu (sk. šķirkļu korpusu).

Semantiskā telpa „Cilvēks un daba” sarunvārdnīcās

KoIS vārdnīcas daļā kopumā ir 138 šķirkļi, kas attiecas uz semantisko telpu „Cilvēks un daba”. Sarunvārdnīcā ir tematiskās sadaļas „Praca przy koniach – Darbs pie

¹¹⁰ 'suņa zvaigzne, Sīriuss Lielajā Suņa zvaigznājā; tās maksimālā pietuvošanās Saulei augusta sākumā antīkajā laikmetā tika uzskatīta par tveices iemeslu'

zirgiem”, „Krowa – Gows”, „Swinie – Cūkas”, „Owce, barany, kozy – Aitas, auni, kazas”, „Pory roku i pogoda – Gada laiki un laiks”, „Sad – Augļu dārzs”, „Ogrod warzywny – Sakņu dārzs”. Tajās ir daži izteicieni, kas attiecas uz dzīvniekiem, tomēr galvenokārt tie sastāv no minidiālogiem, kas izmantojami darba procesā. AvS ir sadaļas „Laika apstākļi”, „Cukurbietes”, „Sakņu dārzs”, „Augļu dārzs”, „Mežs”, „Dzīvnieki”. Ar dabu saistītie šķirkļi atrodas arī sadaļās „Istaba” un „Daži biežāk lietojami vārdi”.

AvS dzīvnieku nosaukumi reģistrēti sadaļā „Dzīvnieki”, turklāt tajā ir tikai savvaļas dzīvnieku, dažu putnu un kukaiņu nosaukumi. Mājdzīvnieku nosaukumi atrodas sadaļā „Chlew”, to ir visai maz: *gows, govis – krowa, krowy, teļš – cielę, vērsis, bullis – byk, aita, jērs – owca, baranek, cūka, sivēns – świnia, wieprzak, vepris – wieprz, cālis – kurczę, zoss – gęś, pīle – kaczk, tītars – indyk, suns – pies* (AvS 28–29). Šajā sadaļā autors ievieto arī nosaukumus *balodis – goląb* un *vanags – jastrąb* (AvS 29). AvS trūkst jebkādu šķirkļu, kuros tiktu semantizētas dzīvnieku skaņas vai darbības, izņemot divus šķirkļus: *gailis dzied – kogut śpiewa, vista dęj olas – kura niesie jaja* (AvS 28). Sadaļā „Istaba” autors ievieto vairākus kukaiņu – parazitū – nosaukumus: *prusaks – prusak, blusa – pchła, blakts – pluskwa, uts – wesz* (AvS 42). Šādu nosaukumu ievietošana sadaļā „Istaba” ļauj domāt, ka dažādi parazīti telpās bija ierasta parādība. Tajā pašā nodaļā ir arī tādu dzīvnieku nosaukumi kā *pele – mysz, žurka – szczur* (AvS 42). Līdzās autors ievieto šķirkļus *kaķis – kot, ķert peles – lowić myszi* (AvS 42), tādējādi veidojot noteiktu, pabeigtu tēlu, kas prezentē tipisku situāciju.

KolS, atbilstoši tās struktūrai, dzīvnieku nosaukumi ir ievietoti vārdnīcas daļā. Sarunvārdnīcas tematiskajās sadaļās pārsvarā ir izteicieni, kas saistīti ar darba procesu, savukārt izteicieni, kas tieši attiecas uz dzīvniekiem, raksturo to uzvedību saistībā ar cilvēku: *nasz pies jest zły dla obcych, szczeka na nich i rzuca się – mūsu suns ir nikns uz svešiem, rej viņus un metas virsū* (KolS 50), *czy te konie nie kopią? – vai tie zirgi nesper?* (KolS 51), *uwążaj na czarnego barana – uzmani melno aunu* (implicīti – šis auns ir bīstams, KolS 55), *uwążaj na krowy – uzmani govis* (implicīti – govis var aizmukt, KolS 56). Tematiskajā sadaļā „Podwórze – Pagalms” ir izteicienu bloks, kur tiek semantizētas dzīvnieku skaņas: *kogut pieje – gailis dzied, kura gdacze – vista kladzina, gęsior i gęś gęgąj – zosu tēviņš un zoss gągą, kaczor i kaczk kwaczą – pīļu tēviņš un pīle kladzina* (KolS 50). Sarunvārdnīcas sadaļā „W izbie – Istabā”, atšķirībā no AvS, dzīvnieku nosaukumu nav. Dažu kukaiņu nosaukumi atrodas sarunvārdnīcas poļu-latviešu vārdnīcā.

Sarunvārdnīcās, līdzīgi kā jēdzieniskās sfēras „Fauna” šķirkļi, tiek pārstāvēti tikai augu nosaukumi, kā arī cilvēka nodarbošanās ar tiem. Tā AvS sadaļa „Cukurbietes – Buraki

cukrowe” no 13 šķirkļiem seši apzīmē ar cukurbietēm veicamas darbības: *sēt – siać, ravēt – pleć, retināt – przerzadzać, vagot – radlic (brozdować), tīrīt – oczyścić, aizvest – dostarczyć* (AvS 27). Cukurbietes ir vienīgais dārzeņis, kurš tika izcelts atsevišķā tematiskajā sadaļā. Pārējie dārzeņi ievietoti sadaļā „Sakņu dārzs – Ogród”, augļi un ogas – sadaļā „Augļu dārzs – Sad”, graudaugu nosaukumi – sadaļā „Dzirnavas – Młyn”, bet koku nosaukumi – sadaļā „Mežs – Las”. Šajā jomā autora tematiskā sadale ir loģiska un konsekventa.

KoLS sadaļas „Sad – Augļu dārzs” un „Ogród warzywny – Sakņu dārzs” gandrīz bez izņēmumiem sastāv no izteicieniem – norādēm, kas jādara dārzā: *trzeba obciąć gałęzie – vajag apgriezt galotnes, oczyść liście z mszyc – notīri lapas no lapu utīm* (KoLS 58), *trzeba wypielić grządki – vajag izravēt dobes, wykopcie grzędy na ziemniaki – izdzeniet vagas kartupeļiem* (KoLS 59). Sarunvārdnīcā nav atsevišķas nodaļas, kas veltīta mežam, bet sadaļā „Dzirnavas” nav ietverti graudaugu nosaukumi ne kā atsevišķi šķirkļi, ne arī izteicienos.

Visās 17.–19. gadsimta vārdnīcās plaši pārstāvēti realitātes fragmenti semantiskajā laukā „Cilvēks un daba”. Visās vārdnīcās bagātīgi pārstāvēta mājdzīvnieku pasaule, kas ir loģiski, ņemot vērā to ciešo saistību ar cilvēku un lauku vides realitāti. Uzmanība pret mājdzīvniekiem parādās ne tikai to nosaukumu uzskaitījumā, bet arī vārdnīcās iekļautajos dzīvnieku somatismos, to izdotajās skaņās un slimībās. Īpaši raksturīga šajā ziņā ir JušV, kur šāda leksika veido pusi no visa grupas „Mājdzīvnieki” materiāla. Vienlaikus jāpiebilst, ka šķirkļos, kuri semantizē ar savvaļas un eksotiskajiem dzīvniekiem saistīto leksiku, ietverti tikai šo dzīvnieku nosaukumi.

JušV dzīvnieku pasaules leksikas diferenciācija ir saistīta ar tās respondentu – zemnieku – specifiku. Dzīvnieku nosaukumus, to darbības autors tulko ar paskaidrojošu ekvivalentu palīdzību, jo dialektāla leksika, kas apzīmē lauku pasaulinai raksturīgos jēdzienus un parādības, viņam ir sveša (sal. govju nosaukumus saistībā ar to dzimšanas laiku latviešu un poļu valodā). Līdzīga situācija ir ar augu nosaukumiem, kuri lietuviešu garīdzniekam lielākoties ir nepazīstami, tāpēc pārtulkoti ar hiperonīma „zāle” palīdzību.

Laika apstākļi JušV pārstāvēti daudz rūpīgāk un daudzveidīgāk nekā poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās. Tas ir likumsakarīgi, jo Juška leksikas materiālu vāca no zemniekiem, kuriem klimatiskie apstākļi bija būtiska izdzīvošanas un darba sastāvdaļa. Sīka diferenciācija dabas apstākļu nosaukumos ir raksturīga lauku iedzīvotāju pasaulinai. Dabas parādību apzīmējošo šķirkļu skaits poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās lielā mērā ir saistīts ar pirmavota autora Gžegoža Knapska leksikogrāfisko interesi par dabas terminoloģiju.

Semantiskās telpā šķirķļu īpatsvars atbilstoši leksiski semantiskiem laukiem pārstāvēts proporcionāli.

Raksturīgi, ka visās vārdnīcās daudz leksikas ir saistīts ar nokrišņiem un zemu temperatūru, kas raksturīga to teritoriju klimatam, kurās strādājuši leksikogrāfi. Piemēram, Brokhauza enciklopēdijā Kauņas guberņas laika apstākļi tiek raksturoti šādi: „Vidējā gada temperatūra ir tāda pati kā Harkovas guberņas rietumu apg., bet K. gub. ziema ir daudz siltāka, bet vasara aukstāka un mitrāka. Stiprs sals ir reti, sniega sega parasti nepaliek ilgi: citās ziemās [...] sniega nav gandrīz nemaz. Arī vasaras karstums ir daudz mērenāks nekā guberņās, kas atrodas tajos pašos platuma grādos tālāk uz A. Nokrišņi (lietus un sniegs) ir vairāk nekā 500 mm, visvairāk vasarā, īpaši jūlijā, bet arī rudens var būt lietains, īpaši guberņas R. Valdošie vēji ir dienvidriet. un dienvidaustr.”¹¹¹ (ЭСБЕ XVA, 512).

No laukstrādnieka un lauksaimnieka skatupunkta daba un dabas parādības ir relevantas tiktāl, ciktāl tās ir saistītas ar darbu, iespēju strādāt un gūt ienākumus. Tāpēc visi sarunvārdnīcās iekļautie dzīvnieku, putnu un augu nosaukumi tā vai citādi ir saistīti ar darbu. Vārdnīcas atbilstošajās tematiskajās sadaļās iekļautas frāzes, kas raksturīgas saimnieka un strādnieka saziņai darba procesā (piem., prasme slaukt govīs sadaļā „Govs” un cūku kaušana sadaļā „Cūkas”).

¹¹¹ „Средняя темп. года та же, что и въ зап. уу. Харьковской губ., но въ К. губ. зима гораздо теплѣе, а лето холоднѣе и влажнѣе. Сильные морозы рѣдки, снѣгъ лежитъ обыкновенно недолго: въ инныя зимы [...] снѣгу почти не бываетъ. Лѣтніе жары также гораздо умѣреннѣе, чѣмъ в губерніяхъ, лежащихъ на той же широтѣ далѣе на В. Осадковъ (дождя и снѣга) выпадаетъ болѣе 500 мм, всего болѣе летомъ, особенно въ июль, но и осень дождлива, особенно на З губерніи. Господствующіе вѣтры юго-зап. и юго-вост.” (ЭСБЕ XVA, 512).

Secinājumi

Promocijas darbā tika rekonstruēta vārdnīcas valodas pasaulainas fragmentu kultūras un valodas specifika 17.–20. gs. tulkojošajās vārdnīcās ar poļu un latviešu valodas materiālu. Atbilstoši izvirzītajiem uzdevumiem promocijas darbā raksturots valodas pasaulainas izpētes teorētiskais pamatojums un iespējas izmantot to leksikogrāfisko darbu analīzei, veikta ekstralingvistisko un lingvistisko faktu analīze, kas veicināja vārdnīcu ar poļu un latviešu valodas materiālu rašanos, izpētīta vārdnīcu struktūra.

No 17.–19. gadsimta vārdnīcām kopumā tika atlasīti 5307 šķirkļi (1612 šķirkļi no ElgD, 1410 šķirkļi no KurV, 722 šķirkļi no KarV, 1563 šķirkļi no JušV), kurus var attiecināt uz trim pamata semantiskajām telpām – „Cilvēks un pārdabiskais”, „Cilvēks un daba”, „Cilvēks un sabiedrība”. Tajās šķirkļi tika (nosacīti) sadalīti astoņās jēdzieniskajās sfērās un 27 leksiski semantiskos laukos. Trīspadsmit no tiem dalīti sīkāk 42 tematiskās grupās. Vārdnīcu makrostruktūras analīze, balstoties uz ideogrāfisko pieeju, ļāva noteikt, kādas realitātes kategorijas guvušas vispilnīgāko atspoguļojumu un tārad bijušas visnozīmīgākās to veidotājiem, un kādas tika izslēgtas autora apsvērumu dēļ. Salīdzinot semantisko telpu aizpildījumu četrās 17.–19. gs. vārdnīcās, tika veikta apkopjoša kvantitatīva iegūto datu korpusa analīze, kas grafiski atspoguļota trīs attēlos (sk. pielikumu 1).

a) Semantiskās telpas „Cilvēks un pārdabiskais” īpatsvars poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās ir līdzīgs (2,32% ElgD, 2,33% KurV, 2,51% KarV). JušV šīs jomas leksika aizņem tikai 1,23%. Semantiskās telpas ietvaros visās 17.–19. gs. vārdnīcās vispilnīgāk tika pārstāvēti tādi leksiski semantiskie lauki kā „Cilvēks baznīcā” (35,5% ElgD, 37,4% KurV, 41,9% KarV, 29% JušV) un „Ticības pamatjēdzieni” (attiecīgi 12,3%, 13,1%, 16,3% un 14,6%). Šīs abas jomas ir līdzvērtīgi svarīgas visiem vārdnīcu autoriem. Tā KarV sastādītājs, reducējot vārdu skaitu salīdzinājumā ar savu avotu vairāk nekā uz pusi, šīs abas jomas skāris vismazāk. Leksiski semantiskā lauka „Cilvēks baznīcā” tematiskā grupa „Kristīgā morāle” KarV procentuāli ir atspoguļota visplašāk (20,6% salīdzinot ar 18,5% ElgD). Salīdzinot ar KarV un JušV, ElgD un KurV ļoti plaši tiek atspoguļots baznīcas materiālais sastāvs (priekšmeti, tērpī, atribūti). Tā ir joma, uz kuras rēķina Karigers samazina savas vārdnīcas apjomu. Ja pieņemtu, ka vārdnīcas mērķis ir galvenokārt palīdzēt sprediķu sastādīšanā, viss, kas saistīts ar ticību un cilvēka attiecībām ar baznīcu, ir svarīgāks par tās materiālo sastāvu. JušV Baznīca kā institūcija un materiālais baznīcā nav relevantas jomas (attiecīgi 4,8% un 6,8% no semantiskās telpas). Iemesls tam ir vārdnīcas

sastādīšanas apstākļi – sastādītāja respondenti piederēja citai konfesijai, nebija viņa draudzes locekļi. Turklāt ticības pamatjēdzieni un kristīgā morāle ir universālas vērtības, kuras nav atkarīgas no konfesijas.

Salīdzinot ar poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcām, JušV ļoti plaši pārstāvēta jēdzieniskā sfēra „Mitoloģija un tautas ticējumi” (10,8% ElgD, 12,5% KurV, 11,9% KarV un pat 34,6% JušV). Tā velna nosaukumi semantiskajā telpā aizņem 7,8% (astoņi šķirkļi), tajā pašā laikā ElgD ir trīs šķirkļi ar velna nosaukumiem (0,9%), KurV arī 3 (1%), bet KarV ir divi šķirkļi ar velna nosaukumiem (1,25%).

b) Semantiskās telpas „Cilvēks un sabiedrība” īpatsvars poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcās atšķiras nenozīmīgi (5,1% ElgD, 4,8% KurV, 4,5% KarV). JušV šīs jomas leksika aizņem pat 7,9%. Nozīmīgi atšķiras šķirkļu skaits leksiski semantiskajos laukos. Kaut gan visās vārdnīcās fizisks darbs ir tā joma, kurai tiek pievērsta liela uzmanība (ElgD – 32,3% no semantiskās telpas, KurV – 36,7%, KarV – 38,5%), visplašāk tā atspoguļota JušV (64,3%), īpaši bieži minēti dažādi darba veidi un darba rīki. Arī tas ir vārdnīcas tapšanas apstākļu likumsakarīgs rezultāts.

Leksiski semantiskie lauki „Sociālā organizācija” un „Ģimene” semantiskās telpas ietvaros procentuāli līdzīgi tiek pārstāvēti visās četrās vārdnīcās. Salīdzinot ar divām citām poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcām, KarV šīs jomas atspoguļotas pat plašāk – „Sociālā organizācija” – 6,6%, „Ģimene” – 23,3% (salīdzinot attiecīgi 4,3% un 14,5% ElgD, 4,7% un 16% KurV). Ģimene un sabiedrības organizācija ir universālas jomas, tāpēc atbilstoši tendencei Karigers vismazāk reducē tās raksturojošos šķirkļus, kas attiecībā uz citu vārdnīcu apjomu izpaužas lielākā īpatsvarā (procentuāli). Savukārt leksiski semantiskie lauki „Valsts pārvalde” un „Armija”, kas ir plaši reprezentēti ElgD un arī KurV, nav svarīgi KarV sastādītājam. Tās ir mainīgas lietas, kas nav aktuālas sprediķotājiem un draudzes locekļiem, tāpēc arī neaizņem daudz vietas vārdnīcā un konkrēti semantiskajā telpā „Cilvēks un sabiedrība” (sal. „Armija” ElgD – 18,8%, KurV – 12,2%, KarV – tikai 7,3%; „Valsts pārvalde” ElgD – 10,6%, KurV – 9,6%, KarV – tikai 4,7%). Līdzvērtīgi mazsvarīgas šīs sfēras ir Antanam Juškam, respektīvi, viņa respondentiem: valsts pārvalde – divi šķirkļi (semantiskās telpas 0,3%), armija – 15 šķirkļi (semantiskās telpas 2,3%). Savukārt JušV ir vienīgā vārdnīca, kurā parādās svētku nosaukumi (neskaitot baznīcas svētkus).

c) Semantiskās telpas „Cilvēks un daba” šķirkļu īpatsvars JušV ir divreiz lielāks, salīdzinot ar poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcām, kur tas ir līdzīgs (9,6% JušV un 4% ElgD, 4,3% KurV, 4,3% KarV). Semantiskās telpas aizpildījumā procentuāli nav tik spilgtu

atšķirību (sal. leksiski semantiskā lauka „Zīdītāji” īpatsvars 26,3% ElgD, 26,8% KurV, 26,6% KarV un 27,9% JušV), tomēr tās vērojamas atsevišķo tematisko grupu šķirķļu skaitā: piem., JušV ir 188 mājas dzīvnieku nosaukumi un 112 zāļu un ziedu nosaukumi, ElgD – attiecīgi 98 un 63, KurV – 92 un 55, KarV – 38 un 17 šķirķļi ar šādiem nosaukumiem, kas attiecībā pret vārdnīcu apjomu dod priekšstatu par šo jomu nozīmīgumu atsevišķo vārdnīcu sastādītājiem.

Vārdnīcas valodas pasaulaina ir sarežģīto attiecību atspoguļojums starp objektīvo (konkrētās valodas leksiskais sastāvs) un subjektīvo (leksikogrāfa personība) leksikogrāfiskā darbā, tā ir atkarīga no autora mērķa un pamatnostādņēm. Vārdnīcās iekļauta arī autoru reprezentētā vērtību sistēma, kas izpaužas šķirķļu pamatvārdu izvēlē (piem., kristietības vērtības katoļu priesteru vārdnīcās, darbs kā nozīmīga dzīves sfēra JušV, poļu laukstrādnieku motivēšana un pozitīva komunikācijas modeļa prezentēšana saruvārdnīcās).

Vārdnīcu materiāla avots stipri ietekmē vārdnīcas pasaulainas specifiku: ElgD, KurV un KarV tas ir citu vārdnīcu vārdu krājums, JušV – reāla valodas lietojuma fiksācija rakstos, AvS un KolS – dažāda tematiska rakstura mākslīgi veidoti izteikumi. Pirmajā gadījumā plaša starp ekstralingvistisko realitāti un vārdnīcas pasaulainu ir vislielākā, otrajā – vārdnīcas pasaulainas sasaiste ar realitāti ir acīmredzama, bet trešajā – vārdnīcu sastādītāji tiecas pēc tās, cenšoties arī ietekmēt potenciālo lietotāju.

Poļu-latīņu-latviešu vārdnīcu autori, izvēlējoties šķirķļu pamatvārdus, ievēro savos pirmavotos iezīmētās tendences. ElgD, fiksējot CnTh leksiku, saglabā hronotopisku aktualitāti: vārdnīcu sastādīšanas laiks un vieta ir samērā tuvu, un tajās ietvertā leksika ir aktuāla šīs kultūras telpā. KurV dublē iepriekšējo gadsimtu vārdnīcas, neņemot vērā reāliju maiņu, savukārt Karigeru raksturo centieni veidot vārdnīcu pieejamāku tajā ģeogrāfiskajā teritorijā, kurā tā tika izmantota. Vārdnīcā dominē šķirķļi, kas saistīti ar ģimeniskām attiecībām, reliģiju un morāli, šādi tās pasaule kļūst universālāka, vispārcilvēciskāka, netiek piesaistīta pie konkrētas kultūras vai laika. JušV saikne starp valodas pasaulainu, ekstralingvistisko realitāti un valodas realitāti ir ļoti spēcīga, jo tajā ietverts plašs leksikas slānis ar kultūras konotācijām, kas saistīts ar 19 gs. latviešu zemnieku dzīvi. Arī sarunvārdnīcu makrostruktūrā var atrast pamatus kultūrvēsturiskā fona rekonstrukcijai teksta tapšanas brīdī. Kaut gan Latvijas reāliju attēlojums un ekstralingvistiskās informācijas nodrošināšana nav sarunvārdnīcu primārais mērķis, mākslīgi radītās komunikatīvās situācijās tās tiek izmantotas kā fona informācija. To atbilstību

ekstralingvistiskajai realitātei pierāda vārdnīcās ietvertu faktu salīdzināšana ar Polijas Tautsaimniecības institūta iegūtajiem datiem.

Pat tad, ja vārdnīcai nav izvirzīts tāds mērķis, tajā ietverta viena no valodas pamatfunkcijām – kumulatīvā funkcija. Promocijas darbā aplūkotās vārdnīcas nav zinātniski leksikogrāfiski darbi, un tām ir vairāki trūkumi gan šķirklju un ekvivalentu izvēlē, gan rakstībā un tehniskajā noformējumā. Nav iespējams noskaidrot, kādā mērā vārdnīcas tika izmantotas un cik noderīgas bija atbilstošajā laika periodā. Tomēr tajās atspoguļojas konkrētu cilvēku – vārdnīcu sastādītāju – izpratne par starpvalodu un starpkultūru kontaktu nepieciešamību, kā arī viņu laika kultūras un ikdienas fragmenti.

Tēzes

Balstoties uz promocijas darba rezultātiem un secinājumiem, tiek izvirzītas šādas tēzes:

1. Vārdnīcu var uztvert kā vienotu tekstu ar savdabīgu, tikai tai raksturīgu pasaulainu. Ar **vārdnīcas valodas pasaulainu** tiek saprasts ekstralingvistiskās realitātes priekšstats, kas atspoguļots konkrētā leksikogrāfiskā darbā.

2. Pie vārdnīcas pasaulainu veidojošiem elementiem pieder vārdnīcas leksikas vienību atlase un realitātes fragmentu sadalījuma specifika; nozīmīgi faktori vārdnīcas valodas pasaulainas izveidē ir leksikogrāfa personība un vārdnīcas materiāla avots.

3. Vārdnīcu šķirķļu datu bāzes izveide atbilstoši ideogrāfiskajai shēmai ir vārdnīcu valodas pasaulainas īpatnību atklāšanas priekšnosacījums. Semantiskais lauks ir valodas pasaules modeļa pamatelements, veidojot vārdnīcas valodas pasaulainu ar leksikas līdzekļiem.

4. ElgD un KurV valodas pasaulaina apvieno naivās un zinātniskās (ciktāl par to var runāt attiecībā uz 17. gadsimtu) pasaulainas iezīmes; nozīmīgi leksikas slāņi ir veltīti dabas, baznīcas un militārajai terminoloģijai. Lai gan notiek pārmaiņas administratīvajā un kultūrsociālajā sfērā, KurV šķirķļu sastāvs netiek pārveidots. KarV uzbūve, salīdzinot ar pirmavotiem, tika vienkāršota, atsakoties no aktualitāti zaudējušās leksikas tādās semantiskās grupās, ka armija un valsts pārvalde.

5. Valodas pasaulaina JušV ir etnocentriska, antropocentriska, naiva. Tajai ir raksturīga pievēršanās cilvēka materiālajai dzīvei, konkrētība, ekspresivitāte, tēlainība un tabu neesamība.

6. Valodas pasaulaina sarunvārdnīcās ir sistēmiska un hronoloģiski sakārtota (no laukstrādnieka skatupunkta). Tās iezīmes ir didaktiskums, motivācija darbam, kritiska attieksme pret poļu laikstrādniekiem, skaidra lomu sadale, pozitīva Latvijas lauku tēla izveide.

Avotu un literatūras saraksts

AVOTI

CnTh – Knapski, Grzegorz. *Thesaurus polono-latino-graecus seu promptuarium lingua Latinae et Graece* [..], F. Caesario, Cracoviae [Kraków] 1621. [skatīts 10.08.2013]. Pieejams: http://www.mimuw.edu.pl/polszczyzna/Knapski/Knapski_DjVu/t1h.html.

SzD – Širvydas, Konstantinas. *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas = Dictionarium trium linguarum*. Įvadą ir žodyno rodyklę parengė Kazys Pakalka. Vilnius: Mokslas, 1979, 899 lpp.

ElgD – *DICTIONARIVM Polono-Latino-Lottaucum Opus posthumum*. R. P. GEORGII ELGER Soc. IESU. In gratiam Studiosae Iuuentutis In lucem datum. – Vilnae Typis Academicis Soc. IESU. A. D. 1683.

KarV – *Lenkiškai-latviškas žodynas*, F1–D11, Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius (Jana Karigera poļu-latviešu vārdnīca).

KurV – *Słownik polsko łacińsko lotewski ułożony i napisany przez xiędza Jana Kurmina*. Wilno: W drukarni M. Zymelowicza Typografa, 1858.

JušV – *Latvių-lietuvių-lenkų kalbų žodynas*, (A–O) F1–2176, (P–Z) F1–2177, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Mokslinė biblioteka. (Antana Juškas latviešu-lietuvišu-poļu vārdnīca).

AvS – *Praktiskā latvju-lietuvju-poļu vārdnīca lauksaimniekiem un laukstrādniekiem*. Sastādījis M. Avots. Rīga: Loga apgāds, 1937, 64 lpp.

KoIS – Kolbuševskis, Stanislavs. *Praktiska rokas grāmata latviešu valodas mācībai. Gramatika, sarunas, vārdnīca. Laukstrādniekiem un lauksaimniekiem*. Rīga: Latvijas Lauksaimniecības kameras izdevums, 1938, 128 lpp.

LITERATŪRA

1. **Adamska-Sałaciak 2006** – Adamska-Sałaciak, Arleta. *Meaning and the Bilingual Dictionary: The Case of English and Polish*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006, 231 p.
2. **Adamska-Sałaciak 2010** – Adamska-Sałaciak, Arleta. Examining Equivalence. *International Journal of Lexicography*, Vol. 23, No 4., pg. 387–409. [skatīts 24.03.2013]. Pieejams: <http://ijl.oxfordjournals.org/>
3. **Adelung 1820** – Adelung, Friedrich, von. *Uebersicht aller bekannten sprachen und ihrer dialekte*. St. Peterburg: Gedruckt bei Nic. Gretsche, 1820, 186 S.
4. **Anusiewicz 1999** – Anusiewicz, Janusz. Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX wieku. *Językowy obraz świata*. Red. J. Bartmiński. Lublin: UMCS, 1999, s. 261 – 289.
5. **Augustyniak 2008** – Augustyniak, Urszula. *Historia Polski 1572–1795*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008, 1008 s.

6. **Baltica – Silesia 2013** – *Polija un Latvija – tuvie svešinieki. Baltica – Silesia*. Vol. 1, No 1. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2013, 225 s.
7. **Baltu un slāvu kultūrkontakti 2009** – *Baltu un slāvu kultūrkontakti: rakstu krājums*. Red. Kursīte, Janīna. Rīga: Madris, 2009, 598 lpp.
8. **Bartmiński 2003** – Bartmiński, Jerzy (red.). *Język w kręgu wartości: studia semantyczne*. Lublin: Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003, 462 s.
9. **Bartmiński 2009** – Bartmiński, Jerzy. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: UMCS, 2009, 328 s.
10. **Bartmiński, Tokarski 1986** – Bartmiński, Jerzy, Tokarski, Ryszard. Językowy obraz świata a spójność tekstu. *Teoria tekstów. Zbiór studiów*. Red. T. Dobrzyńska. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986, s. 65–81.
11. **Beitiņa 2012** – Beitiņa, Maigone. Nominālās prepozicionālās vārdkopas Georga Elgera vārdnīcā Dictionarivm Polono-Latino-Lottaucum (1683). *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*. Liepāja: LiepU, 2012, 28. – 41. lpp.
12. **Beitiņa 2013** – Beitiņa, Maigone. Sintaktiskā sinonīmija Georga Elgera vārdnīcā Dictionarivm Polono-Latino-Lottaucum (1683). *Baltu filoloģija XXII (1)*, Rīga: Latvijas Universitāte, 2013, 5.–30. lpp.
13. **Bērziņš 2000** – Bērziņš, Jānis (red.). *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000, 575 lpp.
14. **Bielenstein 1863** – *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend von A. Bielenstein. Erster Teil. Die Laute. Die Wortbildung*. Berlin: Ferd. Dümmlers Verlagsbuchhandlung Harrwitz und Gossmann, 1863, 428 S.
15. **Biesiadowska-Magdziarz 2004a** – Biesiadowska-Magdziarz, Beata. Polska prasa na Łotwie i jej rola w kreowaniu tożsamości narodowej. *Kultura i świadomość etniczna Polaków na Wschodzie. Tradycja i współczesność*. Red. A. Kuczyński, M. Michalski. Wrocław: KEiAK Uwr, 2004, s. 325–331.
16. **Biesiadowska-Magdziarz 2004b** – Biesiadowska-Magdziarz, Beata. Культурная и национальная идентификация поляков в Латвии. Red. Iryda Grek-Pabisowa. *Acta Baltico-Slavica*, t. 28. Warszawa: IS PAN, 2004, s. 193–198.
17. **Bīlenšteins 2001** – Bīlenšteins, Augusts. *Latviešu koka celtnes un iedzīves priekšmeti. Pirmā daļa. Latviešu koka celtnes*. Rīga: Jumava, 2001, 279 lpp.
18. **Breidaks 2007a** – Breidaks, Antons. Divi vērtīgi manuskripti. Breidaks, A. *Darbu izlase*. 2 daļa. Rīga: LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts”, 2007, 496.–497. lpp.
19. **Breidaks 2007b** – Breidaks, Antons. Vērtīgs pētījums latviešu valodas vēsturē. Breidaks, Antons. *Darbu izlase*. 2 daļa. Rīga: LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts”, 2007, 498.–502. lpp.
20. **Čaupale 2007** – Čaupale, Renāte (red.). *Poļu kultūras zīmes Latvijā*. Rīga: Latvijas Poļu savienība, 2007, 139 lpp.
21. **Chlebda 2008** – Chlebda, Wojciech. Leksykografia w aktach i procesach polskiej autoidentyfikacji narodowej. *Tożsamość a język w perspektywie slawistycznej*. Red. S. Gajda. Uniwersytet Opolski: Opole, 2008, s. 255–275.
22. **Chlebda 2010** – Chlebda, Wojciech (red.). *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*. Opole: Uniwersytet Opolski, 2010, 248 s.
23. **Chlebda 2010a** – Chlebda, Wojciech. W poszukiwaniu językowo-kulturowego obrazu świata Słowian. *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*. Red. W. Chlebda. Opole: Uniwersytet Opolski, 2010, s. 7–20.

24. **Chlebda 2010b** – Chlebda, Wojciech. W jakim zakresie słownik dwujęzyczny może być źródłem informacji etnolingwistycznej? *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*. Red. W. Chlebda. Opole: Uniwersytet Opolski, 2010, s. 201–208.
25. **Chwalba 2004** – Chwalba, Andrzej. *Obyczaje w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008, 448 s.
26. **Cilvēks valodā 2014** – *Cilvēks valodā: etnolingvistika, lingvistiskā pasaules aina*. Komparatīvistikas almanahs Nr. 4 (33). Red. J. Koroļova O. Kovzele. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2014, 520 lpp.
27. **Cimermanis 1959** – Cimermanis, Saulvedis. *Laukstrādnieku dzīves veids Kurzemē un Zemgalē 19. gadsimta otrajā pusē*. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1959, 233 lpp.
28. **Dimova 2006** – Dimova, Ana, Jesenšek Vida, Petkov, Pavel. *Zweisprachige Lexikographie und Deutsch als Fremdsprache*. Hildesheim. Zürich, New York: Georg Holmes Verlag, 2006, 206 S.
29. **Dornseiff 1943** – Dornseiff, Franz. *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*. Berlin: W. de Gruyter & Co., 1943, 722 p.
30. **Dubova 2014** – Dubova, Agnese. *Politiskās jomas svešvārdi vācu 20.gadsimta leksikogrāfiskajos avotos sastatījumā ar latviešu valodu*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2014.
31. **Dumpe 1985** – Dumpe, Linda. *Lopkopība Latvijā 19. gs. – 20. gs. sākumā: etnogrāfisks apcerējums*. Rīga: Zinātne, 1985, 278 lpp.
32. **Dunsdorfs 1991** – Dunsdorfs, Edgars. *Latgales vēsturiskās kartes*. Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1991, 392 lpp.
33. **EH** – Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edīte. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. 1–2. sēj. Rīga, 1934–1946. [skatīts 24.03.2013.]. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mev/>
34. **Ekonomists 1938** – *Ekonomists*. Nr. 16. 15.08.1938. [skatīts 11.09.2013.]. Pieejams: www.periodika.lv.
35. **Estreicher 1975** – Estreicher, Karol. *Bibliografia polska*. Cz. V. Kraków: PWN, 1975.
36. **Feldmanis 2011** – Feldmanis, Roberts. *Latvijas baznīcas vēsture*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2011, 442 lpp.
37. **Frączek 2010** – Frączek, Agnieszka. *Słowniki polsko-niemieckie i niemiecko-polskie z przelomu XVII i XVIII wieku: analiza leksykograficzna*. Warszawa: Universitas Varsoviensis, 2010, 394 s.
38. **Frączek, Lipczuk 2004** – Frączek, Agnieszka, Lipczuk, Ryszard. *Słowniki polsko-niemieckie i niemiecko-polskie: historia i terażniejszość*. Wołczkowo: Oficyna IN PLUS, 2004, 231 s.
39. **Gawryszewski 2005** – Gawryszewski, Andrzej. *Ludność Polski w XX wieku*. Warszawa: PAN, 2005, 623 s.
40. **Gipper, Schwarz 1962** – Gipper, Helmut, Schwarz, Heinrich. *Bibliographisches Handbuch zur Sprachinhaltforschung*. Köln: Westdeutscher Verlag, 1962, 1116 S.
41. **Gloger 1900 – 1903** – Gloger, Zygmunt. *Encyklopedia staropolska: w 4 t*. Warszawa: Druk P. Laskauera i W. Babickiego, 1900–1903.
42. **Gruszczyński 1997** – Gruszczyński, Włodzimierz. W poszukiwaniu polskich pierwowzorów słownika Depkina. *Acta Sueco-Polonica*, nr. 5, Uppsala: Seminariet i Polens Kultur och Historia vid Uppsala Universitet, 1997, s. 79–114.
43. **Gruszczyński 2000** – Gruszczyński, Włodzimierz. *Wokabularze ryskie na tle XVI- i XVII-wiecznej leksykografii polskiej*. Warszawa: Aspra, 2000, 269 str.

44. **Grzegorzcyk 1967** – Grzegorzcyk, Piotr. *Index lexicorum poloniae. Bibliografia słowników polskich*. Warszawa: PWN, 1967, 286 s.
45. **Grzegorzcykowa 1993** – Grzegorzcykowa, Renata. ‘Pokora’, ‘pycha’ i pojęcia pokrewne. *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*. T. 1. Red. J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska. Lublin: UMCS, 1993, s. 23–39.
46. **Grzegorzcykowa 1999** – Grzegorzcykowa, Renata. Pojęcie językowego obrazu świata. *Językowy obraz świata*. Red. J. Bartmiński. Lublin: UMCS, 1999, s. 39–46.
47. **Grzegorzcykowa 2002** – Grzegorzcykowa, Renata. *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa: PWN, 2002, 182 s.
48. **Guz 2012** – Guz, Marzena. *Językowy obraz świata u wybranych przedstawicieli lingwistyki niemieckiej, amerykańskiej i polskiej*. Poznań: Wydawnictwo Rys, 2012, 258 s.
49. **Hallig, Wartburg 1963** – Hallig, Rudolf, Wartburg, Walter von. *Begriffssystem als Grundlage für Lexikographie. Versuch eines Ordnungsschemas*. 2., neu bearb. und erweit. Auflage. Berlin: Akademie-Verlag, 1963, 316 s.
50. **Hartmann, James 2002** – Hartmann, Reinhard Rudolf Karl, James, Gregory. *Dictionary of Lexicography*. London, New York: Taylor & Francis, 2002, 176 p.
51. **Humbolts [1822] 1985** – Humbolts, Vilhelms von. *Izlase. Fragmenti no valodnieciskiem darbiem*. Sast., tulk. un priekšv. autors E. Daugats. Rīga: Zvaigzne, 1985, 112 lpp.
52. **Jansone, Stafecka 2013** – Jansone, Ilga, Stafecka, Anna. Latviešu rakstības attīstība: lejmnieku un augšzemnieku tradīcija. *Latvieši un Latvija. I sējums. Latvieši*. Red. I. Jansone, A. Vasks. Rīga: LZA, 2013, 204.–244. lpp.
53. **Jedliński 2000** – Jedliński, Ryszard. *Językowy obraz świata wartości w wypowiedziach uczniów kończących szkołę podstawową*. Kraków: Wydaw. Naukowe AP, 2000, 288 s.
54. **Jekabson 1993** – Jekabson, Eryk. Polacy na Łotwie. *Stosunki polsko-łotewskie na przestrzeni dziejów*. Red. E. Walewander. Lublin: KUL, 1993, s. 23–44.
55. **Jēkabsons 1994** – Jēkabsons, Ēriks. Zarys historii stosunków polsko-łotewskich. (red). *Kultura polska na Łotwie*. Red. J. Sozański, R. Szklennik. Ryga: Poligrāfists, 1994, s. 7–9.
56. **Jēkabsons 1996** – Jēkabsons, Ēriks. *Poļi Latvijā*. Rīga: Latve, 1996, 166 lpp.
57. **Jēkabsons 2007a** – Jēkabsons, Ēriks. *Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007, 244 lpp.
58. **Jēkabsons 2007b** – Jēkabsons, Ēriks. *Zieme Łotwy między Wschodem a zachodem Europy*. Lublin: Europejskie Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetów, 2007, 242 lpp.
59. **Jēkabsons 2011** – Jēkabsons, Ēriks. Stanowisko Łotwy w konflikcie polsko-łotewskim w okresie międzywojennym. Próba pośrednictwa ministra spraw zagranicznych Łotwy Vilhelmsa Muntersa w marcu 1938 roku. *Przegląd Wschodni*, Nr 41. Warszawa: Przegląd Wschodni, 2011, s. 173–188.
60. **Kajfosz 2001** – Kajfosz, Jan. *Językowy obraz świata w etnokulturze Śląska Cieszyńskiego*. Czeski Cieszyn: PROprint, 2001, 159 s.
61. **Karaś 1997** – Karaś, Halina. *Język polski na Łotwie. Język polski poza granicami kraju*. Red. S. Dubisz. Opole: Uniwersytet Opolski, 1997, s. 69–78.
62. **Karpinska 2006** – Karpinska, Laura. Mega, Macro and Microstructural Peculiarities of English-Latvian Dictionaries – Some Problems and Solutions. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*. Liepāja: LiepA, 2006, 297.–303. lpp.

63. **Karpinska 2012a** – Karpinska, Laura. *Critical analysis of english-latvian lexicographic tradition. Angļu-latviešu leksikogrāfiskās tradīcijas kritiska analīze*. Doctoral Thesis. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012.
64. **Karpinska 2012b** – Karpinska, Laura. Angļu-latviešu vārdnīcas: strukturālās iezīmes. *Vārdnīcu izstrāde Latvijā: 1991–2010*. Red. J. Baldunčiks. Rīga: LVA, 2012, 62.–91. lpp.
65. **Karulis 1984** – Karulis, Konstantīns. Pirmo latviešu valodnieku pieminot. Georga Elgera 400. dzimšanas gadā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi: rakstu krājums*. Rīga: Avots, 1984, 48.–52. lpp.
66. **Katehisms 2000** – *Katoliskās Baznīcas katehisms*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrīja, 2000, 956 lpp.
67. **Kleijntjens 1941** – Kleijntjens, Jozefs. *Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos*. 3. sēj. 2. daļa, Rīga: Apgāds Latvju grāmata, 1941.
68. **Kļavinska 2012** – Kļavinska, Antra. Etnonīma *pūli / polaki* semantika latgaliešu folklorā. *Baltu filoloģija XXI (1)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 37.–48. lpp.
69. **Kolbuszewski 1963** – Kolbuszewski, Stanisław Franciszek. Polonica łotewskie. *Język polski XLIII*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1963, 165.–171. lpp.
70. **Kolbuszewski 1976** – Kolbuszewski, Stanisław Franciszek. Cechy górnołotewskie w „Słowniku polsko-łotewskim” Jana Karigera SJ (1664–1729). *Acta Baltico-Slavica*, t. 10. Białystok: Białostockie Towarzystwo Naukowe, 1976, s. 313–329.
71. **Kolbuszewski 1977** – Kolbuszewski, Stanisław Franciszek. *Jana Karigera Słownik polsko-łotewski na tle leksykografii b. Inflant polskich. Studium z historii języka łotewskiego i dziejów kultury b. Inflant polskich*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1977, 267 s.
72. **Kolbuszewski 1978** – Kolbuszewski, Stanisław Franciszek. Studies in metaphony, III: Latvian and Latgalian vowel quality in Kariger’s Lexicon Lothavicum (ca 1725). *Journal of Baltic Studies*. Volume 9, Issue 4. Washington: Routledge, 1978, pg. 312–314.
73. **Kolbuszewski 1980** – Kolbuszewski, Stanisław Franciszek. Zur Etymologie des PN J. Kariger; apr. ON Karigesera. *Lingua Posnaniensis*, t. 23. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1980, s. 119–126.
74. **Kolbuszewski 1992** – Kolbuszewski, Jacek. Polacy na Łotwie. Historia i współczesność. Zarys problematyki. *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*. Red. H. Kubiak i in. Wrocław: Wydawnictwo PAN, 1992, 331.–345. lpp.
75. **Kolbuszewski 1994** – Kolbuszewski, Jacek. Kultura polska na Łotwie. Przeszłość i terażniejszość. Próba zarysu całości. *Kultura polska na Łotwie*. Red. J. Sozański, R. Szklennik. Ryga: Poligrāfists, 1994, 10.–23. lpp.
76. **Koniusz 2001** – Koniusz, Elżbieta. *Polszczyzna z historycznej Litwy w Słowniku gwar polskich Jana Karłowicza*. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2001, 220 s.
77. **Kučinskis 1985** – Kučinskis, Staņislavs. *Juris Elgers. Latvis*. [skatīts 22.03.2011.]. Pieejams:
http://home.lu.lv/~pva/Latviesu_valodas_vesture/Georgs%20Elgers/Kucinskis_Elgers.pdf
78. **Kundziņš 1974** – Kundziņš, Pauls. *Latvju sēta*. Stokholma: Daugava, 1974, 450 lpp.
79. **Kursīte 2009** – Kursīte, Janīna. *Tautlietu vārdene*. Rīga: Nemateriālā kultūras mantojuma valsts aģentūra (Dardedze Hologrāfija), 2009, 559 lpp.

80. **Landau 1966** – Landau, Ludwik. *Wychodźstwo sezonowe na Łotwę i do Niemiec w 1937 roku. Na podstawie ankiety Instytutu Gospodarstwa Społecznego*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1966, 201 s.
81. **Larsson 2011** – Larsson, Lennart (ed). *Wörter-Büchlein. A German-Swedish-Polish-Latvian Dictionary Published in Riga in 1705*. Stockholm: KVHAA, 2011, 200 p.
82. **Latgales lingvoteritorālā vārdnīca 2012** – Šuplinska, Ilga (red.). *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2012, 2 sēj.
83. **Latviešu valodas gramatika 2015** – *Latviešu valodas gramatika*. Sagatavota Dainas Nītiņas (līdz 2012) un Jura Grigorjeva (no 2012) vadībā. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2015, 1022 lpp.
84. **Laumane 1967** – Laumane, Benita. Vēju nosaukumi latviešu valodā. *Baltistica* 3(2), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1967, 223.–232. lpp.
85. **Laumane 2005** – Laumane, Benita. *Smalki lija zelta lietus: Dabas parādību nosaukumi latviešu valodā*. Liepāja: LiePA, 2005, 414 lpp.
86. **Leikuma 1993** – Leikuma, Lidija. Ko atrodam 135 gadus vecajā J. Kurmina vārdnīcā. *Dabas un vēstures kalendārs 1993. gadam*. Rīga: Zinātne, 1993, 255.–258. lpp.
87. **Leikuma 2002** – Leikuma, Lidija. Rakstu tradīcija un izloksne J. Kurmina vārdnīcā. *Leksikografijos ir leksikologijos problemas. Antano Salio 100-osioms gimimo metinēms. Konferencijos pranešimų tezės*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2002, 40.–42. lpp.
88. **Leikuma 2009** – Leikuma, Lidija. Vēlreiz par J. Kurmina vārdnīcu. *Nuo Konstantino Sirvydo iki didžiojo žodyno. Lietuvos vardo tūkstanmečiui. Tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimų tezės*. 2009 m. lapkričio 19–20. d., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009. [skatīts 22.03.2011]. Pieejams: http://www.lki.lt/LKI_LT/images/Naujienos/Sirvydo%20konf%20tezes.pdf.
89. **Leikuma 2010** – Leikuma, Lidija. Mazpazīstami latviešu autori – Krāslavas Garīgā semināra absolventi. *Literatura un reliģija: zinātnisku rakstu krājums*. Rīga: Jaunā Daugava, 2010, 115.–122. lpp.
90. **LFK** – *Latviešu folkloras krātuve, Stendera-Langes tabula*. [skatīts 12.05.2014.]. Pieejams http://www.lfk.lv/Stendera-Langes_tabula.html
91. **LLVV** – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. [skatīts 13.01.2013.]. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/llvv/>
92. **Maćkiewicz 1999** – Maćkiewicz, Jolanta. Wyspa – językowy obraz wycinka rzeczywistości. *Językowy obraz świata*. Red. J. Bartmiński. Lublin: UMCS, 1999, s. 193–206.
93. **Manteuffel 2007** – Manteuffel, Gustaw. *Zarysy z dziejów krain dawnych inflanckich: czyli Inflant właściwych (tak szwedzkich jako i polskich), Estonii z Ozyliq, Kurlandii i Ziemi Piltyńskiej*. Kraków: Universitas 2007, 325 s.
94. **Manteuffel 2009** – Manteuffel, Gustaw. *Inflanty Polskie oraz Listy znad Bałtyku*. Kraków: Universitas, 2009, 382 s.
95. **Markowski 1992** – Markowski, Andrzej. *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, t. I, Wrocław: Wiedza o kulturze, 1992, 210 s.
96. **Markowski 2012** – Markowski, Andrzej. *Wykłady z leksykologii*. Warszawa: PWN, 2012, 200 s.
97. **Marszałek 2003** – Marszałek, Marek. O osobliwościach fonetyczno-graficznych XIX-wiecznej polszczyzny kowieńsko-żmudzkiej (na materiale Litewsko-łotewsko-polsko-rosyjskiego słownika M. Mieżinisa). *Studia z gramatyki i leksykologii języka*

- polskiego. Prace dedykowane Profesor Marii Szupryczyńskiej.* Red. M. Urban. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2003, s. 233–250.
98. **ME** – Mīlenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1.–4. sēj. Rīga, 1923–1932. [skatīts 24.03.2013.]. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mev/>
 99. **Meža dzīve 1938** – *Meža dzīve. Latvijas mežkopju un meža darbinieku biedrības izdevums*. Nr. 9. 01.09.1938. [skatīts 11.09.2013.]. Pieejams: www.periodika.lv.
 100. **Mędelska, Wawrzyńczyk 1992** – Mędelska, Jolanta, Wawrzyńczyk, Jan. *Między oryginałem i przekładem. Rzecz o słownikach dwujęzycznych*. Kielce: Szumacher, 1992, 62 s.
 101. **Mikulski 1994** – Mikulski, Krzysztof. *Urzednicy Inflanccy XVI–XVIII wieku. Spisy*. Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1994, 292 s.
 102. **Miodunka 1989** – Miodunka, Władysław. *Podstawy leksykologii i leksykografii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989, 268 s.
 103. **Miseviča-Trilliča 2012a** – Miseviča-Trilliča, Renāte. Język polski na Uniwersytecie Łotewskim w Rydze. *Acta baltico-slavica XXXVI*, Warszawa: SOW, 2012, s. 269–277.
 104. **Miseviča-Trilliča 2012b** – Miseviča-Trilliča, Renāte. Aizguvumi no slāvu valodām anonīmajā „Poļu-latviešu vārdnīcas” manuskriptā (Jana Karigera Lexicon Lothavicum). *Via Latgalica. Latgalistikys kongresu materiāli IV*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2012, 122.–134. lpp.
 105. **Miseviča-Trilliča 2012c** – Miseviča-Trilliča, Renāte. Par latviešu-poļu un poļu-latviešu vārdnīcām no 17. līdz 21. gs. *Starptautiskās jauno lingvistu konferences Via Scientiarum rakstu krājums*. Ventspils, Liepāja: Zelta rudens, 2012, 197.–210. lpp.
 106. **Miseviča-Trilliča 2013a** – Lauku dzīves atainojums Antana Juškas latviešu-lietuviešu-poļu vārdnīcā. *Baltu filoloģija XXI (2)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 43.–62. lpp.
 107. **Miseviča-Trilliča 2013b** – Poļu ekvivalenti Antana Juškas 1875. gada latviešu-lietuviešu-poļu vārdnīcas manuskriptā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*. Liepāja: LiepU, 2013, 162.–171. lpp.
 108. **Miseviča-Trilliča 2014** – Miseviča-Trilliča, Renāte. Autora komunikatīvais nolūks Staņislava Kolbuševska poļu-latviešu sarunvārdnīcā laukstrādniekiem un lauksaimniekiem (1938). *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 18 (2). Liepāja: LiepU, 2014, 155.–165. lpp.
 109. **Morawski 1998** – Morawski, Wojciech. *Słownik historyczny bankowości polskiej do 1939 roku*. Warszawa: Muza, 1998, 207 s.
 110. **Ostrówka 2000** – Ostrówka, Małgorzata. O języku polskim w okolicach Krasławia. *Acta Baltico-Slavica*, t. 25. Warszawa: IS PAN, 2000, s. 115–121.
 111. **Ostrówka 2003** – Ostrówka, Małgorzata. Młode pokolenie Polaków na Łotwie wobec własnego języka. *Studia Slawistyczne, t. 3. Wielojęzyczność i wielokulturowość na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*. Red. Z. Abramowicz. Białystok: IS PAN, 2003, s. 179–186.
 112. **Ostrówka 2008** – Ostrówka, Małgorzata. Отражение языковых контактов в речи поляков Латвии (на основе названий степеней родства). *Linguistica Lettica*, t. 17. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2008, s. 38–57.
 113. **Ostrówka 2010** – Ostrówka, Małgorzata. Polsko-łotewskie związki historyczne, kulturowe i językowe w przeszłości i obecnie. *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księga jubileuszowa na 1000-lecie*

- Litwy*. Red. J. Mędelśka, Z. Sawaniewska-Mochowa. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, 2010, s. 138–149.
114. **Ozols 1965** – Ozols, Artūrs. Georgs Elgers veclatviešu rakstu valodas vēsturē. *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga: Liesma, 1965, 124.–131. lpp.
 115. **Pajdzińska 2004** – Pajdzińska, Anna. Językowy obraz świata: problemy narracyjnej tożsamości. *Narracja i tożsamość (I). Narracje w kulturze*. Red. W. Bolecki, R. Nycz. Warszawa: IBL PAN, 2004, s. 119.
 116. **Palaša 2005** – Palaša, Ieva. *Darbaspēka imports latvijas laukos starpkaru periodā*. Maģistra darbs. Rīga, 2005.
 117. **Piotrowski 1994** – Piotrowski, Tadeusz. *Z zagadnień leksykografii*. Warszawa: PWN, 1994, 221 s.
 118. **Piotrowski 2001** – Piotrowski, Tadeusz. *Zrozumieć leksykografię*. Warszawa: PWN, 2001, 244 s.
 119. **Piotrowski 2010** – Piotrowski, Tadeusz. Słowniki w badaniach językowego obrazu świata. Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu Red. W. Chlebda. Opole: Uniwersytet Opolski, 2010, s. 49–56.
 120. **Plaude 2004** – Plaude, Ilze. *Pragmatika*. Rīga: Jumi, 2004, 208 lpp.
 121. **Pluta 1975** – Pluta, Feliks. *Język polski w okresie drugiej wojny światowej. Studium słowotwórczo-semantyczne*. Opole: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975, 255 s.
 122. **PLV 1970** – Birzvalka, Irena. *Poļu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Liesma, 1970.
 123. **Poča 2009** – Poča, Inese. *Latgale Žečpospōlitas varā 16. gs. II puse – 18. gs. beigas: mācību līdzeklis*. Rēzekne: RA Izdevniecība, 2009, 113 lpp.
 124. **Puzynina 1955** – Puzynina, Jadwiga. Neologizmy Grzegorza Knapskiego. *Poradnik Językowy*, nr 2, Warszawa: PIW, 1955, s. 41–51.
 125. **Puzynina 1956** – Puzynina, Jadwiga. O metodzie leksykograficznej w „Thesaurusie” Knapskiego. *Poradnik Językowy*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1956, nr 4, s. 121–129, nr 5, s. 168–175, nr 6, s. 216–221.
 126. **Puzynina 1958a** – Puzynina, Jadwiga. Dwa wydania Thesaurusa Grzegorza Knapskiego (1621 i 1643). *Pamiętnik Literacki XLIX*, nr 4, Warszawa: IBP PAN, 1958, s. 433–473.
 127. **Puzynina 1958b** – Puzynina, Jadwiga. O korektach autorskich w pierwszym wydaniu słownika Knapskiego. *Poradnik Językowy*, nr 10. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1958, s. 488–497.
 128. **Puzynina 1958c** – Puzynina, Jadwiga. Semantyka w Thesaurusie Grzegorza Knapskiego. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego XVII*, Wrocław, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1958, s. 127–145.
 129. **Puzynina 1961** – Puzynina, Jadwiga. „Thesaurus” Grzegorza Knapiusza: siedemnastowieczny warsztat pracy nad językiem polskim. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN, 1961, 252 s.
 130. **Reķēna 2008** – Reķēna, Antonina. *Raksti valodniecībā*. I daļa. Liepāja: Liepājas Universitāte, 2008, 399 lpp.
 131. **Reķēna 2008a** – Reķēna, Antonīna. Par augšzemnieku dialekta Kalupes izloksnes priedēkljverbu semantiskajām atšķirībām no latviešu literārās valodas. Reķēna, Antonina. *Raksti valodniecībā*. I daļa. Liepāja: Liepājas Universitāte, 2008, 141.–150. lpp.
 132. **Rembiszewska 2005** – Rembiszewska, Dorota Krystyna. Słownictwo tematyczne w dwudziestowiecznych opracowaniach leksykograficznych. *Poradnik Językowy* z. 6. Warszawa: Wydawnictwa UW, 2005, s. 37–51.

133. **Roget [1852] 1922** – Roget, Peter Mark. *Thesaurus of English words and phrases: Classified and arranged so as to facilitate the expression of ideas and to assist in literary composition*. Harmondsworth: Penguin Books, 1953, 575 p.
134. **Roze 1982** – Roze, Liene. *Pasaule vārdnīcas skatījums*. Rīga: Zinātne 1982, 120 lpp.
135. **1983** – Roze, Liene. *Kādas vārdnīcas trīssimt gadu*. Rīga: Varavīksne, 1983, 86.–91. lpp.
136. **Rucka 1999** – Rucka, Iveta. Sytuacja języka polskiego na Łotwie w latach 1940–1990. *Acta Baltico-Slavica*, t. 24, Warszawa: IS PAN, 1999, s. 273–294.
137. **Rucka 2004** – Rucka, Iveta. Język polski Łotewsko-litewsko-polskiego słownika praktycznego dla rolników i robotników rolnych na tle języka ogólnego i polszczyzny północnokresowej. *Acta Baltico-Slavica*, t. 28. Warszawa: Instytut Sławistyki PAN, 2004, s. 137–155.
138. **Rucka 2009** – Rucka, Iveta. *Język polskiej mniejszości narodowej na Łotwie w okresie międzywojennym na materiale prasy i innych druków informacyjnych*. Rozprawa doktorska. Warszawa: PAN, 2009.
139. **Sawaniewska-Mochowa 1996** – Sawaniewska-Mochowa, Zofia. *Polszczyzna kowieńska i Antoni Juskiewicz. Język polski dawnych Kresów Wschodnich, t. 1: Studia i materiały*. Red. J. Rieger. Warszawa: Semper, 1996, s. 47–55.
140. **Sawaniewska-Mochowa 2002** – Sawaniewska-Mochowa, Zofia. *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku: na podstawie słowników przekładowych Antoniego Juskiewicza*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, 2002, 280 s.
141. **Sawaniewska-Mochowa 2009** – Sawaniewska-Mochowa, Zofia. *Książd Antoni Juskiewicz – leksykograf dwujęzyczny. Nuo Konstantino Sirvydo iki didžiojo žodyno. Lietuvos vardo tūkstanmečiui. Tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimų tezės*. 2009 m. lapkričio 19–20.d. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, 64.lpp. [skatīts 22.03.2011.]. Pieejams: http://www.lki.lt/LKI_LT/images/Naujienos/Sirvydo%20konf%20tezes.pdf, 43–45 s.
142. **Sawaniewska-Mochowa, Sakalauskiene 2014** – Sawaniewska-Mochowa, Zofia, Sakalauskiene, Vilia. *Filologia a tożsamość. Dwugłos polsko-litewski o ks. Antonim Juskiewicz, twórcy słowników przekładowych*. *Acta Baltico-Slavica*, 38, Warszawa: Instytut Sławistyki PAN, s. 108 – 125.
143. **SDor** – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I–XI, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1958–1962, Warszawa: PWN, 1963–1969 [skatīts 10.08.2014.]. Pieejams: <http://doroszewski.pwn.pl>
144. **Sīlis 2002** – Sīlis, Jānis. *Tulkojamības problēma „netulkojamos” tekstos un dažās latviešu folkloras reālijās*. *Linguistica Lettica*. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2002, 102. – 116. lpp.
145. **SJPXVII** – *Słownik języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku*, Kraków: IJP PAN, 1996–. / *Elektroniczny Słownik języka polskiego XVII – I. połowy XVIII wieku*, oprac. zespół Pracowni Historii Języka Polskiego XVII/XVIII w. pod kierunkiem W. Gruszczyńskiego, IJP PAN, 2004–. [skatīts 10.08.2014.]. Pieejams: <http://sxvii.pl>
146. **SLin** – Linde, Samuel Bogumił. *Słownik języka polskiego*. Warszawa, 1807–1814 [skatīts 10.08.2014.]. Pieejams: <http://poliqarp.wbl.klf.uw.edu.pl/pl/slownik-lindego/>

147. **Sławski 1974** – Sławski, Franciszek. O materiale polskim Słownika Mieżinisa. *Język polski LIV*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1974, s. 371–374.
148. **Šmits 1926** – Šmits, Pēteris. *Latviešu mitoloģija*. Rīga: Valters un Rapa, 1926, 151 lpp.
149. **Šmits 1940–1941** – Šmits, Pēteris. *Latviešu tautas ticējumi*. [skatīts 11.08.2014.]. Pieejams: <http://valoda.ai lab.lv/folklor/>
150. **Sozański, Szklennik 1994** – Sozański, Jarosław, Szklennik, Ryszard (red). *Kultura polska na Łotwie*. Ryga: Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Rydze, 1994, s. 216.
151. **Spūls 1944** – Spūls, Bronislavs. Leišu volūdas elementi bazneickunga Jōņa Kurmina vōrdneicā. *Olūts. Rokstu krōjums*, nr. 6. Daugavpiļs: VI. Lōča izdevnīceiba, 1944, 205.–230. lpp.
152. **SPXVI** – *Słownik polszczyzny XVI wieku*. Red. M. R. Mayenowa, F. Peplowski (t. 1–34), K. Mrowcewicz, P. Potoniec (od t. 35, do hasła ROWNY), Wrocław: Ossolineum, 1966–1994, Warszawa: IBL PAN, 1995–. [skatīts 10.08.2013.]. Pieejams: <http://poli qarp.wbl.klf.uw.edu.pl/pl/slownik-polszczyzny-xvi-wieku/query/>
153. **Stafecka 2004** – *Evangelia toto anno..* (1753). Pirmā latgaliešu grāmata. Indeksa sastādītāja, apcerējuma autore un atbildīgā redaktore Anna Stafecka). – Rīga: LU La VI, 2004, 354 lpp.
154. **Strods 1996** – Strods, Heinrihs. *Latvijas Katoļu baznīcas vēsture, 1075–1995*. Rīga: Poligrāfists, 1996, 387 lpp.
155. **SWil** – Zdanowicz, Aleksander i in. *Słownik języka polskiego*. M. Orgelbrand: Wilno, 1861. [skatīts 17.08.2014.]. Pieejams: <http://eswil.ijp-pan.krakow.pl>
156. **Szpyra 1996** – Szpyra Jolanta. Dlaczego „za i przeciw”, a nie „przeciw i za” – czyli o językowym obrazie świata Polaków, Anglików i Węgrów. *Etnolingwistyka* 8. Lublin: UMCS, s. 57–88.
157. **Šterna 1998** – Šterna, Māra. *Senā gadskārta*. Rīga: Zinātne, 1998, 279 lpp.
158. **Šulcs 2004** – Šulcs, Konrāds. *Kursemmes stahstu grahmata, jeb tahdu leetu isteikschana, kas wehrā leekamas, un Kursemme notikkuschas no wezzeem laikeem lihds muhsu deenahm*. J. F. Steffenhagens un dehla: Jelgawā, 1861, 139 lpp.
159. **Tokarski 1984** – Tokarski, Ryszard. Grance pola znaczeniowego. *Słownictwo w opisie języka. Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, nr. 682. Red. K. Polański. Katowice: Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, 1984, s. 85–97.
160. **Tolutienė 1961** – Tolutienė, Birutė. Antanas Juška leksikografas. *Literatūra ir kalba / Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas*, 5. Vilnius: Institutas, 1961, pg. 89–337.
161. **Trufanovs 2002** – Trufanovs, Valdis. Jēzus biedrības darbība izglītības veicināšanā Latvijas teritorijā. *Latvijas Arhīvi 1*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2002, 24.–31. lpp.
162. **USJP** – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, wersja 2. Warszawa: PWN, 2008 (elektroniskā versija).
163. **Valters 2001** – Valters, Pēteris (sast.). *Valsts un tiesību vēsture jēdzienos un terminos*. Rīga: Divergens, 2001, 331 lpp.
164. **Vanags 1999** – *Wo(e)rter-Bu(e)chlein. Vārdnīciņa, kā dažas parastas lietas tiek dēvētas vācu, zviedru, poļu un latviešu valodā*. Faksimiliespiedums. Ar Pētera Vanaga komentāriem un latviešu vārdu indeksu. Stokholma: Memento, 1999, 111 lpp.

165. **Vārdnīcu izstrāde 2012** – *Vārdnīcu izstrāde Latvijā: 1991–2010*. Red. Baldunčiks, Juris. Rīga: LVA, 2012, 248 lpp.
166. **Veisbergs 2011** – Veisbergs, Andrejs. Historical Comparison of Latvian and Lithuanian Lexicography (17th to 20th Century). *Contrastive and Applied Linguistics XV* (Ed. A. Veisbergs) Rīga: SVTN, 2011, pg. 56–83.
167. **Vjaterē 2004** – Vjaterē, Ilze (sast.). *Mitoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2004, 328 lpp.
168. **VPSV** – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007.
169. **VUL** – *Nova Vulgata. Bibliorum Sacrorum Editio*. [skatīts 5.07.2014.]. Pieejams: http://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_index_lt.html
170. **Walczak 1991** – Walczak, Bogdan. *Słownik wileński na tle dziejów polskiej leksykografii*. Poznań: Wydaw. Naukowe UAM, 1991, 174 s.
171. **Vulāne 2006** – Vulāne, Anna. *Etnonīms polis latviešu valodas diskursā*. Prace bałtystyczne 3. Język. Literatura. Kultura. Warszawa: WPUW, 2006, 155–162.
172. **Walewander 1993** – Walewander, Edward (red.) *Polacy na Łotwie*. Lublin: KUL, 1993, 348 s.
173. **Weisgerber 1929** – Weisgerber, Leo. *Muttersprache und Geistesbildung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 170 lpp.
174. **Weisgerber 1971** – Weisgerber, Leo. *Grundzüge der inhaltsbezogenen Grammatik*. Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann, 1971, 431 p.
175. **Wiegand 1998** – Wiegand, Herbert Ernst. *Wörterbuchforschung. Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte Kritik und Automatisierung der Lexikographie*. Berlin: Walter de Gruyter, 1998, 1162 S.
176. **Wiegand 2002** – Wiegand, Herbert Ernst. Adressierung in zweisprachigen Printwörterbüchern. *Studien zur zweisprachigen Lexikographie mit Deutsch VIII. Germanistische Linguistik 166*. Hrsg. Herbert Ernst Wiegand. Hildesheim. Zürich, New York: Olms, 2002, pg. 111–175.
177. **Wiegand 2005** – Wiegand, Herbert Ernst. Äquivalenzrepräsentation und Wörterbuchfunktionen in zweisprachigen Printwörterbüchern. Mit einem Seitenblick auf die so genannte moderne lexikographische Funktionslehre. *Kontrastive Lexikologie und zweisprachige Lexikographie. Germanistische Linguistik 179*. Hrsg. Birgit Iglā, Pavel Petkov, Herbert Ernst Wiegand. Hildesheim. Zürich, New York: Olms, 2005, pg. 1–38.
178. **Wierzbicka 1991** – Wierzbicka, Anna. Język i naród: polski „los” i rosyjska „sud’ba”. *Teksty drugie*, nr. 3, Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN, s. 5–20.
179. **Wierzbicka 1997** – Wierzbicka, Anna. *Understanding Cultures Through Their Key Words. English, Russian, Polish, Japanese*. New York: Oxford University Press, 1997, 328 p.
180. **WSJP** – *Wielki słownik języka polskiego*, 2007 – 2012. [skatīts 10.08.2013.]. Pieejams: <http://www.wsjp.pl/>
181. **Wysoczański 2006** – Wysoczański, Włodzimierz. *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych: na materiale wybranych języków*. Wyd. 2 popr. i uzup. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006, 402 s.
182. **Zajas 2008** – Zajas, Krzysztof. *Nieobecna kultura. Przypadek Inflant polskich*. Kraków: Universitas, 2008, 394 s.
183. **Zemzare 1961** – Zemzare, Daina. *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 1961, 559 lpp.

184. **Zemzare 1968** – Zemzare, Daina. Piezīmes par latviešu vēju nosaukumiem. *Baltistica* 4(2), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1968, 269.–279. lpp.
185. **Zemzare 1971** – Zemzare, Daina. Par govju vārdiem latviešu valodā. *Baltistica* 7(2), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1971, 189.–200. lpp.
186. **Zgusta 1971** – Zgusta, Ladislav. *Manual of Lexicography*. Prague: Academia, The Hague: Mouton, 1971, 360 p.
187. **Zuicena 1983** – Zuicena, Ieva. Ar priedēkļi pie- atvasināto verbu semantika. *LPSP ZAV*, Nr. 11, Rīga: Zinātne, 1983, 78.–87. lpp.
188. **Zuicena 2011** – Zuicena, Ieva. Divas latviešu-poļu, poļu-latviešu vārdnīcas XX gadsimta 30. gados. *Perspectives of Baltic Philology II*. Poznań: Rys, 2011, 283.–288. lpp.
189. **Żmigrodzki 2008** – Żmigrodzki, Piotr. *Słowo – słownik – rzeczywistość. Z problemów leksykografii i metaleksykografii*. Kraków: Lexis, 2008, 230 s.
190. **Żmigrodzki 2009** – Żmigrodzki, Piotr. *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009, 287 s.
191. **Антипенко 1993** – Антипенко, Людмила, Карнаушенко Халина. Родина глазами харьковского студенчества. *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*. Red. J. Bartmiski. Lublin: Instytut Europy „Środkowo-Wschodniej”, 1993, 105 – 126 s.
192. **Апресян 1995a** – Апресян, Юрий. *Лексическая семантика: синонимические средства языка*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995, 364 с.
193. **Апресян 1995b** – Апресян, Юрий. *Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995, 2 т., 473 с.
194. **Апресян 1995c** – Апресян, Юрий. Образ человека по данным языка: попытка системного описания. *Вопросы языкознания*, № 1. Москва: Наука, Российская Академия Наук, 1995, 37–66 с.
195. **Апресян 2005** – Апресян, Юрий. *О Московской семантической школе*. *Вопросы языкознания*, № 1. Москва: Наука, Российская Академия Наук, 2005, 3–30 с.
196. **Апресян 2006** – Апресян, Ю. (red). *Русская языковая картина мира и системная лексикография*. Москва: Языки славянских культур, 2006, 912 с.
197. **Арутюнова 1981** – Арутюнова, Нина. *Фактор адресата*. Москва: Наука, Т. 40. № 4, 1981, 356 – 367 с.
198. **Арутюнова 1988** – Арутюнова, Нина. *Типы языковых значений*. Москва: Наука, 1988, 341 с.
199. **Арутюнова 1991** – Арутюнова, Нина. *Логический анализ языка. Культурные концепты*. Москва: Наука, 1991, 204 с.
200. **Арутюнова 1999** – Арутюнова, Нина. *Язык и мир человека*. 2 изд., исправленное. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1999, 896 с.
201. **Берков 2004** – Берков, Валерий. *Двуязычная лексикография*. 2 изд. Москва: Астрель Аст Транзиткнига, 2004, 240 с.
202. **Берков 2011** – Берков, Валерий. *Работы по языкознанию*. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2011, 652 с.
203. **Брутян 1973** – Брутян, Георг. Язык и картина мира. *Философские науки*, № 1. Москва: Гуманитарий, 1973, 108–111 с.
204. **Булыгина, Шмелев 1997** – Булыгина, Татьяна, Шмелев, Алексей. *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1997, 576 с.

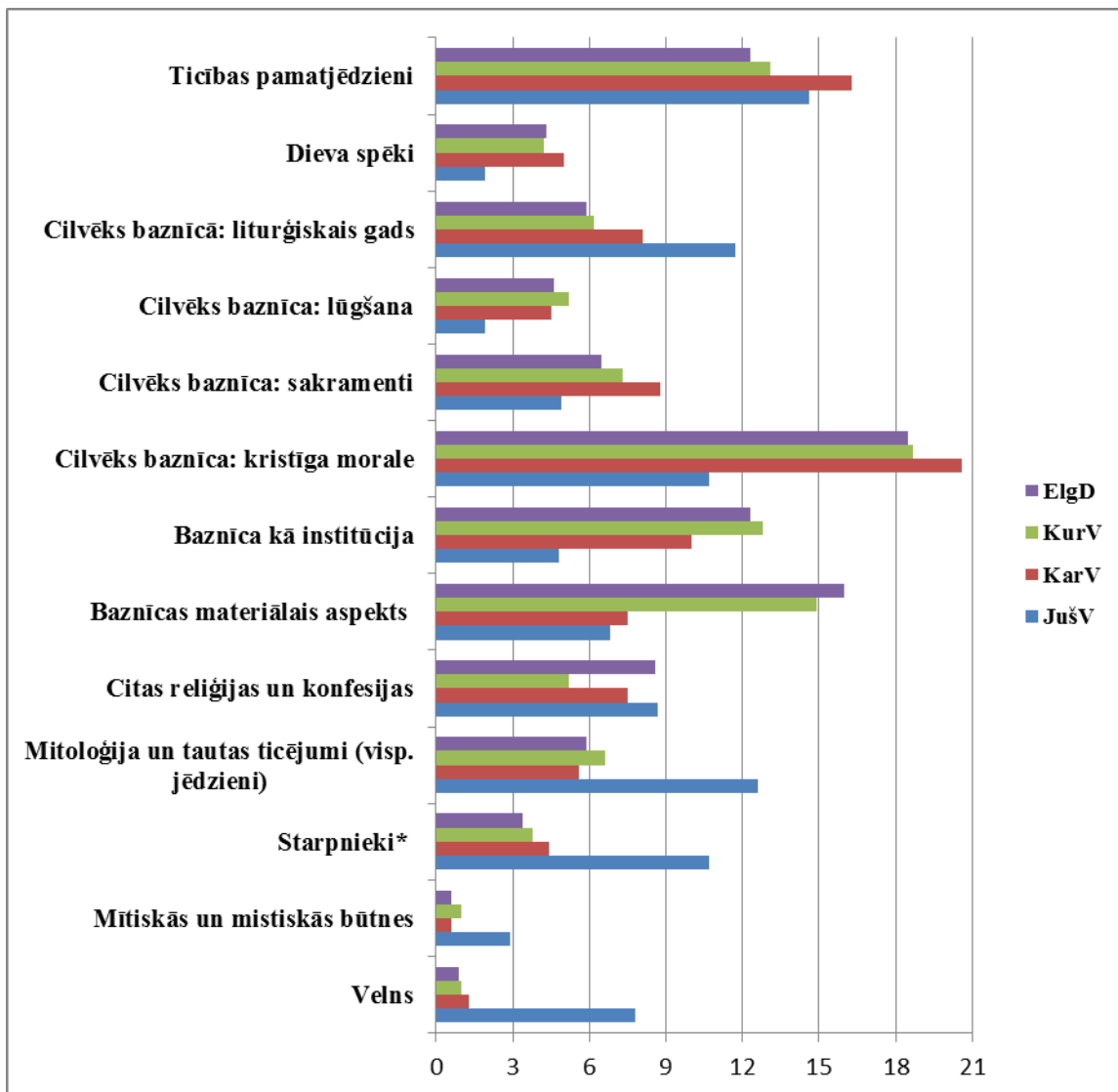
205. **Вайсгербер 1993** – Вайсгербер, Лео. *Родной язык и формирование духа*. Москва: Изд-во МГУ, 1993, 232 с.
206. **Вежбицкая 1996** – Вежбицкая, Анна. *Язык. Культура. Познание*. Москва: Русские словари, 1996, 416 с.
207. **Верещагин, Костомаров 1980** – Верещагин, Евгений, Костомаров, Виталий. *Лингвострановедческая теория слова*. Москва: Русский язык, 1980, 320 с.
208. **Верещагин, Костомаров 2005** – Верещагин, Евгений, Костомаров, Виталий. *Язык и культура*. Москва: Индрик, 2005, 1040 с.
209. **Воркачев 2001** – Воркачев, Сергей. Лингвокультурология, языковая личность, концепт. Становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*, № 1. Москва: ООО „Филологические науки”, 2001, 64–72 с.
210. **Воробьев 1997** – Воробьев, Владимир. *Лингвокультурология: теория и методы*. Москва: Изд-во РУДН, 1997, 375 с.
211. **Воробьев 1996** – Воробьев, Владимир. *Лингвокультурологическая парадигма личности*. Москва: РУДН, 1996, 169 с.
212. **ГСС** – Семенов-Тянь-Шанский, Петр. *Географическо-статистический словарь Российской империи*. Том 1–5. Санкт-Петербург: В. Безобразов и Компания, 1867. [skafits 10.08.2013.]. Picejams: <http://www.knigafund.ru/books/11743>
213. **Гачев 1998** – Гачев, Георгий. *Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос. Общие вопросы*. Москва: Прогресс – Культура, 1998, 278 с.
214. **Даль 2002** – Даль, Владимир. *Толковый словарь живого великорусского языка*: в 4-х т. Москва: Рипол классик, 2002.
215. **Даниленко 2010** – Даниленко, Валерий. *Вильгельм фон Гумбольдт и неогумбольдтианство*. Москва: Либроком, 2010, 216 с.
216. **Дубичинский 2009** – Дубичинский, Владимир. *Лексикография русского языка*. Москва: Флинта, Наука, 2009, 432 с.
217. **Иванов 2006** – Иванов, Алексей. *Безэквивалентная лексика*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006, 192 с.
218. **Карасик 2001** – Карасик, Владимир. О категориях лингвокультурологии. *Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности*. Волгоград: Перемена, 2001, 3–16 с.
219. **Караулов 2010а** – Караулов Юрий. *Общая и русская идеография*, Москва: Либроком, 2010, 360 с.
220. **Караулов 2010б** – Караулов, Юрий. *Русский язык и языковая личность*. Москва: ЛКИ, УРСС Эдиториал, 2010, 264 с.
221. **Кобозева 2000** – Кобозева, Ирина. *Лингвистическая семантика*. Москва: УРСС Эдиториал, 2000, 352 с.
222. **Колшанский 2005** – Колшанский, Геннадий. *Объективная картина мира в познании и языке*. Издание 2-е, дополненное. Москва: УРСС Эдиториал, 2005, 128 с.
223. **Корнилов 2003** – Корнилов, Олег. *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов*. Издание 2-е, исправленное и дополненное. Москва: ЧеРо, 2003, 349 с.
224. **Кравцова 2013** – Кравцова, Людмила. *Картина мира в зеркале существительных со значением лица в современном русском языке (по данным толкового словаря русского языка начала XXI века. Актуальная лексика)*. Докторская диссертация. Вильнюс, 2013.

225. **Кубрякова 1997** – Кубрякова, Елена (ред). *Краткий словарь когнитивных терминов*. Москва: Филол. ф-тет МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997, 245 с.
226. **Маслова 2001** – Маслова, Валентина. *Лингвокультурология*. Москва: Академия, 2001, 198 с.
227. **Минский 1979** – Минский, Марвин. *Фреймы для представления знаний*. Москва: Энергия, 1979, 152 с.
228. **Морковкин 1970** – Морковкин, Валерий. *Идеографические словари*. Москва: Издательство Московского Университета, 1970, 70 с.
229. **Морковкин 1977** – Морковкин, Валерий. *Опыт идеографического описания лексики (анализ слов со значением времени в русском языке)*. Москва: Изд-во Московского Университета, 1977, 168 с.
230. **Морковкин 1984** – Морковкин, Валерий (ред). *Лексическая основа русского языка: комплексный учебный словарь*. Москва: Русский язык, 1984, 1165 с.
231. **Паликова 2007** – Паликова Оксана. *Двухязычный словарь и функционально значимые связи слова*. Тарту: Тарусский Университет, 2007, 140 с.
232. **Паршута 1963** – Паршута, Юзефа. Употребление деепричастий на -szy, -wszy в роли сказуемого в польском говоре Вешенского района Латвийской ССР. *Ученые записки высших учебных заведений Литовской ССР. Языкознание. VIII*, Вильнюс: Минтис, 86 с.
233. **Паршута 1969** – Паршута, Юзефа. Об одном польском говоре на территории Латвийской ССР. *Советское славяноведение*, № 1. Москва: Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики, 72–78 с.
234. **Паршута 1970** – Паршута, Юзефа. *Морфологическая система имен в польской речи жителей д. Дарвиниеки Мадонского района Латвийской ССР (на правах рукописи)*. Минск: Академия наук БССР, Институт языкознания им. Я. Коласа, 1970, 24 с.
235. **Паршута 1984** – Паршута, Юзефа. О диалектной лексике польских говоров на территории Латвийской ССР. *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 1. Red. J. Rieger, W. Werenicz. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984, s. 133–145.
236. **Попова, Стернин 2007** – Попова, Зинаида, Стернин, Иосиф. *Язык и национальная картина мира*. Воронеж: Истоки, 2007, 61 с.
237. **Серебренников 1988** – Серебренников, Борис (ред). *Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира*. Москва: Наука, 1988, 212 с.
238. **Симашко 1998** – Симашко, Татьяна. *Денотативный класс как основа описания фрагмента мира*. Архангельск: Изд-во Поморского государственного университета имени М.В. Ломоносова, 1998, 337 с.
239. **Славянская лексикография 2013** – Чернышова, Маргарита (ред.). *Славянская лексикография*. Москва: Азбуковник, 2013, 886 с.
240. **Сороколетов 2001** – Сороколетов, Федор (ред.). *История русской лексикографии*. Санкт-Петербург: Наука, 2001, 616 с.
241. **Степанов 1997** – Степанов, Юрий. *Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1997, 824 с.

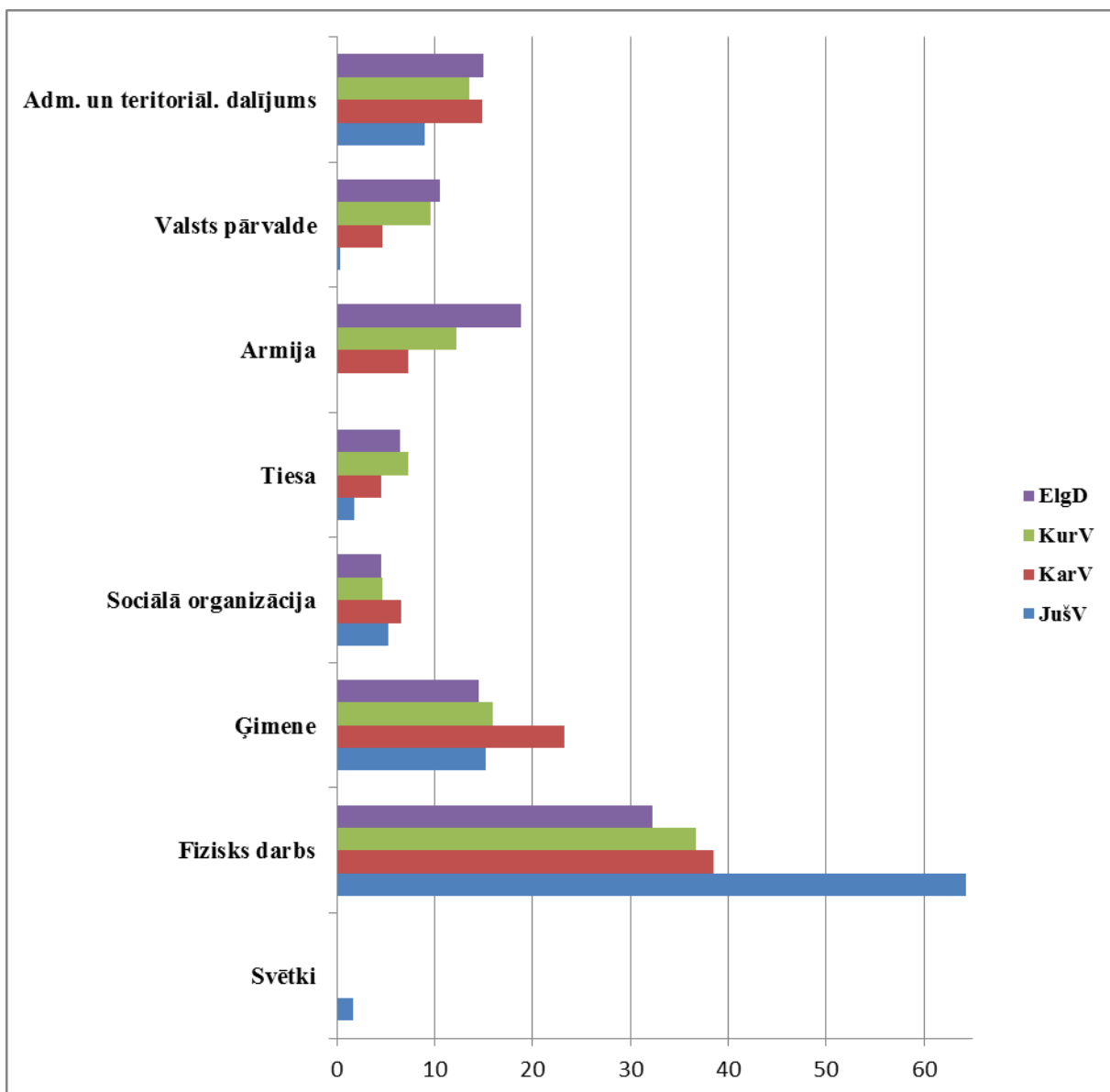
242. **Телия 1996** – Телия, Вероника. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1998, 286 с.
243. **Толстая 2006** – Толстая, Светлана. Постулаты московской этнолингвистики. *Etnolingwistyka 18*. Lublin: UMCS, 2006.
244. **Толстой 1995** – Толстой, Никита (ред.). *Славянские древности. Энциклопедический словарь*. Т. 1. Москва: Институт славяноведения РАН, 1995.
245. **Уфимцева 2000** – Уфимцева, Наталья. Языковое сознание и образ мира славян. *Языковое сознание и образ мира*. Москва: Ин-т языкознания РАН, 2000, 207–219 с.
246. **Уфимцева 2004** – Уфимцева, Наталья. *Славянский ассоциативный словарь*. Москва: Институт языкознания РАН, 2004, 790 с.
247. Филлмор 1988 – Филлмор Чарльз. Фреймы и семантика понимания. *Новое в зарубежной лингвистике*, выпуск 23, Москва: Прогресс, 1988, с. 52–92.
248. **Хлебда 2009** – Хлебда, Войтех. Может ли двуязычный словарь служить источником этнолингвистической информации? *Проблемы истории, филологии, культуры 2 (24)*. Москва-Магнитогорск-Новосибирск: Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Магнитогорский государственный университет», 2009, с. 284–287.
249. **Чернейко 1997** – Чернейко, Людмила. *Лингвофилософский анализ абстрактного имени*. Москва: Либроком, 1997, 272 с.
250. **Шведова 1998** – Шведова, Наталья (ред.) *Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений*. Москва: Азбуковник, 1998, 924 с.
251. **Щерба 2004** – Щерба, Лев. Опыт общей теории лексикографии. Щерба Л. *Языковая система и речевая деятельность*. Москва: УРСС Эдиториал, 2004, с. 265–304.
252. **Щур 1974** – Щур, Георгий. *Теория поля в лингвистике*. Москва: Наука, 1974, 254 с.
253. **ЭСБЕ** – *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Санкт-Петербург: Семеновская Типолитография, 1890–1907 [skatits 04.01.2013.]. Picejams: <http://www.runivers.ru/lib/book3182/10161/>

PIELIKUMI

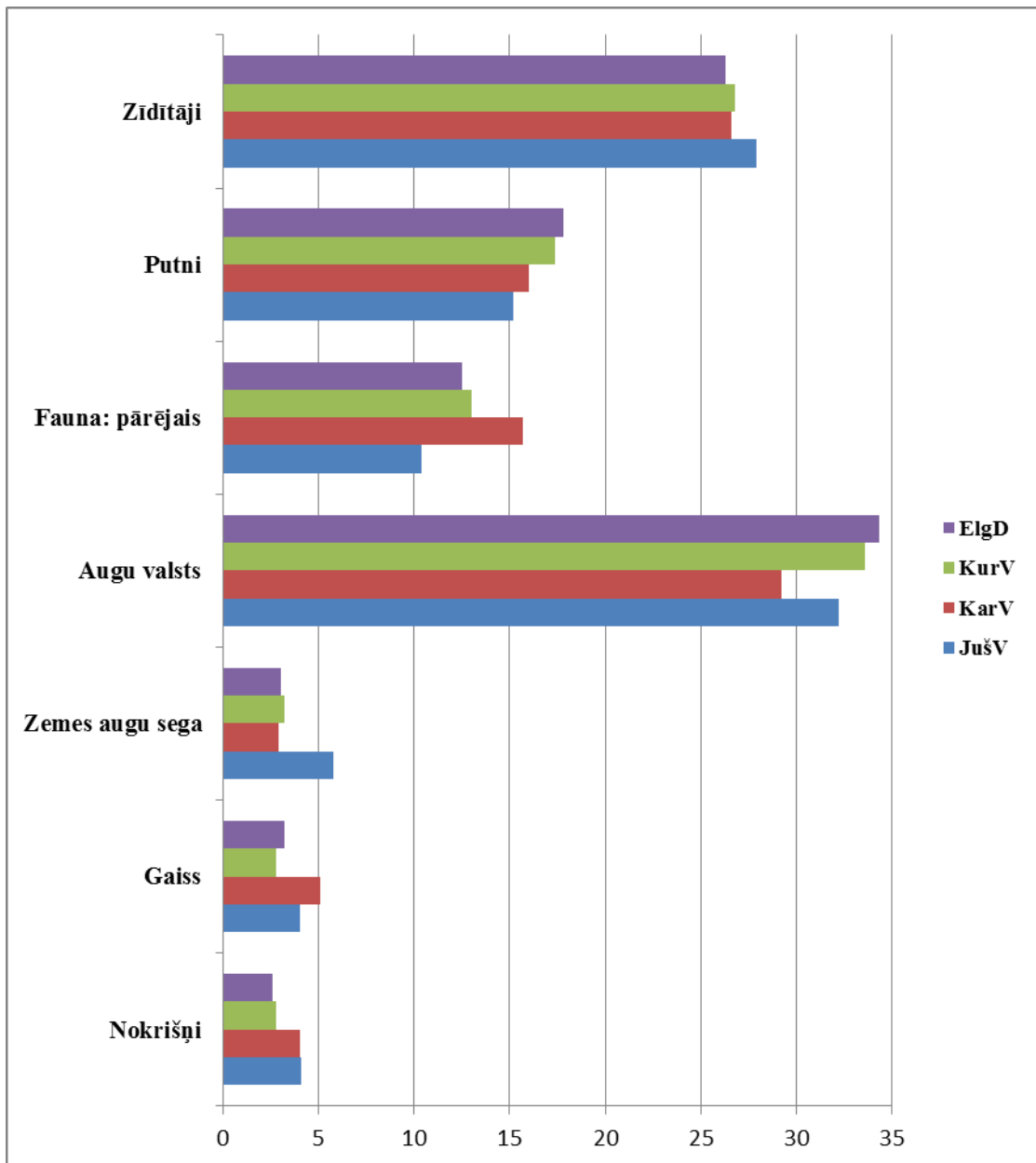
1. pielikums. Semantisko sfēru leksiski semantisko lauku sastatījums 17.–19. gs. vārdnīcās

1. att. Semantiskās telpas „Cilvēks un pārdabiskais” leksiski semantisko lauku / tematisko grupu šķirkļu īpatsvars (%)

2. att. Semantiskās telpas „Cilvēks un sabiedrība” leksiski semantisko lauku šķirķļu īpatsvars (%)

3. att. Semantiskās telpas „Cilvēks un daba” leksiski semantisko lauku šķirkļu īpatsvars (%)

2. pielikums. 17.-19. gs. vārdnīcu analizēto šķirķļu kopums